

Professor doktor Ergin Ergül

**SÜNİ İNTELLEKT
və
HÜQUQ**

**Rəqəmsal əsrdə süni intellekt
və hüququn qarşılıqlı əlaqəsinə baxış**

Müəllif: **Prof. Dr. Ergin Ergül**
Ankara Medipol Üniversitesi

Rəyçilər: **Ceyhun Qaracayev**
Hüquq elmləri doktoru, professor

Aydın Səfixanlı
*Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Respublikasının
İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsmanın)
Aparatının rəhbəri*

Kitabın adı: Süni intellekt və hüquq.
Bakı - 2025-ci il, 285 səhifə, tiraj: 200 ədəd. Kitab pulsuz yayılır
ISBN: 978-9952-39-433-7

Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə tərcümə edilərək çap olunub.

Kitabın məzmununda əks olunan fikir və mülahizələr müəllifə aiddir və Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin rəsmi mövqeyini əks etdirməyə bilər

Kitab hüquqşünaslar, mediatorlar, tələbələr və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	9
Ön söz – müəllifdən	13
Ön söz	19
Ön söz	20

BİRİNCİ FƏSİL

Süni İntellekt dövrünə daxil olduqda!	21
Süni intellekt əsrinə daxil olarkən!	21
1.1. Ümumilikdə	22
1.2. Terminin mənşəyi və etirazlar	28
1.2.1. Terminin mənşəyi	28
1.2.2. Etirazlar	29
1.2.3. Hüquqi tərif	31
1.3. Süni intellektin əsası: Alqoritm	36
1.4. Süni intellektin yanacağı: Böyük məlumat	38
1.5. Süni zəka etikası: Etika güzgüsündən insan - maşın əlaqəsi	40
Oxunacaq hissə - 1 - Süni intellektin kompüterdən əvvəlki tarixi fonu	47
Oxunacaq hissə - 2 - Kompüter Texnologiyaları və Süni İntellekt	48

İKİNCİ FƏSİL

Süni zəka və Qanun Rəqəmsal əsrdə qarşılıqlı əlaqə	51
2.1. Ümumilikdə	53

2.2. Süni intellektin qanun ilə tənzimlənməsi	56
2.2.1. Mövcud hüquqi qaydaların süni intellektə tətbiq edilməsi	56
2.2.2. Yeni Hüquqi Tənzimləmələrə Ehtiyac	64
2.2.3. İnnovasiya və kompleks tənzimləmə dilemması.....	68
2.3. Süni zəkanın hüquq sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi .	69
2.3.1. Ümumilikdə	69
2.3.2. Hüquqi və qanuni uyğunluq tələb edən prioritet sahələr	72
2.3.2.1. Məsuliyyət və Süni İntellektə Elektron Şəxsiyyətin Verilməsi	72
Hüquqi Məsuliyyət və Elektron Şəxsiyyət	77
2.3.2.2. İnnovasiya və əqli mülkiyyət	88
2.3.2.3. Ümumilikdə	88
2.3.2.2.2. Süni intellekt proqramının əqli mülkiyyəti ..	91
2.3.2.2.3. Süni intellektlə yaranan əsərlərin əqli mülkiyyəti	91
2.3.2.2.4. Süni intellekt modellərinin təlimində istifadə olunan əsərlərin müəlliflik hüququ	100
New York Times Microsoft və Open SI -yə qarşı!	101
2.3.2.3. Məlumatların mühafizə olunması	103
2.3.2.4. Rəqabət hüququ	109
2.3.2.5. İstehlakçı hüququ	117
2.3.2.6. Əmək Qanunu	119
2.3.2.7. Beynəlxalq Özəl Hüquq	123
2.3.2.8. Maliyyə cinayətləri	126
2.4. Qanunvericiliyin hazırlanması prosesində nəzərə alınacaq məsələlər	130
2.5. Məhkəmə sistemində süni intellektdən istifadə	135

<i>Cinayət məsələləri üzrə ədliyyə sistemində istifadə</i>	140
<i>Alqoritmik risklərin qiymətləndirilməsi alətlərinin istifadəsi</i>	141
<i>Məhkəmə sistemlərində və onların mühitində süni intellektdən istifadənin Avropa etik şərti</i>	143
<i>Alman hüquqşünaslarının yanaşması</i>	145
<i>Bir robotun insan hüquqlarını qoruması mümkündürmü?</i>	149
<i>Avropa Parlamentinin Qətnaməsi</i>	150
2.6. Hüquq peşəsində süni intellektdən istifadə	153
2.6.1. Ümumilikdə	153
2.6.2. Süni intellekt alətləri və hüquqda istifadə olunma sahələri	156
2.6.3. Süni intellekt vasitələri və hüquq peşəsi	159
<i>Hüquqi texnologiyalar</i>	162
<i>Qanuni chatbotlar (hüquqi söhbət robotları)</i>	164
2.6.4. Süni intellekt əsrinin hüquqşünası:	
<i>Təkmilləşdirilmiş Hüquqşünas</i>	168
<i>İngilis dilində olan ən yaxşı hüquq köməkçiləri</i>	170
2.6.5. Süni intellekt texnologiyalarının təsir etdiyi məsələlər.....	170

2.6.6. Ədliyyə ilə əlaqəli digər sahələrdə süni intellektin istifadəsi	173
2.6.6.1. Notariatlıq	173
2.6.6.2. Ekspert və vasitəçilik (mediasiya)	175
2.6.6.3 Qanunvericiliyin hazırlanması	176
2.6.6.4. Hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin fəaliyyəti	178
2.6.6.5. Türkiyə məhkəməsi sistemində süni intellektli hüquq texnologiyaları	182
2.7. <i>Hüquq təhsilində süni intellekt</i>	187
2.8. <i>Hüquqda süni intellektin təsirlərinə necə hazırlanmaq lazımdır?</i>	193
2.9. <i>Hüququn yeni yaranan bölməsi: Avropa süni intellekt qanunu</i>	194
OXU HİSSƏSİ - 3 - Qanunun tətbiqində süni intellekt	
<i>Bu necə inqilab edə bilər?</i>	200
ÜÇÜNCÜ FƏSİL	
Süni intellekt və insan hüquqları:	
Rəqəmsal leviathanın əhliləşdirilməsi!	204
3.1. Ümumilikdə	204
3.2. Mövcud insan hüquqları haqqında qanunçuluqdan istifadə etmək	215
3.2.1. Hüquqlara əsaslanan yanaşma	216
3.2.1. İnsan Hüquqlarına Təsirin Qiymətləndirilməsi (Human rights impact assessment)	217

3.3. Süni intellektlə əlaqəli insan hüquqlarının pozulması	228
3.3.1. Ümumilikdə	228
3.3.2. Məlumatların Mühafizəsi	231
3.3.3. Ayrı-seçkilik	236
3.3.4. Ədalətli Mühakimə hüququ	240
3.4. İnsan nəzarəti və müdaxiləsi	241
OXUNACAQ HİSSƏ - 4 - Hüquq-mühafizə orqanlarının hüquqi fəaliyyətini tənzimləyən hüquq sahəsində və Cinayət Prosessual Qanununda Süni İntellektin İstifadəsi	
Prof. Dr. Feridun Yenisey	245
Nəticə	253
Əlavə: İngilis - Türk - Azərbaycan Süni İntellekt və Hüquq Termləri	264
İstifadə olunan ədəbiyyat	275

“Biz bir növ süni intellekt ilə Pandoranın qutusunu açmağa hazırlaşırıq. Ya tarix boyu misli görünməmiş firavanlıq dövrünün qapılarını açacağıq, ya da öz fəlakətimizin toxumlarını öz əlimizlə səpəcəyik və bir dəfə açıldıqdan sonra o qutunu yenidən bağlamaq heç də asan olmayacaq.”

***Toby Walsh, "Android Xəyalları:
Süni intellektin keçmişi,
bu günü və gələcəyi" (2017)***

ÖN SÖZ

Yaşadığımız rəqəmsal transformasiya əsrində süni intellekt həyatın bütün sahələrinə, hər bir peşəyə, eləcə də elmin bütün şaxələrinə təsir göstərir. Rəqəmsallaşma süni intellektin xammalı olan, yəni süni intellekt sistemləri üçün əsas giriş olan böyük məlumatları təmin edərək, süni intellekt rəqəmsallaşmanı sürətləndirir və rəqəmsal prosesləri daha ağıllı və səmərəli bir hala gətirir.

“Azərbaycan Respublikasının 2025 - 2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı bu sahədə mütərəqqi addımlardan və ölkəmizin süni intellekt dövrünə bariz və pozitiv nümunəsidir. Cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanan sərəncamda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda ölkəmizin rəqəmsal iqtisadiyyata keçidinin sürətləndirilməsi, bunun üçün əlverişli infrastrukturun yaradılması və 4-cü sənaye inqilabı texnologiyalarının tətbiqi imkanlarının tədqiq olunması tədbirləri müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 28 avqust tarixli 4060 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023–2027-ci illər üçün Strategiyası”nda informasiya təhlükəsizliyi üzrə yarana biləcək təhdidlərin və risklərin əvvəlcədən müəyyən edilməsi, eləcə də onlara qarşı görülməli tədbirlərin proqnozlaşdırılması məqsədilə süni intellekt əsaslı həllərin işlənib hazırlanması və tətbiqinin təşkil edilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyasında süni intellekt üzrə nəzəri və praktiki tədqiqatların təşviqi üçün xüsusi proqramlar həyata keçiriləcəkdir. Süni intellekt üzrə elmi tədqiqat institutlarının yaradılması, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və süni intellekt texnologiyalarından kibertəh-

lükəsizlik sahəsində istifadə nəzərdə tutulur. Strategiya çərçivəsində maarifləndirmə, həmçinin süni intellektdən etik dəyərlər çərçivəsində və məsuliyyətlə istifadənin təmin olunması istiqamətində də tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. İctimaiyyətin süni intellekt barədə məlumatlandırılması, o cümlədən süni intellektin potensialı və riskləri haqqında təşviqat işinin təşkili, habelə süni intellektlə bağlı etik prinsiplərin qorunması əsas prioritetlərdən biri olacaqdır. Məlumatların məxfiliyinin və fərdi məlumatların qorunması üçün normativ hüquqi bazanın gücləndirilməsi süni intellektdən təhlükəsiz istifadəyə şərait yaradacaqdır.

Strategiyanın icrası nəticəsində ölkədə süni intellektin inkişafı və tətbiqi üzrə daha sistemli yanaşma formalaşdırılacaq, innovasiyalar və texnoloji yeniliklərin tətbiqi üçün əlverişli mühit yaradılacaqdır.

Qardaş Türkiyə Respublikasının hüquq təcrübəsi əsasında nəşr edilən dərs vəsaiti qarşılıqlı təcrübənin öyrənilməsi üçün mühüm addımdır, eyni zamanda maarifləndirmə, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi sahəsində nümunəvi addımdır. Bu qəbildən düşünürəm ki, nəşr edilən kitab süni intellekt və hüquq sahəsində müqayisəli biliklərin öyrənilməsində çox mühüm töhfə olacaqdır.

Süni intellekt (Sİ) tətbiqləri, xüsusilə avtomatlaşdırma, səhiyyə, təhsil, nəqliyyat və maliyyə kimi sektorlarda, eləcə də hüquq sahəsində həm qərar qəbul etmə proseslərini dəyişdirir, həm də normativ tənzimləmə ehtiyacını dərinləşdirir. Bu kontekstdə süni intellektin inkişaf kursu təkcə texnoloji deyil, eyni zamanda həm də hüquqi, etik və sosial ölçüləri baxımından həll edilməli olan çoxqatlı bir hadisədir.

Süni intellektin inkişafı ilə maşın öyrənmə alqoritmləri daha mürəkkəb tapşırıqları yerinə yetirmək qabiliyyətinə sahib olur ki, bu da həm fərdlərin həyat təcrübələrinə, həm də ictimai fəaliyyətə də birbaşa təsir göstərir. Süni intellektin təsir etdiyi sahələr arasında hüququn fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, təkcə süni intellektə təsir etmir, eyni zamanda onu hüquqi cəhətdən tənzimləməklə ona təsir edir. Bu kontekstdə süni intellekt texnologiyala-

rının qanunvericilik bazasına uyğun inkişafı hüququn istiqamətləndirici, məhdudlaşdırıcı və qoruyucu funksiyaları ilə mümkündür. Çünki hüquqi tənzimləmələr insan ləyaqəti, şəxsi toxunulmazlıq, ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi və ədalətli mühakimə hüququ kimi konstitusiya və insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq sənədlərlə təmin edilən normaların texnoloji sistemlərə qarşı qorunmasını təmin edir.

Digər tərəfdən, hüququn da süni intellektə ehtiyacı vardır. Müasir dövrdə hüquqi proseslər süni intellekt sistemlərinin təklif etdiyi funksionallıqdan, xüsusən də böyük məlumatların təhlili, rəqəmsal sübutların qiymətləndirilməsi, onlayn məzmunu nəzarət edilməsi, alqoritmik qərarların şəffaflığı və cavabdehliyi kimi sahələrdə böyük fayda əldə edə bilər. Bu kontekstdə süni intellektin hüquqa inteqrasiyası yalnız texnoloji vasitələrin istifadəsi ilə kifayətlənə bilməz, Bu proses həm də hüququn özünün fəaliyyət qabiliyyətini artırmaq, normaların effektivliyini gücləndirmək və ədalət mühakiməsinə çıxışı asanlaşdırmaq potensialına sahibdir.

Süni intellekt və hüquq arasındakı əlaqə, xüsusilə Avropa Birliyinin Süni İntellektin Tənzimlənməsi və oxşar beynəlxalq tənzimləmə təşəbbüsləri ilə daha sistemli bir çərçivəyə yerləşməkdədir. Bu cür qaydaların əsas məqsədi insan hüquqları, təhlükəsizlik və etik prinsiplərə əsaslanan tarazlığı təmin etməklə bərabər eyni zamanda texnoloji yenilikləri də təşviq etməkdir. Qeyd olunan balans beynəlxalq hüquqda da öz əksini tapır. Xüsusilə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının davamlı inkişaf məqsədləri çərçivəsində süni intellektin insan mərkəzli inkişafı vurğulanır.

Texnoloji transformasiya dövründə hüquqşünasların vəzifəsi təkcə dəyişikliyi izləmək deyil, eyni zamanda bu dəyişikliyin hüquqi təminatlar çərçivəsində istiqamətləndirilməsinə də töhfə verməkdir. Süni intellekt və hüquq arasındakı bu iki istiqamətli və dinamik əlaqəni anlamaq üçün hər cür şey daha ədalətli, daha şəffaf və daha insan mərkəzli rəqəmsal gələcək üçün vacibdir.

Bu əsər 2025-ci ilin iyun ayında “Süni intellekt və hüquq” adlı əsərimin yenidən işlənmiş və qısaldılmış 3-cü nəşrinin türk dilinə tərcümə edilmiş versiyasıdır. Sözü gedən araşdırma hüquqşünaslara süni intellekt sahəsindəki inkişafı anlamaqda, bu texnologiyaların hüquqa təsirlərini qiymətləndirməkdə və hüquqi tənzimləmələrə şüurlu töhfələr verməkdə kömək etmək məqsədilə qələmə alınmışdır.

Bu əsərin türk dilindən Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi və Azərbaycan hüquqşünaslarına təqdim edilməsi çox mənalı və nümunəvi elmi iş birliyinin məhsulu kimi ortaya çıxmışdır. Bu təşəbbüs “iki dövlət, bir millət” anlayışını ürəkdən qəbul edən qardaş ölkələrin hüquq birlikləri arasında həmrəylik və əməkdaşlığı gücləndirmək iradəsini nümayiş etdirir.

Bu ideyanı ilk dəfə dəstəkləyən və kitabın nəşrinə dəstək olan və gənc hüquqşünaslar üçün faydalı bir resursa çevrilməsi sayəsində dəstək əvəzsiz və böyük dəstək olan Azərbaycan Respublikası Qeyri Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinə dərin təşəkkür edirəm. Agentlik öz yanaşması ilə hüquq sahəsində innovativ biliklərin artırılmasına böyük dəstək verib.

Azərbaycandan bu prosesə dəstək olan bütün hüquqşünaslara, akademiklərə və müvafiq qurumların nümayəndələrinə səmimi təşəkkürümü bildirirəm. İki ölkə arasında hüquq sahəsində yaradılmış bu və bu kimi elmi körpülər ümumi hüquqi dəyərlərin möhkəmlənməsinə, peşəkar əməkdaşlığın güclənməsinə və məhkəmə sistemlərimizin səmərəliliyinin artırılmasına böyük töhfə verəcək.

Oxumaqdan zövq almağınız arzusu ilə...

Səbinə Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının
İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili
(Ombudsman)

ÖN SÖZ

Rəqəmsal transformasiya problem deyil, əksinə həll yolunun özüdür. Bu tarazlığı qorumaq üçün bizim məlumatlara, biliklərə və anlayışlara, yəni süni intellektə əsaslanan effektiv və sürətli qərarlar qəbul etməyə imkan verəcək vasitələrə ehtiyacımız var. Biz böyük və həyəcanlı bir macəranın başlanğıcındayıq. Gələcəyi kəşf etmək üçün biz ulduzlara deyil, süni intellekt və rəqəmsal innovasiyaları inkişaf etdirən insanların yaradıcılığına və ixtirasına baxmalıyıq.

Serj Soudoplatoff.

Gələcəyin memarı olacaq gənclərimizə dərslərimdə, görüşlərimdə daim vurğuladığım bir “qızıl qayda” var: “Bir sahədə hər şeyi, hər sahədə nələrisə bil”. Qaydanın birinci elementi ixtisaslaşmanın zəruriliyinə işarə edir, ikinci element isə mütəxəssis korluğunun qarşısını alacaq çox yönlülük və bütöv perspektivə işarə edir. Mütəxəssislərin innovasiyaların hüquqi tərəfləri ilə maraqlanmaması bu səbəblə sivilizasiyamızda parlaq şəkildə ifadə edilən “bəşikdən məzara bilik səyahəti” hər peşədən insan üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə informasiya və texnologiya ayrılmaz bir bütövə çevrilmişdir. 21 - ci əsr yeni və qabaqcıl texnologiyaların ön plana çıxdığı bir dövr olaraq təyin olunur. Bu dövrün ən diqqət çəkən

inkişaflarından biri, heç şübhəsiz ki, süni intellektdir. Süni intellekt (Sİ) indi istifadə etdiyimiz bir çox texnologiyaların mərkəzində dayanır. Kompüter elminin bir qolu olan süni intellekt kompüterlərdə və digər intellektual sistemlərdə düşünmə, problem həll etmə, öyrənmə, qavrayış, dili anlama və qərar vermə kimi insanın idrak qabiliyyətlərini təqlid etmək və avtomatlaşdırmaq məqsədi daşıyır. Süni intellekt sosial həyatın hər tərəfinə nüfuz etdikcə və bütün dünyada sənayeləri, biznesləri və peşələri dəyişdirməyə davam etdikcə, bu sahənin müxtəlif aspektlərini anlamaq getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Süni intellekt son illərdə sürətlə inkişaf edir və tibb, insan resursları, maliyyə, nəqliyyat, rabitə və hüquq kimi müxtəlif sahələrdə gündəlik həyatımızı kökündən dəyişdirir. Süni intellektin bu sürətli inkişafının əsas səbəbləri kompüterlərin yaddaş tutumlarının və emal sürətlərinin artmasıdır. Bu gün süni intellekti ənənəvi üsullarla emal edilə bilməyən böyük, mürəkkəb və sürətlə dəyişən məlumat toplusunu özündə əks etdirən “böyük məlumat” dövründən ayrılıqda düşünmək mümkün deyildir. Süni intellekt, xüsusən də məşinlərin öyrənilməsində böyük irəliləyişlər sayəsində misli görünməmiş şəkildə diqqət cəlb edir. Bu inkişaf kompüterlərin imkanlarını genişləndirir və dilin işlənməsi, nitqin başa düşülməsi, təsvirin tanınması və robototexnika kimi bir çox sahədə performans daha yüksək səviyyələrə çatdırır. İndi biz süni intellektə demək olar ki, hər sahədə rast gəlirik və onun sürətli inkişafı və innovativ təbiəti mütəxəssislərin və maraqlı tərəflərin daim yeniliklərdən xəbərdar olmasını zəruri edir.

Süni intellekt əsrində gənclərimizin öyrənmə və bilik əldə etmə prosesi dəyişməkdədir. Bu texnoloji inqilab onların təxəyyül və yaradıcılığını daha da yüksək səviyyələrə çatdırmaq potensialına sahibdir. Gənclərimiz süni intellekt sayəsində qarşılıqlı əlaqə qura və öz sahələrində daha məhsuldar və innovativ işlər görə bilirlər. Süni intellekt öz sahələrindəki yenilikləri izləmək və bu sahədə özünü təkmilləşdirmək istəyən gənclər üçün böyük imkanlar təqdim

edir. Süni intellekt sayəsində onlar daha sürətli və daha dəqiq qərarlar qəbul etmək bacarığı əldə edə bilirlər. Onlar həmçinin süni intellekt texnologiyalarından istifadə edərək öz layihələrini həyata keçirə və uğurla başa vura bilirlər.

Əslində, hüquq, iqtisadiyyat, kommunikasiya və s. kimi sahələrin heç birində süni intellekt göz ardı edilə bilməz. Digər tərəfdən, gələcək üçün böyük vədlər verən bu qeyri - adi texnologiyanın riskləri də göz ardı edilə bilməz. Bizə lazım olan süni intellekti insan mərkəzli, təhlükəsiz, etibarlı və məsuliyyətli şəkildə, başqa sözlə, etik süni intellekt inkişaf etdirmək və istifadə etməkdir.

Süni intellektin yaranması və inkişafı onun texniki tərəfləri ilə məhdudlaşmır, həm də özü ilə geniş və mürəkkəb hüquqi, siyasi və tənzimləyici problemlər gətirir. Süni intellekt texnologiyasında inkişaf artdıqca, onların hüquqi ölçüləri daha da vacib olur. Hüquq sistemləri hələ də bu texnologiyaya uyğunlaşa və effektiv tənzimləmələr edə bilməmişdir.

Süni intellekt texnologiyalarının inkişafı xüsusilə mülki hüquq, öhdəliklər hüququ, şirkət hüququ, əqli mülkiyyət hüququ, istehlakçı hüququ, rəqabət hüququ, əmək hüququ, insan haqları hüququ və cinayət hüququ kimi sahələrdə mövcud hüquqi tənzimləmələrin qeyri - adekvat olduğu yerlərdə yeni problemlər və ehtiyaclar yaradır.

Digər tərəfdən, süni intellekt texnologiyalarından geniş istifadənin problemləri, imkanları, qeyri - müəyyənlilikləri və potensial təsirlərini həll edəcək bir sıra suallar ətrafında qızgın müzakirələr gedir. Məsələn, süni intellekt texnologiyalarını necə idarə etmək və yönləndirmək olar? Bu gün bir çox innovasiyaların əsasında süni intellektin dayandığını nəzərə almış olsaq, onda süni innovasiya texnologiyalarının istehsalı, yayılması və istifadəsi innovasiyaya mane olmadan sosial rifaha xidmət edəcək şəkildə necə tənzimlənə bilər? Süni intellektin həyat dövrünün şəxsi maraqlara uyğun olaraq fundamental hüquq və azadlıqlara və sosial dəyərlərə xələl gətirəcək şəkildə işləməməsini təmin etmək üçün hansı addımlar atıla bilər?

Hüquqda süni intellekt hüququn ədalətli və rəşional şəkildə yaradılmasına və tətbiqinə töhfə verə bilərmi? Yoxsa süni intellektin hüququ daha sərt, qeyri - şəffaf və ədalətsiz struktura çevirməsi riski varmı? Bu suallar və müzakirələr ilk növbədə hüquqşünaslara aiddir. Hüquqşünaslar bu yeni texnologiya dövrünün gətirdiyi dəyişikliklərə uyğunlaşmaq və onları faydalı şəkildə istiqamətləndirmək üçün daim aktual olmalı və yeni inkişaflara uyğunlaşmalıdırlar. Xüsusilə, süni intellektin etik və hüquqi tənzimləmələrində fəal və qətiyyətli olmalıdırlar. Məsuliyyətli, təhlükəsiz, etibarlı, etik və insan mərkəzli süni intellekt hüququn tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirməsi ədalət və qərəzsizlik zəminində cəmiyyətdə ziddiyyətli maraqları tarazlayan məhkəmə orqanlarının qərarları sayəsində reallığa çevrilə bilər.

Süni intellekt elminin alt qolunu təşkil edən hüquq texnologiyaları hazırda hüquqi araşdırmaları və məhkəmə qərarlarının qəbulunu asanlaşdırmaqla məhkəmə sistemində çalışanlar üçün əvəzsiz köməkçiyə çevrilir. Bu texnologiya məhkəmə təcrübəsinin təhlilini və çıxışını sadələşdirməklə hüquq peşəsinin üzvləri üçün çox böyük rahatlıq yaradır. Bununla belə, süni intellektdən istifadənin artması ilə onun potensialı və riskləri də daim gündəmədədir. Bu gün süni intellektin etik və hüquqi çərçivəsi hələ tam aydınlaşdırılmamış olsa da, hüquqşünasların süni intellekt və hüququn qarşılıqlı əlaqəsini dərindən dərk etməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Bu əsər süni intellekt və hüquq arasında mürəkkəb, dinamik və çoxölçülü qarşılıqlı əlaqənin əsas xətlərini vahid perspektivdən nəzərdən keçirmək məqsədi daşıyır. Süni intellekt müasir texnologiyanın ən yeni nümunələrindən biri kimi meydana çıxsada, hüquq isə cəmiyyətlə birlikdə formalaşan və dəyişən qədim sosial institut kimi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır. Əsər süni intellektin tərifindən tutmuş növlərinə, onun inkişaf prosesindən hüquqla qarşılıqlı əlaqəsinə, məhkəmə prosesləri və insan hüquqlarına mümkün təsirlərinə qədər geniş spektrli əsas məlumatları özündə əks etdirir.

Əsərdə izah edilən mövzuların başa düşülməsi üçün vacib olan termin və anlayışlar mətndə **qalın** və *kursivli* şriftlə vurğulanır. Bunu etməkdə məqsəd oxucunun istədiyi halda müvafiq şərhə istinad edərək vurğulanan termin və anlayış haqqında məlumatı daha tez əldə etməsidir. Zəruri hallarda mövzunun cari məzmununu özündə əks etdirən cəlbədicə nümunələr də daxil edilir. Bundan əlavə, “süni intellekt və hüquq” sahəsində ingilis dilində əsas texniki terminlərin türk dilinə tərcümələrini əhatə edən kiçik lüğət də əlavəyə daxil edilmişdir. Odur ki, əsər süni intellektin gətirdiyi yenilikləri başa düşmək, bu həyatı əhəmiyyət kəsb edən texnologiyanın potensialını aşkar etmək və sürətlə inkişaf edən hüquq texnologiyalarından yararlanmağı öyrənmək baxımından hüquqşünaslar üçün bələdçi rolunu oynayır. Bununla belə, mövzuların əhatə dairəsi, məzmunu və işlənməsi baxımından kitab hüquqşünaslara və hüquq namizədlərinə, eləcə də müxtəlif sahələrdə süni intellekt ilə maraqlananlara xitab edir.

Bu sahədəki digər əsərlərdən fərqli olaraq kitabda lazımi yerlərdə və son fəsildə QR kod vasitəsilə əldə edilə bilən rəqəmsal materiallar yer almışdır. Süni intellektin və hüququn sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə bu əlavə materiallar oxucularımıza daha interaktiv və hərtərəfli öyrənmə təcrübəsi təqdim etmək məqsədi daşıyır.

2024-cü ilin ikinci yarısında Avropada süni intellekt hüququ sahəsində iki çox mühüm inkişaf baş verdi: 2024 - cü il avqustun 1 - də AI - nın Süni İntellekt Qanununun qüvvəyə minməsi və 5 sentyabr 2024 - cü ildə Avropa Şurasının Süni intellekt və insan hüquqları, demokratiya və qanunun aliliyi haqqında Çərçivə Konvensiyasının imzalanması üçün açılışı. Hüququn bu yeni sahəsinə toxunan “Avropa Süni İntellekt Hüququ” adlı işimiz bu işin davamıdır və süni intellektin maraqlı sahəsini daha dərinlən araşdırmaq və onun praktiki hüquq ölçüsünü mənimsəmək istəyən hüquq mütəxəssislərinə ünvanlanmışdır.

Əsər xüsusilə gənc hüquq mütəxəssislərində bu yeni və çox ölçülü texnoloji inqilab və bu inqilabın öz sahələrinə təsiri haqqında

daha çox öyrənmək, bu sahədəki yenilikləri, qarşılıqlı əlaqələri və inkişafı kəşf edib öz peşələrində tətbiq etmək istəyi və şüurunu yarada bilərsə, müəllifin qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatılmış hesab ediləcəkdir.

Oxumaqdan zövq almanız arzusu ilə ...

Prof. Dr. Ergin Ergül

Ankara Medipol Üniversitesi

Hüquq Fakültəsi,

Ankara, İyun 2025

ÖN SÖZ

Texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə hüquq da öz sərhədlərini genişləndirməyə məcburdur. Süni intellekt artıq yalnız texniki bir vasitə deyil, hüquqi münasibətlərin də ayrılmaz iştirakçısına çevrilməkdədir. Bu reallıq hüquqşünaslardan yeni düşüncə tərz, yeni yanaşmalar tələb edir. Əziz oxucu, əlinizdəki bu kitab hüququn süni intellekt qarşısında hansı çağırışlarla üzləşdiyini və bu çağırışlara hansı hüquqi cavabların verilməli olduğunu araşdırır. Tanınmış hüquqşünas Prf. Dr. Ergin Ergül, bu sahəyə insan hüquqları mərkəzli, analitik və eyni zamanda praktiki yanaşma təqdim edir. Bu əsər yalnız hüquqi biliklər toplusu deyil, həm də süni intellekt qarşısında hüququn mövqeyini yenidən düşünməyə dəvətdir.

Zaur Əliyev

Bakı Dövlət Universitetinin
Hüquq Fakültəsinin dekanı,
Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

ÖN SÖZ

Müasir dövrdə texnoloji yeniliklərin sürətli artım tendensiyası təqdirəlayiqdir. Texnologiyanın inkişafı, yalnız gündəlik həyatımızı asanlaşdırmaqla kifayətlənmir, həm də yeni imkanların qapısını açır. Bu dəyişikliklər, insan sivilizasiyasının artıq yeni və daha dərin bir mərhələyə qədəm qoyduğunu göstərir. Xüsusilə “süni intellekt” anlayışının texnoloji sahəyə daxil olması, bu istiqamətdə inqilabi bir dönüş nöqtəsi hesab edilir. Bu gün demək olar ki, dünyanın hər yerində süni intellekt insan həyatının müxtəlif sahələrinə integrasiya olunmuşdur. Hörmətli professor Ergin Ergülün müəllifi olduğu bu kitabda isə süni intellektin insan həyatının hüquqi çərçivəsinə təsiri və bu texnologiyanın hüquq sahəsində tətbiq imkanları elmi əsaslarla və aydın şəkildə təhlil olunmuşdur. Əsər həm hüquqşünaslar, həm də texnologiya və hüququn qovşağında düşünmək istəyən hər bir oxucu üçün dəyərli bir mənbədir.

Nadir Adilov

Mediasiya Şurasının İdarə Heyətinin sədri,
Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni
Hüquqlar Komitəsinin (CESCR) üzvü

BİRİNCİ FƏSİL

SÜNİ İNTELLEKT DÖVRÜNƏ DAXİL OLDUQDA!

*Kifayət qədər inkişaf etmiş istənilən texnologiya
sehrdən fərqlənir. Artur C. Clarke*

Süni intellekt global miqyasda sosial həyatı formalaşdıran ən mühüm amillərdən birinə çevrilməkdədir. Ümumiyyətlə, bu texnologiyanın başər tarixindəki digər böyük texnoloji dəyişikliklərlə müqayisə oluna bilən və yeni bir dövrün başlanğıcı kimi qiymətləndirilə bilən dərin və əhatəli təsirlərə səbəb olduğu qəbul edilir. Süni İntellekt Dövrü cəmiyyətin fəaliyyətindən tutmuş iqtisadiyyata, fərdlərin gündəlik həyatından tutmuş ümumi mədəni dinamikaya qədər hər bir aspektə transformativ təsirə sahibdir.

Bu transformasiyanın kökləri süni intellektin akademik əsaslarının qoyulduğu 1956 - cı ildə Dartmut konfransına gedib çıxır. Bununla belə, Süni İntellekt dövrünün həqiqətən də başladığı nöqtə texnologiyanın laboratoriya mühitini tərk edərək gündəlik həyatımızın hər sahəsinə inteqrasiya olunmağa başladığı, dərin öyrənmə və böyük məlumatların təhlilinin əhəmiyyətli uğurlar qazandığı 2010-cu ildən sonrakı dövrüdür.

2010-cu illərdən etibarən süni intellekt texnologiyaları akademik maraq olmaqdan çıxdı və səhiyyə, maliyyə, nəqliyyat, rabitə və hüquq daxil olmaqla geniş çeşidli kommersiya tətbiqlərinin mövzusunə çevrildi. Bu proses süni intellektin sosial həyatdakı yerini möhkəmləndirdi və onu dövrümüzün ən mühüm texnoloji inkişaflarından birinə çevirdi.

Süni intellektin sosial həyata təsirləri araşdırıldığında, avtomatlaşdırma yolu ilə daha sürətli və daha dəqiq qərarların verilməsini təmin edərək iş dünyasında səmərəliliyi artırdığı, iş axınlarını

yaxşılaşdırdığı, müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artırdığı müşahidə olun.

Təhsil sahəsində süni intellekt tələbələrə fərdi şəkildə uyğunlaşdırılmış təhsil proqramlarının yaradılmasına kömək edir və müəllimlərə dəstək verir. Səhiyyə sektorunda isə xəstələrin müalicə proseslərinin izlənməsi, diaqnozların qoyulması və müalicə planlarının yaradılması kimi sahələrdə mühüm rol oynayır.

Süni intellekt böyük məlumatların təhlili, sürətli axtarışlar və dəqiq məlumatlara çıxış baxımından hüquq sahəsində əhəmiyyətli üstünlüklər təmin edir. Hüquqi proqram təminatı hüquqşünasların tədqiqat proseslərini sürətləndirir və həmçinin onlara müqavilələrin nəzərdən keçirilməsi və hüquqi sənədlərin hazırlanması kimi gündəlik işlərində dəstək verir.

Gələcəkdə süni intellektin sosial həyatda daha geniş yayılacağı gözlənilir. Buna görə də, hər bir peşə sahibinin süni intellekt texnologiyalarını yaxından izləməsi və onlardan düzgün istifadə etməsi və yaxşı süni intellekt savadı olması vacibdir. Hüquqşünasların rolu həm süni intellektin inkişafının təsirinə məruz qalması, həm də müvafiq hüquqi infrastrukturun yaradılmasına və məhkəmə hüquq elminə töhfə verməklə yanaşı, həm insan mərkəzli, həm də bəşəriyyətin zərərinə inkişaf istiqamətinə təsir göstərmək baxımından xüsusilə vacibdir.

1.1 ÜMUMİLİKDƏ

Süni intellekt insan zəkasını tələb edən vəzifələri avtomatlaşdıran bir texnologiya kimi adlandırıla bilər. Süni intellekt termini baxımından intellekti planlaşdırma, əsaslandırma, problem həll etmə, qavrayış, bilik və yaradıcılıq ifadəsi kimi hər hansı bir hərəkətin icrasıdır. Maşınların öyrənilməsi, dərin öyrənmə və təbii dil emalı kimi süni intellekt növləri və üsulları sayəsində maşınlar

məlumatlara istinad edərək qərarlar qəbul edə və insana bənzər tapşırıqları yerinə yetirə bilərlər. İndi hər bir sektorda varlığını hiss etdirən süni intellekt, cəmiyyətin və hüququn hər tərəfinə təsir göstərmək qabiliyyətinə sahibdir. Süni intellekt sistemləri alqoritmlər əsasında işləyir və robot texnikasından tutmuş səsli köməkçilərə, qabaqcıl robotlardan sürücüsüz avtomobillərə qədər müxtəlif avadanlıqlarla inteqrasiya oluna bilər.

“Süni intellekt dövrü” şəklində adlandırılan bu dövrdə süni intellektin qarşıdakı dövrdə həyatın ən xırda detallarına da yayılacağını göstərən texnoloji inkişafı müşahidə edilir. Bu texnologiya iqlim dəyişikliyi və səhiyyə kimi global problemlərlə mübarizədə vəd versə də, eyni zamanda şəxslərin şəxsi və peşəkar həyatına təsiri baxımından dövlət və özəl sektor üçün görünməmiş problemlər yaradır. Süni intellektin dinamik xarakteri və onun hələ də qanunla tam tənzimlənməməsi bu sahədə problemlərin və çətinliklərin əsas mənbəyini təşkil edir.

Bütün bu çətinliklərlə mübarizə zamanı süni intellekt texnologiyasının təhlükəsiz və faydalı inkişafı və idarə olunması üçün zəruri siyasətin, tənzimləyici və institusional çərçivələrin nədən ibarət ola biləcəyi və onların necə həyata keçirilə biləcəyi, bu kontekstdə süni intellekt texnologiyasının inkişafı və istifadəsində hansı etik prinsiplərə riayət edilməsi, süni intellekt texnologiyasının insan hüquqları və hüquqa uyğun olmasının necə təmin edilməsi, süni intellekt texnologiyasına necə nəzarət etmək, hesablamaq və s. kimi məsələlər milli və beynəlxalq səviyyələrdə fənlərarası kontekstdə gündəmi tutmaqdadır.

Süni intellekt təkcə texnologiya və informasiya hüququna deyil, həm də müqavilə hüququna, müəlliflik hüququna, cinayət hüququna və xüsusi hüququn digər sahələrinə dərin təsir göstərir və bu, qüvvədə olan müvafiq qanunvericiliyin yenidən nəzərdən keçirilməsini və yenidən qurulmasını zəruri edir. Bu vəziyyət qanunvericilik və məhkəmə orqanlarının süni intellekt texnologiyalarının təklif etdiyi yeniliklərə uyğunlaşacaq çevik və dinamik hüquqi

tənzimləmələr yaratmasının zəruriliyini vurğulayır. Üstəlik, bu texnologiyaların cəmiyyət səviyyəsində geniş təsirlərinin aradan qaldırılması prosesində etik normaların və insan hüquqlarının qorunması, qanunun aliliyinin və demokratik dəyərlərin təmin edilməsi zərurətini özünü əks etdirir.

Süni intellekt və hüquq arasındakı qarşılıqlı əlaqə dövlət və özəl sektorun bütün fərdləri və ümumilikdə vətəndaşlar üçün danılmaz əhəmiyyət kəsb edir. Mütəxəssislər süni intellektin dalğa kimi gəldiyini və bu texnologiyadan istifadə edənlərin bir addım, onu istehsal edənlərin isə yüz addım öndə olacağını vurğulayırlar. Bu, süni intellektin gələcək təsirinin yalnız texnoloji deyil, həm də sosial və hüquqi ölçüləri əhatə edəcəyini göstərir. Süni intellektin bu qədər geniş təsir sahəsinə sahib olması həm fərsətlərdən, həm də qarşıya çıxacaq çətinliklərdən xəbər verir. Buna görə də, süni intellektin cəmiyyətə və hüquqa təsirlərini başa düşmək və idarə etmək gələcəkdə daha da vacib olacaqdır. Digər tərəfdən, yeni texnologiyaların hüquq peşəsi və məhkəmə sisteminin fəaliyyətinə yaratdığı təsirlər (fərsətlər və risklər) səbəbindən süni intellekt və hüquq arasındakı əlaqələr də çox aktual müzakirə mövzudur. Bu sahədə müzakirələr xüsusilə məhsuldar süni intellekt vasitələrinin təqdim etdiyi imkanlar və risklərə, onların fəaliyyətinə və hüquq sahəsində istifadəsinə yönəlmişdir. Məhsuldar süni intellekt sistemləri xüsusi “sorgu” komandasına (məlumat) cavab vermək və statistik proqnozlar əsasında yeni nəticə yaratmaq prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir. Başqa sözlə, sistem verilənlər bazasındakı sözlər arasındakı nümunələri və əlaqələri təhlil edir və növbəti sözün oxşar cümlə və kontekstdə görünmə ehtimalına əsaslanaraq cavablar hazırlayır. Bu proses məlumatlar toplusunun sərhədləri daxilində baş verir (Hickok, 2023: 7). Müzakirələr kontekstində proqnozlaşdırılan ədalət mühakiməsi və ya alqoritmik ədalət anlayışı, hüquqşünasların və hakimlərin öz işlərini təkmilləşdirmək üçün statistik alətlərdən istifadə etmələri, bu sahədə şəffaflığa ehtiyac olmasına baxmayaraq,

məhkəmə qərarlarının əldə edilməsində yaranan çətinliklər xüsusilə diqqət çəkən mövzulardır.

Süni intellekt kompleks problemləri həll etmək və hətta onları proqnozlaşdırmaq qabiliyyəti ilə xüsusilə tibb³, hüquq - mühafizə orqanları / polis idarələri və ədliyyə sistemi kimi sahələrdə böyük həyəcan yaratmaqdadır. Bununla belə, bu sahədəki inkişafın fərdlər və cəmiyyət üçün potensial riskləri də nəzərə alınmalıdır. Tədqiqatlar göstərib ki, süni intellekt sistemləri cins, irq, yaş və ya əlillik kimi amillərə əsaslanan bərabərsizlikləri dərinləşdirə və ya yeni bərabərsizliklər yarada bilər. Bu, bir sıra hüquqi və etik suallar doğurur. Potensial riskləri müəyyən etmək və bu riskləri minimuma endirmək üçün mövcud əxlaqi və sosial problemləri anlamaq və müvafiq hüquqi və etik həlləri inkişaf etdirmək çox vacibdir.

Son illərdə nəhəng texnoloji irəliləyişlər və böyük məlumat faktları ilə bağlı olaraq artan məlumatların emalının səmərəliliyinin artması sayəsində süni intellekt və robot texnikası sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edilmişdir. Avtonom nəqliyyat vasitələri ², hərbi pilotsuz uçuş aparatları və həkimlər, hakimlər və

³ Tibbdə süni intellekt artıq fərdi müalicələrin təşkil edilməsində və ya infarktların proqnozlaşdırılmasında daha dəqiqdir. Süni intellekt insan diaqnozu ilə birləşdirildikdə, insan həkimlər üçün diaqnostik səhv nisbəti 3,5 faiz olduğu halda, süni intellekt insan diaqnozu ilə birləşdirildikdə, səhv nisbəti cəmi 0,5 faiz təşkil edir.. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatına görə, qeyri - infeksiya xəstəlikləri Avropa regionunda vaxtından əvvəl ölümlərin təxminən 89 faizinə səbəb olur, beləliklə, daha yaxşı diaqnoz milyonlarla insanın həyatını xilas etməyə kömək edə bilər. <https://www.undp.org/blog/lets-talk-about-artificial-intelligence>, giriş: 23. 12. 2023.

² Süni intellekt və uzaqdan idarə olunan avtonom nəqliyyat vasitələri (ANV) texnologiyasının birləşməsi bugünkü və gələcək texnoloji inkişafının mühüm hissəsidir. ANV -lər adətən mürəkkəb süni intellekt sistemləri və alqoritmlərindən istifadə edərək ətraf mühiti dərk edə, qərarlar qəbul edə və hərəkət edə bilən nəqliyyat vasitələridir. Bu sistemlər sensorlar, kameralar və radarlar kimi texnologiyalarla təchiz olunub və ətraf mühit məlumatlarını emal edərək avtonom hərəkət imkanları əldə edirlər. ANV -lər bir çox sahələrdə istifadə olunur.

ya hüquqşünaslar kimi peşəkarlara kömək edə biləcək proqram təminatı bu sahədəki mühüm inkişafların konkret nümunələridir. Texnoloji tərəqqidən başqa, həyatın artan robotlaşdırılması hüquqa ciddi problem yaradır və mövcud hüquqi qaydaların bu yeni reallığın öhdəsindən gəlmək üçün qeyri – adekvat və ya yararsız olması ehtimalını artırır.

Süni intellekt və hüquq arasındakı münasibət, qarşılıqlı əlaqə və kəsişmələr aşağıdakı əsas başlıqlar altında araşdırıla bilər:

1. Süni intellekt sistemlərinin istifadəsi nəticəsində yaranan yeni hüquqi problemlər, məxfilik, məlumatların qorunması, əqli mülkiyyət hüquqları və onların həlli yolları ilə bağlı müzakirələr.

2. Süni intellektin özünün hüquqi tənzimlənməsi və süni intellekt hərəkətlərinə görə hüquqi və cinayət məsuliyyəti, süni intellekt hərəkətləri və qərarlarından yarana biləcək hüquqi məsələlər və süni intellektin insan hüquqlarına təsiri kimi məsələlər üzrə mövcud və ya davam edən milli və beynəlxalq qanunvericilik.

3. Hüquq sahəsində süni intellekt məlumatların təhlili, məhkəmə işlərinin araşdırılması və hüquqi sənədlərin hazırlanması kimi məsələlər vasitəsilə süni intellektin məhkəmə və hüquq peşələrinə təsiri və transformasiyası.

Ədəbiyyata ümumi nəzər salındıqda görünür ki, süni intellekt hüququn hər sahəsinə təsir edir. Bununla belə, xüsusilə süni intellektə hüquqi şəxs statusu verilib - verilməməsi, nəzərə alınsa,

Məsələn, avtonom nəqliyyat vasitələri nəqliyyat və logistika, pilotsuz uçuş aparatları (PUA) hərbi və mülki nəzarətdə, dənizdə avtonom gəmilər, kosmos və planetar tədqiqatlarda uzaqdan idarə olunan pilotsuz yerüstü nəqliyyat vasitələri (rover) mühüm rol oynayır. ANV - lərin təhlükəsiz inteqrasiyası üçün ciddi təhlükəsizlik protokolları və qaydaları tələb olunur. Avtonom nəqliyyat vasitələrinin, xüsusən də yol hərəkətində istifadəsi həm texnoloji təhlükəsizlik tədbirləri, həm də hüquqi və etik standartları əhatə etməlidir. Süni intellekt və ANV - lər xüsusilə ağıllı şəhərlər, dayanıqlı nəqliyyat, fəvqəladə hallara reaksiya və kosmik tədqiqatlar kimi sahələrdə əhəmiyyətli imkanlar təklif edir. Bu texnologiyaların inkişafı gələcəyin texnoloji mənzərəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayacaqdır.

onun hüquqi statusunun necə müəyyən ediləcəyi, süni intellektin hüquqi və cinayət məsuliyyəti, süni intellekt ilə istehsal olunan əsərlərin müəllif hüquqları aktual müzakirə mövzularındandır. Digər tərəfdən, süni intellekt və onun tətbiqlərinin cinayət hüququ, məlumatların qorunması hüququ, korporativ hüquq, rəqabət hüququ, informasiya texnologiyaları hüququ, insan hüquqları hüququ və AI hüququ kimi sahələrə təsiri, o cümlədən müharibələrdə və vətəndaş qarşıdurmalarında robot nəqliyyat vasitələrinin artan istifadəsi nəticəsində beynəlxalq humanitar hüquq və beynəlxalq hüquq sahələrində yaranan təsirlər də mühüm müzakirə və akademik tədqiqat mövzularıdır.

Süni intellekt texnologiyasının sürətli inkişafı fonunda bu innovativ sahənin gətirə biləcəyi potensial risklər və imkanlar barədə ictimai müzakirələr başlamışdır. Süni intellektin tətbiq sahələrinin genişliyi və onun hələ tam tədqiq edilməməsi bu texnologiyanın gələcəyi ilə bağlı qeyri - müəyyənliklər yaradır. Süni intellektin təqdim edilməsi və sərhədləri ilə bağlı qeyri - müəyyənliklər bu sahəyə elmi və texnoloji yanaşmaları çətinləşdirir. Bu texnologiyanın əsas xüsusiyyətlərinin aydın izah edilməsi süni intellektlə bağlı narahatlığı azalda bilər və siyasətçilər, akademiklər və hüquq ekspertləri üçün istiqamətləndirici çərçivə təmin edə bilər. Bu, süni intellektin sosial, etik, iqtisadi və hüquqi ölçülərini hərtərəfli araşdırmağa imkan verir. Hüquqi nöqtəyi - nəzərdən yanaşma süni intellektin mümkün təhlükələrinin qarşısını ala biləcək normativ tənzimləmələri müəyyən etmək və bu texnologiyanın sosial təsirlərini tənzimləyə biləcək qanunvericilik tərtib etmək cəhdidir. Bu kontekstdə hüquq ekspertləri süni intellekt texnologiyasının fundamental hüquqlara və cəmiyyətin əsas dəyərlərinə mümkün təsirlərini təhlil edərək “əsas dəyərlərin və hüququn qoruyucuları” rolunu öz üzərinə götürürlər. Hüquqi tənzimləmələr süni intellektin inkişafına həm stimullaşdırıcı, həm də nəzarətedici şəkildə istiqamət verə bilər. Süni intellekt qarşısında hüquqi intellekt və insan zəkasının inteqrasiyası texnologiyanın

müsbət tərəflərini maksimum dərəcədə artırmaq və mümkün mənfi təsirlərini minimuma endirmək məqsədi daşıyır. Bu integrasiya süni intellektin cəmiyyətə təsirlərini balanslaşdırılmış şəkildə idarə etmək və insan həyatını yaxşılaşdırmaq üçün bu texnologiyanın potensialını maksimum dərəcədə artırmaq məqsədi daşıyır. Bu prosesdə süni intellekt texnologiyalarının etik və sosial normalara uyğun inkişafını təmin etmək və bu innovativ texnologiyaların insan hüquqlarına və demokratik dəyərlərə hörmətlə yanaşmasını təmin etmək üçün hüququn rolu ön plana çıxır.

1.2 TERMINİN MƏNŞƏYİ VƏ ETİRAZLAR

1.2.1 Terminin mənşəyi

"Süni intellekt termininin mənşəyi 1950 - ci illərdə müxtəlif elm sahələrinin tədqiqatçılarının birlikdə işlədiyi vaxtdır. Termin ilk dəfə 1955 - ci ilin avqustunda Con Makkarti, Marvin L. Minski, Nathaniel Rochester və Claude Shannon tərəfindən yazılmış tədqiqat layihəsi təklifində istifadə edilmişdir. 1956 - cı ildə Dartmut Kollecində keçirilən konfrans kompüter elmləri, koqnitiv elmlər və elektronika kimi yeni fənlərdən qabaqcıl tədqiqatçıları bir yerdə topladı. Konfransda Marvin Minsky və onun həmkarı Con Makkarti çoxşaxəli yanaşma ilə Süni İntellekt terminini elm dünyasının gündəminə gətirdilər. Bu tədqiqatçılar insanın öyrənmə və intellektinin kompüterlər tərəfindən simulyasiya oluna biləcəyi fərziyyəsini öyrənməyə başladılar. Məqsəd insan beyninə uyğun gələn maşın yaratmaq deyil, kompüter proqramları ilə müxtəlif vəzifələrin necə yerinə yetirildiyini görmək idi (Georges, 2019, 6; Zouinar, 2020: 4):

“(...) öyrənmənin hər bir aspekti və ya zəkanın hər hansı digər xüsusiyyəti prinsipcə o qədər dəqiq təsvir edilə bilər ki, onu təqlid

edə bilən maşın da inşa edilə bilər” (McCarthy, Minsky, Rochester, & Shannon, 1955).

Bu fərziyyə problemlərin həlli, dilin başa düşülməsi, riyazi teoremlərin sübutu və qavrayış kimi müxtəlif sahələrdə tətbiq olunan süni intellekt tədqiqatının əsasını təşkil etmişdir.

Bu fəaliyyətdən sonra süni intellekt və maşınların öyrənilməsinin əsas infrastrukturunu təşkil edən bir çox tədqiqatlar aparıldı. 1959 - cu ildə Artur Samuel IBM - də işləyərkən “Maşınların Öyrənilməsi” terminindən istifadə etdi. 1989 - cu ildə fransız Yann Lecun əl yazısı ilə yazılan rəqəmləri tanıya bilən ilk neyron şəbəkəsini inkişaf etdirdi və bu kəşf dərin öyrənmənin inkişafının əsasını təşkil edəcəkdə. Lakin bu sahədə real irəliləyiş 1990-cı illərdən sonra baş verdi. Çünki internetin geniş yayılması, kompüter prosessorlarının sürətinin və emal qabiliyyətinin artması, bilavasitə məlumat həcmının paralel olaraq artması, maşınların öyrənilməsi və süni intellekt texnologiyalarının daha az xərclə və böyük həcmli məlumatlarla işləmək imkanları sayəsində onları daha funksional şəkildə inkişaf etdirmək və istifadə etmək imkanı yaranmağa başlamışdır. Süni intellekt alimlərin laboratoriya işlərindən kənara çıxaraq adi insanların radarına və gündəminə girməsi 1980 - ci illərdə oyun oynamağı öyrənməsi və şahmat və go kimi müxtəlif oyunlarda insanlara qarşı qazandığı uğurlarla mümkün olmuşdur. Xüsusilə, oyun oynamaq bacarığı və IBM - in Deep Blue sisteminin 1997 - ci ildə şahmat çempionu Qari Kasparovu məğlub etməsi kimi hadisələr süni intellektin insan zəkasına meydan oxumaq potensialını nümayiş etdirdi.

1.2.2 Etirazlar

2022-ci ildə Fransanın İnsan Hüquqları üzrə Milli Məşvərət Komissiyası (CNCDH) “Süni intellektin əsas hüquqlara təsiri” adlı hesabatında süni intellekt terminologiyasına dair tənqidini ətraflı şəkildə açıqlayıb. Komissiya qeyd edib ki, “süni intellekt”, “neyron

şəbəkələr” və “dərin öyrənmə” kimi terminlərin insana bənzər təbiəti bu texnologiyaların əslində nə təklif etdiyi barədə yanlış təsəvvürlərə səbəb ola bilər. Bu terminlər mahiyyətə mürəkkəb riyazi əməliyyatlara əsaslanan kompüter sistemlərinin imkanlarını insaniləşdirməyə meyllidir. Bu, həm dövlət, həm də özəl sektorda maraqlı tərəflərə xəbərdarlıqdır ki, bu ifadələrdən istifadə psixoloji təsirlər, istəksizlik və ya həddən artıq özünə inam kimi nəticələrə səbəb ola bilər. Bu kontekstdə Komissiya “alqoritmik qərara dəstək sistemləri” kimi daha neytral terminlərin istifadəsini tövsiyə etdi, lakin geniş şəkildə qəbul edilmiş istifadəsi və redaksiya rahatlığı səbəbindən “süni intellekt” terminindən tamamilə yayına bilmədi.

2022-Süni intellekt terminologiyası bu sahədə bəzi ekspertlər tərəfindən tənqid edilib və bu tənqidlərə süni intellekt növlərinin iki əsas kateqoriyaya bölünməsi daxildir: “güclü” və “zəif” və ya “orta” süni intellekt. “Güclü” süni intellekt hələ həyata keçirilməmiş və insan intellektinin bütün aspektlərini modelləşdirməyə qadir olan sistemləri təsvir edir, “zəif” və ya “orta” süni intellekt isə bu gün getdikcə daha çox istifadə edilən və müəyyən tapşırıqları insanlar kimi effektiv yerinə yetirə bilən, lakin yalnız məhdud sahələrdə təlim keçmiş sistemlərə aiddir. Bu fərqli süni intellekt sistemlərinin bu günkü və potensial imkanlarını daha yaxşı anlamağa kömək edir. Bu terminoloji fərqli bizə süni intellektin hazırkı təbiiqləri ilə onun gələcək inkişaf potensialı arasında aydın fərqli qoymağa imkan verir, eyni zamanda tədqiqatçılar və tərtibatçıları daha təkmil sistemlərin yaradılmasına istiqamətləndirmək potensialına sahibdir (Conseil de l’Europe (CEPEJ), 2019: 76).

Barthe (Barthe, 2017) kimi mütəxəssslər süni intellektin insan intellektinin tam təqlidindən çox fərqli bir araşdırma sahəsi olduğunu qeyd ediblər. Bu onu göstərir ki, süni intellektin insan intellektinin mahiyyətini və xüsusiyyətlərini başa düşmək və təkrar istehsal etmək səyi hələ əldə olunmamış məqsəddir. “Süni intellekt yoxdur (Julia, 2019) və “Süni intellekt mifi” (Larson, 2023) kimi əsərlərin müəllifləri vurğulayırlar ki, mövcud süni intellekt

sistemləri əslində intellektdən çox maşınların öyrənilməsi nəticəsində əldə edilən tanınma qabiliyyətlərinə əsaslanır. Müllərin dediyi kimi, süni intellekt termini a) süni intellekt tədqiqat proqramı üçün güclü iddiaları nəzərdə tutur, lakin b) altındakı faktiki işlə çox az əlaqəsi var. Ola bilsin ki, biz “maşınların öyrənilməsi” və ya (1973 - cü il Lighthill Hesabatının təklif etdiyi kimi) “qərarları dəstəkləyən maşınlar” və ya sadəcə “avtomatlaşdırma” (Müller, 2023) haqqında danışmalıyıq.

Nəticə etibarı ilə, süni intellekt terminologiyasının istifadəsi təkcə terminologiya məsələsi deyil, həm də bu texnologiyanın tədqiqat və inkişaf istiqamətinin xarakteri ilə bağlı geniş müzakirələrə səbəb olur.

Bu müzakirəyə süni intellektin insan zəkasını modelləşdirmək söyləri, eləcə də sosial böcəklər kimi digər canlıların davranışlarının ilhamlanması daxildir (Zouinar, 2020: 4). Bu, süni intellektin çoxşaxəli xarakterini və tədqiqat sahəsinin genişliyini vurğulayan məqamdır.

1.2.3 Hüquqi tərif

21 - ci əsrin ən strateji texnologiyalarından biri kimi təqdim edilən süni intellekt hələ də texniki və hüquqi baxımdan qəbul edilmiş ümumi bir tərifə sahib deyil. Süni intellektin mürəkkəb və dinamik təbiəti onun dəqiq və sabit hüquqi tərifini təmin etməyi çətinləşdirir. Bəlkə də bu, hüquqşünasların maşınların öyrənilməsi, böyük həcmli məlumatlar, alqoritmlər və ya əşyaların interneti kimi texniki lüğətlərlə tez-tez qarşılaşması ilə əlaqədardır.

Hüquqda, hüquqi tənzimləmələrin hazırlanmasında müəyyənlik və proqnozlaşdırıla bilməyin mümkünlüyü prinsipləri tətbiq edilir. Buna görə də, süni intellekt sahəsində hər hansı hüquqi tənzimləmə süni intellekt anlayışını hüquqi cəhətdən müəyyən etmədən həyata keçirilə bilməz. Hüquqi mətnlərdə tənzimləndiyi və müəyyən edildiyi dərəcədə, süni intellekt hüquqi bir anlayışa çevrilir

və hüquqi nəticələrin əlavə olunduğu tətbiqlər vasitəsilə qanunilik qazanır.

Süni intellekt hələ də normativ və ya elmi baxımdan hər kəs tərəfindən qəbul edilmiş bir tərifi sahib olmasa da, üç mühüm beynəlxalq təşkilat, yəni OECD, AI və Avropa Şurası (AŞ) tərəfindən hazırlanmış hüquqi sənədlər süni intellekt anlayışını müəyyən etməyə də, onların “süni intellekt sistemi” terminini oxşar şəkildə müəyyən etməsi vacibdir. Çünki bu üç təşkilata dünyanın texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri daxildir (Ergül, 2024: 41).

8 noyabr 2023 - cü ildə OECD tərəfindən yenilənmiş süni intellekt sisteminin tərfi aşağıdakı kimidir:

*Süni intellekt sistemi, açıq və ya gizli məqsədlər üçün fiziki və ya virtual mühitlərə təsir göstərə biləcək proqnozlar, məzmun, tövsiyələr və ya qərarlar kimi nəticələrin necə istehsal olunacağına dair əldə etdiyi girişlərdən nəticə çıxaran maşın əsaslı bir sistemdir. Fərqli süni intellekt sistemləri quraşdırıldıqdan sonra avtonomiya və uyğunlaşma səviyyəsi ilə fərqlənir*³.

AI - nin Süni İntellekt Qanununun 3 / 1 - ci maddəsi də OECD - nin tərfi ilə hərəkət etməkdədir. Buna görə;

“Süni İntellekt sistemi” müxtəlif səviyyələrdə avtonomiya ilə işləmək üçün nəzərdə tutulmuş və paylanmadan sonra uyğunlaşma qabiliyyətinə sahib olan və açıq və ya gizli məqsədlərə uyğun olaraq aldığı girişlərdən fiziki və ya virtual mühitlərə təsir edə biləcək proqnozlar, məzmun, tövsiyələr və ya qərarlar kimi nəticələr əldə edən maşın əsaslı sistem deməkdir.

Məlumat olaraq “məzmun” (məsələn, şəkillər, mətn, musiqi) yaradan süni intellekt modellərinə məhsuldar və ya ümumi təyinatlı süni intellekt modelləri deyilir. AI - nin süni intellekt haqqında qanunu bu cür sistemlərin həm birbaşa istifadəsini, həm də digər

³ <https://oecd.ai/en/wonk/ai - system - definition - update> Coreper I tərəfindən fevralın 2 - də təsdiq edilmiş versiya əsasında, 6 fevral 2024 - cü ildə yenilənmişdir.

sistemlərə integrasiya edərək dolayı istifadəsini tənzimləyir, həmçinin ümumi təyinatlı süni intellekt model və sistemlərini müəyyən edir. Buna görə:

“Ümumi məqsədli süni intellekt modeli” böyük həcmli məlumatlara geniş miqyaslı özünə nəzarətdən istifadə etməklə öyrədilmiş, əhəmiyyətli ümumilik nümayiş etdirən və işə salınma formasından asılı olmayaraq müxtəlif tapşırıqları bacarıqla yerinə yetirə bilən və müxtəlif alt sistemlərə və ya tətbiqlərə integrasiya oluna bilən süni intellekt modeli deməkdir. Bununla belə, işə salmazdan əvvəl tədqiqat, təkmilləşdirmə və ya prototipləşdirmə fəaliyyətləri üçün istifadə edilən süni intellekt modelləri bura daxil edilmir (Tərif 63).

“Ümumi məqsədli süni intellekt sistemi” ümumi təyinatlı süni intellekt modelinə əsaslanan və həm birbaşa istifadə, həm də digər süni intellekt sistemlərinə integrasiya üçün müxtəlif məqsədlərə xidmət edə bilən süni intellekt sistemi deməkdir (Tərif 66).

Süni intellekt üzrə Avropa Şurasının Çərçivə Konvensiyasının 2 - ci maddəsindəki tərif də OECD və AI nümunəsini izləyir. Buna görə;

Bu Müqavilənin çərçivəsində “süni intellekt sistemi” fiziki və ya virtual mühitlərə təsir göstərə biləcək proqnozlar, məzmun, tövsiyələr və ya qərarlar kimi nəticələr çıxaran, açıq və ya gizli məqsədlər üçün qəbul etdiyi məlumatlardan nəticə çıxarmaq yollarını nəzərdə tutan maşın əsaslı sistemdir. Fərqli süni intellekt sistemləri paylaşıldıqdan sonra avtonomiya və uyğunlaşma səviyyəsinə görə dəyişir.

ABŞ, Peru və Cənubi Koreya kimi bəzi milli qanunvericiliklərdə də Süni İntellekt müəyyən edilməklə yanaşı, bu təriflərin texnologiya və sistem əsaslı olduğu görünür.

ABŞ - da 2020 - ci il Milli Süni İntellekt Təşəbbüsü Aktı təriflər maddəsində aşağıdakı tərifini verir:

“Süni intellekt” termini insan tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi məqsədlərə cavab olaraq real və ya virtual mühitlərə təsir

edən proqnozlar, tövsiyələr və ya qərarlar verə bilən maşın əsaslı sistemə aiddir. Maşın və insan əsaslı girişlərdən istifadə edərək, süni intellekt sistemləri: (A) real və virtual mühitləri qəbul edir; (B) modellər yaratmaq üçün bu qavrayışları avtomatik təhlil edir; və (C) məlumat və ya fəaliyyət variantlarını formalaşdırmaq üçün model nəticəsindən istifadə edir.

Yenə Peruda, “ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı üçün süni intellektin istifadəsinin təşviqi haqqında” 2023-cü il tarixli 31814 sayılı qanunun 3 - cü maddəsinin “Təriflər” adlı a və b yarım bəndlərində süni intellektin və süni intellektə əsaslanan sistemlərin tərifləri verilmişdir:

a) **Süni intellekt:** İnsan rifahını yaxşılaşdırmaq, davamlı qlobal iqtisadi fəaliyyətlərə töhfə vermək, innovasiyaları və məhsuldarlığı artırmaq və əsas qlobal çağırışlara cavab vermək potensialına sahib ümumi təyinatlı inkişaf edən texnologiyadır.

b) **Süni intellektə əsaslanan sistem:** İnsanlar tərəfindən müəyyən edilmiş bir sıra məqsədlər üçün proqnozlar verə, tövsiyələr verə və ya qərar verə bilən real və ya virtual mühitlərdə fəaliyyət göstərən elektron - mexaniki sistemdir. O, müxtəlif səviyyələrdə avtonomiya ilə işləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Cənubi Koreyanın Süni intellektin əsas qanununa əsasən (Maddə 2):

Süni intellekt: Öyrənmə, düşünmə, qavrayış, mühakimə və dil anlama kimi insanın zehni qabiliyyətlərinin elektron şəkildə reallaşdırılmasıdır.

Süni intellekt sistemləri: Müəyyən bir məqsəd üçün müxtəlif səviyyələrdə avtonomiya və uyğunlaşma qabiliyyəti göstərən və real və ya virtual mühitlərə təsir edən proqnozlar, təkliflər və qərarlar kimi nəticələr çıxaran süni intellektə əsaslanan sistemlərdir.

Süni intellekt texnologiyası: Süni intellektin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan aparat, proqram texnologiyası və ya tətbiq texnologiyası.

Generativ süni intellekt: Giriş məlumatlarına əsaslanaraq mətn, şəkillər, audio və video kimi məlumatlar istehsal edən süni intellekt sistemi.

1.3. SÜNİ İNTELLEKTİN ƏSASI: ALQORİTM

Alqoritm problemi sonlu sayda addımda həll edən sistematik bir prosedurdur⁴. Bu prosedur müəyyən bir başlanğıc nöqtəsindən başlayaraq nəticə əldə edərək addım - addım həyata keçirilir. Bu gün alqoritmlər təkcə riyazi problemlərdə deyil, həm də kompüter elmində əsas amildir.

Alqoritm anlayışının mənşəyi IX əsrdə yaşamış məşhur müsəlman riyaziyyatçısı və astronomu Məhəmməd ibn Musa əl – Xarəzmiyə gedib çıxır. Onun “Kitab əl - cəbr və əl - mukabele” (“Cəbr və tənliklər kitabı”) əsəri cəbr elminin əsasını qoyub. "Alqoritm" termini Alqoritmın adının latın dilinə tərcümə edilmiş "Alqoritm"⁵ ifadəsindən əmələ gəlmişdir və əvvəlcə hind - ərəb say sistemi ilə əlaqəli riyazi əməliyyatlara istinad etmək üçün istifadə edilmişdir, lakin zaman keçdikcə bu, riyazi əməliyyatların ümumi ardıcılığı və ya məsələnin həlli metodu mənasına gəlməyə başlamışdır. Əl -

⁴ <https://www.britannica.com/science/algorithm>), daxil olma.12.12.2023

⁵ Əl - Xarəzmi (təxminən 780 - 850) Avropa riyaziyyatına hindu - ərəb rəqəmləri və cəbr anlayışlarını təqdim edən mühüm əsərləri ilə tanınan müsəlman riyaziyyatçısı və astronomu idi. Onun adı və ən məşhur kitabının adının latınlaşdırılmış versiyaları alqoritm və cəbr terminlərində yaşamağa davam edir. Əl - Xarəzmi Bağdadda yaşamış və xəlifə Məmunun dövründə “Hikmət evi” (Darr ül - Hikme) (Tərcümə və Elmlər Akademiyası EE) adlanan yerdə çalışmışdır. Hikmət Evi elmi və fəlsəfi əsərləri, xüsusən də yunancanı toplayıb tərcümə edir, həmçinin orijinal tədqiqatlar dərc etdirirdi (<https://www.britannica.com/biography/al> - Khwarizmi). Əl - Xarəzmi Abbasi xəlifəsi əl - Məmun dövründə Bağdaddakı Hikmət Evinə yaşayıb və birinci və ikinci dərəcəli tənliklərin həllini öyrədən “əl - cəbr və əl - müqabələ” hesablamalar toplusunun müəllifidir. “Əl - cəbr” sözü tez bir zamanda bütün tənliklər nəzəriyyəsinə yayıldı və “cəbr” sözünün mənşəyi oldu. Əl - Xarəzminin əsərində müsbət ədədlər çoxluğunda kvadrat tənliklər nəzəriyyəsinin bütün elementlərinə rast gəlinir. Onun adının latın dilində korlanması “alqoritm” termininin yaranmasına səbəb oldu (https://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Muhammad_ibn_Musa_al_-_Kharezmi/127382).

Xarəzminin yaradıcılığı bir çox sahələrin, o cümlədən riyaziyyat və informatikanın əsasını qoyub. Əl - Xvarizminin işi riyaziyyat və informatika da daxil olmaqla bir çox sahələrin əsasını qoyub. Bu gün istifadə etdiyimiz müasir alqoritm konsepsiyası onun işləyib hazırladığı sistemli problem həlli metodlarına əsaslanır. Süni intellekt məlumatları emal etmək, təhlil etmək və öyrənmək üçün alqoritmlərdən istifadə edir. Alqoritmlər süni intellektin məlumatları necə emal etdiyini, onu hansı ardıcılıqla təhlil etdiyini və necə nəticələr verdiyini müəyyənləşdirir. Məsələn: Maşının öyrənməsi: Alqoritmlər keçmiş məlumatlardan nümunələri öyrənir və bu məlumatı gələcək proqnozlara tətbiq edir. Təbii Dil Emalı: Alqoritmlər mətnləri və dilləri təhlil edərək məna çıxarır.

Süni intellektin cəmiyyətə geniş təsirini nəzərə alsaq, qərarların qəbulunda alqoritmlərdən istifadə etmə insan hüquqları ilə bağlı narahatlıq yaradır və **alqoritmik cavabdehlik**⁶ və **alqoritmik ədalət**⁷ kimi məsələləri ön plana çıxarır. Alqoritmlərin istifadəsi yalnız mühafizə tədbirlərinin mövcudluğunu deyil, həm də bu

⁶ Alqoritmik hesabat vermə qabiliyyəti süni intellekt və maşın öyrənmə sistemləri kimi alqoritmik qərar qəbuletmə proseslərinin öz qərarlarının arxasında duran məntiq və meyarları ifadə etmək və bu qərarların nəticələrinə görə məsuliyyət daşımaq qabiliyyətinə aiddir. Bu konsepsiya etika, ədalətçilik və şəffaflıq kontekstində xüsusilə vacibdir. Alqoritmik hesabatlılığın məqsədi alqoritmlərin müəyyən qərarları necə və niyə qəbul etdiyini başa düşmək, bu proseslərdə potensial qərəzləri müəyyən etmək və səhv və ya zərərli qərarların düzəldilməsini təmin etməkdir.

⁷ Alqoritmik ədalət, süni intellekt və maşın öyrənməsi kimi alqoritmik qərar qəbuletmə proseslərinin fərdlərə və icmalara ədalətli, qərəzsiz və bərabər təsir göstərməsi prinsipinə əsaslanır. Bu konsepsiya alqoritmlərin tərtib olunmasında və həyata keçirilməsində ədalətçiliyi, bərabərliyi və hamı üçün bərabər imkanları təmin etmək səyinə aiddir. Alqoritmik ədalətin əsas məqsədi alqoritmlər tərəfindən qəbul edilən qərarların, xüsusilə sosial, iqtisadi və hüquqi qərarların bütün fərdlər və qruplar üçün ədalətli nəticələr verməsini təmin etməkdir. Alqoritmik ədalətin təmin edilməsi, potensial zərərli təsirləri minimuma endirməklə yanaşı, texnologiyanın cəmiyyətə müsbət təsirlərini maksimum dərəcədə artırmaq məqsədini daşıyır.

tədbirlərin səmərəli fəaliyyət göstərib – göstərmədiyini də əhatə etməlidir. Bu səbəblə, süni intellektin təkmilləşdirilməsi və tətbiq olunması əsnasında bu əsas ifadələrlə yanaşı müvafiq narahatlıq və problemləri nəzərə alması da böyük əhəmiyyət kəsb edir (McGregor, Murray & Ng 2019).

1.4. SÜNİ İNTELLEKTİN YANACAĞI : BÖYÜK MƏLUMAT

Süni intellekt texnologiyalarının yanacağı olan “data” və “böyük verilənlər” bu texnologiyaların inkişafında mühüm rol oynayır. “Məlumat” süni intellekt sistemlərinin öyrənilməsi və inkişafı proseslərində istifadə olunan xam məlumatdır. “Böyük məlumatlar” ənənəvi məlumat emal vasitələrinin idarə edilməsi üçün çox böyük və mürəkkəb olan məlumat dəstlərini ifadə edir. Böyük məlumat, onun həcmi, sürəti və müxtəlifliyi ilə müəyyən edilir və süni intellekt alqoritmlərini öyrətmək üçün zəngin mənbədir.

Süni intellekt texnologiyaları və robotların intellekt tələb edən tapşırıqları yerinə yetirmək qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsinə həsr olunmuş müxtəlif kompüter texnikaları və alqoritmik tipli əlaqəli proseslər mövcuddur. Arxa planda və əslində bu prosesin mərkəzində tükənməz və nəhəng məlumat axını var (D’Aloia, 2020: 19). Tətbiqi və ya proqramı avtomobillə müqayisə etsək, məlumat onun benzini və ya elektrik enerjisidir.

Məlumat süni intellekt tətbiqlərindən daha vacibdir. Strateji baxımdan nəzərə alındıqda, texnologiya ən vacib element deyil. Süni intellekt tərəfindən yaradılan dəyər alqoritmlərdən daha çox öyrənmə prosesləri üçün tələb olunan məlumatlardan əmələ gəlir. Bu alqoritm inkişafı açıq mənbə (open source) kimi həyata keçirilir (Barthe, 2017:25).

Gündəlik həyatımızda tıxaclardan qaçmaq və ya ağıllı naviqasiya sistemi sayəsində məqsədyönlü kommersiya təklifləri almaq adi

hala çevrilib. Bu hal, süni intellekt sistemləri tərəfindən istifadə oluna bilən böyük verilənlərin təhlili ilə mümkün olur.

Böyük verilənləri (məlumatları) təsvir edərkən, ümumiyyətlə üç xüsusiyyət vurğulanır. Bunlar “yüksək həcm (volume)”, “yüksək sürət (velocity)” və “yüksək müxtəliflik (variety)” - dir. Bu üç anlayışın ingiliscə qarşılığı “v” hərfi ilə başladığı üçün bütün bu xüsusiyyətlər “3V” kimi ifadə edilir. Bu xüsusiyyətlərdən birincisi olan “yüksək həcm” adi məlumat dəstləri ilə müqayisədə çox sayda böyük verilənlərə (məlumatlara) aiddir. “Yüksək sürət” böyük məlumatların yaradıldığı yüksək sürətə aiddir. “Yüksək müxtəliflik” böyük verilənlərin müxtəlif məlumat növlərini bir araya gətirərək formalaşması ilə əlaqədardır (Retornaz, Güclütürk, 2021: 2).

Nümunə və dilin tanınması, maşın öyrənməsi və süni intellekt (Sİ) tətbiqlərinin inkişafı məlumatlara əsaslanır. Məlumat ümumiləşdirilmiş rəqəmsallaşdırmanın və xüsusən də Sİ - nin mahiyyətindən başqa bir şey deyil. Burada yalnız məlumatların təmiz mövcudluğu deyil, həm də məlumatların keyfiyyəti vacibdir. Böyük verilənlər dövrümüzün ən mühüm mərhələlərindən biridir və süni intellektə böyük irəliləyiş əldə etməyə imkan verib. Bu gün biz məlumat istehsalı fabriki mühitində yaşayırıq. Bu məlumatların bəziləri ictimai, digərləri isə məxfi olaraq qalır. Məsələn, 2025 - ci ilə qədər dünyada hər gün təxminən 402 milyon terabayt (TB) məlumat istehsal olunacaq. İlin sonuna qədər isə ümumilikdə 181 zettabayt məlumatın yaradılacağı təxmin edilir. Sosial media bu məlumat partlayışında mərkəzi rol oynayır. İstifadəçilər hər gün WhatsApp proqramında 100 milyarddan çox mesaj göndərir, 2 milyard səsli və video zəng edir və X - də (keçmiş Twitter) təxminən 500 milyon tvit göndəirlər. Təkcə Facebook, 3 milyarddan çox aktiv istifadəçi ilə hər gün təxminən 4 petabayt (PB) məlumat yaradır. YouTube istifadəçiləri gündə 720.000 saatdan çox video yükləməklə 4,3 PB 0 - dən çox məlumat yaradırlar. Google hər gün 3,5 milyard axtarış sorğusunu emal edərək təxminən 20 PB məlumat emal edir. Bu geniş və güclü məlumat ekosisteminə nəzarət Google, Apple,

Facebook (Meta) və Amazon kimi böyük texnoloji şirkətlərə (onlar birlikdə GAFA kimi tanınır) və onların Çindəki həmkarlarına böyük imkanlar yaradır. Bu şirkətlər nəinki istifadəçi məlumatlarını idarə edir və pul qazanır, həm də informasiyaya çıxışı formalaşdırır və global rəqəmsal infrastrukture təsir göstərir.

Bununla yanaşı olaraq, bəzi platformalar fərdlər və tərtibatçılar üçün dəyərli məlumat və xidmətlərə çıxışı təmin edən ictimai API (Tətbiq Proqramlaşdırma İnterfeysləri) təklif edir. Məsələn, Google Xəritələri bütün dünyada istifadəçilərə və bizneslərə ətraflı coğrafi məlumatlarla qarşılıqlı əlaqə qurmağa imkan verir, müxtəlif yeniliklər və tətbiqlər üçün lazımi mühit hazırlayır.

Məlumata əsaslanan bu dövrdə böyük verilənlər (məlumatlar bazası) həm strateji resurs, həm də güc elementinə çevrilib. Buna görə də, məlumatların etik istifadəsi, məxfiliyə təsiri və idarə olunması global gündəmdəki əsas məsələlərdəndir.

1.5. SÜNİ ZƏKA ETİKASI: ETİKA GÜZGÜSÜNDƏN İNSAN - MAŞIN ƏLAQƏSİ

Süni intellekt (Sİ) etikası Sİ fəlsəfəsinin mühüm hissəsidir. Süni intellekt fəlsəfə ilə fəaliyyət, şüur, qnoseologiya və hətta azad iradə kimi bir çox anlayışı bölüşdüyü üçün, digər elm sahələrinə nisbətən fəlsəfə ilə daha yaxın elmi əlaqələrə sahibdir. Süni intellekt fəlsəfəsini başa düşməyin bir yolu onu ilk növbədə üç Kantçının sual ilə maraqlandığı kimi dərk etməkdir: Sİ nədir? Sİ nə edə bilər? Sİ nə olmalıdır?

Süni intellekt etikası süni intellekt texnologiyalarının istifadəsi və inkişafının cəmiyyətə təsirlərini araşdıran sürətlə inkişaf edən bir sahədir. Süni intellekt çox böyük məlumat dəstlərini çox səmərəli şəkildə emal etmək qabiliyyətinə sahibdir. Bununla yanaşı, bu qabiliyyət özü ilə vacib etik mübahisələri və bir çox sualları da gətirir. Məsələn, Sİ alqoritmləri cins, sinif və ya irqi qərəzləri daşıya bilərmi? Onlar rəqəmsal bərabərsizliyi daha da dərinləşdirə bilərmi?

Robotlar insan işçilərini əvəz edəcəkmiki? İnsanlar mühüm qərar vermə prosesləri üzərində nəzarəti necə təmin edəcəklər? Bu sistemlərin ədalətli və ayrı - seçkilik olmadan işləməsini necə təmin edə bilərik? Bu suallar yalnız texniki deyil, həm də hüquqi, sosial və etik səviyyələrdə hərtərəfli mülahizələri tələb edir (Sbine, 2025:24).

Süni intellekt və etika arasındakı əlaqə insan - maşın qarşılıqlı əlaqəsinin fundamental dinamikasına toxunur və texnoloji tərəqqinin artması ilə daha da vacib hala gəlib. Süni intellekt alqoritmlər və sistemlər vasitəsilə insana bənzər qərar vermə proseslərini, bəzən insan intellektini üstələyən üsullarla təqlid edə bilir. Bu inkişaf özü ilə bir sıra etik, əxlaqi və fəlsəfi məsələləri də gətirir.

İnsan - maşın qarşılıqlı əlaqəsi süni intellektin insan davranışını, qərar vermə proseslərini və hətta emosional vəziyyətləri anlamaq və təqlid etmək qabiliyyətinə əsaslanır. Maşınlar sadəcə alət olmaqdan kənara çıxdıqca və qərar qəbul etmə proseslərində daha aktiv rol oynamağa başladıqca, bu qarşılıqlı əlaqə daha da mürəkkəbləşir. Bu kontekstdə maşınlar tərəfindən verilən qərarların etik dəyərlərə uyğun olması tələblərini ön plana çıxır.

Süni intellekt sistemlərinin müstəqil qərarlar qəbul etmək qabiliyyəti məsuliyyət və hesabatlılıq məsələlərini gündəmə gətirir. Süni intellekt tərəfindən verilən qərarların nəticələrinə əsasən, kimin cavabdeh olacağı, xüsusilə də səhv və ya gözlənilməz qərarlar nəticəsində əziyyət çəkən fərdlər üçün vacib məsələdir. Etika güzgüsündə maşının əxlaqi agent kimi məsuliyyət daşıya bilməyəcəyi müzakirə mövzudur.

Süni intellekt etikasını vurğulayır ki, Sİ sistemləri qərar qəbul etmə proseslərində qərəzsiz və ədalətli olmalıdır. Alqoritmik ayrı - seçkilik məlumat dəstlərindəki qərəzlilik, sosial bərabərsizliklərin dərinləşməsi səbəbindən baş verə bilər. Ədalətli Sİ müxtəlif fərdlərə və qruplara bərabər yanaşmalı və müxtəlifliyi dəstəkləyən qərarlar qəbul etməlidir.

Süni intellektin sürətli inkişafı fərdi məlumatların qorunması hüququ, şəxsi və ailə həyatına hörmət kimi fərdlərin məxfilik hüquqlarını effektiv şəkildə necə qorumaq barədə sualların yaranmasına səbəb olur. Süni intellekt sistemləri böyük məlumatların təhlili və nəzarət imkanları ilə fərdlərin şəxsi həyatına dərinədən nüfuz edə bilər ki, bu da məxfilik hüquqlarını və fərdi azadlıqların qorunması zərurətini vurğulayır.

Buna müvafiq olaraq, süni intellekt və etika arasındakı əlaqə texnologiyanın bəşəriyyətə xidmət etməli, insan mərkəzli qalmalı və sosial yaxşılığı təşviq etməli olduğunu iddia edir. Bu o deməkdir ki, Sİ insan varlığının və sosial nizamın əsas dəyərlərinə hörmət etməli və dəstəkləməlidir. Texnologiya tərtibatçıları və cəmiyyət üçün bu əlaqə daimi qiymətləndirmə, düşünmə və müzakirə tələb edən mürəkkəb məsələdir. Süni intellektdən etik şəkildə istifadə dedikdə, texnoloji tərəqqinin faydalarını insan ləyaqətinə və fundamental dəyərlərə uyğun şəkildə maksimuma çatdırmaq cəhdi nəzərdə tutulur.

Süni intellekt texnologiyalarının global və sərhədsiz təbiəti süni intellekt etikasının global miqyasda tənzimlənməsinin zəruriliyini ortaya qoyur. Süni intellekt etikası texnoloji inkişafın insan həyatına, cəmiyyətlərə və bəşəriyyətə təsirlərini istiqamətləndirmək üçün mühüm vasitədir. Digər tərəfdən, süni intellekt etikası da süni intellektin inkişafı üçün vacibdir. Çünki bununla bağlı qeyri - müəyyənliklər və mürəkkəbliklər bu texnologiyanın inkişafına da təsir edir. Süni intellekt etikası sahəsində çox fərqli səviyyələrdə və müxtəlif aktorlar tərəfindən bir çox tədqiqatlar aparılır. Bu tədqiqatlar süni intellekt etikası sahəsində perspektivli olsa da, bu müxtəliflik və səpələnmə süni intellekt etikasının uğurla həyata keçirilməsinə maneə yarada bilər.

Etika, Sİ texnologiyasının nə etməli və ya etməməli olduğu müzakirələrdə qanuna bərabər, bəzən daha çox istinad nöqtəsi kimi istifadə olunur. Məsələn, süni intellektə əsaslanan üz tanıma

texnologiyalarının potensial məxfilik və insan hüquqlarına təsirləri kimi məsələlər etik baxımdan müzakirə edilir. Bu müzakirələr süni intellektin təkcə texnoloji və hüquqi aspektlərini deyil, həm də onun sosial və mənəvi ölçülərini əhatə edir. Məsələn, səhiyyə sektorunda süni intellektdən istifadə xəstəliklərin diaqnozu və müalicəsində inqilab yarada bilsə də, bu, xəstələrin məxfilik hüquqları və məlumat təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatlıqları da artırır. İşçi qüvvəsinin avtomatlaşdırılması nəticəsində yarana biləcək iş itkiləri, alqoritmik qərar vermə proseslərində potensial ayrı - seçkilik, süni intellektdən sui - istifadə kimi məsələlər də gündəmdədir. Buna görə də, Sİ - dən təhlükəsiz və məsuliyyətlə istifadə etmək son dərəcə vacibdir və bunun üçün ağıla gələn ilk vasitələrdən biri effektiv etik çərçivədir.

Süni intellekt etikası texnoloji irəliləyişlərlə yanaşı fəlsəfi, sosial və hüquqi ölçüləri əhatə edən multidissiplinar sahə kimi vacibdir. Süni intellekt tətbiqlərinin inkişafı və yayılması zamanı etik prinsiplərin və standartların integrasiyası mümkün zərərləri minimuma endirməklə yanaşı, bu texnologiyanın sosial həyata müsbət təsirlərini artırmaq üçün çox vacib olan prosesdir.

Süni intellektə əsaslanan yeni texnologiyaların sürətli inkişafı və qəbul olunması bütün dünya üzrə tənzimləyiciləri süni intellektdən məsuliyyətli və etik istifadəni təmin etmək üçün siyasət və qaydalar hazırlamağa məcbur edir. Süni intellekt bizim biznes, öyrənmə və ünsiyyət tərzimizi dəyişdirir. Buna görə də, son illərdə süni intellektdən necə istifadə edilməli və hansı hallarda istifadə edilməməsi barədə getdikcə geniş müzakirələr gedir. Məsələn, avtonom silah sistemlərinin inkişafı və istifadəsi süni intellekt texnologiyalarının hərbi və münafişə mühitinə integrasiyası kontekstində etik və hüquqi normalarla bağlı ciddi sualların yaranmasına səbəb olub. Bura qərar qəbul etmə proseslərində süni intellektlə işləyən sistemlərin muxtariyyət dərəcəsi, insan müdaxiləsinin azaldılması və bu qərarların nəticələrinə görə məsuliyyət

daxildir. Bundan əlavə, süni intellektə əsaslanan işə qəbul proseslərində alqoritmik qərəzlilik və sosial media platformalarında məzmun moderasiyası və məlumat axınının manipulyasiyası süni intellekt tətbiqlərinin etik və hüquqi qiymətləndirilməsini zəruri edir. Bu kontekstdə Sİ alqoritmlərinin şəffaflığı, ədalətliliyi və hesabatlılığı kimi anlayışlar süni intellektin cəmiyyətə təsirlərini tənzimləyən normativ çərçivələrin işlənilib hazırlanmasında mərkəzi yer tutur. Bu müzakirələr, həmçinin süni intellekt texnologiyasının sosial - iqtisadi strukturlara təsirlərini idarə etmək və tənzimləmək üçün beynəlxalq hüquq və siyasətin işlənilib hazırlanması səylərini formalaşdırır.

Sİ üçün etik çərçivə yaratmaq məqsədi daşıyan ictimai və özəl təşəbbüslər kifayət qədər müxtəlif və çoxşaxəlidir; bu təşəbbüslər prinsiplər, tövsiyələr və ya müxtəlif istinad sistemlərindən ibarət ola bilər. Bununla belə, tez - tez “yumşaq hüquq (soft law)” olaraq adlandırılan bu qaydalar məcburi xarakter daşımır və daha çox iştirak edən aktyorların xoş niyyətindən asılıdır. Bu isə həmin tənzimləmələrin effektivliyini zəiflədir və tənqidlərə səbəb olur. Etika və hüquq birlikdə nəzərdən keçirildikdə, Sİ texnologiyaları daha balanslı şəkildə inkişaf edə bilər.

Süni intellekt texnologiyalarının hazırlanması və tətbiqi zamanı qurumların və şirkətlərin etik normaları səthi qəbul etdiyi, lakin praktikada bu normalara əməl etmədiyi vəziyyət “etik yuyulma (ethics washing)” termini ilə tənqid edilir. Bu, xüsusilə Sİ - nin inkişafı və istifadəsi kontekstində etik prinsipləri və hüquqi tənzimləmələri birlikdə nəzərdən keçirməyin vacibliyini vurğulayır. Süni intellekt texnologiyalarının, xüsusən də avtonom sistemlərin qərar qəbul etmə mexanizmlərinin yaratdığı problemlər belə inteqrasiya olunmuş qiymətləndirməni zəruri edir. Məsələn, hüquqi baza avtonom nəqliyyat vasitələrinin qəbul etdiyi qərarlar nəticəsində dəymiş zərərə görə hüquqi və cinayət məsuliyyətini müəyyən edərkən, etik qiymətləndirmələr bu qərarların etik və sosial

məqsədəuyğunluğunu müzakirə edir (Fierens, Rossello, Wauters, 2021: 49).

Ədəbiyyatda Floridi⁸ süni intellekt etikasını sənədlərinə əsaslanaraq süni intellektə tətbiq oluna bilən 47 etik prinsipi müəyyən edir. Bu prinsiplərin dərin təhlili beş əsas dəyər ətrafında cəmlənir:

1. Faydalılıq: Yaxşılığı təbliğ etmək, ləyaqəti qorumaq və planeti saxlamaq

2. Zərər verməmək: Məxfilik, Təhlükəsizlik və “Bacarıq Ehtiyatlılığı”

3. Muxtariyyət: “Qərar verməyə qərar vermək”,

4. Ədalət: Rifahı təşviq etmək, həmrəyliyi qorumaq, ədalətsizliyin qarşısını almaq,

5. İzah edilə bilmə: Dərk etmə və məsuliyyətin, eləcə də digər prinsiplərin təmin edilməsi (Floridi, 2023).

Aİ Komissiyasının 2019 - cu ildə nəşr etdiyi “Etibarlı Süni İntellekt Üçün Etik Prinsiplər Bələdçisi” etibarlı süni intellekti təşviq etmək məqsədi daşıyır. Etibarlı süni intellekt, sistemin bütün ömrü boyu riayət edilməli olan aşağıdakı üç xüsusiyyətə sahibdir:

a) Qanuni olmalı, qüvvədə olan qanunvericiliyə və qaydalara uyğun olmalıdır;

b) etik prinsiplərə və dəyərlərə sadiqliyini nümayiş etdirən etik olmalıdır; və

c) Həm texniki, həm də sosial cəhətdən sağlam olmalıdır, çünki yaxşı niyyətlə belə, Sİ sistemləri istəmədən zərər verə bilər.

Bu xüsusiyyətlərin hər biri tək halda belə lazım olmaqla yanaşı etibarlı Sİ əldə etmək üçün kifayət etmir. İdeal olaraq, bu üç

⁸ Luciano Floridi Yale Universitetində Rəqəmsal Etika Mərkəzinin qurucu direktoru, Yale Universitetində koqnitiv elm professoru və Boloniya Universitetinin mədəniyyət və ünsiyyət sosiologiyası professorudur. Bütün dünyada müasir fəlsəfənin ən təsirli səslərindən biri kimi tanınan Floridi informasiya fəlsəfəsinin banisi və rəqəmsal inqilabın aparıcı tərcüməçisi hesab olunur. O, bir çox dillərə tərcümə edilmiş informasiya fəlsəfəsi, rəqəmsal etika, Sİ etikasını və texnologiya fəlsəfəsi üzrə 300 - dən çox məqalə dərc edib.

xüsusiyyət harmoniyalı şəkildə işləməli və bir - birini tamamlamalıdır. Praktikada bu xüsusiyyətlər arasında gərginlik yaranarsa, cəmiyyət onları həll etməyə çalışmalıdır.

Rəhbərlik etik süni intellekt üçün yeddi prinsipi müəyyən edir. Komissiyaanın fikrincə, sənəddə göstərilən yeddi element etibarlı süni intellektə nail olmaq üçün çox vacibdir:

İnsan Faktorları və İnsan Nəzarəti: Süni intellekt sistemləri insan və fundamental hüquqlara xidmətdə ədalətli cəmiyyətlərin dəstəkçisi olmalıdır və insan muxtariyyətini məhdudlaşdırmamalı və təhrif etməməlidir.

Sağlamlıq və Təhlükəsizlik: Etibarlı Sİ, süni intellekt sistemlərinin həyat dövrünün bütün mərhələlərində səhvləri və ya uyğunsuzluqları idarə edə bilən kifayət qədər təhlükəsiz, etibarlı və möhkəm alqoritmlər tələb edir.

Məxfiliyə və Məlumatların İdarə Edilməsinə Hörmət: Vətəndaşlar öz şəxsi məlumatlarına tam nəzarət etməli və bu məlumatlar zərərli və ya ayrı - seçkilik məqsədləri üçün istifadə olunmamalıdır.

Şəffaflıq: Sİ sistemlərinin izlənməsi təmin edilməlidir.

Müxtəliflik, qeyri - ayrı - seçkilik və bərabərlik: Sİ sistemləri insan qabiliyyətlərinin, bacarıqlarının və ehtiyaclarının tam spektrini nəzərə almalı və onların əlçatanlığına zəmanət verilməlidir.

İctimai və Ekoloji Rifah: Sİ sistemləri sosial inkişafı dəstəkləmək və ekoloji davamlılığı və məsuliyyəti gücləndirmək üçün istifadə edilməlidir.

Məsuliyyət: Sİ sistemləri və onların nəticələri üçün hesabatlılığı təmin etmək məqsədi ilə mexanizmlər yaradılmalı və hesabat vermə məcburi hala gətirilməlidir.

Bu təlimat cari və ya gələcək siyasət və ya tənzimləməni dəyişdirmək və ya qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulmayıb. Bunun əvəzinə, texnologiyanın, sosial mühitimizin və biliklərimizin təkamülü ilə paralel olaraq müəyyən vaxt ərzində yenidən nəzərdən keçirilməli və yenilənməli olan təkamül sənədi kimi qəbul edilməlidir. Bu sənəd “Avropa üçün etibarlı süni intellekt” mövzusunda müzakirələr üçün başlanğıc nöqtəsi kimi hazırlanmışdır. Avropadan kənarda, bu təlimatlar həm də bütün dünyada süni intellekt sistemləri üçün etik çərçivənin yaradılması üzrə tədqiqat, düşüncə və müzakirələri stimullaşdırma məqsədi daşıyır.

OXUNACAQ HİSSƏ - 1 -

Süni intellektin kompüterdən əvvəlki tarixi fonu

Kompüterlər yaradılmadan uzun illər əvvəl, insanlar kimi davranan bilən maşınların hazırlanması ideyası bütün dünyada müfəkkirləri heyran etdi. Bu mifik varlıqlar arasında Krit (Girit) adasını qorumaq vəzifəsi daşıyan nəhəng, canlı tunc döyüşçü olan yunan fiquru Talos da var idi. Bir çin əfsanəsi də eramızdan əvvəl X əsrdə Çjou (Zhou) sülaləsinin padşahına təqdim edilən mühəndis Yan Şi tərəfindən tikilmiş mexaniki insandan bəhs edir. Yəhudi ənənəsində isə Golem, bəzi sehlər vasitəsilə yaradıcısının əmrlərini yerinə yetirə bilən gil məxluqdur. Daha geniş şəkildə desək, animizm - cansız cisimlərin və qeyri - insani varlıqların insan zehni ilə qarşılıqlı əlaqədə olmasına imkan verən canlı ruha sahib ola biləcəyinə inam - Şimali Amerikanın yerli mənəvi təcrübələri də daxil olmaqla, bir çox dünya dinlərinin mühüm hissəsini təşkil etmişdir. Bu mədəni kontekstlər insanların süni intellekt yaratmaq marağının əsasını təşkil edib.

Dəqiq metal emalı texnologiyalarına çıxış əldə edərək, dünyanın bir çox cəmiyyətləri insan davranışını qismən təqlid edə bilən avtomatlar, mexaniki qurğular hazırlamağa başladılar. **807 - ci ildə Bağdadın Abbasi xəlifəsi Harun ər - Rəşid Müqəddəs Roma İmperatoru Böyük Karla 12 mexaniki atlı ilə möhtəşəm mexaniki saat hədiyyə edib. Türk mexaniki mühəndis Cezəri "Mühəndislikdə Mexanik Hərəkətlərin İstifadəsi Kitabı" (təxminən 1206) adlı əsərində su təzyiqi ilə işləyən mexaniki orkestr planlarını təqdim etmişdir.**

Avropa İntibahı İtalyan ixtiraçısı və humanist Leonardo da Vinçinin (1452 - 1519) tam zirehli mexaniki cəngavər dizaynını gördü və mexaniki fiqurlar Nürnberq kimi Alman şəhərlərində kilsə saatlarına inteqrasiya edildi. 18 - ci əsrdə fransız və isveçrəli ustalar bu gün də muzeylərdə nümayiş olunan avtomat cihazlar istehsal edirdilər. Bunlara İsveçrəli saat ustası Pierre Jaquet - Droz tərəfindən yaradılmış mürəkkəblə yazı bilən körpə ölçülü mexaniki uşaq və fransız Jak de Vaukansonun "həzm edən ördək" adlı mexaniki quşu daxildir. Fransız və ingilis kolonistləri də Kanadaya avtomat cihazlar gətirdilər: məsələn, 19 - cu əsr fransız ustası Léopold Lambertin mexaniki kuklası Monrealdakı Makkord Muzeyinin kolleksiyasında yer alır⁹.

OXUNACIQ HİSSƏ - 2 -

Kompüter Texnologiyaları və Süni İntellekt

İnsanlar sivilizasiyanın başlanğığından etibarən beynimiz vasitəsi ilə məlumatları emal etmək və qərarlar qəbul etmək, hesablamalar aparmaq üçün istifadə edirlər. Qərar qəbul etməyimiz qəlibləri

⁹ [Kanada Ensiklopediyası, "Kanadada Süni İntellekt (Sİ)", <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/artificial-intelligence>].

müəyyən etmək ətrafında fırlanır və bu, insan idrakının əsas hissəsidir. Biz daim ətrafımızdakı dünyada qanunauyğunluqlar və oxşarlıqlar axtarıq və bu nümunələrdən proqnozlar və gözləntilər etmək üçün istifadə edirik. Nümunələri müəyyən etmək bacarığı qərar qəbul etmək üçün çox vacibdir, çünki bu, bizə tanış vəziyyətləri tanımağa və müvafiq şəkildə cavab verməyə imkan verir.

1949 - cu ildən əvvəl hazırlanmış ENIAC, Colossus və Harvard Mark I kimi ilk elektron kompüterlər əsasən mürəkkəb riyazi hesablamaları və simulyasiyaları yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu maşınlar vakuum boruları, açarları və relelərindən istifadə etməklə qurulmuşdu və əmrlər üçün saxlama qabiliyyəti yox idi. Tapşırığı yerinə yetirmək üçün bir sıra açarlar və ya perfokartlardan (dəlikli kart) istifadə edərək əmrlər kompüterə daxil edilməli idi. Proqramı daxil edildikdən sonra kompüter əmrləri bir - bir yerinə yetirirdi və işləyərkən proqramı dəyişdirmək və ya redaktə etmək imkanı yox idi. Bu saxlama qabiliyyətinin olmaması kompüterlərin hər hansı zəka və ya mühakimə tələb edən tapşırıqları yerinə yetirmək qabiliyyətini məhdudlaşdırırdı. Onlar mahiyyətə güclü kalkulyatorlar kimi işləyirdilər, əvvəlcədən proqramlaşdırılmış əməliyyatları yerinə yetirirdilər.

1940 - cı illərin sonunda elektron yaddaş texnologiyasının inkişafı bu halı dəyişdi. Maqnit barabanlarının və maqnit əsas yaddaşının ixtirası kompüterlərə təlimatları və məlumatları elektron şəkildə saxlamağa imkan verdi. Bu o demək idi ki, proqramlar yaddaşda saxlanıla bilər və lazım olduqda işə salına bilər və proqram iş zamanı dəyişdirilə bilər. Bu yeni imkanla kompüterlər daha çevik oldu və bəzi zəka tələb edənlər daxil olmaqla, daha geniş tapşırıqları yerinə yetirə bildi. Bu, süni intellektin inkişafına yol açdı, maşınlar mürəkkəb alqoritmləri saxlaya və işlədə bildi və əməl etdikləri məlumatlardan öyrənə bildi. Təlimatları və məlumatları saxlamaq bacarığı bu gün istənilən ağıllı maşın üçün əsas şərtidir və müasir

kompyuterlərə yüksək dəqiqlik və səmərəliliklə geniş spektrli tapşırıqları yerinə yetirməyə imkan verən budur¹⁰.

¹⁰ Oladipo, Con O., Süni İntellekt və Hüquq (19 iyun 2023 - cü il).<https://ssrn.com/abstract=4562175>

SÜNİ ZƏKA VƏ QANUN

Rəqəmsal əsrdə qarşılıqlı əlaqə

*Əsl problem artıq innovasiya deyil,
rəqəmsalın idarə olunmasıdır.*

Luciano Floridi

Bəşəriyyətin gələcəyi üçün imkanlar ilə yanaşı ciddi gözlənilməz riskləri də əhatə edən süni intellekt texnologiyalarının sürətli inkişafının riskləri bu sahədə “Texnoloji Vəhşi Qərb”, “Rəqəmsal Leviatan”, “Müasir Frankenştenin Riski” kimi metaforalarla ifadə olunur.

Texnologiyanın daimi təkamülü süni intellekt tətbiqləri üçün tətbiq olunan normaların müəyyən edilməsi də daxil olmaqla, daim yeni hüquqi problemlər yaradır. Süni intellekt həm ədalətin artırılmasına, həm də azaldılmasına potensial olaraq töhfə verə biləcək bir texnologiyadır. Süni intellekt səmərəliliyi, sürəti, əlçatanlığı və fərdiləşdirməni artırmaqla hüquq, təhsil və səhiyyə kimi sahələrdə ədaləti təkmilləşdirə bilər. Bununla yanaşı olaraq, süni intellekt insan məlumatlarına, alqoritmlərə və qərarlara güvəndiyi üçün bu elementlər ədalətsiz və ya səhv olarsa, süni intellekt də ədalətsiz və ya yanlış nəticələr verə bilər.

Süni intellekt alqoritmik ədalət anlayışını gündəmə gətirib. Halbuki indiyə qədər bəşəriyyətin gündəmi qədim ədalətə əsaslanırdı. Qədim ədalət dedikdə, insan təcrübəsinə, əxlaqi dəyərlərə və sosial normalara əsaslanan, zamanla inkişaf edən və adətən hakimlər, hüquqşünaslar və bəzi ölkələrdə münisflər heyəti kimi

insan elementləri tərəfindən həyata keçirilən ədalət mühakiməsi sistemi nəzərdə tutulur. Qədim ədalət fərdi vəziyyətləri və niyyətləri qiymətləndirməyə, empatiya göstərməyə, ədalətin yalnız qanunun hərfi ilə deyil, həm də onun ruhu ilə təmin edilməli olduğunu anlamaq üzərində qurulur. Alqoritmik ədalət isə alqoritmlərə və Sİ - ə əsaslanan qərar qəbuletmə sistemlərinə aiddir. Bu sistemlər məlumatların təhlili və öyrənmə alqoritmlərindən istifadə edərək qərarlar verir və nəzəri cəhətdən daha obyektiv, daha sürətli və daha səmərəli ola bilər. Eyni zamanda, bu sistemlər qərəzləri əks etdirmək, insanların mürəkkəb sosial və mənəvi dəyərlərini başa düşmək və ədalətin (haqlı olmanın) fərdi aspektlərini nəzərə almaqda məhdudiyyətlərə sahibdir. Alqoritmik ədalət xüsusilə böyük məlumat dəstlərinin işlənməsi və gündəlik qərarların avtomatlaşdırılmasında böyük potensiala sahib olsa da, qədim ədalətin insan aspekti xüsusilə əxlaqi və etik qərarlarla bağlı vəziyyətlər üçün əvəzolunmazdır. Ona görə də hər iki yanaşmanın üstünlüklərindən yararlanarkən və ədalətin həyata keçirilməsində tarazlıq taparkən onların məhdudiyyətlərini nəzərə almaq vacibdir. Qədim ədalətin xidmətində alqoritmik ədalət süni intellekt sistemlərinin qədim insan mərkəzli ədliyyə sistemlərini tamamlayıcı rol oynaması fikrini əks etdirir. Burada əsas məqsəd texnologiyanın təmin etdiyi obyektivlik, sürət və səmərəliliyin üstünlüklərindən istifadə etməklə ədalət mühakiməsi proseslərini təkmilləşdirmək və daha ədalətli nəticələrə nail olmaqdır. O cümlədən, qədim ədalətin xidmətində alqoritmik ədalətin həyata keçirilməsi texnoloji vasitələrin diqqətlə tərtib olunması, həyata keçirilməsini və davamlı qiymətləndirilməsini tələb edir. Alqoritmlərin necə işlədiyi, hansı məlumatlara əsaslandığı və qərar qəbuletmə proseslərinin necə strukturlaşdırıldığı ilə bağlı şəffaflıq və hesabatlılıq vacibdir.

Bu bölmənin məqsədi süni intellekt və hüquq arasındakı qarşılıqlı əlaqəni ümumi perspektivdən və sisteməlik şəkildə araşdırmaqdır. Bu məqsədlə biz mövcud qanunvericiliyin süni intellektə tətbiqi, qanunla süni intellekti tənzimləmək səyləri, qanunda süni

intellektdən istifadə və süni intellektin hüquqi peşələrə və təhsilə təsiri kimi mövzuları nəzərdən keçirəcəyik.

2.1. ÜMUMİLİKDƏ

Sosial dəyişikliklər hüquqi tənzimləmələri də özü ilə birlikdə dəyişir. Qanunlar yeni ortaya çıxan sosial problemlərə cavab olaraq formalaşsa da, məhkəmələr inkişaf edən sosial çərçivədə yaşanan mübahisələri həll etmək üçün presedentlər hazırlayır. Bu qarşılıqlı əlaqə bir istiqamətdə işləmir; qanunlar və məhkəmə qərarları da ictimai münasibətləri dəyişmək və bəzən bu məqsədə nail olmaq məqsədi daşıyır, lakin nəticə həmişə qanunverici orqanların nəzərdə tutduğu kimi olmaya bilər. Texnoloji inkişaf bu prosesin məlum nümunələrindən biridir və SI sahəsindəki yeniliklər də eyni şəkildə proqnozlaşdırıla bilən və ya gözlənilməz təsirlər yaradacaq və istənilən halda hüquqi dəyişikliyə səbəb olacaq.

Süni intellekt, mənsəyi 1950 - ci illərə təsadüf edən bir texnologiya sahəsi kimi uzun müddətdir elmi və texniki tədqiqatların mövzusu olmuşdur. Lakin hazırda bu texnologiya təkcə ekspert dairələri arasında deyil, həm də geniş ictimaiyyət arasında böyük maraq və müzakirə mövzusunə çevrilib. Bunun əsas səbəbi süni intellektin indi tədqiqat laboratoriyalarından kənara çıxması və gündəlik həyatın bir çox sahələrində konkret tətbiqlərə sahib olmasıdır. Kütləvi miqyasda qəbul olunmağa başlayan süni intellekt sistemləri təkcə texniki yenilik deyil, həm də sosial transformasiyanın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilib.

Süni intellekt potensialı böyük həvəs və ümidlə qarşılanarsa da, bu, həm də ciddi etik, hüquqi və sosial narahatlıqlar gətirir. Səhiyyədən tutmuş nəqliyyat sistemlərinə, məhkəmə proseslərindən dövlət idarəçiliyinə qədər bir çox sektorda süni intellekt tətbiqləri əməliyyatların səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, struktur dəyişikliklərinə də gətirib çıxarır. Bu transformasiya fərdlərin gündəlik həyat təcrübələrindən tutmuş institutların fəaliyyətinə və

dövlət - cəmiyyət münasibətlərinə qədər geniş bir təsir sahəsi yaradır.

Eyni zamanda, süni intellektin sahib olduğu bu inkişafлар gündəmə bəzi fundamental suallar da gətirir : Sİ sistemlərinin məşğulluğa təsiri necə olacaq? Bədii istehsalın orijinallığı bu sistemlərdən necə qorunacaq? Təhlükəsizlik siyasətləri alqoritmlərlə müəyyən ediləcəkmi? Ən əsası, bu texnologiyaların yayılması insan hüquqları baxımından hansı riskləri yaradır? Süni intellektin görünən “muxtariyyəti” və onun artan qərar qəbuletmə imkanları fərdi azadlıq, məxfilik və bərabərlik kimi fundamental dəyərlərlə necə qarşılaşdırıla bilər?

Bu suallar ətrafında müzakirələr təkcə texniki və elmi dairələrlə məhdudlaşmır, həm də fəlsəfi, etik, iqtisadi, sosial, ekoloji və hüquqi ölçüləri ilə qlobal miqyasda intensiv şəkildə davam edir. Süni intellektin yüksəlişi ərsəyə insan mərkəzli dəyər sistemləri və sosial nizamın yenidən formalaşdırılması olduğu prinsiplər sualını gətirir.

Bu məqamda ən vacib məsələlərdən biri də qanunun bu sürətli texnoloji inkişafa necə reaksiya verəcəyidir. Mövcud hüquqi qaydalar süni intellekt kimi özünəməxsus əməliyyat mexanizmləri olan sistemləri tənzimləmək üçün qeyri - adekvat ola bilər. Bu səbəbdən klassik hüquqi yanaşmaların uyğunluğu şübhə altına alınır, gələcək istiqamətlər və yeni qanunvericilik bazaları ilə bağlı intensiv araşdırmalar aparılır. Qlobal miqyasda texniki sahənin cəmiyyətə təsirlərini məhdudlaşdırmaq, istiqamətləndirmək və nəzarət etmək üçün hansı hüquqi vasitələrdən istifadə edilməsinə dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Müxtəlif ölkələr öz tarixi, mədəni və siyasi kontekstlərinə uyğun olaraq müxtəlif tənzimləmə strategiyaları hazırlayırlar. Xüsusilə Avropada bu istiqamətdə qabaqcıl addımlar atılır.

Süni intellekt və hüquq arasındakı kəsişmə hüquq sisteminə bir sıra problemlər və imkanlar təqdim edən maraqlı bir araşdırma sahəsi yaratdı. Süni intellekt həyatın və cəmiyyətin müxtəlif sektorlarının ayrılmaz hissəsinə çevrildikcə, onun hüquqi sahəyə

təsiri getdikcə daha çox hiss olunur. Süni intellekt sistemdəki hesabatlılıq, məxfilik və ədalətlik anlayışlarına meydan oxuyaraq hüquqi mənzərəni sürətlə dəyişdirir. Harvard Hüquq Məktəbinin Sİ və Hüquq Təşəbbüsü bildirir ki, Sİ məhkəmə çəkişmələri və icra proseslərini təkmilləşdirə, ayrı - seçkiliyi potensial olaraq azalda bilər və müqavilələrin, ərizələrin, qanunların, qaydaların və məhkəmə qərarlarının hazırlanmasını daha sürətli və daha sərfəli edə bilər. Süni intellekt istehlakçıların müdafiəsi, investorların müdafiəsi, aldadıcı reklam, məxfilik, dezinformasiya və ayrı - seçkilik kimi daha geniş ictimai məsələlərə də əhəmiyyətli təsir göstərir¹¹.

Süni intellekt və hüquq arasındakı qarşılıqlı əlaqə dörd əsas başlıq altında araşdırıla bilər:

1. Sİ - nin qanunla tənzimlənməsi
2. Sİ - nin müxtəlif hüquq sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi
3. Hüquq sahəsində süni intellektdən istifadə
4. Sİ - in inkişafının gündəmə gətirdiyi nəzəri hüquqi problemlər.

Süni intellekt 1960 - cı illərdən hüquq elmində tədqiqat obyektinə olmuşdur. İlk tədqiqatlar məhkəmə qeydlərinin kompüterlər tərəfindən daha səmərəli işlənməsi üçün süni intellektdən istifadəni təklif edirdi. Bu istifadələrə müştərinin vəkiliyə təqdim etdiyi məlumatların emalı, işdə qalib gəlmə ehtimalının hesablanması, təminat ödənilməsi halda mümkün məbləğin müəyyən edilməsi, hüquqi qanunvericiliyin təhlili və məhkəmə təcrübəsi əsasında sübut materiallarının işlənməsi daxildir.

Araşdırmalar göstərir ki, hüquq sahəsinin süni intellektə marağı 1980 - ci illərdə artıb, 2000 - ci illərdə azalıb və 2010 - cu illərdə yenidən sürətlə artıb. Süni intellektin yaranması və inkişafı onun texniki ölçüləri ilə məhdudlaşmır, həm də özü ilə geniş və mürəkkəb

¹¹ <https://cyber.harvard.edu/projects/artificial-intelligence-and-law>, daxil olma: 20.1.2024

hüquqi, siyasi və tənzimləyici problemlər gətirir. Aİ Sİ Qanunu ilə mühüm bir addım atsa da, dünyadakı hüquq sistemləri hələ də bu texnologiyaya uyğunlaşa və təsirli tənzimləmələr edə bilməyib.

Vətəndaşlar öz fərdi və kollektiv qanuni hüquq və vəzifələrini hüquqşünaslarının iştirakı və nəzarəti olmadan Sİ sistemlərinə ötürə bilməzlər. Hüquqşünaslar, həmçinin süni intellektin məsuliyyətli və davamlı inkişafına kömək edən hüquqi və etik çərçivələri inkişaf etdirmək üçün texnologiya və etika sahəsində ekspertlər və digər müvafiq maraqlı tərəflərlə əməkdaşlıq etməlidirlər. Bu kontekstdə hüquqşünasların yeniliklərdən xəbərdar olması və süni intellektin texniki aspektləri haqqında hərtərəfli biliyə sahib olması çox vacibdir. İstifadə olunan alqoritmləri, emal olunan məlumatları və süni intellektdəki potensial qərəzləri başa düşmək onlara tətbiqlərinin hüquqi və etik nəticələrini düzgün qiymətləndirməyə imkan verir.

Süni intellektin hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı beynəlxalq və milli qanunlarda addımlar atılmağa başlanıb. Hüquqşünasların rolu bu sahədə fundamental hüquq və dəyərlərin qorunması ehtiyacı ilə innovasiya və texnoloji tərəqqinin təşviq edilməsi zərurəti arasında balansın əldə edilməsində çox vacibdir. Bundan əlavə, hüquqşünaslar Sİ - nin idarə olunması ilə bağlı məsələlərlə məşğul olmağa hazır olmalıdırlar.

2.2. SÜNİ İNTELLEKTİN QANUN İLƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ

2.2.1. Mövcud hüquqi qaydaların süni intellektə tətbiq edilməsi

İlk növbədə yeni fenomen olan süni intellekt texnologiyaları üçün mövcud hüquqi bazanın, başqa sözlə, pozitiv qanunun yetərli olub - olmayacağını və hansı sahələrdə boşluqların yarana biləcəyini nəzərdən keçirək.

Süni intellekt təkcə iqtisadiyyatı dəyişdirmir, həm də xərçənglə mübarizə, qida istehsalının səmərəliliyinin artırılması və enerji

istehlakının azaldılması kimi çətin sahələrdə mühüm töhfələr verir. Bu texnologiyanın geniş bir sahədə effektiv olması üçün qanuni qaydalar süni intellekt sistemlərinin təhlükəsiz və ədalətli işləməsini təmin etməlidir. Bunun üçün şirkətlər Sİ texnologiyalarını necə inkişaf etdirdikləri və istifadə etdikləri üçün cavabdeh olmalıdırlar. Süni intellektin dizaynı, inkişafı və məsuliyyətlə paylanması vətəndaşların həyatına dərinlən təsir edə bildiyi üçün bu proseslərin əsasını təşkil edəcək hüquqi tənzimləmələrin mövcudluğu və keyfiyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Süni intellekt kimi transformativ texnologiyalar qarşısında hüquqi nizam nə tam məhdudlaşdırıcı, nə də tam azadedicilə olmamalıdır; əksinə, balanslaşdırıcı və istiqamətləndirici rolunu öz üzərinə götürməlidir.

Süni intellekt sistemlərinin nasazlığı halında müdafiə vasitələrinin işlənilməsinə hazırlanmasına kifayət qədər diqqət yetirilməyib. Süni intellektin nə üçün və necə nasazlıq etdiyini qiymətləndirmək məqsədi ilə məsuliyyətləri aydınlaşdırmaq və şəffaflığı təmin etmək vacibdir. Müəyyən dərəcədə, süni intellekt tətbiqləri nəticəsində yaranan zərər üçün hüquqi müdafiə vasitələri mövcuddur, xüsusən də hüquq pozuntuları hüququnda və belə zərərin dövlət orqanları tərəfindən vurulduğu zaman inzibati hüquqda. Bununla belə, qanun və proseslər süni intellektin qiymətləndirilməsi üçün metodlar hazırlamalıdır. Bəzi yurisdiksiyalarda (məsələn, İngiltərə inzibati hüququ) qərar qəbul edən şəxsin qərar qəbul edərkən müvafiq amilləri nəzərə alıb - almadığını yoxlamaq çox vaxt tələb olunur. Bununla belə, Sİ məntiqi əsaslandırmadan daha çox statistik nəticəyə əsaslanır. Süni intellekt sistemlərinin başa düşülməsinin çətinliyi, şirkətlər və istifadəçilər arasında məlumat balansının pozulması, səhvlərin geniş yayılması və qərar qəbul etmə prosesinin çevik olmaması kimi amillər bütün problemlər yarada bilər. Mövcud qanunvericilik bazalarının süni intellektə tətbiq edilməsinə dair müxtəlif ölkələrdən bəzi nümunələr bunlardır:

2017 - ci ilin may ayında ABŞ - in Hyuston şəhərində müəllimlər xüsusi şirkət tərəfindən müəllimlərin fəaliyyətini ölçmək

məqsədi ilə hazırlanmış və Hyuston Müstəqil Məktəb Sahəsi (HISD) tərəfindən istifadə edilən EVAAS adlı alqoritmın istifadəsinə etiraz edərək məhkəmədə qalib gəldilər. Məhkəmə qərara alıb ki, müəllimlər öz işlərində özlərinin konstitusiya ilə qorunan mülkiyyət hüquqlarından “haqsız yerə məhrum ediliblər”, çünki onlar ballarının düzgün hesablanmasına və ya həmin balları müstəqil şəkildə yoxlaya və ya təkrarlaya bilməyiblər. Bu qərardan sonra HISD EVAAS sistemindən istifadəni dayandırıb.

2018 - ci ilin mart ayında Finlandiyanın Bərabərlik və Ayrı - seçkilik üzrə Milli Məhkəməsi kredit təşkilatının ərizəçiyə kredit verməkdən imtina qərarının ayrı - seçkilik olduğuna qərar verdi. Məhkəmə hesab edib ki, kredit təşkilatının qərarı fərdin öz kredit davranışına və kredit qabiliyyətinə əsaslanmayıb, daha çox cins, ana dili, yaşı və yaşayış sahəsi kimi meyarlara əsaslanan statistik məlumatlara və digər şəxslər haqqında məlumatlara əsaslanır. Məhkəmə kredit təşkilatına bu qərar qəbul etmə üsulundan istifadə etməyi qadağan edib.

2020 - ci ilin fevral ayında Haaqa Regional Məhkəməsi Hollandiya hökumətinə benefisiarların şəxsi məlumatlarını tədqiq etməklə benefisiarların ehtiyacı olan və ya vergi firıldaqcılığının mümkünlüyünü qiymətləndirmək üçün istifadə edilən avtomatlaşdırılmış proqram olan SyRI - dən istifadəni dayandırmağı əmr etdi. Hollandiya hökuməti SyRI - nin şəxsi məlumatlardan necə istifadə etdiyini açıqlamaqdan imtina etdi, bu da fərdlərin firıldaqcılıq və ya risk balları üçün onları araşdırmaq üçün hökumət qərarlarına etiraz etmələrini olduqca çətinləşdirir. Məhkəmə müəyyən edib ki, SyRI - ni tənzimləyən qanun SİHQ - nın 8 - ci maddəsini pozub, çünki o, alətdən istifadə etməkdə ictimai marağı şəxsi məlumatlarını emal etdiyi şəxslərin şəxsi həyatına hörmət hüququ ilə balanslaşdırı bilmir. Məhkəmə həmçinin müəyyən etdi ki, sistem ayrı - seçkilik xarakteri daşıyır, çünki SyRI yalnız “problemlı məhəllə” adlanan yerlərdə istifadə olunurdu ki, bu da onu sosial - iqtisadi mənşəyə və immiqrasiya statusuna görə ayrı - seçkilik üçün alətə çevirir. 2020 -

ci ilin avqustunda dinlənilən R (Bridges) v Cənubi Uelsin Baş Konsteblinin işi Böyük Britaniyanın insan hüquqları qanununa əsaslanan süni intellekt texnologiyasının istifadəsinə dair ilk problem idi. Cənubi Uels polisi ictimai tədbirlərdə iştirak edən şəxslərin CCTV görüntülərini verilənlər bazasındakı şəxslərin şəkilləri ilə müqayisə etmək üçün canlı avtomatik üz tanıma texnologiyasının (AFR) istifadəsini sınaqdan keçirirdi. Uyğunluq olmadıqda, CCTV görüntüləri dərhal AFR sistemindən silindi. İddiaçı SİHQ - nun 8 - ci maddəsinə və Böyük Britaniyanın Məlumatların Mühafizəsi Aktına əsaslanaraq, onun şəklinin AFR tərəfindən ələ keçirilməsi və müşahidə siyahısı məlumat bazası ilə müqayisə edilməsi faktına etiraz edib. Apellyasiya Məhkəməsi müəyyən etdi ki, AFR - dən istifadə üçün heç bir hüquqi əsas yoxdur. Buna görə də Məlumatların Qorunması Qanununu pozdu. Məhkəmə polisin AFR - dən istifadəsinin fərdi hüquqlar və ictimai maraqlar arasında düzgün olmayan tarazlığı pozub - saxlamaması ilə bağlı qərar qəbul etməkdən çəkindi. Bununla belə, o müəyyən edib ki, Cənubi Uels Polisi özəl şirkətdən AFR proqramını satın alarkən və yayarkən proqram təminatının irqi və ya gender əsaslı olmamasına əmin olmaq üçün bütün əqləbatan addımları atmadan (proqramın qərarlı olduğuna dair heç bir sübut olmamasına baxmayaraq) Dövlət Sektoru Bərabərliyi Öhdəliyini yerinə yetirə bilməyib. Bu, Cənubi Uels Polisi tərəfindən üz tanıma texnologiyasının istifadəsini müvəqqəti olaraq dayandırdı, lakin müvafiq hüquqi bazaya və İctimai Sektor Bərabərliyi Öhdəliyinə uyğun olaraq gələcəkdə onun yenidən istifadəsinə icazə verdi. Həqiqətən də Cənubi Uels polisi müəyyən şərtlər daxilində üz tanıma texnologiyasından istifadəni bərpa edib.

2019 - cu ildə süni intellektlə idarə olunan inzibati qərarların qanunsuz olduğuna qərar verən İtaliya məhkəmələri 2021 - ci ildə bu fikri dəyişdirdi. Məhkəmələr alqoritmik qərarların qəbulunun sürətini və səmərəliliyini alqışladılar, lakin bu prosesin şəffaflıq, səmərəlilik, mütənasiblik və qeyri - məhdudluq da daxil olmaqla

İtaliya qanunvericiliyində inzibati nəzarətin ümumi prinsiplərinə tabe olduğunu izah etdilər. İctimai qərar qəbul etmə proseslərinə meydan oxuyanların alqoritmlərin və əlaqəli mənbə kodunun açıqlanmasını tələb etmək hüququ var ki, onlar qərarlara effektiv şəkildə etiraz edə bilsinlər.

2022 - ci ilin iyul ayında Böyük Britaniyada yerləşən Big Brother Watch qeyri - hökumət təşkilatı Facewatch və Southern Co - op supermarketlər şəbəkəsinin profillər yaratmaq və bu məlumatları məlumatların qorunması və məxfilik hüquqlarını pozacaq şəkildə emal etmək üçün supermarket ziyarətçilərinin üzvlərini skan etdiyini iddia edərək Britaniya İnformasiya Komissarı ilə hüquqi şikayət vəsatəti verdi¹².

Bu gün süni intellektin potensialı və riskləri tez - tez gündəmədir. Xüsusilə mobil tətbiqlərin alqoritmləri ilə gündəlik həyatımıza inteqrasiya edilən bu texnologiya ChatGPT kimi geniş istifadə edilən söhbət vasitələri ilə həm sosial narahatlıqlara, həm də heyrətə səbəb olur. Bu vəziyyət qanundan Sİ - nin yayılması ilə ortaya çıxan yeni hüquqi problemlərin həllini tələb edir. Şəxsi məlumatların və məxfiliyin pozulması, alqoritmik qərəzlilik, əqli mülkiyyət pozuntuları və dezinformasiya riskləri kimi məsələlər getdikcə daha çox aktuallaşır. Biznes mühitində süni intellektdən istifadə tapşırıqların avtomatlaşdırılması və ya əmək bazarının yenidən qurulması kimi yeni hüquqi məsələlərə gətirib çıxarır.

Süni intellekt iqtisadiyyat, iş dünyası, tibb, mühəndislik və hüquq kimi müxtəlif sahələrdə idarəetmə və kommersiya qərarvermə proseslərini dəyişdirmək yolundadır. Bu transformasiyalar artıq davam edən proseslərdir, texnologiya mövcud hüquqi və etik qaydalardan daha sürətlə irəliləyir. Süni intellekt texnologiyalarının sürətli inkişafı inkişaf etmiş ölkələrdən başlayaraq global miqyasda

¹² [https://www.chathamhouse.org/2023/01/ai - governance - and - human - rights/06 - remedies - Sİ - governance - contribution - human - rights](https://www.chathamhouse.org/2023/01/ai-governance-and-human-rights/06-remedies-SI-governance-contribution-human-rights)

mövcud qanunvericilik bazalarının tətbiq oluna biləcəyini və bu pozucu texnologiyaya necə uyğunlaşacağını sorğulamağı tələb edir.

Hökumətlər texnoloji innovasiyaları dəstəkləməlidir, onun eyni zamanda vətəndaşları zərərdən qorumaq və insan hüquqlarına riayət olunmasını təmin etmək vəzifəsi də var. Əczaçılıq sektorundan tutmuş motorlu nəqliyyat sektoruna qədər mövcud texnologiyaların tənzimlənməsindən alınacaq dərslər, məsələn, məlumat və modellərdə mümkün qədər çox şəffaflığın olması lazım olduğunu göstərir. Bundan əlavə, insanları zərərdən qorumaq üçün məsul olan şəxslər və qurumlar innovasiyanın təşviqinə cavabdeh olan şəxslərdən müstəqil olmalı və hüquqi baxımdan heç bir maraq toqquşması olmamalıdır (Nature, Editorial, 2024).

Sİ tətbiqlərini tənzimləyən qanunvericilik müxtəlif hüquq sahələrini əhatə edir. Bu sahələrə ilk növbədə Müqavilələr və Mülkiyyət Hüququ, Müəllif Hüquqları və Patent Qanunu, Şəxsi Məlumatların Mühafizəsi Qanunu, Əmək Qanunu və Cinayət Qanunu daxildir. Süni intellekt kontekstində qeyd olunan sahələr üzrə qanunlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. O cümlədən, “Ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin mühafizəsi üzrə Bern Konvensiyası”¹³ kimi beynəlxalq müqavilələr və Aİ qanunvericiliyi də bu sahədə tənzimləmələrdə rol oynayır. Bu qanunvericiliyə Müəllif Hüquqları Direktivi, Kompüter Proqramlarının Hüquqi Müdafiəsi üzrə Proqram Təminatı Direktivi və Aİ Hüququnda Avropa Rəqabət Qaydaları daxildir. Bundan əlavə, Avropa Ədalət Məhkəməsinin proqram təminatı, məlumat və müəllif hüquqları ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi Aİ -yə üzv dövlətlər (və Türkiyə kimi namizəd ölkələr) üçün də bu sahədə çox vacibdir.

¹³ [Türkiyə Konvensiyanın 1948 - ci il düzəliş edilmiş mətninə 1 yanvar 1952 - ci ildə ilk dəfə qoşulmuş və 07.07.1995 - ci il tarixli 4117 sayılı Qanunla Bern Konvensiyasının son variantının iştirakçısı olmuşdur. Ədəbi və İncəsənət Əsərlərinin Mühafizəsi üzrə Bern Konvensiyasına Dəyişikliklər və 1979 - cu ildə düzəlişlər (Rəsmi Qəzet: 12/07/1995 - ci il və No 22341). Hazırda Türkiyə də daxil olmaqla 168 ölkə Bern Konvensiyasının üzvüdür]

Aİ - da Müəllif Hüququ İslahatı çərçivəsində Rəqəmsal Vahid Bazar Direktivi (DSM Direktivi) və Elmi və Qeyri – Kommersiya Məqsədləri üçün **Mətn və Məlumat Mədəni**¹⁴ üzrə Müəllif Hüququ üçün Məcburi İstisna (TDM) Təklifini qeyd etmək lazımdır.

DSM Direktivi Avropa daxilində rəqəmsal məzmunun daha sərbəst dövriyyəsinə təmin etməyi hədəfləsə də, TDM Təklifi tədqiqat və innovasiya sahəsində mətn və məlumatların öyrənilməsi fəaliyyətlərinin müəllif hüquqları maneələri ilə qarşılaşmadan həyata keçirilə bilməsi üçün məcburi bir istisna tətbiq etməyi hədəfləyir. Bu qaydaların (nizamlamaların) məqsədi elmi tədqiqatlar və innovativ rəqəmsal tətbiqlər üçün bir çox vacib rahatlıqları nəzərdə tutur.

Süni intellektlə hazırlanmış hüquqi mülkiyyət / sahib olma məsələsi vacibdir. Süni intellektin əmr əsasında yaratdığı şəkil və ya video ardıcılığının hüquqları kimə olmalıdır? Bu, insan töhfələrini təşviq etmək və cəmiyyətin uzunmüddətli maraqlarına xidmət etmək olan patentlər və müəllif hüquqları kimi hüquqların əsas məqsədi baxımından nəzərə alınmalıdır. Bu hüquqlar hələ də Sİ kontekstində tətbiq olunurmu?

Oxşar mürəkkəb məsələlər məsuliyyət hüququ və risklərin idarə edilməsində də yaranır. Xüsusilə, robotun insanlara tətbiq edilən eyni məsuliyyət standartlarına uyğun olub - olmaması məsələsi müzakirələrə açıqdır. Fövqəladə hallarda və ya mənəvi dilemmalarda robotların qəsdən zərər vurma qabiliyyəti necə həll edilməlidir?

¹⁴ “Məlumat mədənciliyi (Data mining)” qərar vermə proseslərində faydalı nümunələrə və tapıntılara çatmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edərək böyük həcmdə məlumatların işlənməsini nəzərdə tutur (İnceoğlu, 2020: 47). “Mətn mədənciliyi” xüsusilə yazılı məzmunundan (məsələn, kitablar, məqalələr, blog yazıları) məlumatların çıxarılması prosesinə diqqət yetirsə də, data mining rəqəmsal və kateqoriyalı məlumatlar daxil olmaqla daha geniş məlumat növlərini təhlil edir. Hər iki proses oxşar üsullardan istifadə edir, lakin onlar müxtəlif növ məlumatlara tətbiq edilir.

Bənzər problemlər əmək qanunvericiliyində də yaranır. İşə qəbul, işdən çıxarma və qiymətləndirmə proseslərində ədalətli və ayrı - seçkiliyə yol verməyən yanaşma necə təmin edilə bilər? Xüsusilə heç bir məlumat toplusunun və ya təlimin qərəzsiz və ədalətli qərarlar qəbul etmək üçün hazırlana bilməyəcəyini nəzərə alsaq, bu çox vacib məsələdir ¹⁵.

ChatGPT - nin 4 - cü versiyası üçün açıq mənbə kodundan imtina süni intellektin şəffaflığı ilə bağlı narahatlıqları artırdı. Bu, son istifadəçilər üçün nəzarətsiz süni intellekt ilə bağlı narahatlıqlar yaradır və süni intellekt tədqiqatlarının dayandırılması və daha yaxşı çərçivələrin yaradılması çağırışlarına səbəb olur. ChatGPT - nin nəzarətsiz yayılması "Texnoloji Vəhşi Qərb" kimi təsvir edilənləri vurğulayır. Avropa Komissiyasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili süni intellektin müasir Frankenşteyn canavarına çevrilməsinin qarşısını almaq üçün ciddi qaydaların tətbiqinin zəruriliyini vurğulayıb.

Çətin ki, mövcud qanunvericilik bazası süni intellektin yaratdığı bütün problemləri əhatə edə bilsin. Mövcud hüquqi qaydalar da bu yeni texnoloji istifadələrə uyğunlaşmaq üçün yetərli görünmür. Xüsusilə, mətn üçün ChatGPT və ya şəkillər üçün Dall - E kimi məzmun yaradan süni intellektlər müəllif hüquqları və müəllif hüquqları qanunlarını pozur. Müqaviləli və qeyri – müqaviləli məsuliyyəti qaydaları süni intellekt sistemlərini bazara çıxaran şirkətlərə öhdəliklər qoymağa cəhd edir, lakin onların uğuruna zəmanət verilmir. Sİ - nin təlimi, layihələndirilməsi, uyğunlaşdırılması və tətbiqi kimi proseslərin mürəkkəbliyi məsuliyyətlərin müəyyən edilməsini və müəyyənləşdirilməsini çətinləşdirir ¹⁶.

Konstitusiyalarda müəyyən olunmuş əsas hüquq və azadlıqlar süni intellektin formalaşmasında mühüm rol oynaya bilər. Bununla

15. <https://live.handelsblatt.com/kuenstliche-intelligenz-transformation-von-recht-und-rechtsberatung/> daxil olma: 23.1.20224

16 <https://policyoptions.irpp.org/fr/magazines/september-2023/loi-intelligence-artificielle-maintenant/> daxil olma: 10.12.2023.

belə, şəxsi həyata hörmət, qanun qarşısında bərabərlik, ifadə və toplaşma azadlığı, ədalətli mühakimə və ədalət axtarmaq hüququ kimi hüquq və azadlıqlar süni intellekt texnologiyalarının təsiri baxımından yenidən qiymətləndirilməlidir. Məsələn, sifətin tanınması ilə dronların istifadəsi nümayiş hüququnu poza bilər. Konstitusiya təminatları yalnız dövlətə qarşı tətbiq oluna bilsə də, özəl subyektlərə qarşı istifadə etmək çətin ola bilər. Mürəkkəb və qeyri - şəffaf alqoritmik sistemlərə görə, fundamental hüquq pozuntularını sübut etmək çətin ola bilər. Buna görə də, Konstitusiyada əsas hüquq və azadlıqların təmin edilməsi SI - nin yayılması fonunda fərdlərin hüquqlarını effektiv şəkildə qorumaya bilər.

Oxunması tövsiyə olunur

**Məqalə: Süni İntellekt və İnzibati Hüquq
(Bu gündən gələcəyə qiymətləndirmə)**

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepehdf/issue/63028/874993>

2.2.2. Yeni Hüquqi Tənzimləmələrə Ehtiyac

Mövcud hüquqi qaydalar bir çox sahələrdə bu texnologiyanın yaratdığı fundamental risklərə adekvat cavab vermir. Buna görə də bütün dünyada qanunverici orqanlar şəffaflıq, ədalətlik, bərabərlik, şəxsi həyata hörmət, qanun qarşısında bərabərlik, ifadə və toplaşma azadlığı, ədalətli mühakimə və ədalət axtarmaq hüququ kimi hüquq və azadlıqlar süni intellekt texnologiyalarının təsiri baxımından yenidən qiymətləndirilməlidir.

təhlükəsizlik, etibarlılıq və mövcud qanunlara uyğunluq prinsiplərinə riayət olunmasını təmin etmək üçün xüsusi qanunvericilik bazası yaratmağı düşünürlər. Bu, texnologiyanın dizayn, təlim, yoxlama, paylama və son istifadə mərhələlərində qanuni öhdəliklərin qoyulmasını tələb edir. Ona görə də yeni yanaşmalara əsaslanan yeni hüquqi tənzimləmələrə ehtiyac aydındır. Buna görə də, Sİ -yə xas olan hərtərəfli hüquqi tənzimləmə vaxtı gəlib çatıb¹⁷. Bu məsələni bir az da ətraflı izah etmək faydalı olardı.

Bu gün süni intellekt texnologiyaları vasitəsilə əldə edilən irəliləyişlər cərrahiyyə, meteorologiya, sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və hüquq kimi müxtəlif sektorlara təsir göstərir. Xüsusilə hüquq sahəsi təkcə Sİ texnologiyalarından istifadə etmir, həm də bu texnologiyaları tənzimləmə mexanizmləri ilə formalaşdırmaq gücünə sahibdir (Erdoğan, 2021: 117). Süni intellektin təbiəti və təriflərindəki qeyri - müəyyənliliklər bu texnologiyalar üçün xüsusi qanunvericilik bazasının yaradılmasının əhəmiyyətini artırır.

Beynəlxalq aləmdə süni intellektlə bağlı hüquqi tənzimləmələr haqqında məlumatlılıq artır. Qanunun süni intellektin inkişafı və tənzimlənməsini dəstəkləmək üçün həyati bir alət olduğuna dair geniş konsensus mövcuddur. Mövcud qanunvericilik bazasının bu yeni texnologiyalar üçün nə dərəcədə uyğun olması və hansı sahələrdə qeyri - adekvat olması ilə bağlı müxtəlif platformalarda müzakirələr aparılır.

Süni intellekt texnologiyaları ilə bağlı etika və qaydaları müəyyən edən hüquqi tənzimləmələr texnologiyanın məsuliyyətli inkişafı və istifadəsi üçün çərçivə yaradacaq və bu kontekstdə süni intellekt tərtibatçılarını və istifadəçilərini bu yeni qaydalara uyğunlaşmaq üçün lazımı addımlar atmağa məcbur edəcək.

¹⁷ <https://policyoptions.irpp.org/fr/magazines/september-2023/loi-intelligence-artificielle-maintenant/>, daxilolma: 10.12.2023.

Qanun baxımından xüsusilə vacib olan süni intellektlə bağlı risklərə alqoritmlərdə qərəzli yanaşma, məxfiliyin pozulması, qərarların əsaslandırılmasında çətinlik, ayrı - seçkilik və insan əməyi ilə rəqabət daxildir. Süni intellektin inkişafı qanunçuluq, ədalətlik və mütənasiblik kimi fundamental prinsiplərə uyğun olmalı və klassik hüquq sahələri, əqli mülkiyyət, məsuliyyət və məxfiliyin qorunması kimi məsələləri əhatə etməlidir.

Yeni hüquqi tənzimləmələrə ehtiyacın əsas səbəblərindən biri süni intellektin insanların qabaqcadan görə bilmədiyi nəticələr və həllər istehsal etmək qabiliyyətidir. İnsanlar adətən qənaətbəxş nəticələrlə kifayətlənməli olsalar da, süni intellekt sistemləri çox qısa müddətdə minlərlə, hətta milyonlarla imkanları qiymətləndirə və gözlənilməz nəticələr və qərarlar qəbul edə bilər. Süni intellektlərin bu qabiliyyəti istehsalçılar və tərtibatçılar üçün əsas motivasiya mənbəyidir (Baysal, 2019 : 7)

Ədəbiyyatda və beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında süni intellektin hüquqi çərçivədə yerləşdirilməsinin zəruriliyi ilə bağlı geniş konsensus olsa da, bu tənzimləmənin necə həyata keçiriləcəyi, onun metodu və vaxtı ilə bağlı müzakirələr və fikir ayrılıqları mövcuddur. Bu məsələdə iki əsas fikir ayrılığı var. Birinci qrup hazırkı mərhələdə etik qaydalara və məcburi olmayan “yumşaq hüquq” qaydalarına diqqət yetirməyi müdafiə edir. İkinci qrup tez bir zamanda məcburi hüquqi bazanın yaradılmasının zəruriliyini vurğulayır. Bu fikri dəstəkləyənlər üçün 1 avqust 2024 - cü ildə qüvvəyə minən AI - nin Süni İntellekt Qanunu mühüm və tarixi bir addımdır. Süni intellekt sənayesinin unikal şərtləri məcburi hüquqi qaydaların, eləcə də etik qaydaların vacibliyini vurğulayır. Şəffaflıq və məsuliyyət kimi mücərrəd prinsiplər konkret və məhdudlaşdırıcı hüquqi qaydalarla dəstəklənməli və gücləndirilməlidir. Çünki süni intellekt sistemlərinin inkişafı və işə salınması ilə məşğul olan ekspertlərin əksəriyyəti heç bir peşəkar birlik tərəfindən rəhbər tutulmur və bu sahəni xüsusi tənzimləyən konkret qanunların olmaması diqqəti çəkir. Ümumi tətbiqi qanunlar bəzi fəaliyyətləri

tənzimləsə də, bu prinsipləri şərh edərkən ekspertlərə rəhbərlik edəcək ardıcıl və xüsusi hüquqi struktura ehtiyac var.

Ölkələrin Sİ -yə yanaşmaları fərqlidir. Bəziləri xüsusi sektor problemlərinə diqqət yetirir, digərləri isə Sİ -yə daha ümumi nöqtəyi - nəzərdən müraciət edir və ya müstəqil və xüsusi Sİ qanunları kimi daha əhatəli qaydalar üzərində işləyirlər. Beynəlxalq təşkilatların söyləri etik kodekslər və bəyannamələr kimi məcburi olmayan “yumşaq hüquq” qaydalarından tutmuş məcburi beynəlxalq müqavilələr və ya nizamnamələrə qədər dəyişir.

Süni intellekt sistemləri indi gündəlik həyatın bir hissəsidir və müxtəlif sektorlarda istifadə olunur. Yeni nəsil alqoritmlərin və getdikcə daha təkmilləşən avtomatlaşdırılmış məlumatların emalı üsullarının inkişafı yeni imkanlar təklif edir, eyni zamanda hüququn demək olar ki, hər bir sahəsində mürəkkəb problemlər yaradır.

İtaliyada yetmişdən çox professor və tədqiqatçıdan ibarət ekspert qrupu “Süni intellektin imkanları və riskləri” mövzusunda geniş araşdırma aparıb. Tədqiqatın nəticələri üç cildlik əsərdə dərc olunub. Bu araşdırmanın ikinci cildi olan “Süni intellekt və hüquq: İnqilab?” Başlığı altında süni intellektin yayılmasından irəli gələn hüquqi məsələlərə toxunulur. Tədqiqat süni intellekt sistemlərinin artan istifadəsi nəticəsində yaranan nəzəri və praktiki problemlər üçün ümumi çərçivəni təsvir edir və bu sahəyə normativ müdaxilənin aktuallığını vurğulayır. Ekspertlərin fikrincə, bu müdaxilə bir tərəfdən iqtisadi artım və sosial rifah üçün getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edən bu texnologiyanın inkişafını təşviq etməli, digər tərəfdən isə dövlətin konstitusiyə əsasları olan fundamental hüquqların qorunması və azadlıq və demokratiya prinsiplərinin təmin edilməsi məqsədi daşmalıdır (Recensione, Donati, Perrucci, 2022).

Yeni hazırlanan “Süni İntellekt Qanunu” riskə əsaslanan yanaşmanın tətbiqi ilə risklərin idarə olunmasına diqqət yetirir və bu, bir çox cəhətdən süni intellekt sistemlərinin inkişafı və istifadəsini tənzimləmək üçün uyğun üsul hesab olunur. Süni intellektlə əlaqəli

zərərər çox vaxt sistem xarakterlidir, geniş miqyasda baş verir, potensial iddiaçılar üçün səbəbli çətinliklər yaradır və hələ baş verməmiş ola bilər (yəni, mövcud zərər əvəzinə gələcək zərər riskləri yarada bilər), ənənəvi məsuliyyət qaydalarına əhəmiyyətli problemlər yaradır (Kaminski, 2023).

2.2.3. İnnovasiya və kompleks tənzimləmə dilemması

Süni intellektin sürətli inkişafı və artan tətbiqi qanunvericilər üçün ciddi problemlər yaradır. Sosial - texniki dəyişikliklərin miqyasını və sürətini nəzərə alaraq, qanunlar bu inkişafı qabaqcadan görməli, sistemləri daha təhlükəsiz etməli və riskləri azaltmalıdır. Qurumlar idarəetmə və hüquqi alətlər vasitəsilə prosesləri və sistemləri daha yaxşı tənzimləmək məcburiyyətindədir.

Süni intellekt sahəsində innovasiyaların təşviqi ilə bu sahədə hüquqi tənzimləmələrin yaradılması zərurəti arasındakı dilemma texnoloji inkişafın sürətinə uyğunlaşa bilən çevik və effektiv hüquqi bazaya ehtiyacı ortaya qoyur. Bir tərəfdən, süni intellekt texnologiyalarında innovasiyaların təşviqi iqtisadi artım, məhsuldarlığın artırılması və sosial problemlərin həlli üçün əhəmiyyətli imkanlar təqdim edir. Digər tərəfdən, bu texnologiyaların gətirdiyi etika, təhlükəsizlik və əsas hüquq və azadlıqların pozulması kimi problemləri idarə etmək üçün diqqətlə planlaşdırılmış hüquqi nizamlamalara ehtiyac var.

Bu texnologiyaların mümkün mənfi təsirlərini məhdudlaşdırmaq-la yanaşı, Sİ texnologiyalarında innovasiyaları təşviq edəcək hüquqi tənzimləmələrin yaradılması balans tələb edir. Bu tarazlıq cəmiyyətin ümumi faydasını nəzərə alaraq insan hüquqlarına və etik dəyərlərə hörməti təmin etməklə yanaşı, yeniliyə yol açmalıdır.

Bu dilemməni həll etmək üçün çox qatlı yanaşma tələb olunur. Birincisi, süni intellekt texnologiyalarının inkişafı və istifadəsində fundamental insan hüquqlarına və etik prinsiplərə riayət olunmasını təmin etmək üçün beynəlxalq standartlar və normalar müəyyən

edilməlidir. Bu standartlar innovasiyaların təşviqi ilə hüquqi tənzimləmələr arasında körpü rolunu oynaya bilər.

Bundan əlavə, süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində yaranan riskləri qiymətləndirmək və bu risklərə uyğun qaydalar tətbiq etmək üçün dinamik qanunvericilik bazası yaradılmalıdır. Bu çərçivə texnoloji inkişafın tempinə uyğunlaşmaq üçün kifayət qədər çevik olmalı və innovasiyalara mane olmamalı, eyni zamanda fərdlərin hüquqlarını və sosial dəyərləri qorumalıdır. Hökumətlər, alimlər, sənaye liderləri və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları kimi müxtəlif maraqlı tərəflərin iştirakı ilə süni intellekt siyasəti və qaydaları üzrə davamlı dialoq və əməkdaşlıq mexanizmi yaradılmalıdır. Bu yolla, Sİ texnologiyalarının sosial və iqtisadi faydalarını maksimuma çatdırmaqla yanaşı, potensial zərərlərin qarşısını almaq üçün qabaqlayıcı tədbirlər görülməlidir.

Süni innovasiya sahəsində innovasiyaların təşviqi ilə çərçivə hüquqi tənzimləmə ehtiyacı arasındakı dilemmanın aradan qaldırılması balans və harmoniya üçün daimi axtarış tələb edir. Bu proses texnoloji innovasiyaların sosial faydalar təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda fərdlərin hüquq və azadlıqlarının qorunmasını təmin etməlidir.

2.3. SÜNİ ZƏKANIN HÜQUQ SAHƏLƏRİ İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

2.3.1. Ümumilikdə

Süni intellekt və hüquq həm ənənəvi, həm də yeni hüquq sahələri ilə ciddi və artan qarşılıqlı əlaqədədir, bunlar, məsələn müəllif hüququ qanunu; patent və qeydiyyat hüququ, şəxslər hüququ, məsuliyyət və sığorta hüququ, müqavilə hüququ, kommersiya hüququ (kommersiya sirri), korporativ hüquq, hüquq pozuntusu hüququ; məlumatların mühafizəsi haqqında qanun; rəqabət hüququ, əmək hüququ, bank və maliyyə hüququ, vergi hüququ, inzibati

hüquq, səhiyyə hüququ, beynəlxalq hüquq və insan hüquqları hüququdur.

Sadalanan sahələr mövcud qanunvericilik çərçivəsində Sİ - nin tətbiq olunan qaydalarının sınaqdan keçirilməsi və ya gələcək üçün yeni qaydaların işlənib hazırlanması baxımından fərqlənir. Eyni zamanda, müstəqil “süni intellekt hüququ” (Artificial Intelligence Law) sahəsi yeni tədqiqat sahəsi və inkişaf etməkdə olan hüquq sahəsi kimi diqqəti cəlb edir. Süni intellekt qaydaları texniki proseslərə, həmçinin səmərəlilik, şəffaflıq, bərabərlik, ayrı - seçkiliyə yol verilməməsi və şəxsi məlumatların və şəxsi həyatın qorunması prinsiplərini hədəfləyir (Castets - Renard, 2022: 2). Ölkələr beynəlxalq və müqayisəli hüquqda baş verənləri və öz milli strategiyalarını və siyasətlərini nəzərə alaraq Sİ - ni hüquqi çərçivə daxilində yerləşdirməlidirlər. Bu kontekstdə ölkəmiz də öz ehtiyaclarını və Sİ - nin inkişaf xarakterini və istiqamətini nəzərə alaraq təşəbbüs göstərməli və öz milli qanunvericiliyini qəbul etməlidir.

Digər tərəfdən, bütün dünyada dövlət sektorunda süni intellekt-dən geniş istifadə dövlətin əsas funksiyalarına, yəni icra, qanunvericilik və məhkəmə funksiyalarına təsir göstərir: Bununla belə, müxtəlif intizamlı tədqiqatlarda yeni qaydanın təklifindən tutmuş onun həyata keçirilməsinə, monitorinqinə və nəzərdən keçirilməsinə kimi qaydaların həyat dövründə süni intellektə kompleks yanaşma yoxdur. Süni intellekt vaxt aparan tapşırıqların yerinə yetirilməsində, bilik bazasına çıxışın artırılmasında və qurumların effektiv qaydaları tərtib etmək və qanunvericiliyi sadələşdirmək bacarığını təkmilləşdirməkdə mühüm rol oynaya bilər. Bununla belə, ayrı - seçkilikdən tutmuş çağırışlara və demokratik təmsilçiliyə qədər müxtəlif risklər var. Qanunun effektivliyini təmin edərkən bu riskləri məhdudlaşdırmaq üçün Sİ arxitekturası və tətbiqdən sonrakı proseslər insanlar və Sİ arasında tamamlayıcılığı təmin etməlidir. Bu çərçivə qaydaların həyat dövründə Sİ - nin məntiqini, rolunu və adekvat təminatlarını müəyyən etməyə yönəlməlidir. Bu dinamik

yanaşma potensial zərərlərin və ya yan təsirlərin qarşısını almaqla Sİ inqilabının faydalarını nümayiş etdirməyə imkan verəcək (Rangone, 2023).

Eyni zamanda, süni intellekt tək-cə ictimai hüququ deyil, həm də ən mühüm ictimai hüquq subyektini, dövləti transformasiya edir. Süni intellektlə indi bizdə “Avtomatlaşdırılmış vəziyyət” (fr. *État Automatisé*) var. Gələcəkdə inzibati qurumlar süni intellekt tərəfindən dəstəklənən rəqəmsal avtomatlaşdırmadan getdikcə daha çox asılı olacaqlar. Süni intellektdən məsuliyyətli istifadə ekspert qərarlarının qəbulu və demokratik hesabatlılıq kimi inzibati hüququn fundamental dəyərlərini mövcud vəziyyətdən daha yaxşı yerinə yetirə bilər. Süni intellekt idarəetməsi daha dəqiq, məlumatlara əsaslanan qərarlar vəd edir. Üstəlik, riyazi xüsusiyyətlərinə görə süni intellekt texnologiyaları məlumat və analitika əsasında qərar qəbul etmə proseslərini təkmilləşdirməklə demokratik institutların məqsədlərinə daha səmərəli xidmət edə bilər.

Avtomatlaşdırılmış dövlət daha ağıllı və daha məsuliyyətli ola bilər, lakin bu, həm də empatiyanın olmaması riskini daşıyır. Süni intellekt alətlərinə geniş miqyaslı keçiddə inzibati hüquq üçün əsas problem avtomatlaşdırılmış dövlətin insan mərkəzli və empatik idarəetməni də təmin etməsi olacaq. Smartfonlar və avtomatlaşdırılmış söhbət sistemləri milli parklarda düşərgə rezervasiyaları etmək və ya vergi bəyannamələrini təqdim etmək üçün praktik ola bilər. O cümlədin, fərdlərin rifahına birbaşa təsir edən kritik qərarlar qəbul edərkən, yaxşı idarəetmənin əsas elementi olan empatiyaya məhəl qoymamaq riski var. Belə hallarda, empatiya inzibati qurumların insanlarla ünsiyyətdə olması və xüsusən də dinləmə ilə məşğul olması üçün vacibdir. Önümüzdəki onilliklərdə inzibati hüquqda böyük problemlərdən biri avtomatlaşdırılmış dövlətin həm də empatik olması üçün strategiyalar hazırlamaq olacaq (Coglianese 2023:173).

2.3.2. Hüquqi və qanuni uyğunluq tələb edən prioritet sahələr

Bu başlıq süni intellektin sürətli inkişafı ilə əlaqədar qarşıya çıxan bəzi mühüm hüquqi və hüquqi uyğunluq problemlərinə toxunur. Süni intellektin hüquq sahəsində təsirlərinə milli və global səviyyədə hərtərəfli təhlil və müzakirələr tələb edən cari ölçü daxildir. Bu kontekstdə həll ediləcək məsələlər arasında əqli mülkiyyətin qorunması, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, iqtisadi rəqabətin qorunması, insan hüquqlarına hörmət, istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi və maliyyə cinayətləri ilə mübarizə ön plana çıxır.

Mövcud qanun süni intellektlə bağlı bəzi məsələləri həll edə bilər, lakin bu texnologiyanın yaratdığı bütün yeni problemləri həll etmək üçün qeyri - adekvat ola bilər. Məsələn, əqli mülkiyyət qaydaları süni intellekt tərəfindən istehsal olunan əsərlərin müəllif hüquqlarının qorunmasını təmin etmir. Məsuliyyət və şəxsi məlumatların qorunması məsələlərində süni intellektə ənənəvi qaydaların tətbiqi mürəkkəb, bəzən hətta qeyri - mümkün ola bilər. Süni intellektin mürəkkəbliyi, dinamikliyi və daimi təkamülü şəxsi məlumatların qorunması və şəxsi həyata hörmət hüququ üçün yeni risklər yaradır və bununla bağlı yeni tənzimləmələrə ehtiyac olduğunu vurğulayır (Marcellin, 2023).

2.3.2.1. Məsuliyyət və Süni İntellektə Elektron Şəxsiyyətin Verilməsi

Süni intellekt və hüquq sahəsində mühüm müzakirə mövzusu hüquqi və cinayət məsuliyyəti məsələsidir. Bununla bağlı hələ tam aydınlaşdırılmamış mühüm hüquqi məsələlər arasında Sİ - nin hərəkətlərinə görə kimin cavabdeh olacağı məsələsi də var. Bu mövzuda qaldırılan suallardan bəziləri bunlardır: Süni intellekt tətbiqləri və robotların vurduğu zərərlərə görə kim cavabdehdir? Bu hallara hansı qanunvericilik tətbiq edilir? Kompüter proqramlarının hərəkətlərinə və səhlənkarlığına görə kim məsuliyyət daşıyır? Məlumatların

pozulması ilə bağlı məsuliyyətin vəziyyəti necədir? **Texniki xidmət**¹⁸ öhdəliyi kimə aiddir?

Bütün bu suallar qanunvericilər, Sİ tərtibatçıları, təchizatçılar, alıcılar və son istifadəçilər (vətəndaşlar, bizneslər, istehlakçılar, xəstələr) üçün vacibdir. Süni intellekt və robotların vurduğu ziyana görə məsuliyyəti tənzimləyən spesifik qanunvericilik hələ bir çox ölkələrdə hazırlanmayıb. Bununla belə, bu cür hallarda mövcud məhsul məsuliyyəti qanunları, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi qanunvericiliyi, ümumi hüquq prinsipləri və xüsusi hallar üçün hazırlanmış qaydalar tətbiq oluna bilər. Hazırda ölkəmizdə xüsusi Sİ hüquqi tənzimləmə olmadığından, bu suallara həll tapmaq üçün Özəl Hüquq, öhdəliklər hüququ, ticarət hüququ və istehlakçı hüququ kimi müvafiq hüquq sahələri çərçivəsində hüquqi qaydalardan istifadə ediləcək.

Qərar qəbul etmə muxtariyyətinin süni intellektə aid edilməsi və bu modellər tərəfindən görülən hərəkətlərə görə məsuliyyətin müzakirəsi ehtimalı texnoloji etika və qanunvericilik sahəsində bəzi fundamental suallar doğurur. Bu gün hətta ən inkişaf etmiş süni intellekt sistemləri də insan mənasında muxtariyyətə sahib deyil. Bu sistemlər öz tərtibatçıları tərəfindən müəyyən edilmiş alqoritmlərə əməl etməklə və müəyyən edilmiş parametrlərə və məntiqə uyğun olaraq məlumatları emal etməklə fəaliyyət göstərir. Bəzən “muxtariyyət” kimi qəbul edilən şey əslində insan məntiqinin və ya davranışının bəzi aspektlərini təqlid edə bilən mürəkkəb riyazi əməliyyatların nəticəsidir, lakin bu sistemlərin həqiqi şüuru, niyyətləri və ya duyğuları yoxdur (Stella et Grandi, 2024).

Süni intellektin qabaqcıl maşın öyrənməsi və dərin öyrənmə texnologiyaları ilə yerinə yetirdiyi hərəkətlər istehsalıdan sonrakı

¹⁸ Texniki xidmət öhdəliyi süni intellekt sistemlərinin, robotların və ya digər texnoloji cihazların düzgün işləməsini təmin etmək, mümkün səhvlərin qarşısını almaq və bu sistemlərin təhlükəsiz işləməsini təmin etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görmək öhdəliyinə aiddir. Bu konsepsiya süni intellekt sistemlərinin və robotların saxlanması, yenilənməsi və yoxlanılması kimi prosesləri əhatə edir.

mərhələdə əldə etdiyi məlumatlar və təcrübələrlə formalaşır. Hətta ən diqqətli və vasvası istehsalçılar və proqramçılar da nəzarət sahələrini tərk edərək, Sİ - nin istehsaldan sonra əldə edəcəyi təcrübələri və ya məlumatları proqnozlaşdırmaqda və ya qiymətləndirməkdə çətinlik çəkə bilər. İstehsalçılar süni intellektin gözlənilməz nəticələr əldə etməsini istəsələr də, zərərli nəticələrin arzu olunmadığı aydındır.

Məlumatı insan kimi qəbul edən, qərarlar qəbul edən və onları həyata keçirən Sİ robotu nəticəsində yaranan zərərlərə görə kim cavabdeh olacaq? Satıcı və istehsalçı, sadə qida prosessorunda olduğu kimi, yoxsa elektron şəxs sayılacaq alqoritmın yaradıcısı, proqramçı və ya robotun özü, yoxsa onun qanuni nümayəndəsi kimi sahibi, yoxsa heyvan saxlayanda olduğu kimi saxlayan (sahibi), yoxsa nəqliyyat vasitəsi operatorunda olduğu kimi istifadə edənimi ? (Zeytin, Gençay, 2019: 45).

Zərər və məhsul məsuliyyəti çərçivəsində Sİ - lərin qiymətlən - dirilməsi bu texnologiyaların gözlənilməz nəticələrinə uyğun hüquqi tənzimləmələrin yaradılmasını zəruri edir. Bu proses Sİ - nin proqram təminatı, istehsalı və ya qərar qəbul etmə prosesi nəticəsində dəymiş ziyana görə təqsir və ya səhlənkarlıqda olan şəxslərə məsuliyyət qoymağa imkan verir. Bu halda, süni intellekt inkişaf etdiricisi, proqram təminatının potensial zərər verə biləcəyini bilməsinə baxmayaraq, bu proqramı bazara çıxararkən bəzi hallarda satış və ya lisenziyalar vasitəsilə risk məsuliyyətini öz üzərinə götürə bilər. Sİ - ni bazara çıxarmaqla bu şirkət potensial zərər verə biləcək bir vəziyyət yaradır və bu vəziyyət səhlənkarlıq kimi qiymətləndirilə bilər.

Robotlar və dronlar zərər verə bilər. Bəzən avtonom olurlar, bəzən isə əllə idarə olunurlar. Hüquqi və texniki baxımdan fiziki dron və onu idarə edən alqoritm arasında fərq qoyula bilər. Bu, avtonom avtomobillərə və uçan avtomobillərə də aiddir. İnsan müdaxiləsinin olmaması, müəllif hüququnda olduğu kimi, məsuliyyət və risk məsuliyyətində mürəkkəblik yarada bilər. Alqoritmlərin

qeyri - maddi təbiəti də müxtəlif problemlər yarada bilər. Bundan əlavə, vəziyyətdən asılı olaraq risk məsuliyyəti ilə təqsirlilik məsuliyyəti arasında hüquqi fərq qoyulur.

Süni intellekt hüququ sahəsində fəaliyyət göstərən Yeungə (Yeungə) görə¹⁹, Sİ riskləri mövcud hüquqi prinsiplər və öhdəlik modelləri çərçivəsində qiymətləndirilə bilər. Məsələn, mülki və cinayət işlərində niyyət və təqsir əsas meyarlardır. Kompüterlərin subyektiv bilik və niyyət qabiliyyəti olmadığından, niyyəti sübut etmək üçün Sİ - nin təhlükəli və ya zərərli məqsədlər üçün istifadəsini inkişaf etdirən və ya asanlaşdıran şəxslərin yoxlanılması tələb oluna bilər. Səhlənkərlik, Sİ agentlərinin tərtibatçılar tərəfindən heç bir nəzərdə tutulan niyyəti olmadan zərərli qərarlar və ya davranışlar istehsal etdiyi Sİ dövründə başqa bir hüquqi əhəmiyyət kəsb edən kateqoriyadır, hüquqi sual bu cür zərərləri qabaqcadan görmək üçün ağılabatan söylərin edilib - edilməməsidir. Texnologiya tərtibatçıları “əsaslı şəkildə proqnozlaşdırıla bilən zərərlərin” qarşısını almaq üçün addımlar atmasalar, səhlənkərliyə görə qanuni məsuliyyət daşıya bilərlər. Məhsul qüsurları əlaqəli bir məsələdir. İstehsalçılar insan istifadəçilərinə zərər verən qüsurlu məhsullar təqdim etdikdə qanuni məsuliyyət daşıyırlar. İnsan xəsarətləri və ölüm hallarının baş verdiyi avtonom nəqliyyat vasitələri kimi sahələrdə texnologiya şirkətləri də eyni şəkildə məsuliyyət daşmalıdır. Bu xüsusilə vacibdir, çünki daha çox istehsalçı avtonom nəqliyyat vasitələri, ağıllı sistemlər və əlaqəli evlər kimi sahələrə daxil olur və nasazlıqlara görə məsuliyyəti müəyyən etmək çətinləşə bilər. Müvafiq texnologiya sektorları tərəfindən maliyyələşdirilən icbari sığorta sxeminin həyata keçirilməsi də nəzərə alınmalıdır ki, bu da bu texnologiyalardan zərər çəkmiş şəxslərə məsuliyyətin dəqiqliklə müəyyən edilməsinin çətin olduğu hallarda maliyyə təminatı tələb etməyə imkan verəcək (Yeung, 2024).

¹⁹ Birmingem Hüquq Məktəbinin və Birmingem Universitetinin Kompüter Elmləri Məktəbinin hüquq, etika və informatika üzrə fənlərarası professoru

Bununla bağlı hazırda aşağıdakı qiymətləndirmə aparıla bilər: Proqram formasında olan Sİ sistemləri və robotlar kimi fiziki cihazlara ayrılmaz şəkildə integrasiya olunmuş Sİ sistemləri məhsul hesab olunur. Hər bir məhsulun müəyyən təhlükəsizlik və keyfiyyət standartlarına cavab verməsi və adi müştərinin əqləbatan gözləntilərinə cavab verməsi gözlənilir. Əgər məhsul qüsurludursa, məsələn, düzgün işləmirsə və ya zərər verirsə, onun istehsalçısı məsuliyyət daşıya bilər. Benefisiar məhsul məsuliyyəti, xidmət məsuliyyəti və ya səhlənkərlilik üçün məhkəməyə müraciət edə bilər. Hər bir işin nəticəsi bir çox amillərdən asılıdır. Yalnız Sİ sistemlərinin istehsalçıları deyil, istifadəçilər də səhlənlərdən qaçmaq və zərər verməmək üçün əqləbatan qayğı göstərməlidirlər. Bununla belə, xüsusi hazırlanmış süni intellekt sistemləri vəziyyətində, istehsalçının biliyi müştərinin spəsifikasiyası ilə birləşdirildikdə, kimin məsuliyyət daşdığı müəyyən etməkdə çətinliklər yarana bilər. Oxşar çətinliklər müxtəlif tətbiq sahələrində, məsələn, avtomatlaşdırılmış sürücülük kimi tətbiq sahələrində də yarana bilər.

Zərərli fəaliyyətdə istifadə üçün nəzərdə tutulmuş və/və ya kütləvi bazara çıxarılan sistemlərə ciddi məsuliyyət standartının (yəni, şəxsin təqsirindən asılı olmayaraq hüquqi məsuliyyət) tətbiq edilməsi təklif edilir. Ciddi məsuliyyət standartı süni intellekt sisteminin hərəkətlərinə kimin cavabdeh olduğuna dair aydın qaydalar təqdim edir. Bu, müəyyən dərəcədə muxtariyyətlə işləyən avtonom silah sistemləri sahəsində xüsusi vacibdir. Bu sistemlərin hərəkətləri ölümcül nəticələrə səbəb olmaq üçün nəzərdə tutulub. Bu cür sistemlər üçün tövsiyə olunur ki, “əhəmiyyətli dərəcədə insan nəzarəti həmişə mövcuddur”. Belə sistemlər nəzarətsiz fəaliyyət göstərsə belə, nəzarət edən komandirlərin məsuliyyət daşması gözlənilir. Bu nəticə bir aktor və bir alət konsepsiyasına əsaslanır və xüsusi hərbi mühitə xasdır. Bununla belə, artan muxtariyyət səviyyəsinə görə, Sİ sistemləri sadəcə alətlərdən aktyorlara (kadrlara) çevrilir. Bu aktyorların fiziki və ya hüquqi şəxslərin adından hərəkət etdiyi dərəcədə, mövcud hüquq sistemi zərərə görə

kimin məsuliyyət daşdığını müəyyən etmək üçün məhsul məsuliyyəti anlayışından istifadə edə bilər.

Hüquqi Məsuliyyət və Elektron Şəxsiyyət

Süni intellektlərin fiziki şəxslərə bənzər müstəqil qərarlar verməsi ehtimalı ilə bağlı Avropa Parlamentinin Hüquq Məsələləri Komitəsi 2016 - cı ildə özəl hüquq çərçivəsində robot texnikası ilə əlaqəli hesabat hazırlamış və 2017 - ci ildə təsdiq etmişdir. Burada, süni intellekt dünyasında yaşanan böyük inkişafın, robot satışlarının artmasına və səhvlərinin zərərli nəticələrə səbəb ola biləcəyi vurğulanaraq, AI - nin bu mövzuda tənzimləmə çıxararaq həm süni intellekt istehsal edən şirkətlərə, həm də istifadəçilərə hüquqi təhlükəsizliyi təmin etməli olduğu vurğulanıb. Bundan əlavə, bildirilib ki, məsul şəxslər müəyyən edildikdən sonra onların məsuliyyəti robotlara verilən tapşırıqların faktiki səviyyəsinə və onların muxtariyyətinə mütənasib olacaq; yəni öyrənmə qabiliyyəti və ya muxtariyyəti nə qədər çox olarsa, digər tərəflərin məsuliyyəti bir o qədər az olar və robotun təlimi nə qədər uzun olarsa, müəllimin də məsuliyyəti bir o qədər çox olar. Vurğulanıb ki, dəymiş ziyanı görə faktiki məsuliyyət müəyyən edilərkən robotun təlim vasitəsilə əldə etdiyi qabiliyyətlər ilə onun avtonom öyrənmə qabiliyyəti ilə bağlı qabiliyyətləri qarışdırmaq olmaz. Beləliklə, Avropa Parlamenti belə qənaətə gəlib ki, ən mürəkkəb və ən müstəqil robotlar ən azı elektron şəxslər hesab oluna bilər və onlara müəyyən hüquq və öhdəliklərə sahib olmağa imkan verən və vürduqları zərərin əvəzini ödəmək öhdəliyinə sahib olan xüsusi hüquqi şəxs yaradılmalıdır. Elektron şəxsiyyət robotların müstəqil ağıllı qərarlar qəbul edə bildiyi və ya üçüncü tərəflərlə müstəqil qarşılıqlı əlaqədə olduğu hallarda tətbiq ediləcək. Bu yeni perspektiv süni intellektin hüquqi subyekt kimi çıxış edə biləcəyi və onunla əlaqəli hüquq və öhdəliklərə sahib ola biləcəyi yeni sahələri təklif edir.

Lakin sözügedən hesabatdan sonra elektron şəxsiyyətin tanınması istiqamətində konkret addımlar atılmayıb. Bu onu göstərir ki, Sİ - nin istifadəsində məsuliyyət məsələsi xüsusilə mürəkkəbdir. Süni intellekt alqoritmlərinin qərar qəbul etmə proseslərinin şərhinin çətinliyi, xüsusən də böyük neyron şəbəkələrində məsuliyyəti aydın və birmənalı şəkildə aid etməyi çətinləşdirir. Bu qeyri - müəyyənlik tərtibatçılar, texnologiya təminatçıları və son istifadəçilər də daxil olmaqla, bütün tərəfləri əhatə edir. Tərtibatçılar və proqramçılar alqoritmlərin texniki seçimlər və model təlim meyarları vasitəsilə necə davranacağını əsasən müəyyən edirlər. Bununla belə, süni intellekt sistemlərinin davranışını izah etmək və onların, xüsusən də təlim prosesində rastlaşmadıqları vəziyyətlərə necə reaksiya verəcəyini proqnozlaşdırmaq bacarığı bu sistemlərin mürəkkəb təbiətinə görə kifayət qədər çətinidir. Bu, bəzən Sİ - dən gözlənilməz və ya izah olunmayan reaksiyalara səbəb ola bilər. Bundan əlavə, səhv qərarların insan təhlükəsizliyinə birbaşa təsir göstərə biləcəyi avtonom idarəetmə sistemləri kimi kritik tətbiqlərdə süni intellektdən istifadə edildikdə məsuliyyət məsələsi daha da mürəkkəbləşir. Bu kontekstlərdə kimin cavabdeh olduğunu müəyyən etmək – alqoritmın yaradıcısı, alətin istehsalçısı, son istifadəçi və ya bunların kombinasiyası – diqqətli hüquqi və etik mülahizə tələb edən problemdir. Bu kontekstdə insan xüsusiyyətlərini süni intellektə aid etməkdən çəkinmək onun imkanları və məhdudiyyətlərini aydın başa düşmək üçün vacibdir. Şüur və ya niyyət kimi insan xüsusiyyətlərini Sİ - yə aid etmək onun işləməsi və etibarlılığı ilə bağlı qeyri - real ehtimallara və ya yanlış mühakimələrə səbəb ola bilər. Süni intellektdən təhlükəsiz, etik və qanuni şəkildə istifadə olunmasını təmin etmək üçün aydın qanunvericilik və etik təlimatlar lazımdır. Bu qaydalar süni intellekt sistemlərinin texniki mürəkkəbliyini və dizayndan son istifadəyə qədər məsuliyyət zəncirini nəzərə almalıdır. Bu sualların həlli süni intellektin faydalarını əldə edərkən onun həyata keçirilməsi ilə bağlı riskləri minimuma endirmək üçün vacibdir (Stella et Grandi, 2024).

Avtonom süni intellektlə işləyən nəqliyyat vasitələrinin qərarlarına kimin cavabdeh olması və bu məsuliyyətin praktikada necə idarə olunması ilə bağlı hələ aydın və məcburi hüquqi tənzimləmə yoxdur. Bu vəziyyəti göstərmək üçün müəllif hüquqlarının pozulması ilə bağlı qərarlar qəbul edən YouTube alqoritmini, həmçinin döyüş pilotsuz təyyarələri, sürücüsüz nəqliyyat vasitələri, avtobuslar, kombaynlar və traktorlar kimi tam avtonom sistemləri nəzərdən keçirə bilərik. Bu hallarda artıq heç bir insan müdaxiləsi yoxdur.

Avtonom nəqliyyat vasitələri kimi süni intellekt sistemləri üçün təfərrüatlı qaydalar təklif edilir və məsuliyyətin istehsalçı ilə sürücü arasında bölüşdürülməsi nəzərdə tutulur. Sİ - nin hüquqi məsuliyyəti ilə bağlı hüquqi şəxs və qəyyum statusu kimi müxtəlif yanaşmalar müzakirə olunur. Avropa İttifaqı və ABŞ - da süni intellektə hüquqi şəxs (e - şəxsiyyət) verilməsi ilə bağlı müzakirələr davam edir. Bu müzakirələrin diqqəti süni intellekt texnologiyalarının artan imkanları və onların insan müdaxiləsinə daha az ehtiyacla müstəqil qərarlar qəbul etmək imkanları üzərindədir. Süni intellektin hüquqi şəxs əldə etməsi ona bir növ “varlıq” statusu verməklə hüquqi mənada hüquq və vəzifələrə sahib ola bilməsi deməkdir. Digər bir təklif, Sİ sistemlərinə məhdud hüquqi şəxs statusu vermək və onların adından fəaliyyət göstərmək üçün nümayəndə təyin etməkdir.

Məhsul məsuliyyəti anlayışı süni intellektə tətbiq oluna bilər, lakin bu halda Sİ - nin gözlənilməz nəticələr kimi xüsusiyyətləri yeni problemlər gətirə bilər. Məhsul məsuliyyəti ilə bağlı Türkiyə qanunvericiliyində hələ hüquqi tənzimləmə yoxdur.

Sürücüsüz nəqliyyat vasitələri kimi tam avtonom sistemlərdən istifadə artdıqca, bu vasitələrin təkbaşına məsuliyyətə cəlb edilib - edilməməsi də mühüm müzakirə mövzudur. Mövcud hüquq sistemi, süni intellektlə idarə olunan avtomobillər üçün mühüm

hüquqi infrastruktur təmin edən operatorun tamamilə məsuliyyət daşıdığı vəziyyətləri nəzərdə tutur²⁰.

Bu məsələ ilə bağlı Avropa Komissiyasının Süni İntellekt üzrə Yüksək Səviyyəli Ekspert Qrupu süni intellekt sistemlərinə hüquqi şəxs statusunun verilməsinin “səlahiyyət, hesabatlılıq və insan məsuliyyəti prinsipləri ilə əsaslı şəkildə uyğunsuzluq təşkil etdiyini” bəyan edib. Eynilə, digər tədqiqatçılar hüquqi şəxs məsələsinin “əsas hüquq və azadlıqlarla ziddiyyət təşkil etmə potensialına sahib olduğunu və süni intellekt və robotların vurduğu zərərə görə insan məsuliyyətini azalda biləcəyini” iddia etdilər (Méndez, Sánchez, 2023).

Süni intellekt həyat tsiklində çoxsaylı aktorların (təchizatçılar, idxalçılar, istifadəçilər və s.) olması və süni intellekt sistemlərinin özlərini uyğunlaşdırmaq qabiliyyəti kimi amillər məsuliyyətin müəyyən edilməsini çətinləşdirir və süni intellekt sistemlərinə ənənəvi hüquqi qaydaların tətbiqini çətinləşdirə bilər.

Açıq mənbəli proqram təminatının istifadəsi ilə bağlı məsuliyyət, çoxsaylı proqram təminatına töhfə verən şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsinə gəldikdə xüsusilə mürəkkəbdir. Süni intellekt öz proqram təminatındakı nasazlığı aşkar edib aradan qaldırıqda, bu yeni vəziyyətə uyğunlaşmaq üçün mövcud qanunvericilik bazalarını tələb edəndə bu, daha da mürəkkəbləşir.

Tibbi cihazlarda alqoritmik səhvlərdən yaranan məsuliyyət vəziyyətləri mürəkkəb ola bilər. Belə olan halda əməliyyat zamanı

²⁰ Doktrindəki bir fikir sürücüsüz nəqliyyat vasitələrində insan sürücüsünü məsul şəxs üçün “avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərini inkişaf etdirən və tətbiq edən şirkətlər”lə əvəz edir: "Avtomatlaşdırılmış sürücülük sistemlərini inkişaf etdirən və yerləşdirən şirkətlər bu sistemlərin işində yaxından iştirak edəcəklər - onların performansına nəzarət etmək, alqoritmlərini yeniləmək və məlumatlarını saxlamaq - və dizayner və operatorun ənənəvi rollarını birləşdirəcəklər. Bu mənada avtomatlaşdırılmış nəqliyyat vasitələri öz şirkətləri tərəfindən idarə olunacaq. Həqiqətən də, digər avtomatlaşdırılmış sistemlərin arxasında duran şirkətlər də oxşar şəkildə fəaliyyət göstərə bilərlər (2020 - 2011).

səhvə yol verən həkim olub, yoxsa xəstəxanaya tibbi cihazı verən şirkətin məsuliyyəti var? Ola bilsin ki, məsuliyyət cihazda süni intellekti kodlaşdıran proqramçının və ya təhlükəsiz internet bağlantısı təmin etməli olan ISP provayderinin üzərinə düşür. Mövcud istisnalar və xarici müqavilə və ya keyfiyyət məsuliyyəti müddəaları belə hallar üçün necə işləyir? Bu suallar tibbi cihazlarla bağlı hüquqi məsuliyyəti mürtəkkəb hala gətirə bilər.

Məsələyə insan hüquqları hüququ prizmasından da yanaşmaq olar. Alqoritmlərin artan mürəkkəbliyi və onların potensial gələcək muxtariyyəti o deməkdir ki, insanlar bu texnologiyaların təsirlərini proqnozlaşdırmaqda çətinlik çəkə bilər. Məsələn, alqoritmlərin özbaşına yeni alqoritmlər yarada bilməsi onların mənşəyini və işini başa düşməmizi çətinləşdirə bilər. Bu, alqoritmlərin hərəkətləri üçün insan məsuliyyətinin nə dərəcədə azaldıla biləcəyi ilə bağlı mübahisələri artırır. Əgər aktyor alqoritmın təsirlərini tam proqnozlaşdırma bilməyəcəyini bilsə belə, alqoritmədən istifadə etmək qərarına gələrsə, Beynəlxalq İnsan Hüquqları Hüququnun çərçivəsi bu vəziyyətin avtomatik olaraq onların məsuliyyət səviyyəsini aşağı salmasını qəbul etmir. Axı alqoritmı tərtib etmək və istifadə etmək qərarı verən insanlardır və bu istifadə gözlənilməz nəticələrə səbəb olsa belə, insan hüquqlarının pozulmasına səbəb olmamalıdır (McGregor, Murray, Ng, 2019).

Oxunması tövsiyə olunur

**Məqalə: Süni intellekt subyektlərinin
hüquqi statusu ilə bağlı fənlərarası
əsaslandırma**

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilisimhukukudergisi/issue/85766/1384191>

Cinayət məsuliyyəti

Bu gün robotlu cərrahiyyədən tutmuş sürücüsüz nəqliyyat vasitələrinə qədər süni intellekt texnologiyalarının təsiri artır və onların özlərini proqramlaşdırma və azad iradə ilə qərarlar qəbul edə biləcəkləri “texnoloji inqilab” yaradacağı gözlənilir. Belə olan halda cinayət və cəza nəzəriyyələrinin bu yeni vəziyyətə uyğunlaşa bilməyəcəyi də mübahisə mövzudur (Caşın, Sal, Başkır, 2021: 2).

Cinayət hüququ sahəsində maşının iradə azadlığının olub - olmaması, onun hərəkətlərindən xəbərdar olub - olmaması kimi məsələlər də müzakirə olunur. Çünki cinayət hüququnda cinayət məsuliyyəti qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan ibarət olan insan hərəkətləri ilə məhdudlaşır. Süni intellekt sistemləri proqramlaşdırma və məlumat əsasında qərarlar qəbul edir. Buna görə də, insanlardan fərqli olaraq, süni intellekt sistemlərində “niyyət” və ya “şüur” kimi insan xüsusiyyətləri yoxdur. Süni intellektlə təchiz edilmiş robotun tam iradəyə sahib olduğunu söyləmək olmaz. Bu səbəblə də onun tamamilə günahkar olduğunu söyləmək olmaz. Məsələn, mətbuatda xəbər verildiyi kimi, sürücüsüz avtomobilin qəza nəticəsində insanları öldürməsi və ya avtomobil zavodunda idarəetmədən çıxaraq mühəndisin dırnaqlarını qollarına və kürəyinə qazaraq yaralayan süni intellekt robotunun törətdiyi cinayətlərə görə tam iradəsi olmayan süni intellekt robotlarını məsuliyyətə cəlb etmək

mümkün deyil. Ona görə də həm həmin avtomobili/robotu istehsal edən və ya proqram təminatını hazırlayan şəxs (əgər varsa, onun sınaqdan keçirilməsinə cavabdeh olan şəxs/şəxslər), həm də nəqliyyat vasitəsinin sahibi məsuliyyət daşıya bilər. Yəni o iradəni yaradan bütün insanlar günahları qədər cəzalandırıla bilərlər (Uşaklıoğlu, 2022: 85).

Burada sual yaranır ki, süni şəxs də cəzalandırılacaqmı? Qeyd etmək lazımdır ki, süni insan əziyyət çəkmir, ağrıları təqlid edir. Ona görə də hansı cəza verilsə də, süni adam peşman olmaz. Buna görə də onun üçün cəkindirmək mümkün deyil (Uşaklıoğlu, 2022: 85). Lakin Sİ - nin hərəkətlərindən zərər çəkənlərin təzminat alması və ədalət hissini təmin etməsi üçün hüquqi nizam bu problemin həllini tapmalıdır²¹. Nəticədə, süni intellekt texnologiyalarının inkişafı və yayılması mövcud hüquq sistemlərinə meydan oxuyan yeni və mürəkkəb problemlər yaradır. Bu problemlərin həlli qanunun süni intellekt texnologiyalarının yaratdığı yeni çağırışlara uyğunlaşmasını tələb edir. Bu proses hüquqşünaslar, siyasətçilər və texnologiya ekspertləri arasında daimi dialoq və əməkdaşlıq tələb edir.

²¹ Süni intellektin hüquqi şəxs olması zəminində yaranan mühüm problem cinayət məsuliyyəti və avtonom süni intellektin və ya üçüncü şəxslərin istifadəsi nəticəsində baş verən zərərlərdir. Sİ - nin mümkün hüquqi şəxsiyyəti və fəaliyyəti təhlil edildikdə, cinayət məsuliyyətinin zərərə səbəb olan süni intellekti hazırlayan və ya proqramlaşdıran şəxsə aid ediləcəyini hesab etmək olar. Eyni məntiq zərərin vurulduğu anda yaranan hüquqi məsuliyyətə də aid edilə bilər. Təcrübə və təcrübə göstərdi ki, süni intellekt tam etibarlı deyil. Bu fakt süni intellekt tətbiqləri arasında qeyri - qanuni hərəkətlərin və arzuolunmaz nəticələrin qarşısını almaq üçün dövlətlər üçün hüquqi tənzimləmələri gücləndirmək üçün erkən xəbərdarlıq sistemi kimi xidmət edə bilər. Bir çox hüquq ekspertləri müxtəlif hüquq pozuntularında rol oynayan intellektual sistemlər üçün cəza sisteminin yaradılmasını tövsiyə edir. Bu, Sİ istifadəsinin gələcəkdə gətirə biləcəyi mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün yaxşı bir yol ola bilər (Mecaj, 2022).

Almaniyanın Hannover Universitetindən Prof. Dr. Susanne Beck süni intellekt və robototexnika sahələrində yaranan məsuliyyət məsələlərini araşdırır və aşağıdakı müşahidə və tövsiyələri verir.

Süni intellektin potensial hüquqi şəxsliliyini və funksional formasını nəzərə alaraq, belə düşünmək olar ki, süni intellektin verdiyi ziyanə görə cinayət məsuliyyəti həmin süni intellekti tərtib edən və ya proqramlaşdıran şəxsə aid edilə bilər. Bu məntiq zərərin baş verdiyi anda yaranan hüquqi məsuliyyətə də aiddir. Təcrübə və təcrübə göstərdi ki, Sİ tam etibarlı deyil. Bu vəziyyət dövlətlər tərəfindən qanuni tənzimləmələri gücləndirməklə Sİ tətbiqləri arasında qeyri - qanuni fəaliyyətlərin və arzuolunmaz nəticələrin qarşısını almaq üçün erkən xəbərdarlıq sistemi kimi xidmət edə bilər. Bir çox hüquqşünas alimlər ağıllı sistemlərin müxtəlif hüquq pozuntularında iştirak etdiyi halda cəza sisteminin yaradılmasını təklif edirlər. Bu tədbir süni intellektdən istifadənin gələcəkdə yarada biləcəyi mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün effektiv üsul ola bilər. Bununla belə, qanun öz funksiyasını yerinə yetirməlidir, lakin bütün sosial hadisələrin qanunverici orqan tərəfindən idarə olunacağını gözləmək olmaz. Məsələn, qanun iş yerlərini qoruya bilməz; bu, əsasən iqtisadi və ya siyasi qərarlardan asılıdır. Qanun həm də insan mərkəzli cəmiyyəti təmin etmək və ya qeyri - insanilikdən qorumaq üçün yetərli olmaya bilər, bu problemlər cəmiyyət tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

Süni intellekt və robot texnikasının yaratdığı bəzi çətinliklər qanunun həll etməli olduğu və həll edə biləcəyi məsələlərdir. Bu, qərar qəbul etmə proseslərində maşınların artan iştirakı nəticəsində yaranan məsuliyyətin bölüşdürülməsində xüsusilə vacibdir. Şəbəkə əlaqələri vasitəsilə müstəqil şəkildə məlumat toplayan və qiymətləndirən öz - özüə öyrənən, qərar qəbul edən sensorlar və maşınlarla, hansı hallarda hansı qərarların qəbul ediləcəyini proqnozlaşdırmaq və ya qərarın səhv olmasının dəqiq səbəbini müəyyən etmək çox vaxt mümkün olmur. Xüsusilə, səhvə yol verildikdə iştirakçılardan birinin, məsələn, proqramçının, istehsalçının

və ya istifadəçinin məsuliyyətini sübut etmək çox vaxt çətindir. Ənənəvi hüquqi məsuliyyət qaydaları belə hallar üçün uyğun deyil, ona görə də əksər hallarda iştirakçılardan birini məsuliyyətə cəlb etmək mümkün olmur. Bu, hüquqi məsuliyyət (xüsusən də üçüncü şəxslərə dəymiş ziyanın ödənilməsi) və cinayət məsuliyyəti (adətən ehtiyatsızlıq hallarında) baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Demək olar ki, istifadəçi kimi iştirakçılardan birinin məsuliyyət daşması ümumiyyətlə effektiv üsul deyil. Məsələn, avtonom bir nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü gözlənilməz vəziyyətdə müstəqil şəkildə idarə edə bilən bir şəxs kimi tez və diqqətlə reaksiya verə bilməz. Bununla belə, eyni sürücünün avtomobilə daim nəzarət etməsini gözləmək ağlabatan deyil. Bu cür hallar qarşısında qanunda məsuliyyətin verilməsinin yeni üsulları işlənib hazırlanmalıdır. Bu, yalnız vəziyyətin mövcud vəziyyətə uyğun olaraq həqiqətən dəyişdiyi hallarda etibarlıdır. Məsələn, maşınlar - bəlkə də gözlənilmədiyi kimi - sürücünün yükünü yüngülləşdirəcək, diqqətini yayındırmayacaq şəkildə dizayn edilməlidir və bu, mövcud motorlu nəqliyyat vasitələri kimi çətin istifadəni təklif edir. Bu halda qanunvericilik aktlarının müvafiq qaydada tənzimlənməsi vacibdir.

Bununla belə, texnologiyanın inkişafının həqiqətən də bu nöqtədə sona çatacağı şübhəlidir; digər tərəfdən, hərtərəfli müzakirə edilməli və müəyyən situasiyada insan aktyorunun həqiqətən də hüquqi rejimə uyğun olaraq azad və təsirsiz qərarlar qəbul edib - etməməsi təcrübi şəkildə araşdırılmalıdır. Məsələn, artıq məlum olan hüquqi şəxsə (şirkətlərə və s.) oxşar “elektron şəxs”in tətbiqi halı müzakirə olunur. Bu, iştirakçıların ödədiyi aktivə sahib ola bilər, zərərçəkmiş şəxs üçün qanuni həmsöhbət ola bilər, məhkəmədə bir nümayəndə ilə təmsil oluna bilər və s.

Texnoloji tərəqqinin son nöqtəsinin mövcudluğuna şübhələr var. Digər tərəfdən, insan aktorunun konkret vəziyyətdə, hüquqi tənzimləmələrə uyğun olaraq, həqiqətən sərbəst və heç bir təsirə məruz qalmadan qərar qəbul etmək qabiliyyəti ətraflı nəzərdən keçirilməli və empirik üsullarla araşdırılmalıdır. Xüsusilə, mövcud

hüquqi şəxslərə (məsələn, şirkətlərə) bənzər “elektron şəxsiyyət” anlayışının tətbiqi ilə bağlı müzakirələr aparılır. Bu yeni konsepsiya müəyyən hüquq və öhdəliklərə sahib olan subyekt kimi qəbul edilə bilər; zərər çəkən şəxslərin hüquqi məsuliyyət mərkəzinə çevrilə bilər və məhkəmədə nümayəndə ilə təmsil oluna bilər.

Maşınların qərar vermə prosesləri və bununla da məsuliyyətin onlara ötürülməsi ilə bağlı bəzi problemlər bu yolla həll edilə bilər. Bununla belə, cinayət məsuliyyəti kimi məsələlər hələ də həllini gözləyir. Bundan əlavə, məsuliyyət məsələsi həmişə ikinci addım kimi həll edilməlidir. İlk növbədə, maşınlar tərəfindən hansı qərarların verilməsinə qərar verilməlidir. Bu, əslində hüquqi deyil, sosial məsələdir.

Süni intellekt həmçinin digər hüquqi sahələrə, xüsusən də hələ də inkişaf etməkdə olan SI haqqında Qanuna artan maraq yaradır. Məlumatların mühafizəsi hüququ, əmək hüququ, sığorta hüququ, müəllif hüquqları hüququ və beynəlxalq hüquq kimi fənlər artıq bu inkişaf maraqlanır və gələcəkdə bu marağın daha da artacağı ehtimal olunur. Bu səbəbdən cəmiyyətə dərinlən təsir edən və formalaşdıran belə mühüm texnologiyanın inkişafı kontekstində texniki elmlər ilə hüquq elmləri arasında sıx və məhsuldar əməkdaşlığın gələcəkdə də davam etdirilməsi göz qabağındadır” (Beck, Susanne, 2018).

Süni intellekt sistemlərinin insanlara birbaşa və ya dolaylı yolla zərər vurduğu və cinayət məsuliyyətinin müzakirə mövzusu olduğu ən diqqət çəkən hadisələrdən biri 2018 - ci ildə ABŞ - ın Arizona ştatında baş verib. Tempe şəhərində UBER şirkətinə məxsus avtonom (sürücüsüz) sınaq maşını küçədən keçən qadını vuraraq öldürüb. Hadisədən sonra bir ildən çox davam edən geniş araşdırma aparılıb və ABŞ Milli Nəqliyyat Təhlükəsizliyi Şurası (NTSB) qəzanın səbəbinin süni intellekt sistemindən çox, sürücü izləməyə məsul olan sürücünün diqqətsizliyi olduğunu müəyyən edib. Sürücünün diqqətini cib telefonuna cəmlədiyi və nəqliyyat vasitəsinin avtomatlaşdırma sistemində həddən artıq güvəndiyi üçün

vaxtında müdaxilə etmədiyi və buna görə də qəzanın qarşısını almaq mümkün olmadığı ifadə edilib.

Anoloji olaraq, “Avtopilot” rejimində işləyən Tesla avtomobillərinin iştirakı ilə baş verən müxtəlif qəzalar da ictimaiyyətin diqqətini cəlb edib. Xüsusilə, 2016 - cı ildə Floridada baş verən insidentdə Tesla avtomobili avtopilot rejimində olarkən yük maşını aşkarlaya bilməyib və nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü həyatını itirib. Bu hadisədə konkret kimin məsuliyyət daşması – sürücünün, istehsalçının və ya sistemin qərar vermə mexanizminin olması mübahisəli hala gəldi. Tesla, sistemin yalnız “köməkçi sürücü köməkçisi” kimi istifadə üçün nəzərdə tutulduğunu bildirsə də, baş verənlər süni intellektin etibarlılığı və istehsalçıların xəbərdarlıq öhdəlikləri ilə bağlı gərgin ictimai müzakirələrə səbəb olub.

Digər diqqətəlayiq hadisə 2021 - ci ildə Çinin Quancdonq əyalətində avtonom yük maşınının yoldan çıxaraq piyadanı vurması nəticəsində baş verib. Avtomobil bir texnologiya şirkətinin sınaq mərhələsində olan süni intellekt idarəetmə sistemindən istifadə edirdi. Hadisədən sonra şirkət sürücüsüz rejimdə testin lazımı icazələr olmadan keçirildiyini və bu vəziyyətin həm inzibati, həm də cinayət məsuliyyətinin gündəmə gətirilməsinə səbəb olduğunu etiraf edib.

Fransanın paytaxtı Parisdə avtonom elektrik xidməti avtomobili (Navya) sınaq yürüşü zamanı piyadanı vuraraq yüngül xəsarətlər alıb. Qəza zamanı nəqliyyat vasitəsinin “fövqəladə hal aşkarlama” sisteminin qeyri - qənaətbəxş olduğu müəyyən edilib. Bu hadisə hətta aşağı sürətli avtonom sistemlərdə də risklərin mövcudluğunu və Avropa Birliyinin avtonom nəqliyyat vasitələri ilə bağlı qaydalarındakı boşluqları ortaya qoydu.

Bu cür hallar süni intellekt sistemlərinin insan nəzarəti olmadan işlədiyi zaman yarana biləcək riskləri ortaya qoyur və cinayət məsuliyyətinin Sİ, istehsalçı, istifadəçi və ya nəzarətçi arasında necə bölüşdürüləcəyi ilə bağlı hüquqi boşluqlar yaradır.

**Məqalə: Süni İntellekt və Cinayət Hüququ
Məsuliyyəti (2023)**

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvuhfd/issue/80817/1339596>

2.3.2.2. İnnovasiya və əqli mülkiyyət

2.3.2.2.1. Ümumilikdə

Müəllif hüququ qanunu çərçivəsində süni intellektlə istehsal olunan əsərlərin qorunub saxlanması və bu əsərlər üzərində mülkiyyət hüquqlarının kimə məxsus olması müzakirə mövzudur. Əsərin mühafizəsi üçün o, “orijinallıq” meyarına cavab verməlidir; bu o deməkdir ki, müəllifin şəxsi ifadəsi əsərdə sərbəst və yaradıcı seçimlər vasitəsilə əks olunur.

Bu gün məhkəmə qərarları bəzən süni intellektin köməyi ilə yaradılmış əsərləri orijinal kimi qəbul edə bilsə də, bir şərtlə ki, müəllif sadə “əmərlərdən” kənara çıxan töhfəni sübut etsin; onlar Sİ tərəfindən müstəqil olaraq istehsal olunan əsərlərin qorunmasını təmin etmirlər, yəni müəllifin məşinə yalnız "əmr" verdiyi hallarda. Bu yanaşma onunla əsaslandırılır ki, “əmərlər” konkret və proqnozlaşdırıla bilməz və müəllifin şəxsiyyətini ifadə etmək üçün kifayət qədər yaradıcı hesab edilmir.

Süni intellekt məhsuldarlığında qeyri - müəyyənliyin xas elementi var; eyni əmr müxtəlif vaxtlarda və ya müxtəlif modellərə

verildikdə dəyişən nəticələr əldə edilir. Bu xüsusiyyət həm məhdudiyyət, həm də yaradıcılıq mənbəyi hesab oluna bilər, çünki nəticələrin müxtəlifliyi ilkin gözləntiləri üstələyə bilər və insan niyyəti ilə Sİ - nin əməl qabiliyyəti arasında dialoqu əks etdirən unikal yaradıcılığa gətirib çıxara bilər.

Bu kontekstdə süni intellektlə yaradılan əsərlərdə nümayiş etdirilən yaradıcılıq “əmərlər” vasitəsilə verilən təlim məlumatlarına və təlimatlara xas olan insan yaradıcılığının əksi sayıla bilər. Bu, yaradıcılığın və orijinallığın təbiəti ilə bağlı fundamental suallar doğurur. Süni intellekt modelləri yeni əsərlər yaratmağa qadir olsa da, onlar insanın yaradıcılıq proseslərində ümumi olan əvvəllər məlum olan fikirlərin yenidən şərh edilməsi və işlənməsi kimi mövcud məlumatlara əsaslanır. Sİ tərəfindən yaradılış prosesinə insanın müdaxiləsi sadə əmr formalaşdırılmasından kənara çıxır. Əmərlərin spesifikasiyi, onların yaradıcılığı və əldə edilən nəticələrlə qarşılıqlı əlaqə qurma qabiliyyəti həqiqətən istifadəçinin yaradıcı və şəxsi seçimlərini əks etdirə bilər. Buna görə də, süni intellektlə yaradılan əsərlərin qorunmasında yaradıcılıq prosesində insanların qarşılıqlı əlaqəsinin dərinliyi nəzərə alınmalıdır. Bu kontekstdə, gələcəkdə ədliyyə orqanlarının innovativ komanda istifadəsini və süni intellekt nəticələrinin tənqidi seçimini əsərlərin orijinallığı və yaradıcılığının fərqləndirici elementləri kimi müvafiq şəkildə tanımaq və qiymətləndirmək bacarığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəllif hüququ qanununun əsas prinsipləri çərçivəsində süni intellektlə istehsal olunan əsərlərin qorunub saxlanması və bu əsərlər üzərində mülkiyyət hüquqlarının sahibliyi bu gün mühüm müzakirə sahəsinə təşkil edir. Əsərin qorunması üçün tələb olunan “orijinallıq” meyarı əsərdə müəllifin şəxsi ifadəsinin sərbəst və yaradıcı seçimlərlə öz əksini tapmasını tələb edir. Bu kontekstdə süni intellekt texnologiyalarının köməyi ilə yaradılmış əsərlərin mühafizəsi bəzən müəllifin “sadə əmərlərdən” kənara çıxan aktiv iştirak sübutundan asılı olaraq mümkün ola bilər. Digər tərəfdən, süni intellekt tərəfindən müstəqil şəkildə istehsal edilən əsərlər, yəni

müəllif maşına yalnız “əmr” verdikdə, bu əsərlərin qeyri - spesifik və gözlənilməz əmrləri səbəbindən kifayət qədər yaradıcı hesab edilməməsi səbəbi ilə qorunmur.

Süni intellektin generativ (yaradıcı) təbiəti özü ilə qeyri - müəyyənliyin xas elementini də gətirir, verilən eyni əmr müxtəlif vaxtlarda tətbiq edildikdə və ya fərqli modellərdən istifadə edildikdə dəyişən nəticələr verə bilər. Bu, həm məhdudiyyət, həm də müxtəliflik və gözlənilməz nəticələrin yaradıcılığa töhfə verə biləcəyi bir mənbə kimi qəbul edilə bilər. Bu kontekstdə süni intellektlə yaradılan əsərlərdə müşahidə olunan yaradıcılıq insan yaradıcılığının genişləndirilməsi hesab oluna bilər, çünki bu işlər təlim məlumatlarına və verilən “əmrlər” vasitəsilə verilən təlimatlara əsaslanır. Bu, yaradıcılığın və orijinallığın təbiəti ilə bağlı fundamental suallar doğurur. Süni intellekt modelləri əvvəllər məlum olan fikirlərin yenidən təfsirinə və işlənməsinə bənzər mövcud məlumatlar əsasında yeni əsərlər yarada bilsə də, insanın bu prosesə müdaxiləsi sadə əmr formalaşdırılmasından kənara çıxır. Əmrlərin tətbiqatlılığı, yaradıcılıq və əldə edilən nəticələrlə qarşılıqlı əlaqə qurmaq bacarığı istifadəçinin yaradıcı və şəxsi seçimlərini işdə əks etdirməyə imkan verir. Odur ki, süni intellektlə yaradılan əsərlərin qorunub saxlanılması məsələsi yaradıcılıq prosesində insanların qarşılıqlı təsirinin dərinliyini nəzərə almalıdır. Gələcəkdə ədliyyə orqanlarının əmrlərin innovativ istifadəsini tanımaq və qiymətləndirmək qabiliyyəti və Əİ nəticələrinin əsərlərin orijinallığı və yaradıcılığının fərqləndirici elementləri kimi tənqidi seçilməsi bu sahədə hüquqi bazanın inkişafında həlledici rol oynamalıdır. Bu, əsərlərin təkcə texniki məhsul deyil, həm də müəllifin yaradıcılığının və şəxsi ifadəsinin əksi olduğunu qəbul etmək deməkdir. Buna görə də, süni intellekt tərəfindən istehsal olunan əsərlərin müəllif hüquqlarının qorunmasında meyar kimi insanın yaradıcılıq prosesinə töhfəsinin götürüldüyü bir yanaşma qəbul edilməlidir (Stella et Grandi, 2024).

2.3.2.2.2. Süni intellekt proqramının əqli mülkiyyəti

Klassik hüquqi qaydalar süni intellekt texnologiyaları ilə bağlı bir çox məsələləri həll edə bilər, lakin bu texnologiyaların yaratdığı yeni problemlərin hamısını həll edə bilməyə bilər.

Fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən həyata keçirilən əqli mülkiyyət və Sİ proqram təminatının müəlliflik hüququ ilə bağlı mövcud qaydalar süni intellekt sistemlərinə inteqrasiya olunmuş alqoritmlərin işlənməsini qoruya bilər. Süni intellekt proqramı kodun yazılması və alqoritmin dizaynı kimi yaradıcı səylər tələb edir. Süni intellekt çox vaxt yaradıcı fəaliyyət nəticəsində yaranan iş hesab olunur və buna görə də müəllif hüququ vasitəsilə proqram təminatı kimi əqli mülkiyyət tərəfindən qorunur (Goldberg, Carson, 1991).

Müəyyən şərtlər altında o, proqram təminatının patenti ilə də qoruna bilər. Bununla belə, Sİ proqram patentləri qorunma səviyyəsi baxımından mübahisəlidir. Süni intellekt proqramının davamlı inkişafı və istifadəçi tərəfindən manipulyasiya imkanı bu cür patentlərin pozulmasını asanlaşdırır. Bu, patent mühafizəsinin məhdudiyyətlərini və effektivliyini şübhə altına alır (Schaal, 2004).

2.3.2.2.3. Süni intellektlə yaranan əsərlərin əqli mülkiyyəti

Kompüter tərəfindən hazırlanmış əsərlər (*Computer Generated Works/CGW*) və ya süni intellekt tərəfindən yaradılan işlər əqli mülkiyyət hüququ ilə bağlı yeni və mürəkkəb məsələlərdən biridir.

Süni intellekt texnologiyaları öyrənmə imkanları vasitəsilə əvvəlcədən mövcud məlumat dəstlərindən yeni məlumatlar yarada bilər. Bu, süni intellektlə yaradılan işlərin və ixtiraların mövcud əqli mülkiyyət qanunu çərçivəsində necə qiymətləndirilməli olduğu sualını doğurur. Süni intellektin “yaradıcıları” proqram təminatının tərtibatçıları və ya Sİ sistemini öyrədən və yönləndirən istifadəçilər hesab edilməlidirmi?

Yaradıcılıq proseslərində süni intellektin rolu əqli mülkiyyət hüququnun fundamental prinsiplərinin yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir. Süni intellekt tərəfindən həyata keçirilən yaradıcı fəaliyyətlər insan müəlliflərinin və ya rəssamların yaradıcı söylərinə bərabərdirmi, yoxsa onlar tamamilə yeni bir kateqoriya təşkil edir? Bu, Sİ - nin hüquqi statusu, hüquqlara sahiblik və əsərlərin qorunması kimi məsələlərlə bağlı yeni tənzimləmələri zəruri edir.

Məsələn, dərin öyrənmə və neyron şəbəkə texnologiyalarından istifadə edən süni intellekt sistemləri məşhur rəssamların üslubunu təqlid edərək yeni əsərlər yarada və ya öz mahnılarını bəstələməyə başlaya bilər (Baysal, 2019: 9). Bu halda, bu əsərlərin müəllif hüquqları ilə bağlı mövcud qanunlar yetərli olmaya bilər.

Süni intellekt texnologiyalarından fərqli olaraq, Sİ tərəfindən istehsal olunan əsərlər (mətn, qrafika və s.) ümumiyyətlə müəllif hüquqları ilə qorunmur. Dünyadakı müəllif hüquqları qanunları yalnız insanlar tərəfindən yaradılmış əsərlərə şamil edilir və ABŞ - da 2023-cü ilin fevralında Müəllif Hüquqları İdarəsi Sİ Midjourney tərəfindən hazırlanmış cizgi filmlərinin müəllif hüquqları ilə qorunmayacağını bildirmişdir.

Bu cür əsərlər alqoritmlər, ideyalar və ya məlumat interfeysləri kimi müxtəlif sənaye və ya əqli mülkiyyət hüquqları ilə qoruna bilərmi? Bu, hüquqşünaslar, yaradıcılar və texnologiya tərtibatçıları arasında gərgin müzakirələrə səbəb olan sualdır.

Mövcud qanuni qaydalar ümumiyyətlə Sİ sistemlərində istifadə olunan alqoritmlərin inkişafı kimi texniki aspektləri qoruyur. Bununla belə, Sİ tərəfindən yaradılan məzmun (məsələn, mətn, qrafika, musiqi və s.) gəldikdə vəziyyət daha mürəkkəbdir. Bu məzmunun çox hissəsi mövcud qanunlara əsasən müəllif hüquqlarının qorunmasından faydalanmır, çünki bir çox yurisdiksiyalar əqli mülkiyyətin qorunması üçün insan müdaxiləsi və ya yaradıcılıq tələb edir.

ABŞ, Fransa və Türkiyənin Əqli Mülkiyyət Qanunları kimi çoxsaylı milli qanunlar yalnız insanlar tərəfindən yaradılmış əsərlərə müəllif

hüquqlarının qorunmasını təmin edir. ABŞ-da Müəllif Hüquqları Bürosunun 2023-cü ilin fevral ayında süni intellekt Midjourney tərəfindən istehsal olunan cizgi filmlərinin müəllif hüquqlarının qorunması ilə bağlı bəyanatı bu məsələ ilə bağlı mövcud mövqeyə bir nümunədir. İdarədən verilən məlumata görə, bunlar orijinal “müəllif əsərləri” deyil. Baxış zamanı USCO mətn əməllərinə cavab olaraq Midjourney Sİ proqramı tərəfindən yaradılan şəkilləri araşdırdı. Bu halda, USCO-nun əsas arqumentlərindən biri Midjourney - in görüntüləri gözlənilməz bir şəkildə hazırlaması idi. Müəllif məhsul üzərində əməllərlə hərəkət etsə də, təlimatlar nəticəni kifayət qədər mənalı şəkildə müəyyən etməmişdir, buna görə də USCO Midjourney istifadəçilərini müəllif hüquqları məqsədləri üçün müəllif hesab etməmişdir. Bu qənaətdə gəlməkdə USCO ABŞ Ali Məhkəməsinin meyarına istinad etdi ki, “müəllif hüququ ilə qorunan əsərin müəllifi əsəri həqiqətən yaradan, yaradıcı ağıl və ya ustadır”. USCO-ya görə, istifadəçi təlimatları ilə nəticə arasındakı əhəmiyyətli məsafə Midjourney-i digər müəllif alətlərindən fərqləndirir. USCO, qərarının bu fakta əsaslandığını və Midjourney - dən fərqli fəaliyyət göstərən digər Sİ proqramları üçün qapını açıq qoyduğunu izah etdi.

USCO-nun qərarı ABŞ Müəllif Hüquqları Bürosunun Təcrübələri Topplusuna əsaslanır və məhkəmə qərarlarına əməl edir. Süni intellekt vasitələrinin sürətlə inkişaf etdiyini və təkmilləşdiyini nəzərə alsaq, bu norma və qərarların necə inkişaf etdiyini görmək maraqlı olacaq (Méndez, Sánchez, 2023). Midjourney tətbiqi ilə bağlı USCO tərəfindən müəyyən edilmiş meyarlar səlahiyyətli orqanın bu yaxınlarda qəbul etdiyi siyasətə uyğundur. Bu siyasətdə bildirilir ki, süni intellekt texnologiyası ilə istehsal olunan materialların daxil olduğu əsərlərin qeydiyyatı üçün müraciətlərdə USCO texnologiyanın töhfələrinin “mexaniki təkrarın nəticəsi olub - olmadığını və ya müəllifin orijinal zehni dizaynına əsaslandığını” qiymətləndirəcək. Məsələn, insan müəllif sadəcə göstərişlər verirsə və texnologiya cavab olaraq mürəkkəb yazılı, vizual və ya musiqi əsəri yaradırsa, USCO insan istifadəçisi tərəfindən deyil, texnologiya tərəfindən müəyyən

edilən ənənəvi müəlliflik elementlərini nəzərdən keçirəcək. Qeydiyyat qərarı istifadə olunan süni intellekt texnologiyasının işləməsi və son işin necə yaradıldığı nəzərə alınmaqla hər bir işin xüsusiyyətlərindən asılı olacaq.

2024 - cü il Amerika ssenaristlərinin tətili məzmunun yaradılmasında süni intellektdən istifadə ilə bağlı narahatlıqları və qorunma ehtiyacını vurğuladı. Amerika Ssenari Müəllifləri İttifaqının süni intellektdən istifadəni tənzimləmək üçün studiyalarla imzaladığı müqavilə süni intellektin sənayeyə təsiri və tənzimləmə ehtiyacı haqqında artan məlumatlılığın göstəricisidir. Bu, süni intellektlə yaradılan işlərin əqli mülkiyyətin qorunması ilə bağlı yeni hüquqi tənzimləmələrə və siyasətlərə ehtiyac olduğunu vurğulayır. Xüsusilə, süni intellekt işlərinin orijinallığı və yaradıcılığı, insan müdaxiləsinin dərəcəsi kimi meyarlar mühafizənin əhatə dairəsinin müəyyən edilməsində mühüm amillər ola bilər. Eyni zamanda, süni intellekt tərəfindən yaradılan məzmunun kommersiya istifadəsi müəllif hüququ və lisenziyalaşdırma modelləri kimi məsələlərə yeni yanaşmalar tələb edə bilər.

ChatGPT kimi bir süni intellekt proqramından istifadə edərkən ortaya çıxan əsas suallardan biri, istifadəçinin girişi (input) əsasında istehsal olunan məhsul və ya yazılı məlumatların (output) hüquqlarının kimə məxsus olmasıdır. Məsələn, ChatGPT - nin xidmət şərtlərinə görə, istifadəçi qanuni olaraq mümkün olduğu qədər girişə sahibdir. Bu arada, OpenSI , xidmət şərtlərinə əməl olunduğu müddətcə çıxışa dair bütün hüquqları istifadəçiyə ötürür. Bununla belə, ChatGPT istifadə edərək istehsal olunan məhsul və ya məhsul unikal olmaya bilər. Open SI və ya üçüncü tərəflər üçün eyni və ya oxşar nəticə əldə edilə bilər. Digər istifadəçilər üçün tələb olunan və hazırlanmış cavablar istifadəçi məzmunu kimi hesab edilmir.

Süni intellekt proqramı istifadəçiyə məhsul və ya məhsul üzərində hüquqlar versə belə, bu o demək deyil ki, qanun yaradılışı və ya işi qoruyacaq və ya istifadəçini müəllif kimi tanıyacaq. Süni

intellektin əqli mülkiyyətə pozucu təsirinin sübutu olaraq Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı bu mövzuda bir neçə sessiya keçirmişdir. Məsələn, 2022 - ci ilin sentyabrında Cenevrədə keçirilən altıncı və ən son sessiya süni intellekt tərəfindən avtomatik yaradılan ixtiralarla toxundu. Mövcud qanunlar ixtiraçıların insan olmasını tələb etdiyinə görə bəzi patent müraciətləri müxtəlif yurisdiksiyalarda rədd edildiyi üçün panel iştirakçıları ixtiraçıların yalnız insan olması tələbini müzakirə etdilər və süni intellekt sistemlərini və ya tətbiqlərini ixtiraçı kimi qəbul etməyi və ya alternativ həll yollarını axtarmağı (məsələn, ixtiraçının müəyyən edilməsi tələbini aradan qaldırmağı) nəzərdən keçirdilər.

Eyni zamanda, ABŞ Ali Məhkəməsinə süni intellekt proqramına patentlərin verilməsinin mümkün olub - olmadığını yoxlamaq istənilib. Ərizəçi iddia edir ki, belə patentlərin rədd edilməsi innovasiyanı boğur. Bu, süni intellekt sistemlərinin hüquqi şəxs olub - olmaması ilə bağlı mübahisələrə səbəb ola biləcək bir sıra məsələlərdən biridir.

Beləliklə, əsas məsələlərdən biri kreativliyin tərfi və Sİ - nin müəllif hüququ qanunu mənasında müəllif sayılmasının mümkün - lüyüdür. Müəllif hüququ qanunu müəllif hüququnu insan yaradıcılığı və əsərin orijinallığı ilə sıx əlaqələndirsə də, generativ süni intellekt müstəqil şəkildə əsərlər yarada bilər və bu orijinallığın təbiəti və müəllifliyi maşına aid etmək imkanı haqqında suallar yaradır. Robot yaradıcılığında müəllif hüquqlarının formalaşması ilə bağlı problemlər var, çünki hüquq sahibi olmaq üçün şəxsin hüquq qabiliyyəti olmalıdır. Hal - hazırda hüquqşünaslar razılaşırlar ki, proqram və ya maşın hüquq subyekti deyil və buna görə də nə hüquq qabiliyyətinə, nə də məsuliyyət daşıma qabiliyyətinə sahibdir.

Süni intellekt tərəfindən istehsal olunan əsərlərə müəllif hüququnu tətbiq edərkən humanist və ya utilitar perspektivi qəbul etməyimiz mübahisəlidir. Maşınların yaratdığı əsərlərin hüquqlarının inhisarlaşdırılmasının legitimlik əsasları hansılardır? Bu işlər birbaşa ictimai sahəyə aiddirmi? Bazar tarazlığını ən az pozacaq həll

yolu nə ola bilər? Yeniliyi necə təşviq edə bilərik? *Soft law*, *paracopyright* (yumşaq qanuna, paracopyrighta) və qısa qorunma müddətlərinə əsaslanan yanaşma tətbiq etməliyikmi? O cümlədən, süni intellekt yalnız hüquqi obyekt kimi qəbul edilir, bu həm Qitə Avropası (kontinental), həm də ümumi hüquq (*commun law*) sistemlərində belədir. Bu cür suallar süni intellektin hüquqi mövqeyini daha da çətinləşdirir.

Bu, insan subyektivliyinin olmaması ilə bağlıdır. Məsələn, Müəllif Hüquqları haqqında Qanuna əsasən meymun və ya it foto və ya şəklın müəllifi sayıla bilməz, lakin onlar yenə də yaradıcı ola bilərlər. Eynilə, küçədə və ya zooparkda ziyarətçini dişləsələr, öhdəliklər haqqında qanunun mənası çərçivəsində birbaşa məsuliyyət daşıya bilməzlər. Eynilə, Sİ və ya ağıllı robot (hələ) hüquqi subyekt hesab edilmir. Mövcud hüquq sistemi belə işləyir.

Mövcud hüquqi standartların işığında, süni intellekt tərəfindən edilən ixtiraya və ya musiqi parçasına və ya robot tərəfindən hazırlanmış bir şəkilə müəlliflik hüququnun verilməsi süni intellektin vurduğu ziyana görə məsuliyyəti qəbul etmək qədər mürəkkəbdir. Maşınla hazırlanmış yeni texniki ixtira sahibinə patent vermək daha başa düşülən ola bilər. Maşınlar tərəfindən hazırlanmış və həyata keçirilən yaradıcı işlər və ya texnoloji yeniliklər Kompüter tərəfindən yaradılan əsərlər və ya süni intellekt tərəfindən yaradılan ixtiralar adlanır. Bu anlayışlar müəlliflik hüququ və patent hüququnda yeni və mürəkkəb problemlər yaradır.

İtaliya Kassasiya Məhkəməsi 16.01.2023 - cü il tarixli 1107 sayılı Qərarında qeyd edib ki, yaradıcılıq prosesində proqram təminatından istifadə əsərin yaradıcılıq xarakterini inkar etmək üçün kifayət deyil, yaradıcılıq dərəcəsi daha ciddi şəkildə qiymətləndirilməlidir. Bu onu göstərir ki, müəllif hüquqlarının qiymətləndirilməsində süni intellektin töhfəsi ilə yanaşı, insanların töhfələri də nəzərə alınmalıdır. Buna görə də, məhkəmə insan töhfəsinin süni intellekt töhfəsindən daha üstün olduğunu müəyyən edərsə, şəxsə müəllif hüquqlarının qorunmasını verməmək üçün heç bir səbəb yoxdur.

Buna görə də, maşının əsərin müəllifi kimi tanınması ehtimalının istisna edildiyi bu halda, üstünlük verilən cavab, süni intellekt tərəfindən istehsal olunan əsərin müəllifinin maşına müəyyən bir əsər yaratmağa imkan verən və təqdim olunan alternativlər arasından nəticəni seçən real şəxs olmasıdır (Lanzo, Suigo, 2023).

Bununla belə, bu hüquqlar həm də öhdəliklərlə gəlir: əgər süni intellekt başqasının müəlliflik hüququnu pozarsa və ya hüquq sahiblərinin icazəsi olmadan başqalarına məxsus müəllif hüquqları ilə qorunan əsərlərdən istifadə edərsə, bu pozuntuya görə kim cavabdeh olacaq?

Əslində, süni intellekt təlimində istifadə olunan orijinal girişləri çıxışlardan izləmək çətindir və ya hətta mümkün deyil. Buna görə də, bu girişlərin müəllif hüquqlarının qorunub saxlanmadığı və buna görə də son məhsulun müəllif hüquqlarını pozub – pozmadığı aydın deyil. İlk məlumatlar Sİ - nin təlim metodlarının kompüterlə işlənməsi zamanı itirilir və tamamilə fərqli bir formatda ortaya çıxır; bu hal məlum olan qara qutu (**blackbox**)²² fenomenidir.

Bu günə qədər bir çox süni intellekt sistemi öz çıxışlarının əsaslandığı mənbələri aydın şəkildə ifadə edə bilməyib və bu yekun nəticələrin başqalarının hüquqlarını pozmamasını təmin edə bilməyib. Təlim prosesində bu cür məlumatlar verilməlidir, çünki hər hansı bir sonrakı müdaxilə demək olar ki, mümkün deyil. Nəhayət, istifadəçilərin giriş zamanı qəbul etdikləri Sİ sistemlərinin xidmət şərtlərini bilmələri vacibdir. Nəticə olaraq, Sİ və müəllif hüququ arasındakı əlaqə hələ də diqqətlə və dərinlən araşdırılacaq inkişaf edən bir hüquq sahəsidir. İnnovasiyaların qorunması və insan müəlliflərinin hüquqlarının müdafiəsi arasında tarazlıq hüquq ictimaiyyəti, texnologiya ekspertləri və bütövlükdə cəmiyyət

²² Bu termin süni intellekt sisteminin necə və niyə müəyyən qərarlar verdiyini və ya müəyyən nəticələr çıxardığını başa düşməkdə ortaya çıxan çətinliyə aiddir. Sistemin daxili işlərinin istifadəçilər və hətta tərtibatçılar tərəfindən tam başa düşülmədiyini nöqtəyə qədər. Bu, modelin alqoritminin mürəkkəbliyi və onun nəticələrinə təsir edən çoxlu sayda amillərlə əlaqəlidir.

arasında davamlı dialoq tələb edən həyati bir məsələdir (Lanzo, Suigo, 2023).

Süni intellekt hazırda bədii, musiqi və ədəbi əsərlər yaratmağa qadirdir. Sİ hətta öz proqram təminatını proqramlaşdırma və yarada bilər. Bununla belə, bütün dünyada müəllif hüquqları qanunu yalnız fiziki şəxslərin müəllif ola biləcəyini qəbul edir. Buna görə də, Sİ yaradıcılığı adətən ictimai sahəyə düşür və müəllif hüquqları ilə qorunmur. Bu təcrübə şirkətlərin və proqramçıların yaradıcı süni intellekt inkişaf etdirmək motivasiyasına mənfi təsir göstərir. Bu sahədə innovasiyaları təşviq etmək üçün aşağıdakı təklif irəli sürülür: Müəlliflik hüququ proqram təminatı istehsalçısına, Sİ üçün problemi müəyyən edən şəxsə və ya kompüter sahibinə verilməlidir. Sİ - ni xüsusi seçilmiş girişlə təmin edən istifadəçiyə müəllif hüququnun verilməsi ideyası qanunidir. Qeyri - insani qurumun da müəllif ola biləcəyini müəyyən etməklə və ya süni intellekt sistemlərini daxil etmək üçün “işçi” terminini yenidən şərh etməklə qanun bu baxımdan daha da dəyişdirilə bilər. Süni intellekt sisteminə nəzarət edən şəxs işəgötürən sayılır və müəlliflik hüququna sahibdir. Oxşar problem patent hüququnda da ortaya çıxır. Süni intellekt təkcə elmi kəşflər etmir. Bu sistemlər bəziləri artıq patentləşdirilmiş ixtiralar da yarada bilər. Lakin bu patendlərdən irəli gələn hüquqlar insanlara məxsusdur. Kompüter ixtiralarının artan tendensiyası ilə belə hesab edilir ki, patent hüququ mülkiyyət, insan ixtiraçılarının yerdəyişməsi və istehlakçıların müdafiəsi məsələlərini həll etməlidir.

Süni intellekt proqram təminatının əqli mülkiyyətin qorunması ilə əlaqəli müzakirələr bu cür proqram təminatının təbiəti və funksionallığı ilə bağlı daha geniş suallar doğurur. Süni intellekt proqramı öyrənmək və təkmilləşdirmək qabiliyyətinə sahib olduğundan, o, zamanla müstəqil şəkildə inkişaf edə bilər. Bu, proqram təminatının orijinal versiyasının patent və ya müəllif hüquqlarının qorunmasının zamanla inkişaf edən versiyaları əhatə etməli olduğu sualını doğurur. Süni intellekt tərəfindən yaradılan məzmun (məsələn, süni intellekt tərəfindən yazılmış mətn və ya süni intellekt

tərəfindən yaradılmış şəkil / təsvir) əqli mülkiyyət hüquqlarının kimə məxsus olması ilə bağlı mühüm məsələ də var.

Bu kontekstdə Sİ proqram təminatının əqli mülkiyyətin qorunması təkcə hüquqi tənzimləmələr və mövcud qanunlar çərçivəsində deyil, həm də etik və texnoloji inkişafın işığında qiymətləndirilməlidir. Tərtibatçılar, hüquq ekspertləri və siyasətçilər arasında əməkdaşlıq, yaradıcıların hüquqlarını qoruyarkən və innovasiyaları təşviq edərkən süni intellekt texnologiyalarının potensialından ən yaxşı şəkildə istifadə edən balansın tapılmasında mühüm rol oynayır. Bu hal, həm mövcud qanunvericilik bazalarının nəzərdən keçirilməsini, həm də Sİ - nin unikal xüsusiyyətlərini nəzərə alan yeni qaydaların hazırlanmasını tələb edir.

Sİ - də süni intellektin tənzimlənməsi istiqamətində ilk hüquqi addım olan AI Süni İntellekt Aktı müəllif hüquqlarının qorunmasına xələl gətirmək riskinə qarşı bir sıra zəruri zəmanətləri əhatə edir: Sİ xidmətləri, o cümlədən açıq mənbə əsas modelləri üçün hüquqi məsuliyyət; və Sİ təlimində istifadə olunan işlərin kifayət qədər təfərrüatlı xülasələrinin ictimaiyyətə açıqlanması. Bu qaydanın qüvvəyə minməsi daha geniş hüquqi bazanın qurulması və möhkəmləndirilməsi prosesinin başlanğıcını göstərir. Bu kontekstdə Avropa Süni İntellekt Bürosunun istifadə edilən məlumatların xülasəsi üçün modelin işlənilib hazırlanması üzrə işi şəffaflıq öhdəliyinin ciddi və effektiv şəkildə həyata keçirilməsinin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ofis, müəllif hüquqlarının qorunmasını və kommersiya sirlərinin qorunmasını təmin etməklə yanaşı, müxtəlif, zəngin və mürəkkəb məlumatların idarə edilməsində ekspert olan müəllif hüquqları cəmiyyətləri ilə əməkdaşlıqda hazırlanmış sadə və effektiv modelin yaradılmasını dəstəkləyir ²³.

²³ <https://www.sacd.fr/> Intelligence artificielle 13 mart 2024 - cü il.

2.3.2.2.4. Süni intellekt modellərinin təlimində istifadə olunan əsərlərin müəlliflik hüququ

Əqli mülkiyyət sahəsində digər mühüm məsələ, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, süni intellekt modellərinin hazırlanması üçün müəllif hüquqları ilə qorunan əsərlərdən istifadənin pozulması ilə əlaqədirdir ²⁴. Yaradıcılıq və mədəniyyət sənayeləri daxilində, xüsusən də vizual və audio media, kino, animasiya, veb və rəqəmsal məzmun istehsalı sahələrində fəaliyyət göstərən yaradıcılar süni intellekt texnologiyalarının inkişafından birbaşa təsirlənən ilk qruplardır. Bir çox vizual rəssam və foto fayl təminatçısı süni intellekt şirkətlərinə qarşı müvafiq lisenziya və ya təsdiq olmadan modelləri hazırlamaq üçün müəllif hüquqları ilə qorunan şəkillərdən və ya sənət əsərlərindən istifadə etdiklərinə görə məhkəməyə müraciət ediblər. Bu mənada Universal Music Group (UMG) Spotify və Apple Music - dən süni intellekt platformalarının onların mahnılarına girişini əngəlləməyi və öz sənətçilərinin əqli mülkiyyətinə əsaslanan musiqi istehsalının qarşısını almağı xahiş etdiyi bildirilir. Süni intellekt modelləri və ya platformaları üçün onların məzmununa girişi bloklamaq və ya məhdudlaşdırmaq əvəzinə, Reddit süni intellekt sistemləri və ya platformalarını onların məzmununa giriş üçün ödəniş etməyi planlaşdırır (Méndez, Sánchez, 2023).

²⁴ AI - nın süni intellekt haqqında qanunu müəyyən SI modellərinin onların öyrədildiyi məlumatlardan istifadə etməklə dərc edilməsini tələb edir. Bu kontekstdə işlərinin bu texnologiyaların hazırlanmasında istifadə olunmasını istəməyənlərin hüquqlarının qorunması vacibdir. Böyük şirkətlər tərəfindən hazırlanmış irimiqyaslı modellər üçün bu, nisbətən asanlıqla idarə oluna bilsə də, kiçik şirkətlər və ya müstəqil proqramçılar tərəfindən hazırlanmış daha kiçik modellər üçün bu hüquqları qorumaq daha çətindir. Bu kontekstdə SI modellərini istehsal edənlərin məsuliyyəti və etikası ön plana çıxır. Müəllif hüququna hörmətlə bağlı süni intellekt tərtibatçıları arasında maarifləndirmə və məlumatlılığın artırılması təşviq edilməlidir (Stella et Grandi, 2024).

New York Times Microsoft və Open Sİ -yə qarşı!

Mötəbər Amerika qəzeti "The New York Times" çərşənbə günü, dekabr ayının 27 - də Nyu Yorkdakı Federal məhkəmədə Amerika texnologiya sektorunun iki böyük adına qarşı müəllif hüquqlarının pozulması iddiası ilə vəsatət verib. Təqsirləndirilən şəxslər Microsoft 'ChatGPT' proqram təminatının əsas investoru və Open Sİ onun tərtibatçısıdır. Qəzet iddia edir ki, müttəhimlər onun milyonlarla məqaləsindən icazəsiz istifadə ediblər və bundan ona dəyən "bir neçə milyard dollar" ziyan var. İddiaya görə, Microsoft və OpenSİ , Sİ məhsullarını inkişaf etdirmək və bazara çıxarmaq üçün icazəsiz milyonlarla New York Times məqaləsindən istifadə edib. Bu vəziyyət məzmun və jurnalist işi baxımından "açıq - aşkar müəllif hüquqları pozuntusunu" təşkil edir.

Mübahisənin mərkəzində chatbotların hazırlanması dayanır. The *New York Times* iddia edir ki, "müttəhimlərin generativ süni intellektləri müəllif hüquqları ilə qorunan milyonlarla Times məqaləsinin surəti və istifadəsi ilə yaradılmış geniş öyrənmə modellərinə əsaslanır".

2022 - ci il dekabrın ortalarında *OpenSİ* , Bild qəzetini də nəşr edən Alman qrupu *Axel Springer* ilə qrupa *ChatGPT* chatbotunun istifadəçilərinin suallarını cavablandırmaq üçün məzmun təqdim etmək üçün müqavilə imzaladı ²⁵.

Müəllif hüququ qanunu çərçivəsində bir əsərin müəllif hüquqları pozuntusu təşkil etməsi üçün əsər fiziki və ya rəqəmsal mühitdə çoxaldılmış olmalıdır. ABŞ - da süni intellekt təhsili ilə bağlı ilk müəllif hüquqları pozuntusunda, böyük texnologiya şirkətlərinin müdafiəsi süni intellekt təliminin müşahidə vasitəsilə insan öyrənməsinə bənzədilə bilməsi idi. Bu müdafiə çərçivəsində, işlərin

²⁵ https://www.francetvinfo.fr/internet/intelligence-artificielle/intelligence-artificielle-le-new-york-times-poursuit-en-justice-microsoft-et-l-editeur-de-chatgpt-pour-violation-des-droits-d-auteur_82ed access: 25.12.2023

və ya verilənlər bazalarının rəqəmsal nüsxələrinin təlim zamanı yaradılmadığı, çünki proqram təminatının əsərlərdən və ya verilənlər bazalarından məlumatları çıxara bildiyi, lakin qismən də olsa, rəqəmsal nüsxələrini yaratmadığı iddia edildi. Texniki nöqteyi - nəzərdən, süni intellekt modelləri daxilindəki “neyron şəbəkələrində” əsərlərin rəqəmsal nüsxələrini birbaşa ehtiva etməməsi düzgün qərardır. Əslində, bu şəbəkələr təlim məlumatlarından müəyyən edilən mücərrəd xüsusiyyətləri və motivləri emal edir və bu məlumatları şəbəkə daxilində bir sıra riyazi parametrlər və çəkilər seriyasına çevirir. Bu proses modellərə orijinal məlumatlardan ilhamlanaraq yeni və orijinal nəticələr çıxarmağa imkan verir, lakin bu nəticələr birbaşa surətlər deyil. Bununla birlikdə, bu şəkildə "öyrənmək" üçün orijinal məlumatların süni intellekt sistemi üçün bir şəkildə əlçatan olması labüddür. Bu onu göstərir ki, proqramçılar və şirkətlər bu işləri yükləyib təlim məqsədləri üçün istifadə edirlər. Bu, müəllif hüquqları ilə qorunan və qorunan əsərlərin sahiblərinin razılığı olmadan istifadəsi ilə bağlı mühüm hüquqi və etik suallar doğurur. “Açıqlama” öhdəliyi olmadan təlim üçün istifadə olunan mənbələri yoxlamaq hazırkı şəraitdə olduqca çətinidir. Məcburi şəffaflıq olmadan, müəyyən bir modeli öyrətmək üçün hansı məlumatlardan istifadə edildiyini dəqiq müəyyən etmək üçün sadə bir yol yoxdur. Bu, süni intellekt dövründə müəllif hüquqlarının qorunması və məsuliyyət məsələsini daha da mürəkkəb hala gətirir (Stella et Grandi, 2024).

Göründüyü kimi, müəllif hüquqları sahiblərinin və ya müəllif hüquqları ilə qorunmayan süni intellekt təlim məlumatlarının istehsalçılarının maraqlarını necə həyata keçirməsi də problemdir. Bu baxımdan, yapon müəllifinin “əməkdaşlıq gəliri” və “məlumat gəliri”ni tənzimləmək təklifi diqqətəlayiqdir və mümkün görünür:

“Süni intellektdən istifadəni təşviq etmək üçün məlumatlar süni intellekt təhsil məlumatları kimi qeydiyyatla alındıqda dövlətdən müntəzəm gəlir əldə edilə bilən bir sistem yaradıla bilər. Bu, məlumatların əldə edilməsi, gələcək süni intellekt cəmiyyətinin

gəlirləri baxımından əhəmiyyətli olacaq. əməkdaşlıq gəliri, məlumat gəliri anlayışları da əsas gəlir sistemini tamamlayan sistem ola bilər, süni intellektin inkişafı ilə əsas gəlirin reallaşdırılması sözdə texnoloji işsizlik probleminə qarşı müzakirə edilir, lakin indiki vəziyyətdə, müəlliflik hüququ məsələsi gəlir qazanmaqla əldə edilməsinə mane ola bilər. Süni intellekt təhsil məlumatları kimi müəllif hüquqlarının qeydiyyatını təşviq etmək və süni intellektin müəllif hüquqları ilə bağlı narahatlıqlar olmadan istifadə oluna biləcəyini dərk etmək məqsədi daşıyır təmin edilməsi süni intellektin performansını ilə birbaşa əlaqəlidir ²⁶.

2.3.2.3. Məlumatların Mühafizə olunması

Süni intellektin geniş tətbiqi ilə istehlakçıların, vətəndaşların, hökumətlərin və şirkətlərin məxfiliyinin ən yaxşı şəkildə necə qorunacağı məsələsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu məqamda vurğulanmalıdır ki, fərdi məlumatların qorunması və məlumat təhlükəsizliyinin qorunması bir - birindən fərqlidir. Fərdi məlumatların qorunması mahiyyətcə fərdi məlumatların emalı zamanı əsas hüquq və azadlıqların və məlumatların emalı zamanı qanuni məhdudiyyətlərin qorunmasına aiddir. Bununla belə, məlumat təhlükəsizliyinin qorunması məlumatın özünü qorumaq üçün görülməli olan texniki və inzibati tədbirlərə aiddir. Məlumat təhlükəsizliyi qanuna uyğun olaraq işlənmiş və saxlanılan şəxsi məlumatların təsadüfi və ya icazəsiz daxil olması, dəyişdirilməsi və ya ictimailəşdirilməsi kimi risklərə qarşı müvafiq təhlükəsizlik tədbirləri ilə qorunmasını hədəfləyir (Ergül, 2024: 324).

Məxfiliyin qorunması məlumatların təhlükəsizliyi və fərdi məlumatların mühafizəsi üzrə milli və beynəlxalq qanunvericilik çərçivəsində təmin edilir. Ölkəmiz baxımından, AK - nin 1981 - ci il tarixli “Avtomatik emalda şəxslərin fərdi məlumatlarının

²⁶ <https://www.yuasa-hara.co.jp/lawinfo/4999/> daxil olma: 8.2.2024

qorunması haqqında” Konvensiyası, Konstitusiyanın 20 - ci maddəsi və 6698 sayılı Fərdi Məlumatların Qorunması Qanunu (FMMQ) bu mövzuda əsas tənzimləmələrdir.

2010 - cu il Konstitusiya dəyişikliyi ilə əlavə edilən Konstitusiyanın 20 - ci maddəsinin sonuncu bəndi dördüncü nəsil hüquqlardan olan “hər kəsə özünə aid fərdi məlumatların qorunmasını tələb etmək hüququ” verir. Bu hüququn həyata keçirilməsi üçün Konstitusiya eyni maddədə fərdi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı prinsip və prosedurların qanunla tənzimlənməsini nəzərdə tuturdu. Bu məqsədlə 24.03.2016 - cı il tarixli 6698 sayılı Qanun qüvvəyə minmişdir.

Qanunun məqsədi onun 1 - ci maddəsində belə göstərilib: “Bu Qanunun məqsədi fərdi məlumatların emalı zamanı fiziki şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarını, xüsusilə də şəxsi toxunulmazlıq hüququnu qorumaqdan, fərdi məlumatları emal edən fiziki və hüquqi şəxslərin öhdəliklərini, onların riayət edəcəyi prosedur və prinsipləri tənzimləməkdən ibarətdir”.

Qanunda fərdi məlumatlar “müəyyən edilmiş və ya müəyyən edilə bilən fiziki şəxslə bağlı hər hansı məlumat” kimi müəyyən edilmişdir.

6698 sayılı Qanunla müəyyən edilmiş vəzifələri yerinə yetirmək üçün inzibati və maliyyə muxtariyyətinə sahib, publik hüquqi şəxs olan Fərdi Məlumatların Mühafizəsi Orqanı ²⁷ yaradılmışdır. Səlahiyyət Şuradan və Rəyasət Heyətindən ibarətdir. Səlahiyyətli orqanın qərar qəbul edən orqanı Şuraadır.

Sİ sistemlərinin müdaxilə etmə xarakteri insanlar üçün yeni risklər yarada bilər və bu sistemlərin mürəkkəbliyi və davamlı təkamülə şəffaflıq prinsipinin həyata keçirilməsini çətinləşdirə bilər. Süni intellektin avtomatik nəzarəti və qərar qəbul etmə imkanları fərdlərin məxfilik hüquqlarını təhlükə altına qoya bilər. Xüsusilə, Sİ-nin səsini tanınması və davranış nümunəsinin tanınması imkanları

²⁷ <https://www.kvkk.gov.tr>

əvvəllər mümkün olmayan səviyyələrdə nəzarəti təmin edə bilər. Məsələn, süni intellekt eyni vaxtda minlərlə telefon zəngini izləyə və səlahiyyətli xəbərdar etmək üçün bu məlumatları təhlil edə bilər. Bu cür imkanlar sosial robotlar və tətbiqlər vasitəsilə artan təhlükə yaradır. Bu proqramlar istifadəçilərlə qarşılıqlı əlaqə qura, rabitə və məlumatları saxlaya və istifadəçi davranışını təhlil edə bilər. Toplanan məlumatlardan yeni məlumatlar əldə edilə və bu məlumatları proqnozlaşdırıcı alqoritmlərlə təhlil edərək, fərdi davranışları proqnozlaşdırmaq və buna uyğun qərarlar vermək olar, məsələn, bir şəxsin kreditini vaxtında ödəyib - ödəməməsi və beləliklə, bu kreditin bank üçün riskli əməliyyat olub - olmaması kimi suallara cavab vermək olar.

Bu prosesdə alqoritmlərin səhvlərə yol verməsi və fərdləri səhv təsnif edə bilməsi riski var. Ona görə də fərdlərin bu cür qərarları nəzərdən keçirmək imkanının olması vacibdir. AI - də vətəndaşların avtomatlaşdırılmış qərar qəbul etmə proseslərinə tabe olmamaq hüququ var, lakin bu hüquq bəzi hallarda məhdudlaşdırıla bilər (Krausová, 2017: 60).

Süni intellekt platformalarının işləməsi üçün məlumat lazımdır. Bu məlumatlar modellərə dil, təsvirin tanınması və səsənin tanınması da daxil olmaqla müxtəlif sahələrdə öyrənməyə və təkmilləşdirməyə imkan verir. Bu məlumatların necə işlənəcəyi, qorunacağı və istifadə ediləcəyi narahatlıq doğurur. ChatGPT - nin istifadə şərtlərinə əsasən, Open AI xidmətlərini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək və modellərini təkmilləşdirmək üçün həm giriş, həm də çıxış məlumatlarından istifadə edə bilər. Əsas odur ki, Open AI istifadəçilərə məlumatlarının bu xidmətləri təkmilləşdirmək üçün istifadə edilməməsini tələb etməyə imkan verir.

ChatGPT istifadə edərək toplanmış şəxsi məlumatlar Open AI tərəfindən “filiillərə, təchizatçılara və xidmət təminatçılara, hüquq - mühafizə orqanlarına / polis idarələrinə və əməliyyatlarda iştirak edən tərəflərə” açıqlanır. Bu açıqlama fərziyyələrinin hər biri məxfilik siyasətində təfərrüatlı olsa da, istifadəçilər şəxsi

məlumatların təqdim edilməsinin nəticələrindən və bu şəxsi məlumatların xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, tədqiqatların aparılması, yeni xidmətlərin işlənib hazırlanması və Open Sİ - nin şəbəkə təhlükəsizliyini, kompüter sistemlərini və ya arxitekturasını təmin etmək kimi çoxsaylı istifadələrindən xəbərdar olmalıdırlar.

Əgər şəxs süni intellekt texnologiyasından istifadə edirsə və platformaya üçüncü şəxslərə məxsus məlumatları ehtiva edən hər hansı element və ya sənəd daxil edirsə, bu, həmin üçüncü şəxslər qarşısında məxfilik öhdəliklərinin pozulmasını təşkil edə bilər. Bu pozuntular təkcə şirkətlə müştəri arasındakı müqavilələrdən yaranmayacaq. Süni intellektin istifadəsi və texnologiyasından asılı olaraq, açıqlamalar Avropa İttifaqının Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası (GDPR) və ya milli məlumatların mühafizəsi qanunvericiliyi (Méndez, Sánchez, 2023) kimi müvafiq qaydaları da poza bilər.

Sənaye kontekstində istifadə olunan məlumatlar çox vaxt birbaşa və ya dolayı yolla şəxslə bağlıdır, çünki o, Sİ sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan konkret və ya müəyyən edilə bilən fiziki şəxslə əlaqələndirilir. Buna görə də (nəzəri) əlaqə yaradıla bilən fiziki şəxsin məlumatların emalı zamanı faktiki rolu olmasa belə, Məlumatların Mühafizəsi və Fərdi Məlumatların Mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin müddəaları tətbiq edilir.

İtaliya ChatGPT-ni məlumatların məxfiliyi qaydalarına uyğun gəlmədiyi üçün qadağan edən ilk ölkə oldu. İtaliya Məlumatların Mühafizəsi Zəmanəti Təşkilatı (Garante per la Protezione dei Dati Personali) öz qərarının əsaslandırmasında alqoritmlərin öyrədilməsi məqsədilə şəxsi məlumatların toplanması və emalı üçün kifayət qədər hüquqi əsasın olmadığını və istifadəçilərin yaşının yoxlanılmadığını bildirmişdir²⁸. ABŞ, Fransa və Kanada kimi ölkələr Open Sİ kimi

²⁸ Qurumun xidmətin qadağan edilməsi ilə bağlı qərarında bunun 13 yaşdan yuxarı istifadəçilər üçün olduğu, AI Ümumi Məlumatların Mühafizəsi Qaydasına uyğun olaraq yaş yoxlamasının aparılmadığı, ChatGPT tərəfindən təqdim edilən məlumatların həmişə real vəziyyətə uyğun gəlmədiyi, və buna görə də, düzgün

təşkilatlara qarşı, xüsusən də məxfilik və istehlakçıların müdafiəsi ilə bağlı araşdırmalara başlayıb. Bu tendensiya Avropa Məlumatların Mühafizəsi Şurasının ChatGPT işçi qrupunun yaradılması ilə daha da aydın oldu (Tiedrich, 2024).

Dünya İqtisadi Forumunun qeyd etdiyi kimi, süni intellekt dövrünün ən böyük problemlərindən biri şirkətləri məxfiliyə üstünlük verən platformalar dizayn etməyə təşviq etmək olacaq. Məxfiliyə hörmət edən Sİ , ona hörmət edən şirkətləri tələb edir. Bununla yanaşı, bu vəzifə mürəkkəbdir, çünki tərtibatı məxfiliyə üstünlük verdikdə bəzi gözlənilməz təsirlər ola bilər. Bəzi hallarda, məxfiliyin bu cür prioritetləşdirilməsi, bərabərlik və digər dəyərlərlə bağlı qərarlara da təsir edə biləcək bütövlüyün itirilməsinə səbəb ola bilər.

Süni intellekt riskləri ilə mübarizədə qanunların və hüquqi çərçivələrin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini qəbul etmək lazımdır. Aİ - nin Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası (GDPR) kimi nümunələrə tam avtomatlaşdırılmış qərar qəbul etmə proseslərində şəffaflıq, izahat və etiraz hüquqları daxil olmaqla, fərdi məlumatların emalı üçün effektiv hüquqi müdafiəni təmin etməyi hədəfləyən müddəalar daxildir. Məlumatların minimuma endirilməsi və məqsəd qoyma prinsipləri süni intellekt sistemlərinin inkişafı və istifadəsində şəxsi məlumatlardan sui - istifadə risklərini azaltmaq potensialına sahibdir. GDPR hələ ilkin mərhələdə olsa da, hökumətlərin sənaye könüllülüyyə və özünütənzimləməyə müraciət etməkdənsə, rəqəmsal innovasiyalara hüquqi məhdudiyyətlər qoya biləcəyini göstərmək vacibdir. Bu tənzimləmə sübut edir ki, ictimai maraq rəqəmsal innovatorlar tərəfindən təhdid edilmədən qoruna bilər. Şikayətlər, araşdırmalar və ərizələr

olmayan fərdi məlumatlar işləndiyi, və alqoritmləri öyrətmək üçün böyük miqdarda fərdi məlumatların toplanması və emalı üçün heç bir hüquqi əsasın olmadığı bildirilmişdi. Qurum, Open Sİ - a məlumat toplama təcrübələrini dəyişdirənə qədər italyan istifadəçilərindən məlumat toplamağı dayandırmağı əmr etdi. İstifadəçilərin digər insanların söhbət tarixçələrinə baxa bildiyi ChatGPT - ni müvəqqəti olaraq əlçatan edən məlumat pozuntusu da bu narahatlıqları artırdı.

vasitəsilə qanunun tətbiq dairəsinin sınaqdan keçirilərək dəqiqləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi gözlənilir.

Inkişaf etmiş ölkələrdə texnologiyaya iqtisadi problemlərin həlli kimi baxıldığı üçün dövlət və texnologiya sənayesi arasında qeyri - rəsmi ittifaq mövcuddur. “Texnologiya sənayesi inkişaf edə bilsə, sahibkarları cəlb edə və iqtisadiyyatı stimullaşdırar, dövlət gəlirləri artırılar və beləliklə, cəmiyyətin ümumi rifahı yüksəldilə bilər, ona görə də innovasiyaları məhdudlaşdıran tənzimləmələrdən qaçınılmalıdır” fikri qanunun kənara atılmasının əsas səbəblərindən biridir. Regional fəaliyyət göstərmək şirkətləri bazarlardan çəkilməyə təşviq etmədən korporativ təcrübələri məhdudlaşdırar bilər. Heç bir şirkət Avropa Birliyi kimi nisbətən yüksək gəlirli və əhalisi 500 milyondan çox olan bazarı gözardı edə bilməz. GDPR regional fəaliyyətin qanuni olduğunu və innovasiyaya zərər vermədiyini sübut edir (Yeung, 2024).

Başqa bir problem məlumatların silinməsi sahəsindədir. Əgər həll edilməsə, bu, məsul Sİ innovasiyalarını təhlükə altına qoya bilər. Məlumat kazıma, veb taramaçılarından və ya xüsusi proqram alətlərindən istifadə edərək üçüncü tərəf veb saytlarından və ya sosial media platformalarından məlumatların toplanması prosesidir. Bu proses böyük dil modelləri (LLM) kimi günümüzün qabaqcıl Sİ sistemlərini öyrətmək üçün çox vacibdir. Bu sistemlər müxtəlif məqsədlər üçün qırılmış məlumatların geniş spektrindən asılıdır; bu data faktlar, yaradıcı məzmun, kompüter kodları, şəxsi məlumatlar, brendlər və s. daxil ola bilər. Bəzi LLM operatorları bu məlumatları birbaşa üçüncü tərəf saytlarından əldə etsə də, Common Crawl və LSI ON kimi platformalar qırılmış məlumatları hər kəs üçün əlçatan edir. Digər tərəfdən, Bright Data kimi şirkətlər bir ödəniş qarşılığında silinmiş məlumatları təklif edirlər. Bu, məlumatların silinməsinin təkcə texniki proses deyil, həm də etik və hüquqi ölçüləri olan mürəkkəb bir məsələ olduğunu göstərir. Süni intellekt sahəsində məsuliyyətli innovasiyaların davam etməsi üçün məlumatların silinməsi təcrübələri etik qaydalara və qanunlara uyğun idarə edilməlidir. Bu, həm məlumat sahiblərinin hüquqlarını

qoruyan, həm də süni intellekt texnologiyalarının sağlam inkişafını dəstəkləyən tarazlığın tapılmasını tələb edir (Tiedrich, 2024).

2.3.2.4. Rəqabət hüququ

İqtisadi rəqabət bazarların səmərəli işləməsini təmin edir və bu, bazardakı şirkətlər müştəriləri və ya istehlakçıları cəlb etmək üçün qiymət, keyfiyyət və innovasiya üzərində rəqabət apardıqda baş verir. Əksinə, şirkətlər ya öz aralarında sövdələşmə yolu ilə, ya da bazarda inhisarçılıq mövqeyindən sui - istifadə edən bir və ya bir neçə şirkət tərəfindən rəqabət aparmasa, qiymətlər , bazarda mal və ya xidmətlərin miqdarı azalır və innovasiya dayanır.

Süni intellekt rəqabəti təşviq etsə də və bazarlarda axtarılan innovasiyaların bir hissəsi olsa da, son on ildə alqoritmlərin şirkətlər tərəfindən qiymətlərin müəyyən edilməsini asanlaşdırma biləcəyi ilə bağlı narahatlıqlar artıb. ABŞ - dakı Topkins hadisəsi ²⁹ kimi nümunələr, alqoritm vasitəsilə Amazonda afişa satmaq üçün qiymət təyin edən bir qiymət tələsi olduğunu göstərir. Və ya ABŞ - da Eturas

²⁹ ABŞ - dakı Topkins işi süni intellektdən istifadə ilə bağlı ilk cinayət antiinhisar işi olması ilə diqqət çəkir. Amerika Birləşmiş Ştatları Topkinsə qarşı iş 2015 - ci ildə qaldırılıb və Devid Topkinsin Amazon Marketplace - də afişa satarkən qiymətləri düzəltmək üçün rəqibləri ilə razılaşması və bu prosesi idarə etmək üçün alqoritmədən istifadə etməsi daxildir. Bu alqoritm bazarda ən aşağı qiyməti müəyyən etmək üçün məlumat toplayıb və onun satış qiymətlərini bu məlumat əsasında əsaslandırır. Bu strategiya bazarda real rəqabətin qarşısını alaraq qiymətləri süni şəkildə artırırdı. İqtisadi nöqteyi - nəzərdən, Topkins işi kiçik ölçülü idi, ticarət həcmi cəmi 175.000 dollar idi. Bu, ABŞ Cinayət Prosesual Təlimatlarına uyğun olaraq tətbiq edilə bilən cəzaların dairəsini məhdudlaşdırdı. Topkins 2015 - ci ildə 20 min dollar cərimə ödəyib və həbs cəzası almayıb. Bu iş qabaqcıl haldır, çünki bu, antiinhisar qanununu pozmaq üçün istifadə edilən ilk süni intellektdir. Topkins işindən sonra ABŞ Ədliyyə Departamentinin Antiinhisar İdarəsi və Federal Ticarət Komissiyası süni intellektlə antiinhisar qanunu arasındakı əlaqəni daha yaxından araşdırmağa başladı.

hadisəsi ³⁰ Litvalı səyahət bron platforması operatoru son istehlakçılara endirimləri məhdudlaşdırdı və səyahət agentlərinin qiymət qərarlarını dəyişdirdi. Bu sonuncu halda, Avropa Ədalət Məhkəməsi bunu səyahət agentləri arasında üfüqi bir razılışma

³⁰ Aİ - da Eturas işi rəqabət hüququ və onlayn platformalar arasında qarşılıqlı əlaqəni həll edən əhəmiyyətli bir hadisə kimi seçilir. İş, Litva Rəqabət Komissiyasının qəbul etdiyi qərara qarşı Litva Ali İnzibati Məhkəməsinin apellyasiya şikayəti üzrə ilkin qərarın çıxarılması üçün Avropa Ədalət Məhkəməsinə müraciətlə başlayıb. Komissiyanın 2012 - ci il qərarına əsasən, E - TURAS adlı ümumi İT platformasından istifadə edərək onlayn sifariş verən 30 Litvanın turizm agentliyi reklam endirimlərini 3 faizə qədər məhdudlaşdıran qeyri - qanuni sövdələşməyə qoşulub.

Bu nəticə qurumlar arasında əməkdaşlığın birbaşa sübutlarına əsaslanmayıb. Əvəzində endirim dərəcələrinin məhdudlaşdırılması və beləliklə də qiymət rəqabətinin yaradılması təşəbbüsü E - TURAS sisteminin inzibatçısı Eturas Aİ tərəfindən irəli sürülüb. Eturas 2009 - cu ildə e - poçt vasitəsilə agentliklərlə əlaqə saxlayıb, sistem vasitəsilə təklif olunan endirimləri 1 - 3 faizə endirmək üçün “səs vermək” istəyib və iki gün sonra endirim dərəcələrinin 3 faizlə məhdudlaşdırılacağını açıqlayıb.

Bu proses zamanı davranışa əsaslanaraq, Litva Rəqabət Komissiyası müəyyən edib ki, səyahət agentləri gələcək bazar davranışı ilə bağlı üstüörtülü və ya dolayısı ilə ümumi niyyəti ifadə etməklə qeyri - qanuni sövdələşmə fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Avropa Ədalət Məhkəməsi səyahət agentinin sistem administratorundan gələn mesajın məzmunundan xəbərdar olduğu zaman sövdələşmə fəaliyyətində iştirak etdiyini qəbul edib. Bununla belə, agent bu mesajın məzmunundan xəbərdar deyilsə, sövdələşməni çıxarmaq üçün təkə sistemdə tətbiq edilmiş texniki məhdudiyyətin mövcudluğu kifayət deyil. Bu qərardan sonra Litvanın Ali İnzibati Məhkəməsi agentlərin məlumatlılığını və ictimaiyyətdən uzaqlaşma ilə bağlı sübutlarını qiymətləndirərək, onları üç qrupa ayırdı: (1) qoyulmuş məhdudiyyətdən xəbərdar olan və buna etiraz etməyən səyahət agentləri; (2) mesajdan və sistem dəyişikliyindən xəbərdar olan və qoyulmuş məhdudiyyətə etiraz edən səyahət agentləri; və (3) məhdudiyyətdən xəbərdar olduğuna dair heç bir sübutu olmayan səyahət agentləri. Məhkəmə qərara aldı ki, yalnız birinci qrupdakı səyahət agentləri qiymətlərin müəyyən edilməsinə görə məsuliyyət daşıya bilər, çünki yalnız bu qrup yuxarıda qeyd olunan bütün şərtləri yerinə yetirmişdir (Yaholnyk, 2023). Bu hal onlayn platformaların və rəqabət qanununun kəsişdiyi sahələrdə platforma menecerlərinin mesajlarının və texniki hərəkətlərinin və potensial rəqabət qanunu pozuntularının təsirlərinin qiymətləndirilməsində mühüm nümunədir.

hesab etdi, çünki agentlər təklifə "etiraz etmədilər" (Méndez, Sánchez, 2023). Qiymət alqoritmi biznes tərəfindən birtərəfli qaydada istifadə edilən və xaricdən təmin edilən proqram təminatı və ya sadə, ictimaiyyət üçün açıq olan qiymət müqayisəsi veb saytı kimi mövcud ola bilən kompüter proqramıdır. Bu cür proqramlar bazar dəyişikliklərinə tez reaksiya vermək, qiymətləri tənzimləmək və biznes qaydalarını və xərcləri optimallaşdırmaq üçün istifadə olunur ki, bu da onları həm onlayn, həm də kərpic biznesləri arasında populyar edir. Bununla belə, qiymət alqoritmləri bazarın şəffaflığını artırır, bazar iştirakçıları arasında ünsiyyəti asanlaşdırır və kooperativ razılaşmalardan kənara çıxmaların aşkarlanmasını asanlaşdırır, beləliklə də rəqabəti təhrif edə bilər. Bu, bütün dünyada antiinhisar orqanlarının diqqətini cəlb edib. Bu orqanlar alqoritmlər vasitəsilə qiymət əməkdaşlığını araşdırıb və AI - nin Fəaliyyəti haqqında Müqavilənin 101 - ci maddəsinin üfüqi əməkdaşlıq sazişlərinə tətbiq edilməsinə dair son təlimat layihəsində əksini tapmış xüsusi yanaşmalar işləyib hazırlayıblar (Yaholnyk, 2023).

Ölkəmizdə 4054 sayılı Rəqabətin Mühafizəsi haqqında Qanun mal və xidmət bazarlarında rəqabətin qarşısını alan, pozan və ya məhdudlaşdırıcı razılaşmaların, qərarların və praktikaların qarşısının alınması və bazarda hökmranlıq edən təsərrüfat subyektlərinin bu üstünlükdən sui - istifadə etməsinin qarşısının alınması və bu məqsədlə lazımı qaydalar və yoxlamalar edilərək rəqabətin qorunmasının təmin edilməsi məqsədini daşıyır.

Sözügedən qanunun 4 - cü maddəsinə əsasən, “Mal və ya xidmətlər üçün konkret bazarda rəqabətin birbaşa və ya dolaylı yolla qarşısının alınması, təhrif edilməsi və ya məhdudlaşdırılması məqsədi daşıyan və ya belə təsirə sahib olan və ya ola biləcək hər hansı müqavilələr, razılaşdırılmış təcrübələr və müəssisə birliklərinin qərarları və hərəkətləri qanunsuzdur və qadağandır”. 4/b bəndinə əsasən, mal və ya xidmətlər üçün bazarların bölüşdürülməsi və hər hansı bazar resurslarının və ya elementlərinin bölüşdürülməsi və ya nəzarəti qadağan edilmiş əməllərdir və cəza tələb edir. Buna görə də,

bu cür davranışı asanlaşdıran alqoritmdən istifadə edən bir neçə şirkət də rəqabət orqanları tərəfindən araşdırılacaq və cəzalandırılacaq.

Eyni zamanda, birtərəfli davranış baxımından, Meta, Google və Amazon kimi bir çox rəqəmsal şirkət, xüsusilə son on ildə rəqabətə zərər vermək üçün dominant mövqelərindən sui - istifadə edərək alqoritmlərdən istifadə etməkdə günahlandırıldı və rəqabət orqanları tərəfindən araşdırıldı. Bunlara özünə üstünlük vermək (*self - preferencing*) və həddindən artıq məlumat toplama kimi təcrübələr daxildir. Rəqabət orqanları üçün əhəmiyyətli problem bu alqoritmlərin şəffaflığının olmaması olmuşdur ki, bu da rəqəmsal bazarların araşdırılmasını və tənzimlənməsini çətinləşdirmişdir.

Aİ Rəqəmsal Bazarlar Qanunu (DPY) böyük texnoloji nəhəngləri, xüsusən də “qapı gözetçiləri” kimi çıxış edən “əsas platforma xidmətlərini” (*core platform services*) tənzimləməyi hədəfləyir. Bu, onların istifadəçilərinə ədalətsiz şərtlər tətbiq etmələrinin qarşısını almaq və ədalətli və açıq rəqəmsal bazarların mövcudluğunu təmin edir.

Qısacası, qarşıdakı dövrdə dünya üzrə rəqabət orqanlarının yoxlamasını tələb edəcək bir sıra əməkdaşlıq və birləşmələr gözlənilə bilər. Bundan əlavə, gələcək rəqibləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə innovativ şirkətləri əldə etməyə yönəlmiş “qatil birləşmələrin” (*killer acquisitions*) mövcudluğu da diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Bu kontekstdə çox güman ki, qarşıdakı dövrdə müxtəlif rəqabət orqanları bu cür birləşmələrə etiraz edəcək və ya şərtlər qoyacaq ³¹.

³¹ 4054 sayılı qanunda bu məsələ ilə bağlı aşağıdakı müddəə var:

Birləşmə və ya təhvil alma

Maddə 7 – (Dəyişiklik edilmiş birinci bənd: 16/6/2020 - 7246/2 - ci maddə) Bir və ya bir neçə müəssisənin, ilk növbədə, dominant mövqe yaratmaq və ya mövcud dominant mövqeyi gücləndirməklə, mal və ya xidmətlər üçün hər hansı bazarda səmərəli rəqabətin əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə nəticələncək şəkildə birləşməsi, vərəsəlik yolu ilə əldə edilmə halları istisna olmaqla, başqa

2022 - ci ildə nəşr olunan "Üfüqi Birləşmə və Satınalmaların Qiymətləndirilməsi Bələdçisi"ndə Türkiyədəki Rəqabət Təşkilatı məlumatların süni intellekt baxımından əhəmiyyətli bir giriş halına gəldiyini və birləşmələr nəticəsində müəssisələrin əldə edəcəyi məlumat gücünün və məlumat toplama imkanlarının bazardakı rəqabətə təsirlərinin araşdırılmasına ehtiyac olmadığını vurğulamışdır.

(89) *Eyni zamanda, müəssisələr tərəfindən toplanan məlumatlar çoxtərəfli rəqəmsal bazarlarda qiymətlərin və ticarət şərtlərinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Sözügedən məlumatlar, təklif olunan biznes və xidmətlərin inkişafında istifadə olunmaqla yanaşı, əlaqəli bazarlardakı xidmətlər baxımından da əhəmiyyətlidir və eyni zamanda “sıfır qiymətli” xidmətlər təklif edən platformalara ünvanlı reklam vasitəsilə təklif etdikləri xidmətlərdən gəlir əldə etməyə imkan verir. Bu kontekstdə məlumatlar onlayn xidmətlər, istehsal prosesləri, logistika, smart cihazlar və süni intellekt baxımından rəqəmsal bazarlar üçün mühüm bir giriş halına gəldi. Bu kontekstdə həddindən artıq məlumat toplanması və ya məlumatların intensiv istifadəsi və ya birləşməsi, həmçinin məlumatlara çıxışın qarşısının alınması və ya girişdə ayrı – seçkilik kimi məsələlər bazar gücünün artırılması, giriş üçün maneələrin yaradılması və ya istehlakçıların platformaya bağlanması kimi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Buna görə də, birləşmələr nəticəsində müəssisələrin əldə edəcəyi məlumat gücü və məlumat toplama imkanlarının bazardakı rəqabətə təsirlərini araşdırmaq lazımdır. Bu qiymətləndirmələrdə məlumatların təkrar istehsal oluna bilməsi, başqa mənbələrdən toplanma bilməyəcəyi, başqa məlumat dəstləri ilə əvəzlənmə dərəcəsi, onların köhnəlməsi üçün nə qədər vaxt lazım olduğu, əməliyyat tərəflərinin hansı istifadəçi məlumatlarını topladığı və onlardan nə qədər və hansı tezlikdə, hansı məqsədlər üçün istifadə etdikləri,*

müəssisənin aktivləri və ya ortaqlıq payları və ya ona idarəetmə hüququ verən alətlər qanunsuzdur və qadağandır.

Şura kommunikelərlə hansı birləşmə və satınalma növlərinin Şuraya bildirilməli olduğunu və hüquqi qüvvəyə minməsi üçün icazənin alınmasını elan etməlidir.

rəqiblər tərəfindən toplanan məlumatların ölçüsü, fərdi məlumat toplusunun mühafizəsi və ya bazara daxil edilməsi prosesi ilə bağlı siyasətlər üzrə təhlillər aparıla bilər ³².

Bundan əlavə, bu yeni süni intellekt sistemləri ilə bazarda yaxşı mövqe tutan şirkətlər arasında daha kiçik rəqiblərin bu texnologiyalara girişinin qarşısını ala və ya məhdudlaşdırma biləcək xüsusi razılaşmaların yaranacağı gözlənilir. Bu prosesdə birləşən şirkətlərin cari və ya potensial rəqiblər olması kimi bir çox məsələlər nəzərdən keçiriləcək. Bundan əlavə, rəqəmsal bazarlarda rəqabət hüququ kontekstində geniş şəkildə araşdırılan müvafiq bazarların tərfi çoxlu suallar doğuracaq. Məsələn, hər bir süni intellekt sistemi üçün fərqli müvafiq bazarlar müəyyən ediləcəkmi? ChatGPT axtarış motorunun rəqibidirmi?

Süni intellektin sürətli inkişafı rəqabət orqanlarının öz yurisdiksiyaları çərçivəsində öz rəqabət təhlillərində süni intellekt sistemlərinin gələcək nəticələrini (ex ante) qabaqcadan görmək çətinliyini artıracaq.

Süni intellektin sürətli inkişafı təkcə qiymət tənzimlənməsini asanlaşdırma bilməz, həm də qiymət və ya əməliyyat ayrı – seçkiliyini və təkrar satış qiymətləri və ya xüsusi paylamalar kimi şaquli məhdudiyyətlərin həyata keçirilməsini sadələşdirə bilər və bu, şirkətlərə istehlakçıların üstünlüklərini və profillərini daha dəqiq təhlil etməyə və bu məlumatlara əsaslanaraq, toplanan böyük miqdarda məlumat sayəsində müştərilərin ödəməyə hazır olduqları ən yüksək qiymətləri təyin etməyə imkan verir. Bununla belə, hər yurisdiksiyanın bu cür təcrübələri araşdırmaq və cəzalandırmaq üçün təchiz olunduğunu söyləmək çətinidir (Méndez, Sánchez, 2023). İstismarçı davranış, istehlakçı rifahından faydalanmaq və mənfəəti maksimuma çatdırmaq üçün müvafiq bazarda iqtisadi agent tərəfindən əhəmiyyətli gücdən istifadə edilməsi kimi qəbul

³² [https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/kilavuzlar/yatay - birlesme - ve – devralmalarin - degerlendirilmesi - hakkında - kilavuz - 2022 - 20220304105516737 - pdf](https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/kilavuzlar/yatay-birlesme-ve-devralmalarin-degerlendirilmesi-hakkinda-kilavuz-2022-20220304105516737-pdf)

edilir. İstehlakçı rifahı istehlakçıların ödəməyə hazır olduqları ilə faktiki ödədikləri arasındakı fərqdır. Başqa sözlə, şirkətlər qiymət və ya rəftarda ayrı - seçkilik edəndə bu artıq hissəni özləri üçün götürürlər.

Təcrübə göstərir ki, maşın proqramlaşdırması, məlumatların işlənməsi və alqoritmlərə əsaslanan süni intellekt çox vaxt mürəkkəb, qeyri - şəffaf və məlumat tələb edir. Buna görə də rəqabət orqanlarının ədalətli və rəqabətli bazarların təmin edilməsi üçün bu vasitələrin işlənilib hazırlanmasını və istifadəsini yaxından araşdırması gözlənilir. Texnologiya nəhəngləri süni intellekt chatbotlarını və digər süni intellekt sistemlərini mövcud platformalarına inteqrasiya etməyi planlaşdırırlar ki, bu da onların bazar gücünü artırma və ya digər bazarlardakı dominant mövqelərini gücləndirə bilər.

Türkiyə qanunvericiliyində 4054 sayılı Qanunda hakim mövqe “müəyyən bir bazarda bir və ya bir neçə müəssisənin rəqiblərindən və müştərilərindən asılı olmayaraq qiymət, tədarük, istehsal və paylama həcmi kimi iqtisadi parametrləri müəyyən etmək səlahiyyəti” (maddə 3) şəklində müəyyən edilməklə “Bir və ya bir neçə müəssisənin ölkənin bütün və ya bir hissəsində mal və ya xidmətlər bazarında öz dominant mövqelərindən təkbaşına və ya başqaları ilə müqavilələr və ya birgə hərəkətlər yolu ilə sui - istifadə etməsi qanunsuzdur və qadağandır” (Maddə 6).

Antiinhisar sahəsində müzakirə olunan əsas məsələ alqoritmlərin və maşınların hərəkətlərinə görə kimin məsuliyyət daşmasıdır. Bəzi ekspertlər qeyd ediblər ki, “qanunsuz hərəkətin alqoritmədən faydalanan şəxslər tərəfindən əvvəlcədən görülmə bilən və ya proqnozlaşdırıla bilən olub - olmadığını qiymətləndirmək bir problemdir”. Digər tərəfdən, Avropa Komissiyasının bir üzvü qeyd etdi: "Avtomatlaşdırılmış sistemlərin yaratdığı problemlər çox realdır. Əgər onlar şirkətlərə qiymətləri təyin etməyə kömək etsələr, bu zaman əslində bizim iqtisadiyyatımızı hamı üçün daha da pisləşdirə bilərlər. Beləliklə, rəqabətin tərəfdarları olaraq, şirkətlərin

kompiuter proqramının arxasında gizlənə bilməyəcəyini və əməkdaşlıq etməməyə görə məsuliyyətdən qaça bilməyəcəyini açıq şəkildə bildirməliyik." Bundan əlavə, Müvəkkil şirkətlərin son nəticədə rəqabət əleyhinə davranışı asanlaşdıran süni intellekt sistemlərinə görə məsuliyyət daşıyacağını bildirmiş və şirkətlərin bu sistemlərin necə işlədiyini bilməli olduğunu vurğulamışdır (Méndez, Sánchez, 2023).

Bu günə qədər bəzi rəqabət orqanları ChatGPT fenomeni ilə bağlı narahatlıqlarını ifadə etdilər. Məsələn, ABŞ Ədliyyə Departamenti (DOJ) süni intellekt sistemlərinin alətlər olduğunu bəyan etdi və buna cavab olaraq, bu texnologiyanı anlamaq qabiliyyətinə sahib olan məlumat alimləri və ekspertləri işə götürməyə başladı.

Həqiqətən də, Avropada bəzi rəqabət orqanları həm rəqabət, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi, həm də maliyyə nəzarəti sahələrində monitoring və yoxlama mexanizmlərinin bir hissəsi kimi bir müddətdir alqoritmik auditdən istifadə edirlər. Alqoritmik audit alqoritmlərin idarə edilməsinə dair sənədlərin, alqoritmlərin sınaq nəticələrinin və ya onların daxili işlərinin araşdırılmasını nəzərdə tutur. Bununla da alqoritmlərin şəffaflıq və idarəetmədən məhrum "qara qutu"ya çevrilməsinin qarşısının alınması nəzərdə tutulur.

Hazırda bütün dünyada rəqabət orqanları öz vəzifələrini daha səmərəli yerinə yetirmək üçün süni intellekt texnologiyaları haqqında bilik və anlayışlarını genişləndirməlidirlər. Süni intellekt alətləri xüsusilə dövlət satınalmalarında sövdələşmə sxemlərinin və bazarlarda qeyri - adi qiymət hərəkətlərinin müəyyən edilməsində son dərəcə faydalı ola bilər. Rəqabət orqanları üçün rəqabət əleyhinə davranışı müəyyən etmək və araşdırmaq üçün süni intellekt texnologiyalarından istifadə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Toxunulmazlıq Proqramlarına rəqabət orqanlarına təqdim edilən müraciətlərin son illərdə azaldığını nəzərə alsaq, bu, daha vacibdir. Bu proqramlar şirkətlərə rəqabət əleyhinə fəaliyyətlər barədə məlumat verdikləri təqdirdə cinayət sanksiyalarından immunitet təmin edir. Digər tərəfdən, süni intellekt texnologiyaları da audit

proseslərini asanlaşdırırlar. Məsələn, onlar xüsusi öhdəliklərə, birləşmə və satınalma şərtlərinə və ya rəqabət araşdırmalarının erkən dayandırılmasından irəli gələn öhdəliklərə nəzarət etmək üçün istifadə edilə bilər. Bu, rəqabət orqanlarının effektivliyini artırır və daha ədalətli və balanslaşdırılmış bazar mühitinə töhfə verə bilər.

Texnologiya nəhənglərinin dünya səviyyəsində nəzarət etdikləri təhsil məlumatlarının rəqabət hüququ qaydaları baxımından qiymətləndirilməsi də mühüm məsələdir. Rəqabət qanununda vurğulan ki, bu məlumatlar monopoliyaya alınmamalı, yəni yalnız bir və ya bir neçə şirkət tərəfindən tam şəkildə idarə olunmamalıdır. Bu isə o deməkdir ki, rəqabətdə olan digər şirkətlər süni intellekti inkişaf etdirmək üçün məhdud olsa belə, sözügedən məlumatlara çıxış əldə etməlidirlər. Bu vəziyyət ədalətli rəqabət mühitinin qorunması və saxlanması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə çıxış rəqabəti təşviq edir və bazarda daha çox innovasiyanın meydana çıxmasını təmin edir.

2.3.2.5. İstehlakçı hüququ

İstehlakçı qanunvericiliyi hər bir ölkəyə görə fərqli olsa da, Aİ istehlakçı qanunvericiliyindəki əsas prinsiplər istənilən sistemin əsasını təşkil edir. Bu prinsiplərə aşağıdakılar daxildir:

- (i) zəif tərəfin müdafiəsi;
- (ii) tənzimlənən qərar azadlığı (yəni istehlakçılar ən yaxşı qərar qəbul etmək üçün lazımı məlumatla sahibdirlər);
- (iii) ayrı - seçkilinin qadağan edilməsi; və
- (iv) İstehlakçıların məxfiliyinin qorunması.

Türkiyədə 6502 sayılı İstehlakçının Müdafiəsi Qanunu, 4 - cü maddəsində hər cür istehlakçı əməliyyatlarında və istehlakçı yönümlü tətbiqlərdə nəzərə alınacaq əsas prinsipləri müəyyən edir. Bu prinsiplər isə ümumilikdə Aİ tənzimləmələri ilə üst - üstə düşür, lakin istehlakçıların məxfiliyinin qorunmasını əhatə etmir.

Süni intellekt marketing və reklamda inqilab etmək potensialına sahibdir. Bununla belə, rəqəmsal dövrdə istehlakçıların hüquqlarını qorumaq üçün bir çox problem var. Şirkətlər tərəfindən toplanan məlumatların miqdarı artdıqca, ayrı - seçkilik, məxfiliyin pozulması və aldadıcı reklam kimi sui - istifadə hallarının artması riski var.

Birinci varianta gəlicə, süni intellekt informasiya asimetriyasını artırma və şirkətlərə istehlakçıların üstünlüklərini daha ətraflı müəyyən etməyə imkan verə bilər, beləliklə, bu məlumatdan istifadə edərək və istifadəçilərin zərərinə öz kommersiya təcrübələrini maksimum dərəcədə artırma bilər. Yenə ayrı - seçkilik yaradan qiymətlər və əlaqəli satışlar ola bilər, eyni zamanda həssas və ya imkansız əhaliyə yönəlmiş potensial sui - istifadə xarakterli reklamlar da ola bilər. Buna görə də, istehlakçı qanunvericiliyi süni intellekt sistemlərinin mal və ya xidmətlərin bazara çıxarılması üçün istifadə edildiyi zaman məhdudiyyətlərin müəyyən edilməsində mərkəzi rol oynamalıdır.

Aİ Komissiyasının təklifində Avropa İstehlakçı Təşkilatı (BEUC) süni intellektdən istifadənin “istehlakçıların muxtariyyəti və öz müqəddəratını təyin etməsinə, onların məxfiliyinə, məhsul və xidmətlərlə qarşılıqlı əlaqədə olma qabiliyyətinə və nəticədə şirkətləri məsuliyyətə cəlb etmək qabiliyyətinə əhəmiyyətli” risklər və böyük təsirlər” göstərəcəyini qəbul edən bir sənəd dərc etdi.

Eyni zamanda, Komissiyanın süni intellekt ilə əlaqəli təklif etdiyi paket də Məhsul Məsuliyyəti Direktivinə yenidən baxılmasını tələb edir. Buraya rəqəmsal dövrdə məhsul məsuliyyəti qaydalarının modernləşdirilməsi daxildir. Komissiyanın fikrincə, bu, robotlar, dronlar və ya ağıllı ev sistemləri kimi məhsullar proqram təminatı yeniləmələri, süni intellekt və ya məhsulun funksionallığı üçün zəruri olan rəqəmsal xidmətlər səbəbindən təhlükəli vəziyyətə düşdükdə və ya istehsalçılar kibertəhlükəsizlik zəifliklərini aradan qaldıra bilməyəndə dəymiş ziyanın ödənilməsinə imkan verəcək.

Digər tərəfdən, süni intellekt istehlakçılara xərcləri azaltmaqla və onlara pul qazandırmaqla bir çox cəhətdən fayda verə bilər. Məsələn,

süni intellekt qiymət və keyfiyyət müqayisələrini asanlaşdırmaq, qiymətləri daha yaxşı başa düşmək və digər faydalı məqsədlər üçün əməliyyat xərclərini azaltmaqla istehlakçılara kömək edə bilər.

Aİ - də Rəqəmsal Bazar Xidmətləri Qanunu (DSA) Aİ - nin bu cür bazarlarda istehlakçı hüquqlarını qorumaq söylərinin əhəmiyyətli nümunəsidir. Qanun istifadəçilərin məxfiliyini və məlumat hüquqlarını pozan bir sıra davranışları qadağan edən müddəaları əhatə edir və təhqiredici və ya yanlış davranışın qarşısını almaq üçün rəqəmsal platformalara hesabatlılıq və şəffaflıq öhdəlikləri qoyur. Bununla yanaşı olaraq, aydındır ki, süni intellekt, xüsusən də istifadəçilərlə birbaşa qarşılıqlı əlaqədə olduqda və ya geniş şəkildə istifadə edildikdə, istehlakçı hüquqlarının qorunmasını təmin etmək üçün bütün dünyada mövcud qanunvericilik bazalarına məxfilik, ədalətli müqavilə şərtləri və ayrı - seçkiliyə yol verilməməsi kimi bir çox əlavə problemlər təqdim edəcək.

2.3.2.6. Əmək Qanunu

Süni intellektin işə təsiri iş dünyasında şəffaflıq, hesabatlılıq və ədalətlə bağlı suallar doğurur. Gələcək süni intellekt sistemlərinin necə yerləşdirilməsindən və işçilərin necə qorunduğundan asılı olacaq.

ABŞ - da Bərabər Məşğulluq İmkanları Komissiyası (EEOC) süni intellektdən istifadənin əlilliyi olan namizədlərin və ya işçilərin işdən xaric edilməsinə səbəb ola biləcəyi vəziyyətləri və bu vəziyyətlərin necə həll edilməli olduğunu özündə əks etdirən təlimat dərc edib. İşəgötürənlərin süni intellekt alətlərindən istifadə edərkən işçiləri ayrı - seçkilikdən və məxfilik pozuntularından qorumaq da vacibdir. ABŞ - ın İllinoys kimi bəzi ştatları işə qəbul proseslərində süni intellektdən istifadəni tənzimləyən qanunlar qəbul ediblər. Məsələn, Süni İntellekt Video Müsahibə Qanunu işəgötürənlərdən video müsahibələrdə süni intellektdən istifadə edərkən müəyyən açıqlamalar verməsini və namizədlərin razılığını almağı tələb edir.

2022-ci ilin may ayında EEOC yaşa görə ayrı - seçkiliyə görə ingilis dili müəllimlərini işə götürən bir qrup şirkətə qarşı məhkəmə iddiası qaldırdı. EEOC-a görə, 2020-ci ilin yazında qısa müddət ərzində şirkətlər 55 yaşdan yuxarı qadınları və 60 yaşdan yuxarı kişiləri avtomatik olaraq işdən kənarlaşdırmaq üçün ərizəçi proqramlarını təyin etdilər. Bu, yaş həddini keçən 200 - dən çox insana təsir etdi. Tərəflər şirkətlərdən bir sıra qeyri - monetar şərtlərə riayət etməyi tələb edən geniş razılaşma əldə etdilər. Bu şərtlərə işin şirkətin yüksək səviyyəli rəhbərliyinə və insan resursları heyətinə bildirilməsi, üçüncü tərəf tərəfindən federal bərabər məşğulluq imkanları qanunları üzrə hərtərəfli təlimlərin verilməsi və rədd edilmiş ərizəçilərin yenidən müraciət etməyə dəvət edilməsi (EEOC - a bildiriş öhdəliyi ilə) daxildir (Marshall et al, 2024).

ABŞ Əmək Nazirliyinin məlumatına görə, iş yerində süni intellektdən istifadənin artması, işə qəbul qərarlarından tutmuş planlaşdırmaya qədər müxtəlif sahələrdə bərabərsizliklərin və qərəzli nəticələrin artması riskini yaradır. Bu, qadınlar və rəng qrupları üçün xüsusi risklər yarada bilər. Bu sistemlərdə ədalətsiz iş şəraiti, aşağı əmək haqqı və ədalətsiz işdən çıxarılma ilə nəticələnə bilən sistemli qərəzlər ola bilər. Beləliklə, iş yerində süni intellektdən istifadəyə dair təlimatlar və qaydalar işçilərin məxfiliyini, təhlükəsizliyini və hüquqlarını qorumağa kömək edə bilər.

ABŞ - ın Ayrı - seçkiliyə Qarşı Qanunun VII başlığı işəgötürənlərə işə aid olmayan və işin tələblərinə uyğun gəlməyən qərəzsiz testlərdən və ya seçim metodlarından istifadə etməyi qadağan edən mühüm ayrı - seçkiliyə qarşı istifadə olunan qanundur. Bu testlər və ya üsullar qorunan qrupları (məsələn, irq, rəng, din, cins, milli mənşə) qeyri - mütənasib şəkildə istisna edərsə qadağandır. Müəyyən bir qrupa mənfi təsir göstərən bu cür qərəzsiz testlər və ya seçim üsulları “fərqli təsir” və ya “mənfi təsir” adlanan ayrı - seçkilinin bir forması hesab olunur. Bu cür ayrı - seçkilik xüsusilə məlumat nümunələrini tanıyan və proqnozlar verən Sİ alətləri ilə

əlaqələndirilir, çünki bu alətlər əsas alqoritmlər qərərli olduqda qərərli nəticələr verə bilər.

Bərabər Məşğulluq İmkanları Komissiyası (EEOC) 2023 - cü ilin may ayında işə götürmə proseslərində süni intellektdən istifadəyə dair xüsusi təlimat verdi. EEOC - a görə, bir qrupun qəbul nisbəti digər qrupdan “əhəmiyyətli dərəcədə” aşağı olarsa, süni intellekt “mənfi təsirə” sahibdir. 2023 - cü ilin may ayında olan təlimatı "əhəmiyyətli" sözünün mənasının nə demək olduğunu müəyyən etmək üçün "beşdə dörd qayda"nı təyin etdi. Namizədlərin bir qrupunun qəbul nisbəti digər qrupun qəbul nisbətinə nisbətə beşdə dördə (80 faiz) azdırsa, bu, “əhəmiyyətli dərəcədə” fərqli hesab olunur. İşəgötürənlər seçim proseslərinin bu meyarlara uyğun olmasını təmin etməlidirlər. Bununla belə, istifadə edilən Sİ aləti üçüncü tərəf tərəfindən hazırlanmış və ya bir agentlik tərəfindən həyata keçirilmiş olsa belə, onlar yenə də ayrı - seçkilik xarakterli seçim metodlarına görə məsuliyyət daşıya bilərlər (Marshall et al, 2024).

Süni intellektdən istifadə işçilərin təşkilatlanma və kollektiv sövdələşmə hüquqlarına təsir göstərə bilər. İnkişaf etmiş ölkələrdə həmkarlar ittifaqları süni intellekt kimi yeni texnologiyaların iş yerinə inteqrasiyasında daha çox söz sahibi olmağa başlayıb. Bu texnoloji yeniliklərin işçilərin hüquqlarına, əməyin təhlükəsizliyinə və iş şəraitinə mənfi təsir göstərməməsi üçün tədbirlər görülməkdədir. Həmkarlar ittifaqları süni intellekt texnologiyaları iş yerinə tətbiq edilməzdən əvvəl işçilərin xəbərdar edilməsini, onların işlərə təhlükə yarada biləcək istifadəsinin qarşısının alınmasını və şəxsi məlumatların və ya rəqəmsal şəkillərin istifadəsi üçün icazənin alınmasını tələb edir. Bundan əlavə, əmək hüquqları müdafiəçiləri işçilərin məlumat əldə etmək hüquqları, iş yerində monitoring və alqoritmik qərar qəbul etmə vasitələrindən şəffaf istifadə və bu texnologiyaların istifadəsi üzrə kollektiv sövdələşmə hüququ kimi məsələlərlə bağlı hüquqi tənzimləmələri dəstəkləyirlər.

ABŞ - da həmkarlar ittifaqları öz kollektiv müqavilələrində süni intellekt kimi yeni texnologiyaların iş yerində istifadəsinə üstünlük verən müddəalar almağa başlayıblar. Bu müddəalara işəgötürənlərin işə götürülməzdən əvvəl texnologiyayı elan etməsi, yaradıcı sahələrdə iş təhlükəsizliyini təhdid edən süni intellektdən istifadəyə məhdudiyyətlərin qoyulması və müəyyən alətlərdən istifadə üçün fərdi razılığın tələb edilməsi daxil ola bilər. Məsələn, Hollivuddakı Yazıçılar Gildiyası və **SAG - AFTRA**³³ müzakirələrində süni intellektin generativ məzmunu təsiri və aktyorların rəqəmsal şəkillərinin istifadəsi ilə bağlı danışıqlarda mühüm zamanət əldə ediblər.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında son icraçı sərəncamlar məsuliyyətli süni intellekt istifadəsinin təşviqində hökumətin roluna və həmkarlar ittifaqı və ictimai siyasətin işçilərin hüquqlarının qorunmasında bir - birini necə tamamlaya biləcəyinə toxunur. Bu sərəncamlar süni intellektdən məsuliyyətli istifadəni təşviq etmək, işçiləri möhkəm texnologiya ilə bağlı hüquqlarla təmin etmək və işçi mərkəzli texnologiya inkişafını dəstəkləmək üçün dövlət xərclərini artırmaq üçün strategiyalar təklif edir. Bu strategiyalara işçilərin məlumat hüquqları, rəqəmsal texnologiyaların işəgötürənlər tərəfindən necə istifadə olunacağına dair məhdudiyyətlər, ayrı - seçkiliyə yol verilməməsi və texnologiyadan istifadə üzərində təşkilatlanma və sövdələşmə hüququ daxildir. Onlar həmçinin süni intellektin tərtibatında və tətbiqində işçilərin iştirakının vacibliyini

³³ SAG - AFTRA (Screen Actors Guild - American Federation of Television and Radio Artists), Birliyin adı "Ekran Aktyorları Gildiyası – Amerika Televiziya və Radio Rəssamları Federasiyası" - dır. Bu, ABŞ - da kino, televiziya, radio və digər media sahələrində çalışan aktyorlar, aparıcılar və jurnalistlər kimi peşəkarları təmsil edən birlikdir. SAG və AFTRA 2012 - ci ildə birləşərək güclü bir ittifaq yaratdılar. Birləşmə media və əyləncə işçilərinin hüquqlarını qorumaq və inkişaf etdirmək imkanlarını artırmaq məqsədi daşıyır. Həmkarlar ittifaqı üzvlərinin iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, ədalətli əmək haqqının təmin edilməsi və işdə qarşılaşa biləcəkləri peşəkar məsələlərdə onlara köməklik etmək üçün danışıqlar aparır və razılaşmalar əldə edir.

vurğulayır və süni intellektin ictimai maraqlara xidmət etməsinin təmin edilməsində işçilərin rollarının vacibliyini qəbul edirlər.

Bu tərəqqi, texnoloji irəliləyişlərin bütün maraqlı tərəflərə, xüsusən də işçi qüvvəsinə fayda verməsi üçün iş yerində Sİ - nin tətbiqini idarə etmək üçün qanunvericiliyi, həmkarlar ittifaqı danışıqlarını və dövlət siyasətini bir araya gətirməyin vacibliyini vurğulayır.

Təkcə ABŞ-da, yaxın 30 ildə iş yerlərinin demək olar ki, 50%-nin süni intellekt və robot texnikası riski altında ola biləcəyi təxmin edilir; avtonom idarəetmənin yaranması nəqliyyat işlərinin ixtisara salınmasının bariz nümunəsidir. Bunun vergi siyasətinə və qanunlarına da təsiri ola bilər. Bill Qe Sİ - nin və Elon Mask kimi şəxslər vergilərin hökumət üçün ən vacib resurs olduğunu və yaxın illərdə insanın işçi qüvvəsində iştirakı süni intellektlə əvəzləndiyi üçün işsizlərə kömək etmək üçün başqa maliyyə vasitələrinin ola biləcəyini və avtomatlaşdırma vergisinin bunun üçün uyğun yer ola biləcəyini iddia edirlər.

Oxunması tövsiyə olunur

Məqalə: İşə qəbul proseslərində süni intellektdən istifadə və alqoritmik ayrı - seçkilik

[https://dergipark.org.tr/en/download/article - file/3592726](https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3592726)

2.3.2.7. Beynəlxalq Özəl Hüquq

Alqoritmlər və dronlar üçün məsuliyyət qaydalarının daha asan olduğu ölkələrdə, aidiyyəti şəxslər beynəlxalq xüsusi hüquq

qaydalarından istifadə edərək məhkəmə iddiaları qaldırmağa meyilli ola bilirlər. Beynəlxalq özəl hüquq sahəsində əsas sual hansı məhkəmənin yurisdiksiyasına sahib olması və bu işdə hansı ölkənin qanununun və ya yurisdiksiyasının tətbiq edilməsidir. Beynəlxalq özəl hüquqla bağlı məsələlər vacibdir, çünki Si - lər çox vaxt qlobal təsirə sahibdir.

Beynəlxalq Özəl Hüquq xarici elementləri əhatə edən hüquqi mübahisələrə baxır. Buraya tərəflərin müxtəlif ölkələrdən olduğu və ya məsələlərin birdən çox ölkəyə aid olduğu hallar daxildir. Bu hüquq sahəsi bir işə hansı ölkənin qanununun tətbiq olunduğunu və bir ölkədə qəbul edilən qərarların digər ölkədə necə tanınacağını və icra ediləcəyini müəyyən edir.

Beynəlxalq özəl hüquq həmişə mürəkkəb bir sahə olub və bu qanunun onlayn mühitdə tətbiqi xüsusilə çətin məsələdir. Bu həm yurisdiksiyanın həddən artıq genişlənməsi, həm də bəzi sahələrdə yurisdiksiya boşluqlarının yaranması ilə əlaqədardır. Əslində, insanın internet üzərindəki fəaliyyətinin qlobal əhatə dairəsi həmin şəxsi bir çox ölkələrin yurisdiksiyasına və qanunlarına məruz qoya bilər. Bu, fərdi istifadəçilərdən tutmuş ən böyük internet şirkətlərinə qədər hər kəsi internetdən istifadə edərkən gözlənilməz hüquqi nəticələrlə üzləşir. O, həmçinin məhkəmələrə və tənzimləyicilərə təzyiq göstərir, çünki yurisdiksiya iddiaları onların müvafiq icra imkanlarını üstələyir. Geniş yurisdiksiya iddiaları tənzimləyicilərdən hansı məqsədlərə nail olmaqda seçici olmalarını tələb edə bilər ki, bu da qanunun aliliyinə xələl gətirə bilər, hansı ki, qanun qarşısında hər kəsə bərabər münasibət göstərilməlidir. Dünyanın ən parlaq hüquqi ağıllarının intensiv söylərinə baxmayaraq, bu çətin vəziyyətlərin həlli yolları hələ tapılmayıb (Svantesson, 2019).

Beynəlxalq Özəl Hüquq süni intellektlə bağlı unikal problemlərlə üzləşir. Süni intellekt texnologiyaları və onların istifadəsi tez - tez milli sərhədləri aşaraq yurisdiksiya, hansı qanunun tətbiq olunduğu və onun necə tətbiq olunduğu ilə bağlı mürəkkəb suallar

doğurur. Sİ və Beynəlxalq Özəl Hüququn kəsişdiyi əsas məqamlardan bəziləri bunlardır:

Yurisdiksiya və tətbiq olunan qanun: Süni intellektlə bağlı mübahisələrdə hansı ölkənin qanunvericiliyinin tətbiq olunduğunu müəyyən etmək çətin məsələdir. Məsələn, bir ölkədə hazırlanmış süni intellekt sistemi başqa ölkədə zərər verirsə, hansı ölkənin qanunu tətbiq edilir? Beynəlxalq Özəl Hüquq bu sualları həll etməyə kömək edir.

Müqavilələr və Sİ : Sİ tətbiqləri çox vaxt müqavilələri əhatə edir. Beynəlxalq Özəl Hüquq müxtəlif ölkələrdən olan tərəflər arasında bu müqavilələrin şərh olunduğu qanunu müəyyən edir.

Məsuliyyət və süni intellekt: Süni intellekt zərər və ya itkiyə səbəb olduqda, kimin məsuliyyət daşması və hansı ölkənin zərər qanununun tətbiq edilməsi vacib məsələlərdir. Beynəlxalq Özəl Hüquq səhlənkarlıq, məhsul məsuliyyəti və istehlakçıların müdafiəsi kimi məsələlərlə bağlı təlimat verir.

Məlumatların mühafizəsi və məxfilik: Süni intellekt çox vaxt şəxsi məlumatların sərhədlər boyu emalını əhatə edir. Beynəlxalq Özəl Hüquq, xüsusən də beynəlxalq məlumat ötürülməsi zamanı hansı ölkənin məxfilik qanunlarının tətbiq olunduğunu müəyyən edir.

Əqli mülkiyyət hüquqları: Süni intellekt müəllif hüququ və patentlər kimi əqli mülkiyyət hüquqları ilə bağlı əhəmiyyətli problemlər yaradır. Qanunların ziddiyyəti prinsipləri süni intellektlə əlaqəli işlərə və ixtiralara hansı ölkənin əqli mülkiyyət qanunlarının tətbiq olunduğunu müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

Qərarların tanınması və icrası: Süni intellektlə bağlı hüquqi mübahisə bir ölkədə həll olunarsa, Beynəlxalq Özəl Hüquq həmin qərarın digər ölkələrdə tanınması və icrası üçün vasitələri təmin edir. Bu, Sİ texnologiyalarının qlobal miqyasda işləməsi üçün çox vacibdir.

Xülasə olaraq, Beynəlxalq Özəl Hüquq qlobal kontekstdə Sİ -nin hüquqi mürəkkəbliyi ilə məşğul olmaq üçün çox vacibdir. Bu,

transsərhəd süni intellekt fəaliyyətinin aydın hüquqi çərçivələrlə idarə olunmasını təmin edir və Sİ - nin inkişafı, tətbiqi və istifadəsində iştirak edən tərəflərin hüquq və öhdəliklərini qorumaqla mübahisələrin həllinə kömək edir.

Tətbiq olunan hüququn müəyyən edilməsində süni intellektdən istifadə beynəlxalq özəl hüququn üzləşdiyi problemlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Avstraliyalı hüquq professoru Dan Jerker B. Svantessona görə; *“Əgər insanlar avtomobil sürmək üçün öz həyatlarını süni intellektə təhvil verməyə başlayaqlarsa və süni intellektin hüquq sektorunda inqilab etmək potensialına sahib olduğu qəbul edilərsə, aydındır ki, süni intellekt beynəlxalq özəl hüququn üzləşdiyi bəzi problemlərin aradan qaldırılması üçün də istifadə edilməlidir”* (B. Svantesson, 2019).

2.3.2.8. Maliyyə cinayətləri

Son illərdə səlahiyyətliyərin və şirkətlərin söylərinə baxmayaraq, maliyyə cinayətləri getdikcə mürəkkəbləşir və aşkarlanması və qarşısının alınması çətinləşir. Bundan əlavə, çirkli pulların yuyulmasına qarşı qaydaların tətbiqi çoxlu resurs tələb edir, çünki bu qaydalar çox dinamikdir və qlobal miqyasda mürəkkəb tənzimləyici baza yaradır. Dünyanın dörd ən böyük mühasibat və konsaltinq şirkətindən biri olan Deloitte tərəfindən hazırlanan “Maliyyə Cinayətlərinə Uyğunluğun Gələcəyi” (*The Future of Financial Crime Compliance*) adlı hesabatla görə, təkcə ABŞ - da uyğunluq söylərinin dəyəri ildə 25 milyard dollardan çoxdur (Méndez, Sánchez, 2023). Texnoloji inkişafın maliyyə cinayətlərinə uyğunluğu necə dəyişdirdiyini və bank sektorunun bu dəyişən mənzərədə uyğunluq imkanlarını necə təkmilləşdirməli olduğunu araşdıran hesabat maliyyə cinayətlərinə uyğunluğu daha effektiv etmək üçün Sİ, maşın

öyrənməsi və Robotik Proseslərin Avtomatlaşdırılması kimi yeni texnologiyaların potensialına diqqəti cəlb edir ³⁴.

Aydındır ki, qanuna uyğunluq daim inkişafda və yenilikçi olmalıdır. Süni intellekt çirkli pulların yuyulması, terrorçuluğun maliyyələş - dirilməsi, bazardan sui - istifadə və fırıldaqçılıq kimi sahələrdə effektiv və sərfəli vasitə olmağa namizəddir. Süni intellektin böyük həcmdə məlumatı emal etməsi və təhlil etməsi və nümunələri müəyyən etməsi, şirkətlərə daha sürətli və daha məlumatlı qərarlar qəbul etməsinə kömək etməsi vacibdir. Süni intellekt uyğunluq qruplarına risklərin müəyyən edilməsində, İT proseslərinin təkmilləşdirilməsində və daha effektiv nəzarətlərin qurulmasında dəstək ola bilər. O, həmçinin əməliyyatların monitorinqi və fırıldaqçılığın aşkarlanmasında istifadə edilə bilər. Məsələn, səs yazılarının təhlili geolokasiya məlumatları, maraqların toqquşmasını müəyyən etmək və şübhəli əməliyyatları aşkar etmək kimi sahələrdə effektivdir (Méndez, Sánchez, 2023).

Çirkli pulların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə üçün istifadə edilən ənənəvi texnoloji proqramlar çox sayda yanlış müsbət nəticə və səhvlər yaradırdı ki, bu da bəzən maliyyə institutları üçün sanksiyalara səbəb olurdu. Bu hal, şirkətlərdən riskləri və hüquqi məsuliyyəti azaltmaq üçün insan resurslarına böyük sərmayə qoyuluşunu tələb edirdi. Bununla yanaşı, son illərdə daha çox maliyyə institutu öz SI alətlərini inkişaf etdirmək məqsədi ilə proqram təminatlarına sərmayə qoymağa başlayıb. Bu, onlara alqoritmlərini təkmilləşdirməyə və xərcləri azaltmağa imkan verdi. Bundan əlavə, ABŞ tənzimləyiciləri maliyyə cinayətləri ilə mübarizədə maşın öyrənməsindən istifadəni təşviq etmək üçün maneələri azaldıblar. Məsələn, Çirkli Pulların Yuyulmasına Qarşı Mübarizə Qanunu və 2020 - ci ildə qəbul edilmiş

³⁴ Hesabat mətni üçün baxın: <https://www2.deloitte.com/id/en/pages/financial - advisory/articles/financial - crime - compliance.html>

Milli Qanunsuz Maliyyə Strategiyası kimi təşəbbüslər bu istiqamətdədir.

2022 - ci ilin dekabr ayında **Wolfsberg (Volsberg) qrupu**³⁵, maliyyə cinayətləri ilə mübarizədə süni intellekt və maşın öyrənməsinin istifadəsi üçün "Volsberg Prinsipləri"ni nəşr etdi³⁶. Prinsiplər beş prinsipdən ibarətdir: qanuni məqsəd, mütənasib istifadə, dizayn və texniki ekspertiza, məsuliyyət və nəzarət, açıqlıq və şəffaflıq. Qrup maliyyə institutlarının uyğunluq proqramlarında Sİ və maşın öyrənməsinin istifadəsini dəstəkləyir. Bununla belə, o vurğulayır ki, bu texnologiyalardan istifadə məlumat etikası prinsiplərini nəzərə almalıdır. O, həmçinin Sİ - nin maliyyə cinayətlərinə nəzarətdə daha effektiv rol oynaya biləcəyini qəbul edir. Bu inkişaf maliyyə sektorundakı uyğunluq mütəxəssisləri üçün əhəmiyyətli problem yaradır, çünki onlar süni intellektə uyğunlaşmaq və dəyərli işləri yerinə yetirmək üçün qısa müddətdə bacarıqlarını inkişaf etdirməli olacaqlar.

Son zamanlar süni intellektin həssas məlumatları əhatə edən böyük məlumat dəstlərini saxlamaq və ya qeydə alınmış audionu təkrar istehsal etmək qabiliyyətinə görə cinayət törətmək üçün istifadə edilməsi ehtimalı ilə bağlı narahatlıq yaranıb. Europol 2023 - cü ilə qədər ChatGPT - nin cinayət fəaliyyətləri, xüsusən də fırıldaqçılıq, kiber fırıldaqçılıq və dezinformasiya üçün alət ola

³⁵ Wolfsberg Group (Volsberg Qrup), xüsusilə çirkli pulların yuyulmasına və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahələrində maliyyə cinayətləri risklərinin idarə edilməsi üçün çərçivələr və təlimatlar hazırlamaq məqsədi daşıyan on üç global bankın ittifaqidir. Qrup maliyyə əməliyyatlarında uyğunluq standartlarının müəyyən edilməsində təsirli rol ilə tanınır və beynəlxalq maliyyə cinayətləri riskinin idarə edilməsini təkmilləşdirmək səyləri ilə tanınır. Wolfsberg Group - un təlimat və prinsipləri bütün dünyada bank sənayesi tərəfindən geniş şəkildə qəbul edilmişdir. <https://wolfsberg-group.org/about>, daxil olmaq üçün 28.1.2024

³⁶ Maliyyə Cinayətlərinə Uyğunluqda Süni İntellekt və Maşın Öyrənməsindən İstifadəyə dair Wolfsberg (Volsberg) Prinsipləri, <https://wolfsberg-group.org/news/34>, daxil olmaq üçün 28.1.2024.

biləcəyi barədə xəbərdarlıq edən bir hesabat dərc etdi. Məsələn, zərərli kod yaratmaq üçün istifadə edilə bilən müxtəlif proqramlaşdırma dillərində kod yarada bilər.

Nəticədə, qarşıdakı dövrdə süni intellekt sistemləri üçün daha çox təhlükəsizlik nəzarəti qurulmalıdır. O cümlədən, süni intellekt alətlərindən istifadə edən şirkətlər şəxsi və məxfi məlumatların ciddi təhlükəsizlik standartları altında saxlanmasını təmin etməli, səlahiyyətli işçilər üçün giriş nəzarətlərini yeniləməli və pozuntu halında yenilənmiş protokollar tərtib etmək məcburiyyətində qalacaqlar.

Türkiyədə Maliyyə Kəşfiyyat Strukturu olan MASAK - ın 19 sayılı Ümumi Bildirişi, 11.10.2001 - ci il tarixli və 5549 sayılı Cinayət Gəliirlərinin Yuyulmasının Qarşısının Alınmasına dair Qanunun tətbiqi məqsədilə distant şəkildə müştərinin şəxsiyyətinin yoxlanılması üçün istifadə ediləcək identifikasiya üsulları ilə bağlı prosedur və prinsipləri tənzimləyir. Bildirşin *“Məsafədən (distant şəkildə) identifikasiya ilə bağlı ümumi prinsiplər”* adlı 4 - cü maddəsinin 9 - cu abzasında aşağıdakı müddəə nəzərdə tutulur:

“Məsafədən (distant şəkildə) identifikasiya üçün istifadə ediləcək süni intellektə əsaslanan tətbiqlərdə, bu Bölmədəki prinsiplərə uyğun gəlməsi şərti ilə;

a) *Müştəri nümayəndəsi tərəfindən uzaqdan identifikasiyada həyata keçirilən əməliyyatlar, onlayn və real vaxt rejimində qeyd edilmək şərti ilə, tam və ya qismən süni intellektə əsaslanan üsullarla həyata keçirilə bilər. Şəxsiyyətin müəyyən edilməsi prosesi ilə bağlı vizual və audio rabitənin bütövlüyünü və məxfiliyini təmin etmək üçün zəruri tədbirlər görülür. Bu məqsədlə həyata keçirilən vizual yoxlama ucdan - uca təhlükəsiz rabitə vasitəsi ilə həyata keçirilir və bütün hallarda vizual identifikasiya fasiləsiz tamamlanır. Məcburi Sİ tətbiqlərindən istifadə edildiyi halda, o, uzaqdan (distant) müəyyən edilən şəxsin real şəxs olduğunu yoxlayır və şəxsiyyət vəsiqəsindəki fotoşəkili şəkillərlə müqayisə edərək ərizəçinin təqdim edilmiş şəxsiyyət vəsiqəsinin sahibi olduğunu yoxlayır.*

b) Sİ tətbiqindən şəxsiyyəti təsdiq edən sənəddəki fotosəkil ilə məsafədən (distant) eyniləşdirilən şəxsin canlı görüntüsünü müqayisə etmək üçün istifadə edildiyi və ya müştəri nümayəndəsi olmadan tam şəkildə Sİ əsaslı tətbiq ilə real vaxt rejimində onlayn video zəng edildiyi halda; yaxın sahə rəhbərindən istifadə etməklə şəxsiyyəti təsdiq edən sənəddən əldə etmək mümkün olarsa, kontaktsız çipdə olan şəkil, alınmazsa, şəxsiyyəti təsdiq edən sənəddəki fotosəkil ərizəçinin canlı şəkli ilə müqayisə edildikdə və ya canlılıq testi aparılarkən istifadə ediləcək Sİ alqoritmının saxta təsdiq halının on milyonda birdən az olduğunu göstərən TSE hesabatı əldə edilir. Sİ alqoritmı xarici mənzəli bir təşkilatdan alınmışa və sözügedən təşkilatın xaricdə beynəlxalq etibarlı sertifikatı varsa, TSE hesabatı tələb olunmur ³⁷.

2.4. QANUNVERİCİLİYİN HAZIRLANMASI PROSESİNDƏ NƏZƏRƏ ALINACAQ MƏSƏLƏLƏR

Süni intellekt sahəsi ilə bağlı hüquqi tənzimləmələrin hazırlanması prosesində süni intellektin xarakterini nəzərə almaq vacibdir. Biz bu bölmədə bu ehtiyacı müzakirə edəcəyik.

Yeungə (2024) görə, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və universitetlər texnologiya sənayesi üçün müvafiq hüquqi nəzarət və hesabatlılıq mexanizminin yaradılmasında mühüm rola sahibdir. Bu sahədə potensialın olmaması sənayenin maliyyələşdirmə yolu ilə etik ekspertləri öz xeyrinə cəlb etmək meyli ilə daha da vurğulanır. Bu kontekstdə akademik ekspertlərin müstəqilliklərini qoruyub saxlamaları böyük əhəmiyyət kəsb edir. İctimai hüquqşünaslar və hüquq sahəsi üzrə akademiklər süni intellekt dövrünə uyğun olaraq ictimai hüquq prinsiplərini yenidən formalaşdırmaq vəzifəsini öhdələrinə götürməlidirlər. Bu prosesdə gündəlik həyatımıza təsir edən infrastrukturların demokratiya və fərdi azadlıq kimi fundamental dəyərlərə sadıq qalaraq hüquqi prinsiplərə uyğun

³⁷ Maliyyə Cinayətlərinin İstintaq Şurasının Ümumi Bildirişi (Sıra No: 19) (Rəsmi Qəzet 30.04.2021/31470)

qurulmasını və saxlanmasını təmin etmək üçün alqoritm tərtibatçıları, kompüter və məlumat alimləri və elektron mühəndislərlə əməkdaşlıq etməlidirlər.

Qanunvericiliyin hazırlanması prosesində iştirak edən hüquq mütəxəssisləri süni intellektə tətbiq oluna bilən mövcud qanunvericilik bazalarını yaxşı bilməli və süni məlumatların toplanması, məlumatların seçilməsi, alqoritmik tələlər, virtual təhlükələr və süni intellektin müxtəlif formaları ilə bağlı sistem riskləri haqqında xüsusilə məlumatlı olmalıdırlar. Onlar həmçinin mülkiyyət hüquqları, məlumat və ticarət sirrinin qorunması, rəqabət və məxfilik kimi sahələrdə yarana biləcək məsələləri diqqətlə izləməlidirlər. Tədqiqatçılar, siyasətçilər, hökumət və özəl sektor üçün ən böyük problemlərdən biri qərəzsiz, humanist və daha ağıllı Sİ sistemlərini inkişaf etdirmək yollarını tapmaqdır. Süni intellekt sistemlərinin inkişafı ilə paralel olaraq, bu ağıllı sistemləri dizayn edən və işlədənlər üçün hüquqi məsuliyyətləri müəyyən edən və bu inkişafı uyğunlaşan hesabatlı çərçivələrin hazırlanması üçün ciddi səy tələb olunur (Greiman, 2021: 57).

Hökumətlər və şirkətlər tərəfindən süni intellekt texnologiyalarının vaxt keçdikcə artan istifadəsi, daxili bazarın qorunması və fundamental hüquqların müdafiəsi üçün xüsusi hüquqi bazanın yaradılmasının zəruri olduğunu göstərir. Bu, dövlət və özəl sektorda süni intellekt texnologiyalarına marağın artması ilə birləşərək, süni intellekt üçün müstəqil hüquqi bazanın hazırlanmasının əhəmiyyətini daha da artırır. Bu kontekstdə beynəlxalq təşkilatlar, xüsusən də süni intellektin inkişafı kontekstində insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müxtəlif sənədlər hazırlamışdır.

AK Nazirlər Komitəsinin 8 aprel 2020 - ci il tarixli və (2020) 1 nömrəli “Alqoritmik sistemlərin insan hüquqlarına təsiri” haqqında Üzv Dövlətlərə Təvsiyə Qərarında daxili hüquqi tənzimləmələrdə nəzərə alınmalı vacib məsələlər daxildir. Bu sənəd üzv dövlətlərin hökumətləri üçün bəzi tövsiyələri əhatə edir:

1. Alqoritmik sistemlərin insan hüquqlarına təsirini diqqətlə qiymətləndirilməsi,

2. Bu sistemlərdən istifadə zamanı şəffaflıq və hesabatlılıq prinsiplərinin gücləndirilməsi,

3. Fərdlərin məxfilik hüquqlarını və məlumatların qorunması standartlarının mühafizəsi,

4. Alqoritmik qərarların qəbulu proseslərində potensial ayrı - seçkiliyin və qərəzliliyin qarşısını almaq üçün lazımi tədbirlər görmək.

Bu tövsiyələr süni intellekt texnologiyalarından məsuliyyətli istifadəni və fundamental insan hüquqlarının qorunmasını təmin etmək üçün üzv dövlətlərin hökumətlərinə bələdçilik etmək məqsədini daşıyır. Bu kontekstdə hökumətlər və şirkətlər süni intellekt texnologiyalarından istifadə edərkən həm iqtisadi maraqları, həm də cəmiyyətin fundamental hüquqlarını nəzərə almalıdırlar.

Digər tərəfdən, sənədə daxili hüquqi müddəaların hazırlanması, həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı bəzi müddəalar da daxildir. Buna görə;

1. Alqoritmik sistemlərin əldə edilməsi, dizaynı, inkişafı və davamlı istifadəsi ilə bağlı onların qanunvericilik bazalarını, siyasətlərini və təcrübələrini nəzərdən keçirin ki, onların bu tövsiyənin əlavəsində göstərilən rəhbər prinsiplərə uyğun olması təmin olunsun;

2. Alqoritmik sistemlərlə bağlı müvafiq hüquqi, tənzimləyici və nəzarət çərçivələri vasitəsilə bu cür sistemlərin dizaynı, inkişafı və davamlı istifadəsində iştirak edən özəl sektorun subyektlərinin müvafiq qanunlara riayət etmələrini və BMT - nin Biznes və İnsan Hüquqları üzrə Rəhbər Prinsiplərinə və müvafiq regional və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq insan hüquqlarına hörmət etmək üçün öz öhdəliklərini yerinə yetirmələrini dəqiqləşdirmələri tövsiyə olunur.

Sənəddə alqoritmik sistemlər çərçivəsində insan hüquqlarını və əsas azadlıqlarını qorumaq və təşviq etmək öhdəlikləri ilə bağlı, qanunvericilik; Daimi araşdırma, Demokratik iştirak və məlumatlılıq və İnstitusional Çərçivələr başlıqları altında bir sıra ümumi tətbiq prinsiplərini müəyyən edir.

Avropa Komissiyasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili süni intellektlə bağlı qanunvericiliyin hazırlanmasında insan hüquqlarına əsaslanan hərtərəfli yanaşmaların olmamasına da diqqət çəkir. Müvəkkil süni intellekt sahəsinə beynəlxalq insan hüquqları standartlarının tətbiqi üçün bəzi tövsiyələr verir. Buna əsasən;

1. Süni intellektlə bağlı yeni qanunvericilik bazaları insan hüquqlarına zərər verə bilən bütün süni intellekt sistemlərinə şamil edilməli və bu sistemlərin hansı sektorda istifadə olunacağından asılı olmayaraq, bu sistemlərin həyat dövrünün bütün mərhələlərində və digər sistemlərlə qarşılıqlı əlaqədə olan zaman insan hüquqlarının qorunması ehtiyacını tam nəzərə almalıdır.

2. Üzv dövlətlər milli insan hüquqları institutları (ölkəmizdə TİHEK), hüquq sahibləri və vətəndaş cəmiyyəti ilə sıx əməkdaşlıq edərək süni intellekt sistemləri üzrə “insan hüquqlarına təsirin qiymətləndirilməsi”nin (İHTQ) aparılması üçün dövlət orqanları tərəfindən istifadə olunacaq xüsusi və müstəqil prosedur hazırlamalıdırlar.

3. İHTQ - lər məcburi, ex ante və ex post (əvvəlcədən və ya sonradan hazırlanmış) olmalıdır və onların prosesləri və nəticələri ictimaiyyətə açıq olmalıdır. Dövlət orqanları bu sistemlər haqqında kifayət qədər biliyə sahib deyillərsə, üçüncü şəxslərdən Sİ sistemlərini almamalı və istifadə etməməlidirlər. Effektiv İHTQ - lərin qarşısını alan hər hansı maneələr fəal şəkildə aradan qaldırılmalıdır.

4. Üzv dövlətlər süni intellektin tərtibatı, inkişafı və tətbiqinə kifayət qədər resurslara sahib bir və ya bir neçə tam müstəqil orqan tərəfindən nəzarət edilməsini və dövlət orqanları və özəl sektor subyektləri tərəfindən görülmən tədbirlərə dair şikayətləri izləmək,

araşdırmaq və həll etmək səlahiyyətinə sahib olmasını təmin etməlidir. Nəzarət orqanları öz monitorinq funksiyalarında, xüsusən də Milli İnsan Hüquqları Mexanizmləri ilə sıx əməkdaşlıq etmək məcburiyyətində olmalıdırlar.

5. Məhkəmə və qeyri - məhkəmə orqanları, xüsusilə tənzimləyici orqanlar və Milli İnsan Hüquqları İnstitutları adekvat resurslara sahib olmalı və süni intellekt sistemləri ilə bağlı insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı bütün iddialara bütöv və kəşişən perspektivdən effektiv və operativ müdaxilə edə bilməlidir³⁸.

Digər tərəfdən, Aİ - nin Sİ Qanunu, süni intellekt haqqında qanunun həyata keçirməli olduğu məqsədə bir nümunədir. Bununla bağlı qanunun məqsədi innovasiyaya ümumi ehtiyac və etik standartlara uyğun olaraq insan hüquqlarının müdafiəsi arasında balansı təmin etmək olmalıdır. O cümlədən, Sİ - nin hüquqi tərifinə olan tələbat insan yaradıcılığı və məşinlərin alqoritmik imkanları arasında qarşılıqlı əlaqədən irəli gələn mürəkkəb hüquqi məsələlərlə əlaqəlidir. Bu vəziyyət həm də süni intellektlə bağlı hüquqi bazanın daha konkret müəyyənəşdirilməsi zərurətini ortaya çıxarır.

Süni intellektin qanunla kəşşidiyi bir çox səviyyə var. Süni intellekt təkcə hüquqşünasların işini daha səmərəli etmir, həm də hüquqi anlayışları və təcrübələri dəyişdirir. Süni intellekt ənənəvi hüquqi strukturlara meydan oxuyur, qanunun özünü bu yeni fenomenə uyğunlaşdırmasını tələb edir. Bu proses süni innovasiya sahəsində innovasiyalara davamlı uyğunlaşmanı və qanunda Sİ - nin tətbiqini formalaşdıran yeni normaların, təlimatların və məhdudiyyətlərin müəyyən edilməsini tələb edir. Süni intellekt və robotların sosial təsirlərini və onlar üçün zəruri hüquqi tənzimləmələri müəyyən etmək üçün hərtərəfli araşdırma aparmaq vacibdir (Krausová, 2017: 61).

³⁸ la Commissaire aux droits de l'homme du Conseil de l'Europe (2023). Les droits humains dès la conception de l'IA une protection durable des droits humains à l'ère de l'intelligence artificielle, <https://rm.coe.int/-/les-droits-humains-des-la-conception-de-l-ia-une-protection-durable-d/1680ac78b3>

Süni intellekt texnologiyalarının hüquqi sahədə tənzimləyici rolu bu sistemlərin istifadəsi ilə bağlı risklərin idarə edilməsinə istiqamətlənib. Süni intellektin inkişafını dəstəkləyərkən bu risklərə necə nəzarət etmək və innovasiya ilə hüquqi tənzimləmələr arasında balansı necə qurmaq vacib sual kimi qarşımıza çıxır.

2.5. MƏHKƏMƏ SİSTEMİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTDƏN İSTİFADƏ

Məhkəmə/ədliliyə sistemi kimi mühüm sahədə süni intellekt texnologiyalarından istifadə bu texnologiyaların ədalət mühakiməsi institutunun fundamental strukturunu və fəaliyyətini şübhə altına alıb - almaması sualının yaranmasına səbəb olur. İlk növbədə, süni intellektdən istifadənin ədliliyə sisteminə mənfi təsir göstərə biləcəyi ilə bağlı narahatlıq təbii şəkildə ortaya çıxa bilər. Lakin texnologiyanın antropologiyası və siyasi fəlsəfəsi ilə bağlı ətraflı təhlillər bu məsələ ilə bağlı daha mürəkkəb mənzərə yaradır. Bu təhlillər göstərir ki, süni intellekt texnologiyalarının ədliliyə sisteminə inteqrasiyası təkcə mümkün risklər deyil, həm də imkanlar gətirir. Məsələn, süni intellekt tərəfindən dəstəklənən qərar qəbul etmə prosesləri ədalətin daha tez və ardıcıl şəkildə təmin edilməsinə kömək edə bilər. Bununla belə, bu texnologiyalardan istifadə ədalətin necə qavranılmasına və həyata keçirilməsinə də dərin təsir göstərə bilər. Bu kontekstdə, süni intellekt texnologiyalarına artan inamla, siyasi hakimiyyətin və qərar vermə proseslərinin necə formalaşdığına dair yeni suallar ortaya çıxır. Alqoritmik ekspertizaya artan inam siyasi hakimiyyət anlayışının transformasiyasına işarə edə bilər. Bu, siyasi qərarların qəbulu üsullarında və dövlət idarəçiliyində səlahiyyət strukturlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər demək ola bilər. Ona görə də ədliliyə sahəsində süni intellekt texnologiyalarından istifadə təkcə texniki məsələ deyil, həm də sosial, etik və siyasi ölçüləri olan geniş müzakirədir. Bu müzakirə, SI texnologiyalarının multidissiplinar,

xüsusən də fəlsəfə baxımından sosial nizam və səlahiyyət anlayışımızı necə formalaşdırma biləcəyinin hərtərəfli qiymətləndirilməsini tələb edir (Ménissier, 2022).

Sİ məhkəmə təcrübəsində bir çox cəhətdən fayda təmin etmək potensialına malikdir. Məsələn, qərarların qəbulunu sürətləndirə, xərcləri azalda və daha ədalətli qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər. Bununla belə, ədliyyə sahəsində süni intellektdən istifadə ilə bağlı risklər də mövcuddur. Məsələn, Sİ qərəzləri əks etdirə və ya ədalətsiz nəticələrə səbəb ola bilər. Yeung (2024) məlumat analitikasının getdikcə dövlət idarəçiliyinin əsasına integrasiya olunduğu “Yeni İctimai Analitika” adlı geniş tendensiyanın bir hissəsi kimi məhkəmə və dövlət sektorunda Sİ texnologiyalarının artan istifadəsini müzakirə edir. Bununla belə, cəlb olunan risklərə baxmayaraq, bu artan süni intellekt texnologiyalarının istifadəsi demək olar ki, tamamilə hüquqi nəzarət və nəzərdən keçirmə proseslərinin olmadığı şəraitdə baş verir.

Süni intellekt texnologiyaları ilə bağlı cari məsələlər hakimlərin və məhkəmələrin hüquqi qərarlarının formalaşmasında qarşılaşacaqları gələcək problemlərə unikal perspektiv təqdim edir. Süni intellektin hüquqi sahəyə integrasiyası, xüsusən də məhkəmə qərarlarının və ya onların hissələrinin süni dil modelləri ilə hazırlanması və ya tərtib edilməsinə gəldikdə ciddi etibarlılıq problemləri yaradır. Bu, süni intellekt texnologiyalarının obyektivlik və qərəzsizlik kimi fundamental məhkəmə dəyərlərinə necə uyğunlaşacağı sualını doğurur. Daha da əhəmiyyətli, tərəflərin məhkəmə işində ifadələrinin əsasən Sİ tərəfindən hazırlanması faktı ədalətin nə demək olduğu və onun necə əldə oluna biləcəyi ilə bağlı fundamental suallar doğurur. Belə bir ssenari ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ və fərdi vəziyyətlərə xas olan ədalətli qiymətləndirmələrə uyğun qərarların necə qəbul edilməsi ilə bağlı mövcud hüquqi çərçivələrin yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir.

Ədliyyə sahəsində süni intellekt məhkəmə proseslərində böyük həcmdə məlumatları tez və səmərəli şəkildə təhlil edərək qərar

qəbulunu sürətləndirə bilər. Bu, işlərin daha sürətli həllinə və daha səmərəli məhkəmə prosesinin aparılmasına səbəb ola bilər. Məsələn, süni intellekt tətbiqləri hüquqi mətnlərin məlumat bazalarını axtararaq və gözlənilən müvafiq məhkəmə prosesləri ilə bağlı presedentləri müəyyən etməklə məhkəmə çəkişmələrində kömək edə bilər. Bu proqramlar hüquqi araşdırmaları əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirir, çünki onlar sorğu vasitəsilə aidiyyəti olmayan məlumatları süzgəcdən keçirmək imkanına malikdirlər. Bu səbəbdən hakimlərə nəzarət edən Böyük Britaniya Ədliyyə İdarəsi İngiltərə və Uelsdəki hakimlərin 2023 - cü ilə qədər bəzi işlərində süni intellektdən istifadə etmələrini təsdiqləyib. Ofis süni intellektin bəzi tapşırıqlar üçün necə faydalı ola biləcəyini göstərən təlimat dərc edib. Rəhbərlik böyük həcmdə mətni ümumiləşdirməyə kömək edə biləcəyini və təqdimatların, e – poçtların və iş üzrə məhkəmənin qərarının yazılmasında kömək edə biləcəyini bildirir, lakin ondan hüquqi araşdırma və təhlil üçün istifadə edilməməsi barədə xəbərdarlıq edir.

Sİ məhkəmə xərclərini azaltmağa kömək edə bilər. Məsələn, süni intellektdən istifadə məhkəmələrdə çalışan işçilərin sayını azalda bilər və işlərin daha sürətli həlli hesabına məhkəmə xərclərinin azalmasına töhfə verə bilər.

Süni intellekt hakimlərə qərarlarını daha ədalətli verməkdə kömək edə bilər. Məsələn, süni intellektdən istifadə hakimlərə qərəzliyi azaltmaqla daha obyektiv qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər. Texnologiya prosesləri sürətləndirər, səhvləri azalda və daha ədalətli cəmiyyətin qurulmasına töhfə verə bilər. Estoniyanın sadə işlərlə məşğul olmaq üçün “robot hakimlər” yaratmaq planı kimi nümunələr texnologiyanın potensialını göstərir. Bu, insan hakimləri daha mürəkkəb işlərə diqqət yetirməkdən azad edəcək. Tamamilə avtonom robot hakimlərin məhkəmə qərarları verməsi ideyası həm həyəcanverici, həm də narahatedicidir. Bu maşın hakimlərinin potensial üstünlükləri aydındır. Bu sistemlər insan hakimlərindən daha sürətli və səmərəli ola bilər, insan səhvlərinin və qərəzli

yanaşmaların qarşısını alır. Onlar həmçinin real vaxt rejimində böyük həcmdə məlumatları və presedentləri emal edə, məhkəmə qərarlarına daha obyektiv və əsaslandırılmış yanaşma təmin edə bilərdilər. Bununla belə, ciddi etik problemlər var. Birincisi, robot hakimlərin tam avtomatlaşdırılması məsuliyyət və hesabatlılıq ilə bağlı suallar yaradır. Robot hakim səhv edərsə və ya ədalətsiz qərar verərsə kim məsuliyyət daşıyır? Məhkəmə qərarlarının arxasında insan elementinin olmaması məsuliyyətin verilməsini çətinləşdirir və bu, məhkəmə sisteminə etimadı sarsıda bilər. Süni intellekt alqoritmləri keçmiş məlumatlardan öyrənir və bu məlumatlar sistemə qərarları əks etdirsə, robot hakimlər bu bərabərsizlikləri davam etdirə bilərlər. Bundan əlavə, avtonom robot hakimlərin tətbiqi anlayış və empatiya ilə bağlı suallar doğurur. Ədalət yalnız qanunun tətbiqi deyil, həm də yüngülləşdirici halların nəzərə alınması, niyyətin təhlili və sosial təsirin qiymətləndirilməsidir. İnsan anlayışını və empatiyasını süni intellekt sistemində təkrarlamaq çətinidir və bu, insan mürəkkəbliklərini kifayət qədər nəzərə almayan qərarlara səbəb ola bilər. Süni intellektə əsaslanan kiberhakimlərin tətbiqi məhkəmə qərarlarında səmərəliliyi və ardıcılığını artırsa da, istifadə edilən alqoritmlərin şəffaflığı, izahlılığı və hesabatlılığı baxımından problemlər yarada bilər.

Ümumiyyətlə, ictimaiyyət daha səmərəli, daha sürətli və ədalətli məhkəmə sisteminin olmasını gözləyir. Bu kontekstdə hüquqi texnologiyalardan istifadə vəkil və məhkəmə xərclərini azalda bilər. Rəqəmsal giriş, sənədlərin hazırlanmasının sürətləndirilməsi və faylların idarə edilməsi kimi avtomatlaşdırma ilə bağlı səmərəliliyin artması xərclərə qənaəət gətirib çıxarır. Hüquq texnologiyalarının məhkəmə sisteminə artan inteqrasiyası məhkəmə proseslərini qısaldır və xərcləri azaldır, hüquqi xidmətləri daha əlçatan və effektiv edir.

Digər tərəfdən, ədliyyə sahəsində süni intellektdən istifadə ilə bağlı yarana biləcək bəzi risklər də var.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Sİ öyrədildiyi məlumatlarda qərəzləri əks etdirə bilər. Məsələn, süni intellektdən istifadə müəyyən qrupların hüquqlarını poza bilər. Süni intellekt ədalətsiz nəticələrə səbəb ola bilər və ya belə nəticələrə gətirib çıxara biləcək şəkildə tərtib oluna bilər. Buna görə də, ədliyyə sahəsində süni intellektdən istifadə ilə bağlı yarana biləcək bəzi riskləri yaddan çıxarmaq olmaz. Ədliyyə sahəsində süni intellektin təhlükəsiz və effektiv şəkildə istifadə edilməsi üçün bu risklər diqqətlə qiymətləndirilməli və lazımi ehtiyat tədbirləri görülməlidir. Bu ehtiyat tədbirlərindən ilk növbədə aşağıda qeyd olunanlar ağıla gəlir:

- Sİ sistemlərinin inkişafı və istifadəsində şəffaflıq və hesabatlılıq təmin edilməlidir.
- Sİ sistemlərinin qərəzlərini azaltmaq üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Hüquqi texnologiyaların əsasını təşkil edən maşın öyrənməsi diqqətlə təhlil edilməli və lazımi tədbirlər görülməli olan müəyyən riskləri ehtiva edir. Məsələn, yurisdiksiya sərhədlərini və vaxt parametrlərini başa düşməyən maşınların kontekstdən kənar sənədlər hazırlaması riski var. Tarixi məlumat seriyalarının istifadəsi maşın öyrənməsinin uğuru üçün vacibdir. Bu, qanunvericiliyin zamanla dəyişikliklərə uyğunlaşmaması riskini yaradır; məsələn, qanunvericilik aktı zamanla yeniləndikdə, maşın bu dəyişikliyi öyrənməlidir. Bundan əlavə, məlumatların naməlum mənbələri və məlumatların keyfiyyətinə nəzarətin mümkünsüzlüyü kimi məsələlər də nəzərə alınmalıdır. Buraya bəzi proqramların açıq mənbə olması, digərlərinin isə qeyri - şəffaf mülkiyyət proqramları kimi fərqlər daxildir. Qanunun maşın qərarlarına qarşı qoruna biləcəyi sahələrin müəyyən edilməsi və süni intellektin istifadəsində şəffaflığın təmin edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün hallarda istifadə olunan metodologiya və məlumat mənbələri aydın şəkildə göstərilməlidir.

Cinayət məsələləri üzrə ədliyyə sistemində istifadə

Ədliyyə sistemlərində süni intellektdən istifadə bütün dünyada müxtəlif hüquq sahələrində ədliyyə orqanları, prokurorlar və digər məhkəmə subyektləri tərəfindən öyrənilir. Məsələn, cinayət ədaləti sahəsində araşdırmaları dəstəkləmək və qərar qəbul etmə proseslərini avtomatlaşdırmaq üçün süni intellekt sistemlərindən istifadə artıq bir çox ölkələrdə tətbiq olunur.

Bu kontekstdə süni intellekt, məsələn, proqnozlaşdırıcı alqoritmlər, cinayət xəritələri, dronlar, sifətin tanınması və ya elektron sübutlardan istifadə etməklə cinayətlərin araşdırılması və açılmasında hüquq - mühafizə orqanlarına / polis idarələrinə və məhkəmə orqanlarına dəstək ola bilər. Cinayət hüququnda Sİ - nin ən perspektivli tətbiqlərindən biri məhkəmə sübutlarının müəyyən edilməsidir, çünki süni intellekt insanların əldən verə biləcəyi nümunələri və ipucuları aşkar etmək üçün təhlükəsizlik kamerası görüntüləri və ya telefon qeydləri kimi böyük həcmdə məlumatları təhlil edə bilir. Süni intellekt həm də DNT və barmaq izlərini təhlil edərək və müqayisə edərək şübhəli şəxsi müəyyənləşdirməyə kömək edə bilər. Süni intellekt sistemləri hakimlərə əvvəlki işlərin məlumatlarını təhlil edərək konkret cinayətə uyğun cəzanı tövsiyə etməklə daha əsaslandırılmış və ardıcıl qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər.

Bu sahədə sürətli irəliləyişlər fonunda, məhkəmə sistemlərində süni intellektdən istifadənin təqdim etdiyi problemlər və imkanlar, habelə onların insan hüquqlarına və qanunun aliliyinə təsiri məhkəmə ekosistemində müvafiq tərəflərin müzakirələrində həll edilməlidir ³⁹.

³⁹ <https://www.unesco.org/fr/artificial-intelligence/rule-law/mooc-judges>

Süni intellekt alətləri, həmçinin ABŞ və Estoniya kimi ölkələrin məhkəmələrində təkrar cinayət və ya fərdin ilk dəfə cinayət törətməsi ehtimalını qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Cinayət ədliyyə sistemi süni intellektdən istifadə edə bilər. Əsas problemlərə rəqəmsal sistemlər tərəfindən təqdim edilən sübutların sübut keyfiyyəti və etibarlılığı, habelə müəyyən cinayət risklərinin proqnozlaşdırılmasına yönəlmiş proqram təminatının istifadəsi daxildir. Bu proqram təminatının kriminoloji tədqiqata təsiri nəzərə alınmalıdır. Xüsusilə, ardıcıl tənzimləyici hüquqi baza olmadan sifətin tanınması proqram təminatının cinayət mühakimələrində prekursor sübut və ya sübut kimi istifadəsi etibarlı nəticələr vermir və ayrı - seçkilik riskləri yarada bilər. Cinayət məsuliyyətini və ya cəzanın dərəcəsini müəyyən etmək üçün hesablama Sİ modellərindən istifadə etmək də mümkündür. Bununla belə, bu cür tətbiqlər insan nəzarətini və geniş, çevik hüquqi çərçivənin mövcudluğunu tələb edir və bu şərtlər altında məqbul ola bilər (Recensione, Donati, Perrucci, 2022)

Alqoritmik risklərin qiymətləndirilməsi alətlərinin istifadəsi

ABŞ - da 2016 - cı ildə Viskonsin Erik L. Loomisə qarşı məhkəmə işi süni intellekt və alqoritmlərin hüquqi sahədə necə istifadə edildiyinə əhəmiyyətli bir nümunədir. İş Erik L. Loomisin avtomobil qaçırma və qaçma kimi cinayətlərdə təqsirli bilinməsindən sonra onun həbs cəzasını təyin etmək üçün istifadə edilən riskin qiymətləndirilməsi vasitəsi olan COMPAS (Alternativ Sanksiyalar üçün İslahedici Cinayətkar İdarəetmə Profili) sisteminə diqqət yetirir.

COMPASS cinayətkarların təkrar cinayət törətmə ehtimalını proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edilən süni intellekt alqoritmidir. Sistem cinayət törətmiş şəxslərin keçmişini, demoqrafik məlumatlarını və digər amilləri təhlil edərək, onların təkrar cinayətə və zorakılığa meyillilik dərəcəsini hesablayır. Loomisin işində

COMPAS tərəfindən verilən yüksək risk balı məhkəmə tərəfindən onun həbs cəzasının müddəti müəyyən edilərkən nəzərə alınıb.

Loomis COMPAS alqoritminin şəffaflığına və ədalətliliyinə etiraz etdi, lakin Viskonsin Ali Məhkəməsi COMPAS - ın istifadəsinin qanuni olduğuna qərar verdi. Məhkəmə bəyan edib ki, bu cür alqoritmlər qərar qəbulu prosesində yalnız bir amil kimi istifadə edilməli və yekun qərar hakimin öz ixtiyarına buraxılmalıdır⁴⁰.

Bu hal hüquq sistemlərində süni intellektdən istifadədə etik və hüquqi problemləri gündəmə gətirib və alqoritmlərin şəffaflığı, ədalətliliyi və hesabatlılığı ilə bağlı müzakirələrə səbəb olub. Şəffaflığın olmaması və alqoritmlərin necə işlədiyinə dair potensial qərəzlilik hüquq - mühafizə orqanlarında / polis idarələrində bu cür sistemlərin istifadəsi ilə bağlı narahatlıqları artırıb.

Böyük Britaniyada HART adlı süni intellekt aləti ABŞ – da ki COMPAS kimi istifadə olunur. Bu alqoritmlər, cinayət tarixi və hüquq - mühafizə orqanları / polis idarələri ilə qarşılıqlı əlaqə kimi fərdin risk faktorunu hesablayır, eyni zamanda onların yaşadığı yer və cinayət qeydləri olan digər şəxslərlə münasibətləri kimi dəyişənləri də nəzərə alır. Əsasən, bu vasitələr onlara bənzəyən digər insanlara əsaslanaraq müəyyən bir fərdin yenidən cinayət törətmə ehtimalı haqqında qərarlar qəbul edir. Nəzərdə tutulur ki, bu vasitələr təkcə məlumatlandırmaq üçün deyil, həm də cəza, şərti azad etmə və ya reabilitasiya və ya tərbiyə proqramlarına qəbul kimi sahələrdə real qərarlar qəbul etmək üçün istifadə oluna bilər. Bununla belə, bunlar böyük verilənlərə əsaslanan alqoritmlər olduğundan, ümumiyyətlə korrelyasiya və statistik ehtimal əsasında işləyirlər. Alqoritmlər müəyyən girişlər və müəyyən bir çıxış arasındakı əlaqələri müəyyən etmək üçün böyük həcmdə məlumatları təhlil edir və bu əsasda proqnozlar verir. Bu kontekstdə, daha böyük məlumat dəsti daha böyük nümunə ölçüsü təmin edir ki,

⁴⁰ <https://harvardlawreview.org/print/vol-130/state-v-loomis/>, daxil olma: 23.1.2024

bu da daha az səhv həddi və daha dəqiq model yaratmağa kömək edə bilər. Bununla belə, böyük verilənlərə əsaslanan alqoritmlərin təbiəti o deməkdir ki, onlar qrup davranışını təsvir edən nəticələr çıxarır, lakin bu qərar fərdiləşdirilə bilmədiyi üçün həmin qrup daxilindəki konkret şəxslərə uyğunlaşdırılmır (McGregor, Murray, 2019).

Məhkəmə sistemlərində və onların mühitində süni intellektdən istifadənin Avropa etik şərti

Avropa Şurasının Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi Komissiyası (CEPEJ)⁴¹ 2018 - ci ildə məhkəmə sistemlərində süni intellektdən istifadənin etik prinsiplərini müəyyən edən sənəd qəbul edib. Komissiya hesab edir ki, süni intellektdən istifadə həm imkanlar, həm də risklər yaradır. Komissiyanın təhlili risk konsepsiyasına əsaslanır və Sİ - nin uğursuzluğunun (maddi və mənəvi zərər) qarşısını almaq, idarə etmək və ya olmaması üçün görülməli tədbirləri əhatə edir. Bu tədbirlər etik baxımdan və fərdi hüquqların müdafiəsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

⁴¹ 2002 - ci ildə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi tərəfindən yaradılmış Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyası (CEPEJ) Avropa məhkəmə sistemlərinin keyfiyyətini və səmərəliliyini artırmaq və məhkəmə istifadəçilərinin onlara inamını gücləndirmək üçün çalışan innovativ qurumdur.

CEPEJ siyasətçilər və məhkəmə mütəxəssisləri üçün konkret tədbirlər və alətlər hazırlayır:

Məhkəmə sistemlərinin fəaliyyətini təhlil edin və ictimai ədalət siyasətini istiqamətləndirin

Məhkəmə cədvəlləri haqqında anlayışı təkmilləşdirin və məhkəmə vaxtının idarə edilməsini optimallaşdırın

Ədliyyə xidmətlərinin keyfiyyətini yüksəltmək

Ədliyyə sahəsində Avropa standartlarının tətbiqinə yardım etmək

Üzv dövlətlərə məhkəmə təşkilatının islahatlarında dəstək

CEPEJ, həmçinin müzakirə və məsləhətlər üçün forum yaratmaqla və istifadəçiləri öz ədliyyə sistemlərinə yaxınlaşdırmaqla, onların təcrübələrini müzakirəyə cəlb etməklə ədliyyə sisteminin fəaliyyəti ilə bağlı müzakirələrə öz töhfəsini verir.

Bu şərt milli məhkəmə proseslərində Sİ - nin sürətli inkişafı şəraitində siyasətçiləri, qanunvericiləri və ədliyyə üzvlərini istiqamətləndirmək üçün prinsiplər çərçivəsini təmin edir. CEPEJ - in Nizamnamədə ifadə etdiyi fikrə görə, Sİ - nin məhkəmə sistemində tətbiqi səmərəliliyin və keyfiyyətin yüksəldilməsinə töhfə verə bilər. Bununla belə, bu, AIHM və AK Məlumatların Mühafizəsi Konvensiyasının təmin etdiyi əsas hüquqlara hörmətlə yanaşmaqla məsuliyyətlə edilməlidir. CEPEJ üçün süni intellektin ictimai maraqlara xidmət edən alət olaraq qalması və ondan istifadənin fərdi hüquqlara hörmət etməsi vacibdir.

Bu Şərtə təsbit olunmuş beş əsas prinsip bunlardır:

1. **Əsas hüquqlara hörmət prinsipi:** Süni intellekt alətləri və xidmətlərinin dizaynı və tətbiqinin əsas hüquqlara uyğun olmasını təmin etmək.

2. **Ayrı - seçkiliyə yol verməmək prinsipi:** Fərdlər və ya qruplar arasında hər hansı ayrı - seçkiliyin inkişafının və ya artmasının xüsusi olaraq qarşısını almaq.

3. **Keyfiyyət və təhlükəsizlik prinsipi:** Məhkəmə qərarlarının və məlumatlarının emalı zamanı sertifikatlaşdırılmış mənbələrdən istifadə etmək, fənlərarası şəkildə hazırlanmış modelləri təhlükəsiz texnoloji mühitdə tətbiq etmək.

4. **Şəffaflıq, qərəzsizlik və ədalət prinsipi:** Məlumatların işlənməsi üsullarını əlçatan və başa düşülən etmək, kənar auditlərə icazə vermək.

5. **“İstifadəçi nəzarəti” prinsipi:** İstiqamətləndirici yanaşmadan çəkinmək və istifadəçilərin etdikləri seçimlər üzərində nəzarəti olan məlumatlı aktyorlar olmasını təmin etmək.

CEPEJ üçün məhkəmə qərarlarının və məlumatların alqoritmlərlə işlənməsi və istifadəsində bu prinsiplərə riayət edilməlidir. CEPEJ Nizamnaməsi məhkəmə sistemlərində süni intellektdən

istifadəyə dair hərtərəfli araşdırma, o cümlədən məhkəmə qərarlarına və məlumatlarına xüsusi toxunan Sİ tətbiqləri ilə müşayiət olunur⁴².

Alman hüquqşünaslarının yanaşması

Almaniyanın Türkiyə kimi Kontinental Avropa hüquq sistemində daxil olduğunu və Almaniyanın cinayət qanunvericiliyinin ölkəmizin cinayət qanunvericiliyinə təsirini nəzərə alsaq, cinayət mühakiməsində süni intellektdən istifadə və bəzi alman hüquqşünasların cinayət məsuliyyəti ilə bağlı məsələlərlə bağlı fikirləri ölkəmizdə də müzakirələr üçün maarifləndirici ola bilər:

Süni intellekt qərarlar qəbul edir, lakin səbəblərini gizlədir. Süni intellekt insan kimi anlamaq qabiliyyətinə malik deyil, lakin böyük məlumat dəstlərində nümunələri tanımaq və korrelyasiya qurmaq qabiliyyətinə sahibdir. Bu onu qabaqcıl statistik analiz alətinə çevirir. Klassik proqram təminatından fərqli olaraq, Sİ - nin düzgün öyrənilmə - öyrənmədiyini yoxlamaq mümkün deyil. Süni intellekt nəticəyə necə gəldiyini izah etmir və qeyd etmir. "Sİ öz - özünə öyrədilən bir sistem olduğundan, hər bir halda müəyyən edən amillər və onların çəkisi onun qərarlarında ümumiyyətlə göstərilir. Bu, Sİ - ni qərarların altında yatan səbəblərin ən az aşkar edildiyi bir fenomenə çevirir və buna görə də "qara qutu" kimi təsvir edilə bilər.

Bu vəziyyət hüquq ictimaiyyətində ciddi narahatlıq yaradır. Nəzərə alsaq ki, apellyasiya şikayətlərindən tutmuş inzibati qərarlardan məhkəmə şikayətlərinə qədər hüquqi proseslər qərarların əsaslandırılmasına əsaslanır, qərarlara baxılması prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Danışa bilməyən kompüterin qərarlarına qarşı hüquqi müdafiəni təmin etmək çətinləşir. Nümunə vermək üçün,

⁴² <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej - european - ethical - charter - on - the - use - of - artificial - intelligence - Sİ - in - judicial - systems - and - their - environment> daxil olma: 12.11.2023

təhlükəsizlik baxımından bir şəxsin silah lisenziyası ərizəsinin səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qiymətləndirilməsi prosesini nəzərdən keçirək. Süni intellekt texnologiyasının müvafiq sənədləri və qeydləri araşdıraraq bu qiymətləndirməni həyata keçirməsi mümkün ola bilər. Bununla belə, fərdin keçmişdə silahdan istifadə ilə bağlı qanun pozuntularına yol verib - verməməsi və ya sadəcə vergi bəyannaməsində səhv edib - etməməsi kimi amillərin təsiri qərar prosesində qeyri - müəyyən qalacaq. Bu halda mənfə qərardan şikayət vermək istəyən şəxsin konkret əsası olmayacaq.

Buradan belə nəticəyə gələ bilərik: Bəzi şeylər süni intellektə buraxılmayacaq qədər vacibdir; son qərarı insanlar verməlidir. Bu, ekspert jarqonunda “human in the loop (döngüdə insan)”⁴³ adlanır və AI Komissiyasının SI qanun layihəsi də yüksək riskli SI üçün insan nəzarətini nəzərdə tutur. Lakin insan nəzarətinin nə qədər çətin olduğunu 2018 - ci ildə piyadanın ölümü ilə nəticələnən avtonom taksi qəzası üzə çıxardı. Test sürücüsü avtonom avtomobildə oturarkən son anda cib telefonuna baxanda yol

⁴³ İnsan in the loop” (HITL) insanın süni intellekt və avtomatlaşdırma sistemlərində iştirakını nəzərdə tutan bir termdir. Bu konsepsiya insanın xüsusilə qərar qəbul etmə proseslərində və ya kritik tapşırıqlarda daimi iştirakını və son qərarı verməsini tələb edir. Başqa sözlə, maşın və ya süni intellekt sistemi bir prosesi avtomatik icra etsə belə, müəyyən mərhələlərdə insan müdaxiləsi və nəzarəti ola bilər və ya situasiyada insanın tətbiq etdiyi mühüm qərarlar daxildir.

- Qərarların qəbulu: SI tərəfindən hazırlanmış tövsiyələrin və ya nəticələrin insan tərəfindən nəzərdən keçirilməsi və təsdiqlənməsi.
- Xətalərin düzəldilməsi: Avtomatlaşdırılmış sistemlərdə səhvlərin insan tərəfindən korreksiyası.
- Öyrənmə və İnkişaf: İnsan təlimi və SI sistemlərinin inkişafı.

Bu yanaşma xüsusilə etika, təhlükəsizlik və ya mürəkkəbliyə həssas olan sahələrdə geniş yayılmışdır. Məsələn, sağlamlıq diaqnozu, qanuni qərarlar və ya avtopilot sistemləri kimi sahələrdə süni intellekt və avtomatlaşdırma ilə yanaşı insan nəzarəti və müdaxilə də vacibdir. Döngüdə olan insan, insan təcrübəsinin və qərar vermə qabiliyyətinin əhəmiyyətini qoruyaraq texnologiyanın üstünlüklərindən istifadə edir.

hərəkətinin təhlükəsizliyi üçün son məsuliyyəti özünün daşdığı aydın görünürdü.

Lakin insanlar və maşınlar arasındakı bu ikili əlaqə daha mürəkkəbdir. Məsələn, yalan detektorunu nəzərdən keçirək. Əgər texnologiya yalançıni məhkəmədə ifşa edəcək qədər inkişaf edibsə, hansı hakim buna məhəl qoymur? Bu halda qərar ya de – fakto, ya da qanuni olaraq süni intellektə ötürülür.

Süni intellekt tibb sahəsində, xüsusilə diaqnostik proseslərdə görüntüləmə üsulları vasitəsilə mühüm tətbiq sahəsinə təşkil edir. Almaniyada baş verən bir hadisə, genetik xəstəliklərin müəyyən edilməsi üçün proqramdan istifadə edildiyini, bunun yanlış diaqnoz qoyulmasına və bunun da yanlış müalicəyə səbəb olduğunu ortaya qoydu. Aydındır ki, məsuliyyət son nəticədə tibb ekspertinin üzərinə düşür və yaqın ki, cinayət hüququ baxımından bu şəkildə qiymətləndiriləcək. Lakin vəziyyət ətraflı araşdırıldığında, insan hərəkətləri ilə kompüterin töhfələri arasındakı sərhədlərin bulanıq olduğu görünür. Bu məqamda “koqnitiv tənbellik” fenomenini ön plana çıxır; yəni kompüterin təklif etdiyi təkliflərə qarşı aktiv qərar vermə prosesinin zəruriliyi. Bu proses asan deyil, çünki SI - nin təklifini rədd etmək həkimin üzləşə biləcəyi bir məsuliyyət də gətirə bilər. Həm insanların, həm də maşınların səhvlərə yol verdiyi bu vəziyyətlər qarşısında mövcud cinayət hüququnun prinsip və qaydalarının belə halları kifayət qədər əhatə etmədiyi başa düşülür. Bəzi alman hüquqşünasları süni intellekt texnologiyasından istifadə edilən sahələrdə cinayət məsuliyyətinin azalacağını qiymətləndirirlər. Bu fikrə görə, cinayət qanununun daha az tətbiqi, xüsusən də dəymiş ziyanın ödənilməsi kontekstində avtomatik olaraq daha az məsuliyyət demək deyil. İnsanlar və maşınlar arasında baş verən hadisələrdə əsl günahkarın müəyyən edilməsinin çətinliyi qarşısında hüquqşünaslar “təhlükəli məsuliyyət” prinsipini zərərçəkmiş şəxslər qarşısında məsuliyyət modeli kimi qəbul edirlər. Bu prinsip cinayəti kimin törətdiyini müəyyən etmək mümkün olmayan mürəkkəb vəziyyətlər üçün xüsusilə uyğundur. Bu proqram,

xüsusilə avtomobillərin istifadəsi ilə bağlı hadisələrdə artıq mövcud olan təcrübəyə istinad edir; şübhə yarandıqda, avtomobilin sahibi və ya onun sığorta şirkəti dəymiş ziyanı görə məsuliyyət daşıyır.

Alman hüquqşünas Martin Eyfertin fikrincə, süni intellektlə bağlı hüquqi problemlər texnologiyanın insan aspektlərinin olması ilə əlaqəli deyil. Əksinə, süni intellekt, təəssüfki, mənfi mənada insanlara bənzəyən bəzi xüsusiyyətlər nümayiş etdirir: qərəzlidir və ayrışeçkiliyə meyillidir. Ən parlaq nümunələrdən biri ABŞ - da cinayətkarların süni intellektdən istifadə edərək yenidən cinayət törətmək ehtimalının hesablanmasıdır. Bu, Sİ - nin təlim məlumatları ilə birbaşa bağlıdır. Xüsusilə, süni intellektin tünd dərili şəxslərə qarşı qərəzli proqnozlar verməsi, onların qeyri - mütənasib şəkildə təkrar cinayət törətmələri nəticəsində müşahidə edilmişdir. Eynilə, əks əlaqə effektləri də cinayətin qarşısının alınması məqsədilə Sİ - nin istifadəsində görünür. Süni intellekt müəyyən bir ərazini xüsusilə təhlükəli hesab edərsə, polis həmin ərazidə daha tez - tez yoxlamalar aparacaq ki, bu da sistem tərəfindən daha çox cinayətin aşkarlanması və yenidən işlənməsi ilə nəticələnəcək. Bu, ayrı - seçkiliyin pis dairəsinə gətirib çıxarır. Bu riskləri ifadə etmək mütləq texnologiyaya qarşı olmaq demək deyil. Əksinə, bu, texnologiyanın güclü və zəif tərəflərini tanımaq və qiymətləndirmək üçün bir dəvətdir. Əsas hüquqların pozulması ilə bağlı ciddi risk olduqda, sözügedən texnologiyanın istifadəsindən ümumiyyətlə qaçınılmalı və insan müdaxiləsindən istifadə edilməlidir. Bununla belə, Sİ - nin sübut edilmiş aşağı səhv nisbətində malik olduğu və qərarların qəbulu keyfiyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasını təmin etdiyi hallarda, onun istifadəsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir⁴⁴.

⁴⁴ Wolfgang Janisch, Künstliche Intelligenz und Recht: Die Entmachtung des Menschen durch die Maschine?, 10. November 2022, <https://www.sueddeutsche.de/wissen/recht - kuenstliche - intelligenz - haftung - selbstlernende - systeme - 1.5693405>, Daxil olma : 23.1.2024

Bir robotun insan hüquqlarını qoruması mümkündürmü?

Belçika Hakimler və Prokurorlar Şurasının “Sabahın Ədalətinin Böyük Çətinlikləri” adlı müsabiqəsinin qalibi “Süni intellekt və ədalət: robotun insan hüquqlarını qoruması mümkündürmü?” “Tədqiqatın nəticələri” adlı essəsində əldə olunan nəticəni belə ifadə edir:

“Bu araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, məhkəmə alqoritmləri cinayət mühakiməsi sistemini təkmilləşdirə bilməz. Məhkəmə alqoritmləri ədliyyə sistemimizin əsas elementləri olan bəzi zamanətlərlə uyğun gəlməyə bilər. Çünki bu zamanətlər mümkün məhkəmə sistemimizin əsasını təşkil edə bilər. sistemi təkmilləşdirməkdənsə, bu gün insan müdaxiləsi hələ də cinayət mühakiməsi sistemimizin düzgün işləməsi üçün çox vacibdir (məsələn, əlçatanlıq baxımından), onun gətirdiyi risklər (məsələn, həddən artıq mühafizəkar hüquqşünaslıq, niyyətin kriminalaşdırılması) bizim cinayət mühakimə sistemimiz tərəfindən daha effektiv şəkildə idarə oluna bilər Məhkəmə alqoritmləri ilə uyğun gəlmir, bu alqoritmlər hakimlərin qərar qəbul etmə prosesinə kömək edə bilər, lakin onlar hakimlərin rolunda qaçınılmaz bir agentlik elementi var ki, bu alqoritmın yerinə yetirilməsi mümkün deyil. məcburi bir element kimi, əslində, bu alqoritmləri qərar vermə vasitəsi kimi istifadə edən bir çox hakimlər alqoritmlərin nəticəsini ayırmaqda çətinlik çəkə bilərlər alqoritmın məsləhəti, buna görə də, alqoritmlərin insan hakimlərini əvəz etməsinə imkan verməmək üçün diqqətli olmalıyıq, əks halda bu araşdırmada müzakirə olunan risklər və problemlərlə qarşılaşa bilərik alqoritmləri proqnozlaşdırən ədalət mühakiməsinin tərəfdarları daha ədalətli, şəffaf və obyektiv bir sistem vəd etmiş ola bilərdi, lakin araşdırmalarımız davam etdikcə bu vədin tam yerinə yetirilmədiyini aşkar etdik ki, cinayət işlərində əsas hüquqlara adekvat hörmət edilməməsi mühakimə olunanların ədliyyə sistemində inamını sarsıda bilər.

Nəhayət, Edmund Burke - nin “ədalət sirrlə qarşılaşdığı yerdə bitir” sözlərini xatırlayaq. Proqnozlaşdırən ədliyyə sistemləri xüsusilə şəffaflıqla bağlı çətin suallar doğurur. Bu sistemlərin ətrafında müəyyən bir sirr var. Onların qaldırdıqları suallara görə, cinayət prosesində fundamental hüquqlara hörmət edən effektiv ədalət mühakiməsinin təmin edilməsi çətin görünür. Bu tədqiqatın məqsədi proqnozlaşdırıcı ədalət mühakiməsinin cinayət prosesində mümkün nəticələrini araşdırmaq idi. Gələcəkdə Sİ - nin inkişafının məhkəmələrimizdə və məhkəmə binalarımızda hansı nəticələrə səbəb olacağını zaman göstərəcək. Bu araşdırmanı həyata keçirərkən obyektiv olmağa çalışsaq da, gələcəkdə nə olacağını dəqiq proqnozlaşdırmaq mümkün deyil (Amine, 2020)

Avropa Parlamentinin Qətnaməsi

6 oktyabr 2021 - ci ildə Avropa Parlamenti cinayət hüququnda süni intellektdən istifadəyə dair “Cinayət hüququnda süni intellekt və onun cinayət işlərində polis və məhkəmə orqanları tərəfindən istifadəsi” adlı qətnamə dərc edib. Bu mətn məcburi deyil, lakin hüquq - mühafizə orqanları / polis idarələri tərəfindən hər hansı ayrı - seçkiliyin qarşısını almaq üçün təhlükəsizlik və müşahidə sahəsində süni intellektdən istifadə üzrə Komissiyanı ruhlandırmaq məqsədi daşıyır.

Bu qətnamə bizə xatırladır ki, Sİ - nin hüquq - mühafizə və məhkəmə sahələrində tətbiqi texniki məqsəda uyğunluq məsələsinə endirilməməlidir, əksinə hüquq - mühafizə orqanları / polis idarələri və cinayət prosesləri sistemlərinin tərtibatı və məqsədləri ilə bağlı siyasi qərardır; müasir cinayət hüququ cinayət törədildikdən sonra hakimiyyət orqanlarının reaksiya verməli olması ideyasına əsaslanır və bütün vətəndaşların təhlükəli olması və mümkün qınaq obyektinin qarşısını almaq üçün daim nəzarətdə saxlanılması prinsipindən çıxış etmir; O vurğulayır ki, süni intellektə əsaslanan müşahidə üsulları bu məntiqi dərindən şübhə altına alır və buna görə də bütün dünyada

qanunverici orqanlar insanların hüquq - mühafizə orqanları / polis orqanları və məhkəmələrin qəbul etdiyi qərarlarında rolunu azaldan texnologiyaların tətbiqinə icazə verilməsinin nəticələrini dərindən düşünməlidirlər.

Xüsusilə, Avropa Parlamenti sifətin tanınması və onun məhkəmə orqanları tərəfindən istifadəsi ilə bağlı mövqeyini aydınlaşdırıb. O, hüquq - mühafizə orqanları / polis idarələri və kəşfiyyat xidmətləri tərəfindən sosial mediada və internetin başqa yerlərində qeyri - qanuni şəkildə toplanmış üç milyarddan çox təsviri özündə əks etdirən Clearview Sİ kimi sifətin tanınması məlumat bazalarından, mülkiyyət məlumat bazalarından dərin narahatlığını ifadə edib və Üzv Dövlətləri hüquq - mühafizə orqanlarını Clearview Sİ texnologiyalarından istifadə edib - etməmələri barədə hesabat verməyə məcbur etməyə çağırıb.

Avropa Məlumatların Mühafizəsi Komitəsinin İttifaqın hüquq - mühafizə orqanları tərəfindən belə bir xidmətdən istifadəsinin “İttifaqın məlumatların mühafizəsi rejiminə yəqin ki, uyğun gəlməyəcəyini” bildirdiyini xatırladaraq, o, hüquq - mühafizə orqanlarında / polis idarələrində özəl üz tanıma verilənlər bazalarından istifadənin qadağan edilməsinə çağırıb.

Qərar bir daha təsdiq edir ki, üz tanıma texnologiyalarından istifadə qanuni, ədalətli və şəffaf şəkildə, ən azı məlumatların minimuma endirilməsi, məlumatların dəqiqliyi, saxlanma məhdudiyyəti, məlumatların təhlükəsizliyi və hesabatlılıq prinsipi tələblərinə əməl edilməklə və Üzv Dövlət və ya Birlik qanunvericiliyində aydın şəkildə müəyyən edilmiş konkret, aydın və qanuni məqsədə nail olmaq üçün həyata keçirilməlidir; o hesab edir ki, yoxlama və autentifikasiya sistemlərinin mənfi təsirləri azaldıldıqda və yuxarıda qeyd olunan meyarlara cavab verildikdə uğurla tətbiq olunmağa və istifadə olunmağa davam edə bilər.

Bundan əlavə, qərar ictimai yerlərdə yerləş, barmaq izləri, DNT, səs və digər biometrik və davranış siqnalları kimi insan xüsusiyyətlərinin avtomatik təhlili və/və ya tanınmasına daimi qadağa qoyulmasını tələb edirdi.

Yekun olaraq, Parlament cinayət qurbanlarının müəyyən edilməsi istisna olmaqla, hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin məqsədləri üçün sifətin tanınması sistemlərinin tətbiqinə moratoriumun tətbiq edilməsinə çağırır, o şərtlə ki, texniki standartlar fundamental hüquqlara tam hörmətlə yanaşılsın, əldə edilən nəticələr qərəzli və ya ayrı - seçkilik yaratmır, qanunvericilik bazası sui - istifadəyə qarşı ciddi təminat təklif edir, qeyri - qanuni nəzarəti təmin edir. Üsul və bu texnologiyaların tətbiqinin zəruriliyi və mütənasibliyi empirik şəkildə sübuta yetirilir; o vurğulayır ki, göstərilən meyarlara cavab verilmədikdə sistemlər istifadə edilməməli və ya yerləşdirilməməlidir⁴⁵.

⁴⁵ Parlement européen, P9_TA(2021)0405, L'intelligence artificielle en droit pénal et son utilisation par les autorités policières et judiciaires dans les affaires pénales, 6 octobre 2021, https://data.over-blog-kiwi.com/0/93/23/69/20211009/ob_f2353e_resolution-pe-5-oct-2021-sur-l-ia.pdf

2.6. HÜQUQ PEŞƏSİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTDƏN İSTİFADƏ

2.6.1. Ümumilikdə

Süni intellekt bu gün bütün peşəkar sahələrə və sektorlara böyük təsir göstərir. İndi avtonom nəqliyyat vasitələri, dünyanın aparıcı dilləri arasında dərhal tərcümə edə bilən sistemlər və istifadəçilərin maraqlarına və əvvəlki axtarışlara xüsusi olaraq uyğunlaşdırılmış internetdə məlumatları tez tapa bilən axtarış sistemləri mövcuddur. Hüquq sektoru yeni texnologiyaların gətirdiyi dəyişikliklərdən sığortalanmayıb. Proqram vasitələri hüquqşünasların işinin bir çox aspektlərinə, xüsusən də əvvəllər ekspert insan mülahizələrinə əsaslanan, məsələn, məhkəmə qərarlarının proqnozlaşdırılması kimi tapşırıqlara təsir etməyə başlayıb.

Süni intellektin hüquq peşəsi üçün nə demək olduğu sualı bu gün tez - tez müzakirə olunur. Süni intellekt hüquq texnologiyaları həm yeni problemlər, həm də yeni imkanlar təqdim edir. Qısa müddətdə hüquq sahəsində daha çox şəffaflıq, mübahisələrin daha səmərəli həlli və ədalət mühakiməsinə çıxış imkanları yaxşılaşacaq.

Süni intellektin hüquq sisteminə təsiri baxımından, müqavilə təhlili və hüquqi araşdırma kimi xüsusi hüquqi vəzifələri yerinə yetirə bilən SI sistemlərində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edilmişdir. Bu sistemlər qısa müddətdə böyük həcmdə məlumatı emal edə, müvafiq hüquqi nümunələri və presedentləri müəyyən edə, hüquq mütəxəssislərinə təhlil və məsləhət verə bilər. Bununla yanaşı son qərarları və mühakimələri insanların verməli olduğunu, hüquqşünasların yalnız qanunu deyil, həm də ədalətlik və hakim etikası prinsiplərini nəzərə alaraq öz hüquqi biliklərini, təcrübələrini və mühakimələrini işlərə tətbiq etmələrini də diqqətdən kənarda saxlamaq olmaz.

Süni intellektin müəyyən vəzifələrdə insanları əvəz etmək potensialı qaçılmaz olaraq hüquqşünasların iş tərzini dəyişdirəcək.

Süni intellektin müxtəlif sənaye sahələrinə təsirini nəzərə alsaq, onun hüquq peşəsinə potensial təsiri də olduqca diqqətəlayiqdir.

Lakin süni intellekt nə qədər güclü olsa da, o, insanın hüquqi nüanslar, empatiya və etik mülahizə anlayışını əvəz edə bilməz. Bu texnologiya hüquqi sahədə müttəfiq kimi xidmət edir, lakin insanları əvəz edə bilməz. Hüquq sahəsində süni intellekt inqilabı artıq başlayıb və bu texnologiyaları mənimsəyənlər hüquq dünyasında texnoloji transformasi - yanın qabaqcıllarıdır. Hüquq sahəsində süni intellektdən istifadə insan fəaliyyətinin sərhədlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Hüquq peşələri yox olmayacaq, amma onların iş tərzində dəyişəcək. Bu dəyişikliklər **“artırılmış insanlıq”** ⁴⁶ konsepsiyasının bir hissəsidir. Hüquqsünasların, tədqiqatçıların və mühəndislərin bu texnologiyaları bir - biri ilə daimi ünsiyyətdə öyrənməsi və başa düşməsi vacibdir ki, onlar insan fəaliyyətinə xidmət etsin və insanların öz qərarlarını vermək qabiliyyətini aşsın. Nəticədə artırılmış insanlıq hələ də insan xüsusiyyətlərini saxlayır (Cassuto, 2024).

Aidid və Alarie (2023) Toronto Press Universiteti tərəfindən nəşr olunan **“Hüquqi Təklük”** / “The Legal Singularity” adlı əsərdə süni intellekt və texnoloji inkişafın hüquq sistemini kökündən dəyişdirəcəyi gələcək nöqtəni **texnoloji təklük** ⁴⁷ ideyasından

⁴⁶ Artırılmış İnsanlıq insanın fiziki, əqli və ya emosional imkanlarını artırmaq üçün texnologiyadan istifadəni nəzərdə tutur. Konsepsiya tez - tez daşınan cihazlar, biotibbi mühəndislik, neyroteknologiya, Sİ və digər texnoloji yeniliklər vasitəsilə insan imkanlarının genişləndirilməsi ilə əlaqələndirilir. Məsələn, bionik üzvlər fiziki imkanları, neyron interfeyslər beyin funksiyalarını və süni intellektlə işləyən alətlər öyrənmə və ya qərar qəbul etməyi təkmilləşdirə bilər. Artırılmış insanlıq insanları daha məhsuldar, sağlam və əlaqəli hala gətirərək onların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağı hədəfləyir.

⁴⁷ Texnoloji təklük, süni intellekt və ya digər texnologiyaların insan intellektini üstələmək və özlərini öyrənə və təkmilləşdirməyə qadir olmaq üçün inkişaf etdiyi bir nöqtəyə aiddir. Bu nəzəriyyəyə görə, bu mərhələyə çatdıqda, texnoloji tərəqqi o qədər sürətli və mürəkkəb olacaq ki, insan şüurunun bu dəyişiklikləri izləməsi və ya təxmin etməsi mümkün olmayacaq. Texnoloji təklük anlayışı riyaziyyatçı və

ilhamlanaraq “Hüquqi Təklif” konsepsiyasını təklif edirlər. Bu konsepsiya Sİ - nin köməyi ilə hüququn necə daha əlçatan, ədalətli, aydın və effektiv ola biləcəyini nəzərdə tutur. Bu halda süni intellektlə işləyən texnologiyalar hüquqi qərarların qəbulu proseslərini proqnozlaşdırır, hüquqi məlumatlara çıxışı asanlaşdırır və hüquqi əməliyyatları avtomatlaşdırır bilər. Beləliklə, hüquq sistemi indiki mürəkkəb və əlçatmaz strukturundan hamı üçün daha başa düşülən, ədalətli və təsirli olan sistemə çevrilə bilər. “Hüquqi təklif” termini texnoloji tərəqqi nəticəsində hüququn və cəmiyyətin necə çevriləcəyi barədə düşünmək üçün çərçivə təmin edir ⁴⁸.

Hüquq sahəsində Sİ - nin effektiv şəkildə mənimsənilməsi hüquq mütəxəssisləri üçün müvafiq ixtisasartırma təlimlərini də tələb edir. Hüquqşünasların, hakimlərin və prokurorların süni intellektin əsas anlayışlarını, hüquqi və etik nəticələrini başa düşmələrini və süni intellekt sistemləri ilə effektiv və məsuliyyətli şəkildə qarşılıqlı əlaqə qura bilmələrini təmin etmək üçün təhsil və təlim proqramları hazırlanmalıdır. Süni intellektin qanunda yaratdığı hüquqi və etik problemləri həll etmək üçün hüquq mütəxəssisləri və Sİ ekspertləri arasında əməkdaşlıq təşviq edilməlidir. Bu iki bölmə arasında dialoq və qarşılıqlı əlaqə daha ədalətli, ədalətli və etik həllərin hazırlanmasına kömək edə və Sİ - nin hüquqi sahədə məsuliyyətli tətbiqini təmin edə bilər.

alim Con von Neumann, kompüter alimi Vernon Vinge, mühəndis və futuroloq Rey Kurzveyl kimi mütəfəkkirlər tərəfindən populyarlaşdırılıb. Bu nəzəriyyə gələcəyi proqnozlaşdırmağa çalışarkən texnoloji tərəqqinin etik, sosial və iqtisadi nəticələri haqqında dərinlən düşünməyi tələb edir.

⁴⁸ <https://www.wilsonlafleur.com/wilsonlafleur/CatDetails.aspx?C=34> 0.157, Daxil olma : 11.3.2024

2.6.2. Süni intellekt alətləri və hüquqda istifadə olunma sahələri

Süni intellekt hüquq sahəsində, xüsusən də biznes proseslərini təkmilləşdirmək, xərcləri azaltmaq və ədalət mühakiməsinə çıxışı artırmaq üçün böyük potensiala malikdir. Goldman Sachs tərəfindən dərc edilən hesabatla görə, qanuni tapşırıqların 44% - i (bütün sənayelər üçün orta göstərici 25%) süni intellekt tərəfindən yerinə yetirilə bilər.

Sİ intizamının alt sahələrindən biri “Süni intellekt və hüquq” subsahəsidir. Bu sub sahə müəyyən hüquqi problemlərin həllini təmin etmək və ya ən azı asanlaşdırmaq üçün Sİ biliklərini tətbiq etməyi hədəfləyir. Eyni zamanda, qanuna xas olan müəyyən problemlərin həlli üçün hazırlanmış alətlər və üsullar da ümumiyyətlə süni intellekt tərəfindən istifadə olunur. Son illərdə süni intellektin hüquqi sənədlərin nəzərdən keçirilməsinin avtomatlaşdırılmasından tutmuş işin nəticələrinin proqnozlaşdırılmasına qədər, xüsusən də inkişaf etmiş ölkələrdən başlayaraq, hüquq sektorunun hər bir sahəsini dəyişdirdiyi müşahidə edilmişdir.

Hüquqi süni intellekt alətləri sahəsində ABŞ - ın Avropa ölkələrindən qat - qat irəli getdiyi müşahidə edilir. Bu, ABŞ - da hüquq sektorunun daha rəqabətli və innovativ olması ilə bağlıdır. Avropa ölkələrində hüquq sektorunun daha ənənəvi və mühafizəkar olması səbəbindən süni intellektdən istifadə daha yavaş irəliləyir (Barraud. 2019: 4).

Dünyaya nəzər salsaq, görürük ki, Sİ tətbiqləri hüquqla bağlı bir çox kontekstdə istifadə olunur. Süni intellektdən istifadə sahələri genişdir və müqavilələrin hazırlanması, yığınla olan sənədlərdən kompleks təhlillərin hazırlanması və məhdud resursları olan şirkətlərə daha böyük qruplarla rəqabət aparmağa kömək etmək kimi sahələri əhatə edir. Məsələn, qanunvericilikdəki qeyri - müəyyənlikləri müəyyən etmək və qanunvericiliyin dizaynını dəstəkləmək və ya hüquqi presedent modellərini yaratmaq üçün hüquqi əsaslandırmadan istifadə olunur. Süni intellekt birləşmə və təhvil

alma proseslərində *due diligence* (ətraflı araşdırma) töhfə verə bilər və sürətlə inkişaf edən mürəkkəb sahələrdə məlumatların əldə edilməsini xeyli asanlaşdırır. Bu o deməkdir ki, əməliyyatlar həm vaxta, həm də xərclərə qənaət etməklə daha səmərəli və effektiv həyata keçirilir. Süni intellekt potensial riskləri və imkanları üzə çıxarmaq üçün böyük məlumat dəstlərini təhlil edə, hüquqşünaslara və məsləhətçilərə daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Bu, çoxtərəfli və beynəlxalq əməliyyatlarda xüsusilə vacibdir, çünki o, yurisdiksiyalar üzrə qanuni tələbləri və qanunvericiliyi başa düşməyə kömək edir. Bundan əlavə, süni intellektdən istifadə *due diligence* proseslərinin standartlaşdırılmasına və avtomatlaşdırılmasına və hüquqşünaslara vaxtlarını daha strateji vəzifələrə yönəltməyə imkan verir. Bu, onlara müştərilərinə daha dərin və əlavə dəyərli xidmətlər təqdim etməyə də kömək edir.

Süni intellektin hüquqi imkanları simvolik olaraq GPT - 4 - ün ABŞ hüquqşünaslıq imtahanından (təcrübə imtahanı) uğurla keçməsi ilə nümayiş etdirildi. Bununla belə, bu təsirli nailiyyətlərdən əlavə, hüquqşünaslar və hüquq tələbələri kimi sahə mütəxəssisləri süni intellektin təklif etdiyi imkanları kütlələrdən daha yaxşı başa düşür və bilirlər.

Süni intellektin əhəmiyyətli hüquqi təsirləri var, bu da hüquq mütəxəssislərinin və hüquq siyasətçilərinin bu məsələlər haqqında məlumatlı olmasını və bu yeni çağırışların öhdəsindən gəlmək üçün təchiz olunmasını vacib edir. Hesabata görə, GPT - 3 və GPT - 4 kimi qabaqcıl Sİ dil modellərinin hüquq praktikasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirəcəyi gözlənilir. Süni intellekt hüquq firmalarının və hüquq departamentlərinin səmərəliliyini və effektivliyini artıracaq, xərcləri azaldacaq və işin nəticələrini yaxşılaşdıracaq. Süni intellekt sənədlərin təhlili və layihənin hazırlanması kimi vaxt aparan işləri sürətləndirəcək, lakin insan nəzarəti həyatı əhəmiyyət daşıyacaq. Yaxın gələcəkdə yeni hüquqi texnoloji şirkətlər yarana bilər, hüquqi xidmətlərə çıxış genişlənəcək və hüquqşünaslar Sİ alətlərindən səmərəli istifadə etmək üçün yeni bacarıqlar inkişaf

etdirməli olacaqlar. Bununla belə, Sİ - nin integrasiyasına baxmayaraq, insan intellekti hələ də hüquq praktikası üçün vacibdir⁴⁹.

Proqnozlaşdırma və məhkəmə təcrübəsinin təhlili sahəsində süni intellekt tətbiqləri hüquqşünaslar üçün qərara dəstək vasitəsi kimi xidmət edir. Bu alətlər NLP əsaslı axtarış sistemi vasitəsilə məhkəmə təcrübəsi məlumatlarına çıxışı təmin edir. Maşın öyrənməsi ilə dəstəklənən alqoritm bir işin həlli imkanlarını, potensial kompensasiya məbləğlərini hesablaya və keçmiş qərarlara təsir edən hüquqi əsasları və ya amilləri müəyyən edə bilər (Barthe, 2023: 24).

Tədqiqatın sürəti və xərclərə qənaət Sİ - nin cəlbədiciliyinin əsas səbəbləridir. Bəs hüquqi məlumatların sənədləşdirilməsi sahəsində məşğulluğa necə təsir edəcək? Hüquqi araşdırma və məlumatların izlənməsi sahələrində rutin və parçalanmış tapşırıqlar robotlar tərəfindən yerinə yetiriləcək, digərləri isə yerinə yetirilməyəcək. Məsələn, Ross adlı süni intellekt sistemi daha effektiv axtarış edə və **Boolean**⁵⁰ axtarışlarından istifadə edərək tapdığı məlumatın ilkin təhlilini apara bilər. Sənədlər üzrə ekspertlər, hüquqşünaslar, təcrübə keçən hüquqşünaslar (paralegal), və nəşirlər Sİ ilə işləyəcək, onun işinə nəzarət edəcək, tamamlayacaq və inkişaf etdirəcək (Barthe, 2023: 24).

⁴⁹ <https://www.brookings.edu/articles/how-si-will-revolutionize-the-practice-of-law/>

⁵⁰ “Boolean” termini kompüter elmləri və riyaziyyatda iki dəyərdən birini qəbul edə bilən məlumat növünə aiddir: doğru və ya yanlış. Termin ingilis riyaziyyatçısı Corc Boole adından götürülüb, Boolean məntiqi kompüter elminin təməl daşlarından biridir və proqramlaşdırma, verilənlər bazası idarəçiliyi və elektron sxemlərin dizaynı kimi bir çox sahədə istifadə olunur. Məsələn, proqramlaşdırma dilində Boolean məlumat tipinə malik dəyişən o deməkdir ki, dəyişənin yalnız iki mümkün dəyəri var: doğru və ya yanlış.]

2.6.3. Süni intellekt vasitələri və hüquq peşəsi

Yeni texnologiya ilə hüquqşünaslar öz işlərini daha səmərəli yerinə yetirə, təcrübə sahələrini daha da inkişaf etdirə və müştərilərinə daha çox dəyər verə biləcəklər. Bu inkişafalar hüquqşünasların hüquqi işi aparma və mübahisələri müştəriləri adından həll etmə tərzində böyük dəyişikliklərə səbəb olacaq.

Bir çox ölkələrdə vəkil olmaq üçün vəkillik imtahanından keçmək və ya digər rəsmi etimadnamə prosedurlarını tamamlamaq lazımdır. Maraqlıdır ki, GPT - 4 təkcə Vahid Vəkillər İmtahanından (UBE) keçmək qabiliyyətinə sahib deyildi, həm də imtahanın çoxseçimli bölməsində insan namizədləri üstələyib.

Bu inkişafalar süni intellekt dövründə vəkillik peşəsinin gələcəyi ilə bağlı bir sıra vacib suallar doğurur. Məsələn, süni intellekt proqramı müştərilərə birbaşa hüquqi məsləhət verəndə nə baş verəcək? Proqram hüquqi məsləhət vermək üçün vəkillik imtahanından keçməyə bərabər lisenziya və ya sertifikat tələb edəcəkmi? Və səhlənkarlıq olarsa, kim məsuliyyət daşıyacaq və aidiyyəti vəkillər kollegiya və ya səlahiyyətli orqan tərəfindən hansı sanksiyalarla üzləşəcək?

Bu suallara verilən cavablar Sİ texnologiyasının hüquq praktikasına inteqrasiyasının mürəkkəbliyini və potensial təsirlərini ortaya qoyur. Hüquqi konsaltinqdə süni intellektdən istifadə müştərilərə daha sürətli və qənaətcil həllər təqdim etmək potensialına malik olsa da, o, həm də peşəkar etika, məsuliyyət və şəxsi əlaqə kimi elementləri təhlükə altına qoya bilər. Xüsusilə, hüququn insan mərkəzli bir peşə olduğunu nəzərə alsaq, Sİ - nin bu sahəyə inteqrasiyası vəkil - müştəri münasibətlərinin xarakterini əsaslı şəkildə dəyişə bilər. Digər tərəfdən, süni intellektə əsaslanan hüquqi məsləhət vasitələrinin inkişafı və istifadəsi hüquqi təhsilin və peşəkar inkişafın yenidən formalaşdırılmasını tələb edə bilər. Gələcək hüquqşünaslar Sİ texnologiyalarından səmərəli istifadə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirməli ola bilər. Bunun üçün həm texniki biliklər, həm də bu texnologiyalardan etik və hüquqi

istifadəni dərinədən başa düşmək lazımdır. Bundan əlavə, Sİ - nin hüquq praktikasında rolunun davamlı olaraq qiymətləndirilməsi və tənzimlənməsi peşənin bütövlüyünü və cəmiyyətə xidmətini qorumaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Süni intellekt texnologiyalarının ədalət mühakiməsinə çıxışı artırmaq qabiliyyəti onların düzgün və ədalətli tətbiqindən asılıdır. Buna görə də, süni intellektə əsaslanan hüquqi məsləhət vasitələrinin inkişafı və istifadəsi təkcə texnoloji tərəqqi ilə deyil, həm də etik standartlar, hüquqi məsuliyyət və ictimai dəyərlərə uyğun olmalıdır. Bu tarazlığın qorunması süni intellekt dövründə vəkillik peşəsinin gələcəyini formalaşdıracaq ən mühüm problemlərdən biri olacaq.

Böyük Britaniyanın aparıcı beynəlxalq hüquq firması olan *Allen & Overy (A&O)*, dünya üzrə hüquqi xidmətlər təqdim edir, GPT - 4 əsaslı süni intellekt platforması olan Harvey - dən istifadə etməyə başlayıb. Platforma hüquqşünaslara müqavilənin təhlili, hüquqi audit, işin idarə edilməsi və normativlərə uyğunluğun nəzərdən keçirilməsi kimi daxili tapşırıqlarda kömək edir. Harvey, A&O - nun dünya üzrə 3500 - dən çox hüquqşünası tərəfindən müxtəlif dillərdə və müxtəlif təcrübə sahələrində istifadə olunur. A&O bu sahədə yeganə firma deyil. Müxtəlif sektorlarda audit, vergi, konsaltinq və risklərin idarə edilməsi daxil olmaqla geniş çeşidli xidmətlər təqdim edən mühasibatlıq və konsaltinq şirkəti olan PWC global miqyasda vergi və hüquq xidmətləri peşəkarlarına çıxışı təmin etmək üçün Harvey ilə strateji tərəfdaşlıq elan edib.

ABŞ məhkəməsində “robot hüquqşünas” adlı süni intellekt cihazından istifadə edilməsi planlaşdırılırdı, lakin nəticədə istifadə edilmədi. Bu cihaz arqumentləri dinləyə və cavab verə bilən smartfonda işləyirdi. Mövcud qaydaların məhkəmə zallarında belə texnologiyadan istifadəyə icazə verib - verməməsi mübahisəlidir. Lakin gələcəkdə bu cür sınaqların təkrarlanması ehtimalı var.

Hüquqşünasların işinin mühüm hissəsi olan hüquqi presedent tədqiqatı süni intellekt sayəsində böyük dəyişikliklərə məruz qalır. Süni intellekt platformaları böyük hüquqi verilənlər bazalarını

saniyələr ərzində skan etmək imkanına malikdir və bu, onlara müvafiq məlumatları tez təqdim etməyə imkan verir. Bu, hüquqşünaslara vaxtlarını daha səmərəli istifadə etməyə və daha dərin və strateji təhlillərə diqqət yetirməyə imkan verir. Süni intellekt gündəlik işlərin avtomatlaşdırılmasında da fəal rol oynayır. Məsələn, standart sənədlərin, müqavilələrin və hüquqi sənədlərin hazırlanması çox vaxt çox vaxt aparan prosesdir. Bu prosesləri avtomatlaşdıraraq, Sİ hüquqşünaslara yaradıcılıq və tənqidi təhlil tələb edən daha vacib vəzifələrə daha çox vaxt sərf etməyə imkan verir.

Süni intellekt təkcə prosesləri asanlaşdırmır, həm də qərarların qəbulu proseslərinə dəyərli töhfələr verə bilər. Oxşar işlərdən əldə edilən tarixi məlumatları təhlil edərək, mümkün nəticələri proqnozlaşdırma və bununla da hüquqşünaslara daha möhkəm strategiyalar hazırlamağa kömək edə bilər. Buna görə də hüquqşünaslar və hüquq firmaları generativ süni intellektdən istifadə etməklə hüquqi xidmətlərin göstərilməsində əldə edilə biləcək potensial faydaları öyrənməli və eyni zamanda bu vasitələrin daşdığı riskləri və bu riskləri necə azalda biləcəklərini başa düşməlidirlər. Hüquqşünaslar müştərilərinə hüquqi xidmətlər göstərərkən texnoloji inkişafı və təşəbbüsləri yaxından izləməli və bu inkişafların xidmət keyfiyyətinə və qiymət üsullarına mümkün təsirlərini nəzərə almalıdırlar.

Ədliyyə sistemində süni intellektdən, xüsusən hüquqi texnologiya adlanan hüquqi texnologiyalardan istifadə hüquq sektorunda getdikcə populyarlaşır. Bu sahədə nümunələrə sahibkarlar (start - uplar) tərəfindən hazırlanmış proqramlar və IBM - in təbii dil emalına əsaslanan axtarış sistemi Ross daxildir.

Hüquq sahəsində istifadə olunan Sİ texnologiyaları müqavilələrin idarə edilməsi və maşın öyrənməsi (ML) və təbii dil emalı (NLP) üçün ekspert sistemləri kimi sahələri əhatə edir. ML və NLP hüquqi sənədlərin tədqiqi və təhlilinin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Hüquqi texnologiyalar

Hüquqda süni intellektdən söz düşəndə, ingiliscə **legaltech** və **lawtech** ⁵¹ anlayışlarını türkcəyə hüquqi texnologiyalar kimi çevirməmək mümkün deyil. Söz iki ingilis sözünün birləşməsindən əmələ gəlib: qanun mənasında *legal*, qanun və hüquq mənasında qanun *law* və texnologiyanın (*technology*) abreviaturası olan *tech*. Bunlar hüquq sahəsində məhsullar inkişaf etdirən və ya xidmətlər göstərən texnologiyaya əsaslanan təşəbbüslərdir. Bu təşəbbüslər ümumiyyətlə hüquqi prosesləri avtomatlaşdırmaq, səmərəliliyi artırmaq və hüquqi xidmətlərin əlçatanlığını genişləndirmək məqsədi daşıyır. Hüquq sahəsində bu texnologiya xüsusilə məhkəmə qərarlarında və rəqəmsal məlumat bazalarında müxtəlif məlumatların axtarışını sürətləndirmək üçün istifadə olunur.

⁵¹ “Legaltech” və “Lawtech” tez - tez eyni anlayışa istinad edir, lakin bəzən cüzi fərqlərlə istifadə olunur. Hər iki termin hüquq sektorunda texnologiyanın istifadəsinə aiddir. “Legaltech” hüquq təcrübəsini və xidmətlərini müasirləşdirmək üçün texnologiyadan istifadəyə diqqət yetirsə də, “Lawtech” bəzən daha geniş mənada istifadə oluna bilər və texnologiyanın hüquq təhsilində və ya hüquqla bağlı digər sahələrdə tətbiqini əhatə edir. Lakin bu iki termin tez - tez bir - birini əvəz edən mənada işlədildiyi üçün onlar arasında aydın fərq qoymaq çətinidir. Hər ikisi hüquq sahəsində texnoloji yeniliyi və inkişafı təmsil edir. Birləşmiş Ştatlar, xüsusən də Silikon Vadisi regionu uzun müddətdir ki, hüquqi texnologiya bazarında qabaqcıl mövqe tutur. Bir çox hüquqi texnologiya şirkətləri ölkəmizdə və dünyada Sİ həllərini hüquqi sahədə tətbiq etməyə çalışırlar. Bu o demək deyil ki, bütün hüquqi texnologiya startapları Sİ məhsulları inkişaf etdirir. Həmçinin avtomatlaşdırma platformaları, sənəd idarəetməsi, kommunikasiya, vasitəçilik, hüquqi idarəetmə, ictimai məlumatların monitorinqi, peşəkar şəbəkələr, onlayn münafişələrin həlli və digər növ hüquqi texnologiyalar mövcuddur. Texnologiya hüquq texnologiyalarından əlavə, edtechs (təhsil texnologiyaları), fintechs (maliyyə texnologiyaları), HR texnologiyaları (insan resursları texnologiyaları), İT texnologiyaları (informasiya texnologiyaları), Healthtechs (səhiyyə texnologiyaları), adtechs (reklam texnologiyaları), proptechs (daşınmaz əmlak sektoru texnologiyaları) kimi bir çox müxtəlif sahələrə tətbiq oluna bilər.

Türkiyədə və dünyada hüquqla bağlı texnoloji həllər hazırlayan daha çox şirkət yaranır. Hüquqşünasların bu startaplara diqqət yetirmələri və onların necə işlədiklərini və onlara peşəkar həyatlarında necə kömək edə biləcəklərini və “və onlardan necə istifadə edə biləcəklərini öyrənmələri vacibdir.

Süni intellekt alətlərinin istifadəsi genişləndikcə hüquqi xidmətlərin çatdırılmasında, çıxışında və keyfiyyətində əhəmiyyətli dəyişikliklər gözlənilir. Bu alətlər hüquqi təcrübədə əvvəllər əlçatmaz olan səmərəlilik və əlçatanlıq səviyyələrini təmin etməklə həm vəkillərə, həm də onların müştərilərinə fayda verə bilər. Bu, ədalətin hamı üçün bərabər şəkildə olmasını təmin etmək və hüquqi prosesləri daha başa düşülən, daha ədalətli və effektiv etmək potensialına malikdir. Beləliklə, süni intellektə əsaslanan hüquq texnologiyaları hüquqi xidmətlərin əhatə dairəsini genişləndirərək və əvvəllər xidmət göstərilməmiş qruplara çatmaqla sosial ədalətin inkişafına əhəmiyyətli töhfə verə bilər. Məsələn, süni intellektlə işləyən hüquqi məsləhət platformaları istifadəçilərə hüquqi problemləri ilə bağlı ani rəy almağa imkan verməklə hüquqi xidmətlərə çıxışda əhəmiyyətli həddi açə bilər. Bu cür platformalar, xüsusilə kənd yerlərində və ya aşağı gəlirli ərazilərdə hüquqi məsləhət almaq imkanı məhdud olan şəxslər üçün dönüş nöqtəsi ola bilər.

Bundan əlavə, süni intellektlə işləyən işin təhlili alətləri vəkillərə və hakimlərə məhkəmə qərarlarını və şəxsi iş fayllarını təhlil edərək daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər. Bu, xüsusilə mürəkkəb işlərdə vaxta və pula qənaət edə, daha səmərəli məhkəmə proseslərinə töhfə verə bilər.

Süni intellekt həm də dil maneələrini dəf edən çoxdilli hüquqi sənədlərin tərcüməsi xidmətlərini təmin edə bilər. Bu, müxtəlif dillərdə danışan şəxslərin hüquqi proseslərdə bərabər şəkildə təmsil olunmasını təmin etməklə qanuni çıxışda bərabərsizlikləri azalda bilər.

Nəhayət, süni intellektə əsaslanan arbitraj və vasitəçilik platformaları məhkəmələrin yükünü azalda və tərəflərə daha sürətli və daha az xərcli qərarlar əldə etməyə imkan verməklə hüquqi prosesləri daha əlçatan edə bilər. Bu cür texnologiyalar xüsusilə kommersiya mübahisələrinin həllində böyük potensiala malikdir. Bu nümunələr göstərir ki, süni intellekt və hüquqi texnologiyalar təkcə mövcud hüquqi təcrübələrin iqtisadiyyatını təkmilləşdirə bilməz, həm də hüquqi xidmətlərin əhatə dairəsini genişləndirməklə və sosial ədaləti gücləndirməklə əhəmiyyətli sosial təsirlərə sahib ola bilər.

Qanuni chatbotlar (hüquqi söhbət robotları)

Stenford Hüquq Məktəbinin GPT - 4 - ün ABŞ - da vəkil imtahanından keçdiyini elan etməsi süni intellektin hüquqi yardım və inzibati vəzifələrdən kənara çıxdığını göstərir. Süni intellektin hüquqi sualları cavablandırmaqda oynayacağı mühüm rolu xüsusilə hüquqi chatbotlar vasitəsilə görmək olar. Hüquqi chatbot hüquqi suallara avtomatik cavab vermək, hüquqi məsləhət vermək və ya hüquqi prosesləri sadələşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş süni intellekt proqramıdır. Onlar istifadəçilərin hüquqi suallarına tez və effektiv cavab verməklə hüquqi sahədə səmərəliliyi və əlçatanlığı artırmağı hədəfləyirlər. Bu cür chatbotlar tez - tez hüquq firmalarında, hüquqi xidmət təminatçılarında və ya veb saytlarda istifadə olunur və istifadəçilərə hüquqi məlumat, sənədlərin hazırlanması, işin qiymətləndirilməsi və hüquqi proseslərlə bağlı təlimat verə bilər.

Bundan əlavə, süni intellekt müqavilələrin idarə edilməsi və dizaynında da istifadə olunur. İşin idarə edilməsində böyük məlumat və sənədlərin təhlili SI alətləri ilə asanlaşdırılır.

Müqavilələrdə problemli maddələrin müəyyən edilməsi və ya əqli mülkiyyət işlərində qalib strategiyanın planlaşdırılması kimi hüquqşünaslara tapşırıqlarında kömək edən bir çox texnologiya var.

4 may 2023 - cü ildə LexisNexis qanun sənayesini dəyişdirməyi hədəfləyən yeni süni intellektlə işləyən Lexis+ Sİ platformasını təqdim etdi. Bu platforma qabaqcıl böyük dil modellərindən (LLM), xüsusən də GPT - dən istifadə edərək böyük hüquqi məlumat hovuzu üzərində işləyir. Lexis+ Sİ hüquqi araşdırmaları, sənədlərin tərtibini və ümumiləşdirməni təkmilləşdirən xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, nitq əsasında axtarış və hüquqi sənədlərin ilkin layihələrinin yaradılması kimi xüsusiyyətlər hüquqi işin dəqiqliyini və səmərəliliyini artırır. Baker McKenzie və Reed Smith kimi aparıcı hüquq firmalarının töhfələri ilə hazırlanmış platforma süni intellektə əsaslanan səhvlər (yanlış məlumat) riskini minimuma endirir və cavablarını etibarlı hüquqi mənbələrə əsaslanır. Bundan əlavə, məlumatların təhlükəsizliyi və məxfiliyinə, xüsusilə hüquq sahəsində həssas məlumatların qorunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Lexis+ Sİ istifadəyə verildəndən bəri platformanın əhatə dairəsi genişlənməyə davam etdi və Sİ - nin hüquqi təcrübəyə integrasiyasının sürətləndirilməsi fonunda yaxşı qarşılandı. Hüquqi tədqiqatlarda süni intellekt hüquqşünaslara böyük məlumat dəstlərindən əsas məlumatları toplamağa və diqqəti ən vacib məlumatlara cəmləməyə imkan verir ki, bu da onların daha səmərəli və strateji işləməsinə şərait yaradır. Təbii dilin işlənməsi və maşın öyrənməsi kimi texnologiyalardan istifadə edərək, Sİ alətləri hüquqşünaslara axtarıqları məlumatları daha tez və effektiv şəkildə tapmağa kömək edir.

Orta hesabla, bir vəkilin vaxtının 40% - ni məlumat axtarışına və çıxarmağa sərf etdiyi təxmin edilir. Süni intellekt sayəsində bu vaxt əhəmiyyətli dərəcədə azaldılır (bir neçə saatdan bir neçə saniyəyə qədər).

2017 - ci ildə Londonda keçirilən təcrübədə yüzdən çox hüquqşünas müəyyən kredit kartı fırıldaqçılığı ilə bağlı Maliyyə Ombudsmanına yüzlərlə real müraciətin qəbul edilib – edilməyəcəyini proqnozlaşdırmaq üçün süni intellekt proqramı ilə yarışdı. Hüquqşünasların düzgün proqnozlaşdırma nisbəti 66,3% olduğu

halda, Sİ proqramının müvəffəqiyyət nisbəti 86,6% olaraq qeyd edildi (Say, 2022: 3).

Ümumiyyətlə, hüquq şöbələri və hüquq firmaları süni intellektin üstünlüklərindən necə səmərəli istifadə edə biləcəkləri barədə düşünməlidirlər. Bunun üçün rəqəmsal transformasiyaya və davamlı öyrənmə mədəniyyətinin mənimsənilməsinə yönəlmiş yanaşma tələb olunur.

Süni intellekt sistemlərinin və tətbiqlərinin dinamik tempi və müxtəlif tətbiqləri hüquq ictimaiyyətindən tez və əlaqələndirilmiş şəkildə hərəkət etməyi tələb edir. Bu kontekstdə bu sistemlərin fəaliyyətinə rəhbərlik edəcək qaydaları müəyyən etmək təkcə hüquqşünasların deyil, həm də vətəndaş cəmiyyətinin, şirkətlərin, beynəlxalq təşkilatların və tənzimləyicilərin üzərinə düşür. Bunu etməmək və ya yavaş - yavaş etmək bəşəriyyət üçün geri dönməz nəticələrə səbəb ola bilər.

Süni intellekt inkişaf etməyə davam etdikcə aydındır ki, hüquq mütəxəssisləri bu texnologiyalara uyğunlaşmalı və əmək bazarından kənarda qalmamaq üçün uyğunlaşmalıdırlar. Uyğunluq məmurları bu tendensiyanın yaxşı nümunəsidir. Önümüzdəki illərdə hüquqşünaslar uyğunlaşmağa, o cümlədən bu texnologiyalarla təkamül etməyə hazır olmalıdırlar. Süni intellektə əsaslanan alətlər onlara daha səmərəli işləməyə və diqqəti vacib və yaradıcı vəzifələrə yönəltməyə, performanslarını (səmərəliliklərini) yaxşılaşdırmağa və müştərilərinə daha yaxşı xidmət göstərməyə imkan verəcək (Méndez, Sánchez, 2023).

Hüquqşünaslar təkcə Sİ vasitələrindən istifadə etməyi öyrənməməlidirlər. Onlar həmçinin bu vasitələrin necə inkişaf etdirildiyini, onların güclü və zəif tərəflərini və potensial uğursuzluq nöqtələrini bilməlidirlər. Hüquqşünaslar süni intellektdən əldə etdikləri bilikləri peşəkar bilik və təcrübələri ilə sınaqdan keçirməlidirlər. Əks halda, onlar ABŞ - da iki vəkilin 2023 - cü ilin iyununda üzləşdiyi vəziyyətə düşə bilərlər. ABŞ - da təcrübə keçən *Steven Schwartz* və *Peter LoDuca* ChatGPT - nin köməyi ilə müştərilərini müdafiə etmək üçün

10 səhifəlik brifinq hazırladılar. Lakin məlumatın və istinad edilən presedentlərin saxta olduğu ortaya çıxdı. Məhkəmə həmçinin ChatGPT - nin saxta işlərdən istifadə etməsini və məhkəməyə onları real kimi təqdim etməsini əsas gətirərək hüquqşünasların hüquq firmalarına 5 min dollar cərimə kəsib. İkili ChatGPT - dən istifadə etdiklərinə görə Nyu York Ştat Vəkillər Kollegiyası tərəfindən əlavə intizam cəzası ilə də üzləşirlər ⁵².

Analoji hadisə Kanadada da baş verib. 2023 - cü ilin dekabrında Vankuverli vəkil Chong Ke - nin ailə hüquq davasında sonradan ChatGPT - nin halüsinasiyaları olduğu aşkar edilən iki hadisəyə istinad etdiyi aşkar edildi.

Ədliyyə Masuhara vəkilə xəbərdarlıq edərək dedi: "Bu iş təəssüflə nümayiş etdirdi ki, generativ süni intellekt hələ də bizim ədliyyə sistemimizin vəkillərdən tələb etdiyi peşəkar təcrübəni əvəz edə bilməz. Süni intellektlə işləyən alətlər də daxil olmaqla, hər hansı texnoloji alətin seçilməsi və istifadəsində səriştililik böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bizim ədalət sistemimizin bütövlüyü heç nəyi qəbul edə bilməz." Britaniya Kolumbiyası Vəkillər Kollegiyası da hüquqşünasların davranışlarını intizam baxımından nəzərdən keçirir. Sözçü bildirib ki, Vəkillər Kollegiyası vəkillərdən müştərilərinə xidmət etmək üçün süni intellektə etibar etdikdə səlahiyyətli vəkildən gözlənilən davranış standartlarına riayət etmələrini gözləyir ⁵³.

Bu hadisələr hüquqşünasların təkcə süni intellekt alətlərindən istifadə etməyi öyrənməklə yanaşı, həm də bu vasitələrin necə işlədiyini, onların güclü və zəif tərəflərini başa düşmələrinin

⁵² Fake ChatGPT Cases Cost Lawyers \$5,000 Plus Embarrassment, June 23, 2023, <https://news.bloomberglaw.com/business-and-practice/fake-chatgpt-cases-costs-lawyers-5-000-plus-embarrassment>, ayrıca bkz. <https://www.msba.org/ny-lawyers-and-law-firm-sanctioned-for-citing-fake-cases-derived-from-ai/>

⁵³ <https://www.scottishlegal.com/articles/canadian-lawyer-rapped-over-SI-hallucinations>, Daxil olma : 6.3.2024

vacibliyini vurğulayır. Vəkillər öz peşəkar bilik və təcrübələri ilə verilən məlumatların düzgünlüyünü yoxlamasalar, istər - istəməz oxşar hallarla qarşılaşa bilərlər. Bu vəziyyət onu göstərir ki, hüquq sahəsində süni intellektdən istifadə zamanı ehtiyatlı olmaq lazımdır.

2.6.4. Süni intellekt əsrinin hüquqşünası: Təkmilləşdirilmiş Hüquqşünas

Süni intellekt hüquq dünyasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmək potensialına malikdir. Hüququn strukturuna, məhkəmə proseslərinə və vəkillik peşəsinə dərinlən təsir edən bu texnologiya hüququ yenidən formalaşdırır. Davamlı öyrənmə və uyğunlaşma hüquqşünaslar üçün texnoloji inkişafı izləmək üçün vacibdir. Bu, həm hüquqi təhsildə, həm də peşəkar inkişafda texnologiya və Sİ - nin inteqrasiyasını tələb edir. Süni intellekt alqoritmləri hüquqşünasların iş metodlarına, bazarlarına və təcrübələrinə böyük təsir göstərir ki, bu da onlardan öz qaydalarını və yanaşmalarını yenidən nəzərdən keçirməyi tələb edir. Bu inkişaf hüquqşünaslardan yeni nizama uyğunlaşmağı tələb edir. Süni intellekt texnologiyasının hüquqi xidmətlərə potensial təsirini, onun proseslərə, işə və dəyərlərə təsirini anlamaq günümüzün hüquq peşəsi üçün çox vacibdir. Hüquq sahəsində süni intellektdən istifadə artdıqca, hüquq mütəxəssislərinin bu texnologiyadan səmərəli istifadə etmək üçün yeni bacarıqlar əldə etmələri zəruri olur.

Bu gün hüquq peşələrinin iki sinfi var: “ənənəvi hüquqşünas peşəsi” və “artırılmış hüquqşünas peşəsi”. İnsan həmişə məhkəmə qərarlarının mərkəzində olacaq. İnsan hüquqşünaslarını əvəz edən robotlar və ya Sİ hüquqşünasları əvəzinə, Sİ və texnologiyanın hüquqi təcrübəyə inteqrasiyası ilə hüquqşünasların bacarıqlarının genişləndirilməsinə istinad edən “artırılmış hüquqşünas” növü yaranır və bu, hüquq ekspertləri ilə Sİ - nin birləşməsindən irəli gəlir. Buna görə də, bu termin ümumiyyətlə hüquqi təcrübədə Sİ və digər texnoloji vasitələrin istifadəsinə aiddir və texnologiya və Sİ

sayəsində hüquq peşəsinin necə inkişaf etdiyini və hüquqşünasların iş üsulunu dəyişdirdiyini təsvir etmək üçün istifadə olunur. Qısaca desək, artırılmış hüquqşünas peşəkar inkişafı üçün süni intellektdən istifadə edən hüquqşünasdır.

“Augmented Lawyer (Artırılmış hüquqşünas / vəkil)” bir neçə növ zəka və istedadı birləşdirən hüquqşünas növüdür. Bu hüquqşünas rəqəmsal bacarıqlara, eləcə də texniki və insani bacarıqlara malik olmalıdır. Hüquq professoru və Fransada Vəkillər Kollegiyasının Tədris Məktəbinin direktoru Pierre Berliozun sözlərinə görə; Bunun üçün aşağıdakı qabiliyyətlərə sahib olmaq lazımdır:

a. Dinləmək və anlamaq qabiliyyəti.

b. Düşünmək və düşünmək qabiliyyəti.

c. Sektor performansını artırmaq üçün hüquqi informatika məlumatlarından, verilənlər bazalarından, axtarış motorlarından və alətlərdən istifadə etmək bacarığı ⁵⁴.

Yaxın gələcəkdə süni intellekt hüququ sahəsində hüquq məsləhətçiliyinə tələbatın artacağı gözlənilir. Bu vəziyyət süni intellekt hüququnu ikinci dillərdə və texnologiyada səriştəli olan hüquqşünaslar üçün üstünlük verilən təcrübə sahəsinə çevirir. Beləliklə, Sİ hüquq mütəxəssisi nə haqqında məlumatlı olmalıdır? Sİ hüquq ixtisası neyron şəbəkələrdən alqoritmlərə, avtonom maşınlara və insanabənzər robotlara qədər geniş spektrli Sİ təbiiqlərini əhatə edir. Süni intellekt üzrə hüquqşünas həm virtual, həm də fiziki maşınlarda Sİ problemləri haqqında geniş biliyə malik olmalı və bu sahədə hüquqi məsləhətlər verə bilməlidir. Ağıllı proqram tərtibatçılarına, mühəndislərə, proqram təminatı və aparat proqramçılarına və Sİ sistemlərinin istifadəçilərinə hüquqi xidmətlərin göstərilməsi və təlim məlumatları, maşın öyrənməsi və

⁵⁴ <https://www.edhec.edu/html/edhecvox/juriste - augmente/index.html>, giriş: 16.2.2024

nəticə çıxarma modelləri üzrə hüquqi məsləhətlərin verilməsi bu ixtisaslaşmanın vacib hissələridir.

Bu gün legaltech (hüquq texnologiyaları) tətbiqləri hüquq mütəxəssislərinin təxəyyülünə konkret tətbiqlərdən daha çox təsir göstərə bilər.

Bu kontekstdə, gələcəyin hüquq peşəkarı Sİ - ni hüquqi təcrübəyə integrasiya edə bilən, eyni zamanda öz peşəsinin əsas dəyərlərini qoruyub saxlaya bilən biridir.

Süni intellekt texnologiyalarının təsir etdiyi məsələlər

Süni intellekt hüquq sektorunu kökündən dəyişdirməyə namizəddir. Hüququn üç əsas sahəsi bu texnoloji inqilabın təsirində xüsusilə qalır :

- a. Hüquqi məlumatların axtarışı və əldə edilməsi;
- b. Audit və müqavilələrin idarə edilməsi;
- c. Məhkəmə riskinin qiymətləndirilməsi.

Sİ artıq aşağıdakı sahələrdə təsir göstərir:

- a. Hüquq firmalarında daha az işçi heyəti və yeni peşələri olan təşkilatlar;
- b. Süni intellekt tərəfindən azaldılmış mühüm tapşırıqlar üçün ödəniş problemi ilə iş modelləri;
- c. Hüquqşünasların təhsili.

İngilis dilində olan ən yaxşı hüquq köməkçiləri

Sİ hüquq asissenti / Legal Assistant Sİ Tool hüquqi məsələlərdə hüquq mütəxəssislərinə kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuş yüksək texnologiyalı vasitədir. O, Sİ - nin gücündən istifadə etməklə hüquq mütəxəssislərinə dəstək və rəhbərlik edir. Bu köməkçi müxtəlif hüquqi prosesləri sürətləndirir və böyük həcmdə məlumatların

təhlili, hüquqi araşdırmaların aparılması və dəqiq xülasə və hesabatların hazırlanması ilə səmərəliliyi artırır.

İngilis dilində bu köməkçilərin ən yaxşısını aşağıdakı səhifələrdə tapa bilərsiniz:

-
- Ən yaxşı 31 Hüquq köməkçisi (Best 31 Legal Assistant Sİ Tools) süni intellekt alətləri:
<https://www.toolify.ai/category/legal-assistant>
 - 2023 - cü ildə Hüquq Təcrübələri və Peşəkarlar üçün 10 Ən Yaxşı Sİ Hüquq Aləti (10 Legal Sİ Tools for Legal Practices and Professionals in 2023) : <https://clickup.com/blog/ai-tools-for-lawyers/>
 - 2024 - cü ilin 12 Ən yaxşı Sİ Hüquqi Alətləri (12 Best Sİ Legal Tools of 2024): <https://renaissancerachel.com/best-SI-legal-tools/>
 - “Ən yaxşı 8 Sİ Hüquq köməkçiləri (yanvar 2024) (8 “Best” Sİ Legal Assistants (January 2024) : <https://www.unite.ai/best-SI-legal-assistants/>
-

2.6.5. Süni intellekt alətləri hüquqşünasları əvəz edə bilərmi?

Bu mərhələdə süni intellekt insanları əvəz etmir, əksinə onlara öz dəyərini zənginləşdirmək üçün daha çox strateji fəaliyyətlərə diqqət yetirməyə imkan verir. Beləliklə, Sİ ağıllı axtarış motorları sayəsində məlumatın oxunması və daxil edilməsi, məlumatların çıxarılması və sənədlərin təhlili kimi təkrarlanan və vaxt aparan vəzifələri öz üzərinə götürür. Bütün bunları bir neçə saniyə, hətta millisaniyələrdə edir! Və çox kiçik bir səhv marjası ilə, insanlardan çox azdır: Sİ, insanlardan fərqli olaraq, heç vaxt yorulmur!

Sİ - nin dəyəri alqoritmlərin özündən deyil, öyrənmə üçün tələb olunan məlumatlardan irəli gəlir. Google və Facebook kimi böyük şirkətlərin məlumat bazaları həyati əhəmiyyət kəsb etsə də, bəzi proqram təminatının açıq mənbə kimi təklif olunması da vacibdir.

Hüquqi tədqiqatlar üçün hazırlanmış Ross Sİ sürəti və səmərəliliyi ilə diqqət çəkir, lakin Amerika iflas hüququ kimi yalnız xüsusi sahələrə yönəlmiş məhdudiyyətlərə malikdir. Bundan əlavə, öyrənmə və inkişaf prosesi üçün insanların qarşılıqlı əlaqəsini tələb edir.

Verdiyi vədlərə baxmayaraq, Sİ - nin hüquq sahəsində üzləşdiyi problemlərə müəyyən fənlər üzrə xüsusi təcrübə ehtiyacı, tarixi məlumatlardan asılılıq və bəzi hüquq sistemlərində tətbiqetmədə gecikmələr daxildir. Xülasə olaraq, Sİ hüquq sahəsində sürətlə inkişaf edən bir tendensiya olsa da, o, həm də mövcud texnologiyanın xas məhdudiyyətləri və xüsusi problemləri ilə üzləşir (Barthe, 2017).

Süni intellekt hüquq sektorunda inqilab etmək potensialına sahibdir, lakin bu, hüquqşünasların rolunu aradan qaldırmaq nöqtəsində deyil. Son illərdə süni intellektə irəliləyişlərə baxmayaraq, hüquqi təcrübənin dərin mürəkkəbliyi və insan mühakiməsi kimi xüsusiyyətlər süni intellektin insan hüquqşünaslarını tamamilə əvəz etməsinə mane olur. Hüquq peşəsi, məşinlərin hələ də təkrarlama bilmədiyi insan mərkəzli incəliklərə malikdir, xüsusən də empatiya, fərdi vəziyyətlərin dərinə dərk edilməsi və müştəriyə xas strategiyaların inkişafı (Cassuto, 2024).

Hüquqi təcrübə qaydaları başa düşmək və tətbiq etməkdən daha çox şey tələb edir. İştirak edən tərəflərin vəziyyətini başa düşmək, ədalət hissini inkişaf etdirmək və bu hissi cəmiyyətdəki dəyişikliklərlə uyğunlaşdırmaq vacibdir. Hüquqi danışqlar və qərarların qəbulu yalnız nəticəyə yönəlmiş proses deyil; insanın vəziyyətinin bütün hissələri ilə intuitiv şəkildə dərk edilməsini tələb edir.

Hüquqi təcrübə müştərilərin ehtiyaclarını və dəyərlərini anlamaq, hüquqi, kommersiya və şəxsi amilləri hərtərəfli qiymətləndirmək bacarığını tələb edir. Bu proses qeyri - müəyyənliyi idarə etmək, ziddiyyətli maraqları tarazlaşdırmaq və insan münasibətlərinə həssas yanaşmaları inkişaf etdirmək kimi bacarıqları əhatə

edir. Süni intellektin bu səviyyədə insan keyfiyyətlərini və həssaslıqlarını təqlid etmək qabiliyyəti məhduddur.

Rutin proseslərin avtomatlaşdırılması vasitəsilə süni intellekt səmərəliliyi artırır və müəyyən tapşırıqları sadələşdirə bilər. Bununla belə, hüquqşünasların təqdim etdiyi vəkillik, danışıqlar, konsaltinq və mürəkkəb problemlərin həlli kimi bacarıqlar Sİ tərəfindən asanlıqla təqlid edilə bilməz. Hüquqi proseslərin əsasını təşkil edən insan elementləri - düşünmə, emosional zəka, dərin anlayış və insan toxunuşu vacib olmağa davam edəcək (Moini, 2023). Buna görə də, Sİ hüquq sektorunda köməkçi bir vasitə kimi əhəmiyyətli faydalar təklif edə bilər, lakin vəkillərin təmin etdiyi kritik xidmətlər və insan dəyərləri qalacaq, bəlkə də daha da vacib olacaq. Süni intellekt vəkillərin iş yükünü yüngülləşdirə və onları daha mürəkkəb, dəyər yönümlü işlərə yönəldə bilər, lakin hüquqşünasları əvəz edə bilməz.

Həqiqətən də, alqoritmlər və robotlar gələcəkdə insan cinsindən olan hüquqşünasları (hakimlər, prokurorlar və vəkilləri) əvəz edə bilməz. Onlar yalnız insan cinsindən olan hüquqşünaslar üçün yaxşı komanda yoldaşları ola bilərlər. Onlar həm də insan hakimlər və prokurorlar üçün köməkçi vasitə ola bilər ki, onlar ya məqsədəuyğun hesab edə, ya da gözərdi edə bilərlər, yəni məcburi olmayan həll yolu.

2.6.6. Ədliyyə ilə əlaqəli digər sahələrdə süni intellektin istifadəsi

2.6.6.1. Notariatlıq

Notariat kontorları hüquqi əməliyyatların düzgünlüyünün və təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. İnsanın diqqəti zamanla yayınıla və səhvlər edə bilsə də, süni intellekt texnologiyaları böyük həcmdə məlumatları insan imkanlarını üstələyən dəqiqliklə emal edə bilir və heç vaxt yorulmur. Məsələn, notariat kontorunda alqı - satqı vədi müqaviləsinə baxılması adətən

notarius işçisi tərəfindən aparılır və orta hesabla 35 dəqiqə çəkə bilər. Bu prosesə müqavilədəki vacib məlumatları oxumaq, müəyyən etmək və təhlil etmək daxildir.

Lakin süni intellekt texnologiyasından istifadə edildikdə, eyni proses bir neçə saniyə ərzində tamamlana bilər. Süni intellekt müqavilədəki kritik məlumatları tez tanıya, təhlil edə və müəyyən edə bilər. Bu həm vaxta qənaət edir, həm də insan səhvlərini minimuma endirir. Bundan əlavə, Sİ müqavilələrdə dilin ardıcılığını və qanuniliyini yoxlamaqda təsirli ola bilər.

Bu texnologiya notariuslara daha sürətli və səmərəli xidmət göstərməyə imkan verə bilər, eyni zamanda müştəri məmnuniyyətini artırır və notariat xidmətlərinin ümumi səmərəliliyini artırır. Süni intellektlə işləyən notariat xidmətləri rəqəmsal transformasiyanın hüquq sektoruna necə dəyərli töhfələr verə biləcəyinə bir nümunədir. Beləliklə, notariat kontorları ənənəvi üsullarla müqayisədə daha sürətli, daha dəqiq və daha səmərəli fəaliyyət göstərə bilər.

2.6.6.2. Ekspert və vasitəçilik (mediasiya)

Süni intellekt bu gün hüquqşünas peşəsində mütəxəssislərin gördüyü bir çox işi daha sürətli və asan yerinə yetirə bilər. Xüsusilə maliyyə ekspertizası, inşaat mühəndisliyi və tibbi səhvlər kimi sahələrdə süni intellekt mürəkkəb məlumat dəstlərini tez və dəqiq təhlil edə bilər. Bundan, nümunənin tanınması ilə cinayət yerində dəlillərin təhlili kimi məhkəmə elmlərində də istifadə edilə bilər. Bu, Sİ - nin hakim kimi fəaliyyət göstərməsi kimi deyil. Çünki ekspertin rolu hadisənin maddi tərəflərinin texniki ekspertizasıdır. Bir çox texniki məsələlər artıq bu proqramlar tərəfindən həll edilsə də, yaxın gələcəkdə ekspertlərin bütün tapşırıqlarının süni intellekt tərəfindən yerinə yetiriləcəyi nöqtəyə gəlinə bilər.

Hüquqi mübahisələrin alternativ həll yollarından biri olan vasitəçilik prosesində süni intellekt getdikcə daha çox istifadə olunur. Vasitəçilikdə Sİ - nin istifadəsi prosesi daha sürətli, daha səmərəli və daha əlçatan edir; Mübahisə növlərini təsnif etmək, tərəflərin bəyanatlarını təhlil etmək, keçmiş presedentləri qiymətləndirmək və həll təkliflərini təqdim etmək kimi funksiyalara kömək edir. Süni intellektə əsaslanan sistemlər xüsusilə mübahisələrin onlayn həlli platformalarında geniş yayılır və görüşlərin izlənməsi və sənədlərin idarə edilməsi kimi inzibati vəzifələri avtomatlaşdırmaqla vasitəçilərin yükünü azaldır.

Bununla belə, vasitəçilik prosesi mahiyyət etibarilə empatiya, intuisiya və tərəflərin emosional vəziyyətlərini başa düşmək kimi insan xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Buna görə də, Sİ - nin prosesdə rolu məhdud və dəstəkləyici olmalıdır. Bundan əlavə, alqoritmik qərəzlər, məlumatların məxfiliyi riskləri və vasitəçilik peşəsinin gələcəyi ilə bağlı qeyri - müəyyənliklər kimi etik və peşəkar məsələlər də gündəmdədir. Süni intellekt vasitəçiləri əvəz edən bir vasitə kimi deyil, onların qərar qəbul etmə proseslərinə dəstək verən köməkçi kimi hazırlanmalıdır. Prosesin mərkəzində qalan insan

elementi texnologiyanın etik, qərəzsiz və təhlükəsiz integrasiyası ilə mümkün olacaq.

2.6.6.3. Qanunvericiliyin hazırlanması

Süni intellekt təkcə qanunun tətbiqinə deyil, həm də qanunun yaradılmasına töhfə verə bilər. Hüquqi qaydalar bir - biri ilə və dünya reallıqları ilə məntiqi uyğunluq təşkil etməli olan formal mətnlərdir. Bu kontekstdə alqoritmlərin bu mətnlərdə daxili uyğunsuzluqları aşkar etməsi mümkün ola bilər (Say, 2022: 6).

Süni intellekt texnologiyası səmərəliliyi artırmaq, daha effektiv siyasət təhlili aparmaq və qanun layihələrinin keyfiyyətini artırmaqla qanunvericilik prosesinə dəstək verə bilər. Süni intellekt xüsusilə böyük məlumat dəstlərini təhlil etməklə mövcud qanunların və qanunvericilik ehtiyaclarının təsirini müəyyən etməyə kömək edə bilər. Məsələn, müxtəlif mənbələrdən toplanmış məlumatları təhlil edərək, hansı sahələrdə yeni qanunvericiliyə ehtiyac olduğunu və ya mövcud qanunların necə dəyişdirilməli olduğunu müəyyən edə bilər. Digər tərəfdən, müəyyən parametrlər və məqsədlər çərçivəsində SI sistemləri qanun layihəsi hazırlaya, bu layihələri linqvistik və hüquqi cəhətdən təhlil edə və hətta təklif olunan tənzimləmələrin potensial nəticələrini proqnozlaşdırmağa bilər. Süni intellekt müxtəlif hüquq sistemlərində oxşar qanunları müqayisə və təhlil edə bilər. Bu, qanunvericilərə ən yaxşı təcrübələri müəyyən etməyə və yeni qanun layihəsi hazırlayarkən bu məlumatlardan istifadə etməyə imkan verir. Süni intellekt qanunvericiliyin potensial iqtisadi, sosial və ətraf mühitə təsirlərini modelləşdirə bilər. Bu, qanunvericilərə öz siyasətlərinin nəticələrini daha yaxşı başa düşməyə və zəruri hallarda dəyişikliklər etməyə imkan verir. Sosial mediadan və digər onlayn platformalardan toplanan məlumatların təhlili ictimaiyyətin konkret qanun layihələrinə və ya qanunvericiliyə edilən dəyişikliklərə reaksiyasını anlamaq üçün istifadə edilə bilər. Bu, qanunvericilərə

ictimai rəyin nəbzini tutmağa və siyasətlərini buna uyğun formalaşdırmağa kömək edə bilər.

Süni intellekt yeni qanunların mövcud hüquqi çərçivələrə necə uyğun gəldiyini qiymətləndirə və potensial hüquqi ziddiyyətləri müəyyən edə bilər. Bu, qanunvericilik prosesində ardıcılığın və ardıcılığın təmin edilməsinə kömək edir. Nəticədə, qanunvericilik prosesində süni intellektdən istifadə daha məlumatlı, səmərəli və səmərəli qanunvericilik qərarlarına səbəb ola bilər. Bununla belə, Sİ - nin insan mütəxəssislərinin rəhbərliyi və nəzarəti altında istifadə edilməsi vacibdir, çünki hər hansı bir texnologiya kimi, Sİ - nin məhdudiyyətləri və potensial qərzələri var. Qanunvericilik prosesində insan təcrübəsi və etik mülahizələr Sİ - nin təmin edə biləcəyi texniki təhlillə balanslaşdırılmalıdır. Bundan əlavə, süni intellektdən istifadə hüquqi çərçivələrə və məxfilik standartlarına uyğun olmalıdır. Süni intellekt tərəfindən aparılan təhlillərin şəffaflığı və açıqlığı qanunvericilər, hüquq ekspertləri və ictimaiyyət tərəfindən qiymətləndirilməlidir. Bu, həm texnologiyadan məsuliyyətli istifadəni təmin edir, həm də hüquqi proseslərin legitimliyini və ictimai etimadı qoruyur. Braziliya 2023 - cü ilin dekabr ayında süni intellekt tərəfindən yazılmış mətni tətbiq edən ilk ölkə oldu. Oğurlanmış su sayğaclarının dəyişdirilməsi ilə bağlı xərclərin ödənilməsinə dair qanun layihəsi ölkənin cənubunda yerləşən Porto Aleqre şəhərinin 36 deputatdan ibarət şəhər şurası tərəfindən təsdiqlənib və qüvvəyə minib. Səlahiyyətlilər süni intellektdən istifadəni tərifləyərək, mətni hazırlamaq üçün adətən üç gün çəkəcəyini, indi isə cəmi 15 saniyə çəkdiyini söyləyiblər ⁵⁵.

⁵⁵ <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/ingilteredeki-yargiclar-davalarda-yapay-zekâ-kullanabilirsiniz,MRNwTzoPmkaooQeBBf2Chw>, 13.12.2023

2.6.6.4. Hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin fəaliyyəti

Süni intellekt sistemləri keçmiş təcrübələri təhlil edərək gələcək haqqında proqnozlar vermək qabiliyyətinə malikdir. Bu cür proqnozlaşdırıcı sistemlər hüquq - mühafizə orqanları / polis idarələri tərəfindən müəyyən bir gündə resursların necə bölüşdürülcəyini müəyyən etmək və ya konkret şəxsləri hədəf almaq üçün istifadə edilə bilər.

Süni intellekt cinayətin qarşısını almaq, araşdırmaq və ictimai təhlükəsizliyi artırmaq üçün hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin fəaliyyətlərində müxtəlif üsullarla istifadə olunur. Bu texnologiya hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin fəaliyyətlərinin səmərəliliyini artırır və cinayətin proqnozlaşdırılması, sifətin tanınması sistemləri, yol hərəkəti qaydalarının pozulmasının aşkar edilməsi, məhkəmə - tibbi ekspertiza, kibercinayətkarlıqla mübarizə, sosial media təhlili, dron və robot texnologiyaları, davranış analizi, ictimai təhlükəsizlik kommunikasiyası kimi sahələrdə daha effektiv müdaxilələr təmin edir.

Süni intellekt xüsusilə aşağıdakı sahələrdə hüquq – mühafizə orqanlarına / polis idarələrinə böyük üstünlüklər qazandırır :

Cinayətin proqnozlaşdırılması: Süni intellektin cinayətin proqnozlaşdırılması qabiliyyəti xüsusilə böyük məlumatların təhlili əsasında yüksək cinayət nisbətlərinin olduğu sahələri müəyyən etmək və gələcəkdə mümkün cinayət meyllərini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Bu texnologiya hüquq - mühafizə orqanlarına/ polis idarələrinə öz resurslarından daha strateji formada istifadə etməyə imkan verir və beləliklə, onlara cinayətin qarşısının alınması üçün tədbirlər görməyə (təşəbbüskar olmağa) imkan verir. Süni intellektə əsaslanan cinayətin proqnozlaşdırılması vasitələri müxtəlif məlumat mənbələrini, o cümlədən tarixi cinayət məlumatları, sosial - iqtisadi göstəricilər, demoqrafik məlumatlar və hətta hava hesabatlarını təhlil

edərək mürəkkəb nümunələri aşkar edə bilər. Bu məlumat hüquq - mühafizə orqanlarına / polis idarələrinə cinayətlə mübarizə strategiyalarını inkişaf etdirməyə, risk altında olan əraziləri prioritetləşdirməklə resursları daha səmərəli bölüşdürməyə və cəmiyyətin təhlükəsizliyini artırmaq üçün tədbirlər görməyə kömək edir. Məsələn, Birləşmiş Krallıqda istifadə edilən PredPol (*Predictive Policing*) cinayətin proqnozlaşdırılması proqramı gələcək cinayətlərin harada və nə vaxt baş verəcəyini proqnozlaşdırmaq üçün keçmiş cinayət məlumatlarını təhlil etmək üçün süni intellekt və maşın öyrənmə üsullarından istifadə edir. PredPol sistemi adətən müəyyən ərazidə cinayətlərin növləri, vaxt dövrləri və yerlər haqqında tarixi məlumatlara əsaslanaraq risk xəritələri yaradır. Bu risk xəritələri hüquq - mühafizə orqanlarına / polis idarələrinə patrul marşrutlarını və cədvəllərini strateji planlamağa, məlumatlara əsaslanan cinayətlə mübarizə qərarları qəbul etməyə və ən yüksək riskli ərazilərə profilaktik resursları effektiv şəkildə ayırmağa imkan verir. Bununla belə, onun istifadəsi tez - tez bu sistemlərin müəyyən icmalara qarşı ayrı - seçkilik yarada və məxfilik hüquqlarını poza bilən qərəzli məlumat mənbələrinə etibar edə bilməsi səbəbindən tənqid olunur. Qərəzli məlumatların istifadəsi artıq yüksək cinayət nisbətlərinin olduğu qəbul edilən ərazilərdə polis resurslarının həddən artıq cəmlənməsinə gətirib çıxara bilər ki, bu da bəzi icmalarda polis müdaxiləsinin artmasına səbəb ola bilər.

Üz tanıma sistemləri: Üz tanıma sistemləri ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayan Sİ alqoritmlərindən istifadə etməklə hazırlanmış qabaqcıl texnologiyalardır. Bu sistemlər böyük verilənlər bazalarında üz təsvirlərini təhlil edərək, şübhəlilərin, itkin düşmüş şəxslərin və ya təhlükəsizliyə təhlükə yarada biləcək şəxslərin müəyyən edilməsində effektiv vasitə kimi istifadə olunur. Real vaxt rejimində video monitorinqi və arxivləşdirilmiş şəkillərin təhlili bu texnologiyanın əsas tətbiq sahələridir.

Xüsusi ilə insanların sıx olduğu yerlərdə, hava limanları, qatar stansiyaları və ticarət mərkəzləri kimi ictimai yerlərdə təhlükəsizliyin artırılmasında üz tanıma texnologiyaları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu sistemlər gözlərin mövqeyi, burun forması və çənə xətti kimi fərdlərin üz cizgilərinin unikal xüsusiyyətlərini tez bir zamanda tanıya və verilənlər bazalarında qeydə alınmış şəkillərlə uyğunlaşdırı bilər. Bu yolla axtarışda olan və ya müşahidə altında olan şəxsləri müəyyən etmək, itkin düşənləri tapmaq və ya potensial təhlükəsizlik təhdidlərini əvvəlcədən müəyyən etmək mümkündür.

Həmçinin, bu texnologiya irimiqyaslı tədbirlərdə və ya ictimai nəqliyyat vasitələrində təhlükəsizliyin təmin edilməsinə də kömək edə bilər. Məsələn, futbol matçı və ya konsert kimi izdihamlı tədbirlərdə üz tanıma sistemləri daha əvvəl müəyyən edilmiş riskli şəxslərin hadisə sahəsinə girişini aşkar edib, tədbir görə bilər. Üz tanıma texnologiyalarının istifadəsi də sürətli və effektiv biometrik doğrulama üsulu kimi seçilir. Bu, şəxsiyyətin yoxlanılması proseslərində, xüsusən də təhlükəsizlik tələb edən həssas ərazilərə girişə nəzarətdə böyük rahatlıq təmin edir.

Rəqəmsal Sübut Təhlili: Bu sahədə SI texnologiyalarının istifadəsi cinayət araşdırmalarını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirir. Bu gün cinayətlərin böyük bir hissəsi rəqəmsal mühitlərdə izlər buraxır və ya tamamilə kiberməkanda törədilir. Buna görə də, SI texnologiyaları kibercinayətkarlıqla mübarizədə və rəqəmsal sübutların təhlilində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Süni intellekt alqoritmləri e - poçt trafikindən tutmuş sosial media ilə qarşılıqlı əlaqəyə, internet axtarış tarixçələrindən tutmuş bulud saxlama məzmununa qədər geniş spektrli rəqəmsal məlumatları sürətlə emal edə bilər. Bu proses terabaytlarla məlumatların əllə yoxlanmasının praktiki olmadığı hallarda xüsusi ilə vacibdir. Süni intellekt bu böyük məlumat dəstlərindən müvafiq məlumatları, nümunələri və əlaqələri aşkar edərək, müstəntiqləri vaxtında və dəqiq məlumatla təmin edir. Bu, cinayətkarların müəyyən edilməsi, cinayətlərin necə

törədildiyini başa düşmək və hətta cinayətlərin qarşısını almaq üçün çox vacibdir.

Xüsusilə söz kibercinayətlərə gəldikdə, süni intellektə əsaslanan alətlər zərərli proqramların təhlilindən tutmuş *fişinq hücumlarının* ⁵⁶ mənbələrinin müəyyən edilməsinə və şifrələnmiş məlumatların şifrəsinin açılmasına qədər geniş sahələrdə istifadə olunur. Bundan əlavə, rəqəmsal cihazlardan (məsələn, smartfonlar, kompüterlər və digər ağıllı cihazlar) əldə edilən məlumatların təhlili cinayətkarların davranış nümunələrini, kommunikasiya şəbəkələrini və hətta cinayət yerləri ilə bağlı coğrafi məlumatları aşkar edə bilər. Bu texnologiyaların digər mühüm tətbiq sahəsi sosial media və internetdə rəqəmsal izlərin monitorinqidir. Süni intellekt xüsusi açar sözlər, hashtaglar və ya istifadəçi davranışı üzərində aparılan axtarışlar vasitəsilə cinayətlə əlaqəli məlumatları və ya təhlükə elementlərini müəyyən edə bilər. Beləliklə, şübhəli fəaliyyətlər barədə erkən xəbərdarlıq etməklə cinayətlərin qarşısının alınmasına töhfə verə bilər.

Bununla belə, hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin fəaliyyətlərində süni intellektdən istifadə yalan müsbət və ya mənfi nəticələr, məxfilik problemləri, etika və insan hüquqları kimi məsələlərə diqqətli yanaşma tələb edir. Bu sistemlərin təsirləri davamlı olaraq qiymətləndirilməli, monitorinq edilməli və tənzimlənməli və hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin əməkdaşları süni intellekt texnologiyaları üzrə təlim almalıdırlar. Bu

⁵⁶ Fişinq hücumları kibertəhlükəsizlik təhdidləridir ki, burada zərərli şəxslər istifadəçilərin şəxsi məlumatlarını (məsələn, istifadəçi adları, parollar, kredit kartı məlumatları) adətən saxta e - poçtlar, mesajlar və ya veb - saytlar vasitəsilə əldə etməyə çalışırlar. Bu hücumlar adətən dövlət qurumları, banklar və ya tanınmış şirkətlər kimi etibarlı mənbədən gəlidi təəssüratı yaratmaq üçün nəzərdə tutulub. Onların məqsədi istifadəçiləri könüllü olaraq həssas məlumatlara və ya zərərli proqram yükləmələrinə yönəltməkdir. Fişinq kiber fırıldaqçılığın ən geniş yayılmış formalarından biridir və istifadəçiləri etibarsız mənbələrdən gələn mesajlara qarşı diqqətli və ehtiyatlı olmağa təşviq edir

istifadə etik qaydalara, hüquqi çərçivələrə və fərdlərin əsas hüquq və azadlıqlarına uyğun aparılmalıdır.

2.6.6.5. Türkiyə məhkəməsi sistemində süni intellektli hüquq texnologiyaları

Türkiyədə e - transformasiya prosesinin mühüm bir hissəsi olan e - Ədliyyə sistemi Milli Məhkəmə Şəbəkəsi İnformasiya Sistemi və ya qısaca UYAP kimi tanınır. UYAP Ədliyyə Nazirliyində və bütün ədliyyə qurumlarında istifadə olunan sistemdir və bu bölmələrin məhkəmə, inzibati və audit fəaliyyətini elektron mühitdə həyata keçirir.

Ədliyyə Nazirliyinin 2019 - 2023 - cü illəri əhatə edən Strateji Planında “məhkəmə sistemində süni intellekt və ekspert sistemi tətbiqlərinin tətbiqi üzrə tədqiqatların aparılması” məqsədi əksini tapıb. Süni intellekt texnologiyalarının UYAP sisteminə inteqrasiyası nəinki məhkəmə proseslərini sürətləndirə bilər, həm də daha ətraflı və real məhkəmə statistikasını təqdim etməklə daha effektiv məhkəmə strategiyaları və siyasətinin hazırlanmasına töhfə verə bilər. Bu inteqrasiya həm də məhkəmə qərarlarının təhlili və proqnozlaşdırılmasını təkmilləşdirə və cinayət və iş tendensiyalarını daha yaxşı anlamağa kömək edə bilər.

Bundan əlavə, Sİ hüquqi mətn təhlili və **qərara dəstək sistemləri**⁵⁷ kimi sahələrdə istifadəsi məhkəmə qərarlarının daha ardıcıl və

⁵⁷ “Qərara Dəstək Sistemləri (QSS)” qərar qəbul etmə prosesini asanlaşdırmaq və daha dəqiq və effektiv qərarların qəbulunu təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş sistemlərdir. Bu sistemlər istifadəçilərə mürəkkəb məlumatları təhlil etmək, mümkün ssenariləri qiymətləndirmək və müxtəlif alternativlər arasında ən uyğununu seçməkdə kömək etmək üçün müxtəlif proqram və modelləri bir araya gətirir. Qabaqcıl məlumatların təhlili, statistik metodlar və süni intellekt üsulları kimi vasitələrdən istifadə edərək, DDS - lər hüquq, maliyyə, səhiyyə, istehsal və logistika kimi geniş sektor ehtiyaclarına xas həllər təklif edir. İstifadəçi dostu interfeysləri və çevik strukturları sayəsində bu sistemlər qərar qəbul edənlərə

obyektiv olmasına kömək edə bilər. Süni intellektlə dəstəklənən UYAP vəkillər, hakimlər, prokurorlar və ədliyyə işçiləri üçün vaxta qənaət edən alətlər təqdim edərək, məhkəmə proseslərini daha səmərəli və effektiv idarə etməyə imkan verə bilər.

UYAP Türkiyədə ədliyyə sahəsində rəqəmsal transformasiyanın sürətləndirilməsinə mühüm töhfələr verib. İndi süni intellekti öz strukturuna inteqrasiya etməklə, o, Sİ dövrünün imkanlarını məhkəmə sisteminin xidmətinə təqdim edə bilər. Lakin bu inteqrasiyanın hüquq sisteminin şəffaflığını artıracaq və vətəndaşların ədliyyə sisteminə inamını gücləndirəcək şəkildə həyata keçirilməsi vacibdir.

Türkiyənin təsisçi üzvü olduğu Avropa Şurası çərçivəsində CEPEJ Kiber ədliyyə və Süni İntellekt Resurs Mərkəzi ədliyyə sisteminin rəqəmsal transformasiyasında tətbiq olunan süni intellekt sistemləri və digər əsas kiberədalət alətləri haqqında etibarlı məlumat üçün ictimai mərkəz rolunu oynayır. Mərkəz bu sistemlər və alətlər haqqında ümumi məlumat əldə etməyə kömək edir və “Məhkəmə Sistemlərində və onun ətrafında Süni İntellektin İstifadəsi üzrə Avropa Etik Şərti”nə uyğun olaraq peşəkarlar və son istifadəçilər üçün bu sistem və vasitələrin riskləri və faydaları ilə bağlı əlavə araşdırmalar üçün başlanğıc nöqtəsi təqdim edir. Yazılar CEPEJ - in Avropa Kiber Ədliyyə Şəbəkəsinin (ECN) üzvləri vasitəsilə toplanır. Şəbəkə demək olar ki, bütün Avropa Şurasına üzv dövlətlərin nümayəndələrindən və milli məhkəmə sistemlərinin rəqəmsallaşdırılması ilə məşğul olan müşahidəçilərdən ibarətdir. Məlumat digər açıq mənbələrlə tamamlanır. Toplanmış məlumatlar CEPEJ - in Süni İntellekt Məsləhət Şurası tərəfindən müzakirə edilir və təsnif olunur ⁵⁸.

vaxtında və təsdiqlənmiş məlumat təqdim etməklə strateji planlaşdırma və problem həlli proseslərində çox mühüm rol oynayır.

⁵⁸ <https://www.coe.int/en/web/cepej/resource-centre-on-cyberjustice-and-ai>
Mərkəzin internet adresi şudur: <https://public.tableau.com/app/profile/>

Kiberədliliyə və Süni İntellekt Resurs Mərkəzinin ölkələrin məhkəmə sistemlərində istifadə edilən ictimai əsaslı Sİ sistemləri siyahısına 2025 - ci ilə kimi 11 süni intellekt təşəbbüsü daxildir ki, bunlardan birincisi 2021 - ci ildə Türkiyədə tətbiq edilib. Məsələn, bu rəqəm Almaniyada 38 (ilk dəfə 2008 - ci ildə), İspaniyada 9 (ilk 2009 - cu ildə) təşkil edir. 1997 - ci ildə, İtaliyada 8 (ilk dəfə 2010 - cu ildə), Portuqaliyada 3 (ilk dəfə 2022 - ci ildə), Fransada 2 (ilk dəfə 2021 - ci ildə), Böyük Britaniyada 2 (birinci dəfə 2005 - ci ildə) və 1 İsveçrədə (2021 - ci il tarixli). Verilənlər bazasındakı digər ölkələr nəzərə alındıqda, Türkiyə məhkəmə sistemində Sİ təşəbbüsləri baxımından Almaniyadan sonra ikinci yerdədir.

Məhkəmə sistemlərində və mühitlərdə süni intellektin istifadəsi ilə bağlı CEPEJ - in veb - saytı üçün QR kodunu skan edin

<https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej - resource - center - on - cyberjustice - and - artificial - intelligence>

2025 - 2029 - cu illər arasında həyata keçiriləcək dördüncü Məhkəmə İslahatı Strategiya Sənədi 23 yanvar 2025 - ci ildə Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən “Türkiyə Əsri, Ədalət Əsri” şüarı ilə ictimaiyyətə açıqlandı. “Qanunun aliliyinə əsaslanan gecikdirilməmiş və proqnozlaşdırıla bilən ədliyyə sistemi” vizyonu ilə hazırlanan sənəd 5 əsas məqsəd, 45 hədəf və 264 fəaliyyətdən ibarətdir. Sənəddə qeyd olunduğu kimi, əvvəlki məhkəmə islahatları strategiyalarında olduğu kimi, bu sənəd dərc edildikdən sonra aydın və ölçülə bilən “Fəaliyyət Planı” hazırlanacaq. Bu plan strategiyanın

[cepej/viz/ResourceCentreCyberjusticeandAI/AITOOLSINITIATIVESREPORT?](https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej - resource - center - on - cyberjustice - and - artificial - intelligence)
publish=yes

konkret addımlarla həyata keçirilməsini təmin edəcək yol xəritəsi rolunu oynayacaq.

Strategiyanın “Texnologiyaya əsaslanan ədalət mühakiməsi: Ədliyyə xidmətləri və məhkəmə ekspertizasında rəqəmsal transformasiya və süni intellekt” adlı beşinci bölməsi məhkəmə sisteminin rəqəmsallaşdırılması və süni intellekt (Sİ) texnologiyalarının inteqrasiyasına yönəlib. Bu bölmədə 9 - cu məqsəd “Mövcud texnologiyalara uyğun olaraq məhkəmə - hüquq informasiya sisteminin gələcək inkişafı”nı nəzərdə tutur. Bu hədəf çərçivəsində müəyyən edilən ilk beş fəaliyyət birbaşa süni intellektlə bağlıdır və aşağıdakı kimi sıralanır:

a. Məhkəmə fəaliyyətini dəstəkləyən süni intellektə əsaslanan tövsiyə sistemləri hazırlanacaq.

b. Süni intellekt texnologiyasının informasiya sisteminə inteqrasiyası ilə vətəndaşların ədalət mühakiməsinə çıxışı asanlaşdırılacaq və məhkəmə prosesləri sürətləndiriləcək.

c. Süni intellekt sənədlərin anında təhlili, çatışmayan məlumat və sənədlərin sürətlə tamamlanması, ekspert hesabatlarına nəzarət, yazışmaların avtomatik izlənməsi və qurumlar arasında məlumat mübadiləsində istifadə olunacaq.

d. Süni intellekt proqramlarını inkişaf etdirəcək və bu tətbiqlərin etik və hüquqi çərçivəsini müəyyən edəcək institusional struktur yaradılacaq.

e. Ağlabatan müddətdə məhkəmə araşdırması hüququnu və ədalət mühakiməsinə çıxışı təkmilləşdirmək üçün rəqəmsal həll platformaları, mübahisələrin onlayn həlli üsulları və elektron dinləmə üsulları hazırlanacaq.

Digər bəndlər süni intellekt və hüquq texnologiyalarının ədliyyə sisteminə inteqrasiyasına yönəlib. Ədliyyə Nazirliyindən TBMM Sİ Komissiyasına verilən məlumata görə; Ədliyyə Nazirliyi hazırda aşağıdakı layihələr üzərində işləyir: CBS Təşkilat Qiymətləndirmə Layihəsi, Süni İntellektlə Sənəd Təsnifatı Layihəsi, Say Yazma

Layihəsi, Bildiriş Məlumatının Çıxarılması Layihəsi, EzCümle Layihəsi, Ağıllı Köməkçi – Bələdçi Layihəsi, Şəkildən Slenq və Obyektlərin Aşkar edilməsi Layihəsi, Qərarın Qiymətləndirilməsi Layihəsində Uyğunsuzluğun Aşkarlanması Layihəsi.

Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən nəzərdə tutulan tədbirlərin və onun gündəliyində duran layihələrin həyata keçirilməsi daha səmərəli, daha sürətli və ədalətli məhkəmə sisteminin qurulmasına mühüm töhfə verə bilər. Bununla belə, Sİ sistemlərinin, xüsusən də məhkəmə sistemi kimi yüksək riskli sahələrdə istifadəsi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, qanun qarşısında bərabərlik və şəffaflıq prinsipi kimi fundamental hüquq və prinsiplər üçün ciddi risklər yaradır. Ona görə də belə sistemlərdən istifadə hüquqi əsaslara söykənməli və insan hüquqlarına uyğun tənzimlənəlməlidir.

Bu tələbi nəzərə alaraq, AI - nin Süni İntellekt Qanunu və AK - nin Süni İntellekt üzrə Çərçivə Sazişi yüksək riskli Sİ sistemləri üçün insan nəzarəti, insan hüquqlarına təsir təhlili, kibertəhlükəsizlik tədbirləri, keyfiyyət, uyğunluq və şəffaflıq öhdəliklərini müəyyən edib. Dünyanın ən rəqəmsallaşmış və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrindən biri olan Cənubi Koreyada 26 dekabr 2024 - cü ildə qəbul edilmiş “Süni İntellektə Etibarın İnkişafı və Yaradılması haqqında Qanun” (Sİ Əsas Qanunu) Asiya regionunda qəbul edilmiş ilk əhatəli süni intellekt tənzimləməsidir. 2026 - cı ilin yanvar ayında qüvvəyə minəcək Sİ Əsas Qanunu insan ləyaqətini, hüquqlarını və ictimai etimadı qorumaq, eyni zamanda süni innovasiyanı təşviq etmək məqsədi daşıyır. AI Sİ Qanunu qadağan edilmiş tətbiqlərə, yüksək riskli sistemlərə və ümumi təyinatlı modellərə diqqət yetirir və onun ən əhatəli öhdəlikləri yüksək riskli Sİ sistemlərinə aiddir. Cənubi Koreyanın Sİ Əsas Qanunu yüksək təsirli Sİ, generativ Sİ və yüksək emal sistemlərini tənzimləmə mərkəzinə yerləşdirir. Digər tərəfdən, Cənubi Koreyanın süni intellekt haqqında Əsas Qanunu, Sİ - nin Sİ Qanunu kimi birbaşa məcburi müddəaları, mütləq qadağaları və ya ciddi sanksiyaları olan ciddi normativ strukturdan daha çox

siyasi rəhbərliyə və institusional fəaliyyətlərə əsaslanan tənzimləyici modelə sahibdir.

Cənubi Koreyanın öz tənzimləyici çərçivəsini yaratması, AI və ABŞ nümunələrindən faydalanmaqla yanaşı, digər ölkələrə öz ehtiyaclarına və prioritetlərinə uyğun yol xəritəsi hazırlamaq üçün nümunədir.

Türkiyə üçün dünya nümunələrini və öz milli prioritet və ehtiyaclarını nəzərə alaraq innovasiyaları və insan hüquqlarına hörməti birlikdə həyata keçirməyi hədəfləyən Sİ hüquqi infrastrukturunun yaradılması da böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2.7. HÜQUQ TƏHSİLİNDƏ SÜNİ İNTELLEKT

Süni intellekt hüquq və məhkəmə sahəsində dərin təsirlər yaratmaqla hüquq təhsilində əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olur. Süni intellekt texnologiyaları ənənəvi kurs formatlarını dəyişdirə və daha dinamik, interaktiv təhsil metodologiyalarına töhfə verə bilər. Beləliklə, hüquqi təhsil tələbələri real dünya hüquqi təcrübələrinə daha yaxşı hazırlayacaq effektiv və əlçatan keyfiyyət qazanır. Həm tədris metodlarını, həm də öyrənmə proseslərini yenidən formalaşdırmaqla, Sİ hüquqi təhsildə mühüm rol oynamağa namizəddir.

Ortamüddətli perspektivdə hüquq təhsilində mühüm yeniliklər tələb olunacaq. O, biliklərin ötürülməsindən kənara çıxaraq, hüquqi prinsiplərin dərinədən dərk edilməsinə və ünsiyyət bacarıqlarının və danışıqlar üsullarının inkişafına diqqət yetirməlidir. Hüquq təhsili tələbələrə cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyasına necə reaksiya verməli və onu formalaşdırmalı, onlara bu yeni çağırışlara uyğunlaşmaq üçün səlahiyyətlər verməlidir. Bu, hüquqşünasların texnoloji inkişafı uyğun olaraq daha təsirli və yenilikçi həllər istehsal etmələri üçün əsas ehtiyacdır. Hüquq təhsilinin bu transformasiyanın başa düşülməsində və istiqamətləndirilməsində mühüm rol oynadığını dərk etmək gələcək hüquqşünasları

cəmiyyətin və peşənin qarşısında duran vəzifələrə cavab vermək üçün təchiz etmək deməkdir.

Sİ - nin hüquq təhsilinə integrasiyası həm pedaqoji problem, həm də peşəkar inkişaf üçün unikal imkan təqdim edir. Süni intellekt texnologiyaları tələbələrin təhsilini zənginləşdirməklə onların tənqidi düşünmə qabiliyyətlərini və tətbiqi biliklərini artırmaq potensialına malikdir. Bu kontekstdə hüquq məktəbləri və onların müəllimləri tələbələrə süni intellektin əsaslarını və tətbiqlərini öyrətməli, onlara texniki və praktiki bacarıqlar verməli və onları gələcək hüquqşünaslar kimi yetişdirməlidir. Xüsusilə, tələbələr süni intellekt texnologiyalarının əsas prinsipləri və onların hüquq təcrübəsində rolu haqqında məlumatlandırılmalıdırlar. Məsələn, onlara işlərin təhlili və hüquqi sənədlərin hazırlanması üçün süni intellekt alətlərindən necə istifadə ediləcəyi öyrədilməlidir. Bu, tələbələrin texnoloji bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və məzun olduqdan sonra iş tapmaq şanslarını artırmağa imkan verəcəkdir.

Türkiyə kimi hər il ehtiyaclarından daha çox məzun olan hüquq fakültələri üçün məzunlara iş tapmaq şanslarını artırmaq üçün süni intellekt alətlərindən effektiv və çevik şəkildə istifadə etmək bacarığının təmin edilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir. Bu, tələbələrə süni intellektin işləməsi ilə bağlı texniki biliklər verməklə yanaşı, həm də onlara yaradıcı süni intellekt alətləri üçün effektiv əməllərin yazılması kimi praktiki bacarıqlar qazandıracaq.

Məsələn, tələbələr işlərə daha tez və effektiv baxmaq üçün hüquqi araşdırma və təhlildə istifadə edilən süni intellektə əsaslanan vasitələrdən istifadə edə bilərlər. Bu cür alətlər tələbələrə və mütəxəssislərə hallar arasındakı əlaqəni və əvvəlki qərarların müvafiq qanunvericiliklə necə uyğunlaşdığını göstərmək üçün böyük məlumat dəstlərini emal edir. Bundan əlavə, süni intellektlə işləyən simulyasiyalar tələbələrə real dünyada hüquqi problemləri yaşamaq imkanı verir. Bu simulyasiyalar tələbələrin hüquqi strategiyalar hazırlamaq və danışıqlar üsullarını təkmilləşdirmək bacarığını artırmağa bilər.

Göründüyü kimi, Sİ texnologiyaları hüquq təhsilini və peşəni dəyişdirmək potensialına sahibdir. Lakin bu potensialı reallaşdırmaq üçün hüquq fakültələri və akademiklər tələbələrə süni intellektin əsaslarını və tətbiqlərini öyrətməli, onlara texniki və praktiki bacarıqlar verməli, onları gələcək hüquqşünas kimi yetişdirməlidirlər. Bu yolla biz Sİ - nin hüquq sahəsindəki imkanlarını və problemlərini daha yaxşı başa düşə və həll edə bilərik.

Bu məqsədlə tələbələrin süni intellektin ümumi və hüquq peşəsi və onun hüquqla qarşılıqlı əlaqəsi baxımından əhəmiyyətini dərk etmələri və təhsil prosesində süni intellektdən faydalanmaları üçün bakalavr hüquq proqramlarının tədris planına, tercihen birinci kursda “Süni intellekt və hüquq” kursunun daxil edilməsi faydalı olardı. Bu kursu tamamlamaq üçün 3 - cü və ya 4 - cü il kurikulumuna daxil edilmiş seçmə “Süni intellekt hüququ” kursu bu fən üzrə ixtisaslaşmağı düşünən tələbələr üçün faydalı olardı.

Tələbələrin Sİ əsaslı mövcud hüquq tətbiqlərini praktiki işlərdə istifadə etməsi də vacibdir. Süni intellektlə dəstəklənən simulyasiyalar tələbələrə real hüquqi işlərin həlli təcrübəsi təqdim edir, onlara real dünya ssenarilərində qərar qəbul etmə və strategiya hazırlamaq bacarıqları verir. Süni intellekt hüquq tələbələrinə mürəkkəb hüquqi məsələləri daha tez və effektiv şəkildə təhlil etmək imkanı təqdim edir. Məsələn, süni intellektə əsaslanan tədqiqat alətləri tələbələrə iş fayllarını, qanunvericiliyi və presedentləri tez bir zamanda skan etməyə kömək edir.

Ənənəvi hüquq təhsili üsulları adətən izdihamlı siniflərdə və praktiki təlimin məhdud olduğu bir quruluşda keçirilsə də, vəkillik peşəsi sürətlə texnoloji xarakter alır. Texnoloji inkişaflardan uzaq olan və öz peşələrində Sİ texnologiyalarından istifadə etmək üçün kifayət qədər biliyə malik olmayan hüquqşünas namizədlər peşəkar təcrübədə böyük çətinliklərlə üzləşə bilirlər. Bu vəziyyət hüquq təhsilində innovativ yanaşma və metodologiyaların tətbiqini zəruri edir. Süni intellekt hüquqi təhsili fərdiləşdirilmiş, interaktiv və səmərəli edə bilər. Tələbələrə öz sürətlərində və ehtiyaclarına uyğun

öyrənmək imkanı təklif etməklə, onların maraqlarına uyğunlaşdırılmış fərdiləşdirilmiş təlim proqramları və məzmunla daha effektiv və diqqətli təhsil təcrübəsi təmin edilə bilər.

Süni intellektin hüquq sahəsindəki mühüm töhfələrindən biri tələbələrə süni intellektə əsaslanan dil öyrənmə metodları ilə tanış etmək ola bilər. Bu üsul tələbələrə ingilis dili kimi xarici dillərdə hüquqi terminləri öyrənməyə kömək edə bilər. Beləliklə, beynəlxalq və müqayisəli hüquq sahələrini izləyə bilən ixtisaslı hüquqşünasların hazırlanmasına töhfə verə bilər. Magistratura və doktorantura proqramlarında Sİ əsaslı texnologiyaların akademik bacarıqlarının və təhsil metodlarının inkişafına töhfə verəcək qabaqcıl tətbiqlər üzrə kurslar kurikulumuna daxil edilə bilər.

Bu baxımdan, Sİ - nin hüquq təhsilinə inteqrasiyası tələbələrin daha təchizatlı və effektiv hüquq mütəxəssisləri kimi yetişməsinə kömək edəcəkdir. Bu texnologiya həm təhsil proseslərini təkmilləşdirəcək, həm də tələbələrin hüquq dünyasındakı çətinliklərə daha yaxşı hazırlaşmasını təmin edəcək.

Süni intellekt, həmçinin müxtəlif peşə sahiblərinin etika və hüquqi təhsilə daha asan çıxışını təmin etmək üçün istifadə edilə bilər. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı hüquqi təhsilin ənənəvi yanaşmalardan uzaqlaşaraq daha perspektivli və proaktiv yanaşmanı mənimsəməsini tələb edir. Bu yeni yanaşmada texnoloji məlumat və metodların hüquq təhsilinə inteqrasiyası, tələbələrin yaradıcılığının həvəsləndirilməsi və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı ön plandadır. Bundan əlavə, süni intellekt kursları ilə yanaşı, proqramlaşdırma kimi kurslar da kurikulumuna əlavə edilməli və tələbələr bu fənlər üzrə bacarıqlar əldə etməyə təşviq edilməlidir.

Süni intellekt texnologiyalarının geniş şəkildə istifadə edildiyi ölkələrdə Sİ - nin hüquq praktikasını və peşənin strukturunu formalaşdırmağa başladığı görülür. Dünyanın bir çox hüquq məktəbi öz kurikulumlarına Sİ və texnologiyanın hüquqi təcrübədə tətbiqini özündə əks etdirən kurslar və ya dərslər daxildir. Bu proqramlar

tələbələrə Sİ texnologiyalarının hüquqi proseslərdə necə istifadə oluna biləcəyini öyrətmək və hüquq mütəxəssislərinin texnoloji inkişafı üçün uyğunlaşmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bunlara aid bəzi nümunələr bunlardır:

- Stanford Universiteti Hüquq Məktəbinin (ABŞ) Hüquq, Elm və Texnologiya proqramı (*The Stanford Program in Law, Science & Technology (LST)*). Bu proqram tələbələrə süni intellekt, maşın öyrənməsi və digər texnologiyaların hüquqi tətbiqləri üzrə təlimlər verir. Proqramın məqsədi:
- Stanford Hüquq Məktəbinin hər bir tələbəsini elm və texnologiyanın qanunla kəsişdiyi sahələrdə ən yüksək təcrübə səviyyəsinə hazırlamaq üçün yenilikçi kurslar təqdim etmək.
- Texniki və etik problemlər haqqında peşəkar anlayışı inkişaf etdirmək və bu məsələlərlə bağlı ictimaiyyətin məlumatlılığını artırmaq.
- Həm milli, həm də global səviyyədə elm və texnologiya məsələləri üzrə məlumatlı dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanmasına dəstək vermək.
- Hüquq, Elm və Texnologiya sahələrində beynəlxalq dialoqa və fikir mübadiləsinə əhəmiyyətli töhfə vermək⁵⁹

Georgetown Universiteti Hüquq Məktəbi (ABŞ) tələbələrə texnologiyanın hüquqa təsirini başa düşməyə kömək etmək üçün hərtərəfli kurslar təklif edir. Georgetown Law hazırda süni intellektin müxtəlif aspektlərini əhatə edən ən azı 17 kurs təklif edir. Bunlara “Sİ - nin effektiv olduğu dünyada hüquqi bacarıqlar” və “Sİ etikası” kimi kurslar və kurslar daxildir⁶⁰.

⁵⁹ <https://law.stanford.edu/stanford-program-in-law-science-technology/> daxil olma: 17.2.2024.

⁶⁰ <https://www.law.georgetown.edu/news/ai-the-law-what-it-means-for-legal-education-lawyers/>, Daxil olma : 17.2.2024

Yale Hüquq Məktəbi 2023 - cü ilin yaz semestrində “süni intellekt, hüquq peşəsi və prosedur” kursunu təqdim etdi. Kursda Sİ - nin hüquqi təcrübədə necə istifadə oluna biləcəyi, etik məsələlər və Sİ alətlərinin hüquq sistemini necə təkmilləşdirə biləcəyinə diqqət yetirilir⁶¹.

Oksford Universitetinin Hüquq Məktəbi (Böyük Britaniya) hüquq və texnologiya sahəsində bir sıra aspirantura proqramları və kursları təklif edir. Bu proqramlar süni intellektin qanuna təsirinə və hüquq mütəxəssislərinin bu texnologiyalara necə uyğunlaşa biləcəyinə diqqət yetirir.

Toronto Universiteti Hüquq Məktəbi (Kanada) tələbələrə texnologiyanın hüquqi təcrübəyə təsiri haqqında öyrədən innovativ kurslar, həmçinin Sİ və hüququn kəsişməsini araşdıran kurslar təklif edir.

Melbourne Universiteti Hüquq Məktəbi (Avstraliya) hüquq tələbələri üçün süni intellekt, məlumat analitikası və rəqəmsal innovasiya üzrə kurslar təklif edir. Universitetin Süni İntellekt və Rəqəmsal Etika Mərkəzi (CAIDE) süni intellekt və rəqəmsal texnologiyalarla bağlı etik, texniki, tənzimləyici və hüquqi məsələlər üzrə fənlərarası tədqiqat, tədris və liderliyi asanlaşdırır. İnstitutun üzv fakültələri bunlardır: Hüquq, Mühəndislik və İnformatika, Elm, İncəsənət, “Tibb, Stomatologiya və Sağlamlıq Elmləri”⁶²

Süni intellekt əsrində süni intellektdən anlayan və istifadə edən hüquqşünaslar həmkarları arasında seçiləcək və böhranı fürsətə çevirəcəklər. Qarşıdakı dövrdə əzbər öyrənən və özünü təkmilləşdirməyən hüquqşünaslar, lakin yüksək düşünmə qabiliyyətinə malik, hakim etikasını prinsiplərini mənimsəyən, hər vəziyyətdə həll yönümlü, texnologiya ilə dost olan hüquqşünaslar sağ qalacaq. Uşaklıoğlu (2022: 51) ifadə etdiyi kimi, bu yeni dövrdə

⁶¹ Sİ and the Possibilities for the Legal Profession — and Legal Education, <https://law.yale.edu/yls-today/news/ai-and-possibilities-legal-profession-and-legal-education>, Daxil olma : 17.01.2024.

⁶² <https://www.unimelb.edu.au/caide>, Daxil olma : 17.01.2024

müvəffəqiyyətli olmaq üçün vəkillərin daim özünü təkmilləşdirməsi və texnoloji yeniliklərə açıq olması lazımdır.

2.8. HÜQUQDA SÜNİ İNTELLEKTİN TƏSİRLƏRİNƏ NECƏ HAZIRLANMAQ LAZIMDIR?

İndi keçək başlıqdakı aktual və kritik sualın cavabına;

İlk növbədə, siyasətçilərin, ədliyyə işçilərinin, vəkillərin, müştərilərin və digər maraqlı tərəflərin təfəkkürünün dəyişməsinə ehtiyac var. Hüquqda - və ya hər hansı bir sahədə - avtomatlaşdırma və süni intellekt işsizliyə səbəb olan və iqtisadiyyata ziyan vuran texnologiyalar kimi qəbul edilməməlidir.

Hüquq texnologiyaları hüquq mütəxəssislərinin fəaliyyətini təkmilləşdirəcək və hüquqi xidmətləri daha geniş əhali üçün daha əlçatan edəcək həllərdir. Qarşıdan gələn dəyişikliklərə hazırlaşmaq üçün texnologiyaların necə işlədiyini daha yaxşı başa düşmək və ümumilikdə intellektual inkişafı araşdırmaq çox vacibdir.

Peşəkarlar da avtomatlaşdırmadan qazanacaqları vaxtdan yararlanmağa hazır olmalıdırlar. Bu, müəyyən bir təcrübə sahəsində inkişaf etmək və ya müştərilərin əldə edilməsini və xidmət göstərilməsini təkmilləşdirmək üçün əla fürsət ola bilər. Hüquq mütəxəssislərinin süni intellekt və avtomatlaşdırma texnologiyalarının əsas prinsipləri ilə tanış olması vacibdir. Alqoritmlərin necə işlədiyini başa düşmək və süni intellekt həllərindən səmərəli istifadə etmək hüquq praktikasında getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu bilik texnologiyanın təklif etdiyi imkanları maksimum dərəcədə artırmağa və potensial riskləri idarə etməyə kömək edir.

Texnoloji inkişafı izləmək üçün davamlı təlim vacibdir. Hüquqşünaslar avtomatlaşdırmanın verdiyi əlavə vaxtdan hüququn konkret sahələrində biliklərini dərinləşdirmək və ya müştərilərlə münasibətləri və xidmət keyfiyyətini artırmaq üçün istifadə edə bilərlər. Bu yanaşma peşəkar inkişafı dəstəkləyir və rəqəbat üstünlüyü təmin edir.

Xüsusilə hüquqşünaslardan etik dəyərlərə, prinsiplərə və qanunlara hörmət gözlənilir.

Digər tərəfdən, Sİ tətbiqlərinin hüquq sahəsində etik və hüquqi standartlara uyğunluğu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu, yeni texnologiyalara uyğunlaşmaq üçün mövcud hüquqi tənzimləmələrin nəzərdən keçirilməsini və zəruri hallarda yenilənməsini tələb edir. Bu prosesdə vəkillərin böyük rolu var.

Hüquq firmaları və təhsil müəssisələri, xüsusən də universitetlər, eləcə də texnologiya təminatçıları və məhkəmə institutları arasında əməkdaşlıq həyatı əhəmiyyət kəsb edir: Bu əməkdaşlıq Sİ - nin hüquq sektoruna uğurlu integrasiyası üçün vacibdir. Xüsusilə, məhkəmə presedentləri və hüquqi mətnlər kimi hüquq texnologiyalarının əsas resursları Ədliyyə Nazirliyi və Ali Məhkəmələr kimi qurumlar tərəfindən sektora uyğun şəkildə təmin edilməlidir.

Maraqlı tərəflər arasında davamlı dialoq və əməkdaşlıq həm innovasiyaları, həm də ədalətli və etik istifadəni dəstəkləyir: yeniliyi təşviq etməklə yanaşı, bu texnologiyaların ədalətli, etik və səmərəli istifadəsinə töhfə verir.

2.9. HÜQUQUN YENİ YARANAN BÖLMƏSİ : AVROPA SÜNİ İNTELLEKT QANUNU

Hüquq insanların cəmiyyətdə yaşaması ehtiyacına cavab verən qədim bir hadisədir. Roma hüquqşünaslarının dediyi kimi, *“harada cəmiyyət varsa, orada qanun da var”*. Mövlanaya görə, hüquq mütləq ədalət dəryasından çıxan və qaynağının saflığını əks etdirən bir damladır, onu ictimai münasibətlərə ədalətlə, insafla tətbiq edən hakim mərhəmətdir. Müxtəlif mədəniyyətlərdən və sivilizasiyalardan əldə edilən bu tapıntılar qədim və ümumbəşəri həqiqətlərin ifadəsidir. Hər bir dövrdə cəmiyyətlər mürəkkəb problemləri həll etmək üçün hüquqa müraciət etmiş və dinamik ictimai həyatın hadisə və problemlərinə hüquq normalarını tətbiq edəcək bir məhkəmə sisteminə ehtiyac duymuşlar. Bununla belə,

qanunun fəaliyyəti, məhkəmə sisteminin rolu və funksiyası bir neçə əsrlər boyu davam edən texniki inkişaf və transformasiyalarla köklü dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu gün Sİ - nin yüksəlişi hüquq və məhkəmə sahəsində yeni və köklü bir transformasiyanın xəbərçisi kimi oxunur (Ergül, 2025: 13).

Süni intellekt dövrümüzün unikal inkişafıdır və süni intellekt dövrü adlandırılan yeni dövrün hər bir sahəsində dəyişikliklərə və transformasiyalara səbəb olan texnologiyadır. İndiyə qədər birbaşa, müəyyən, aydın və konkret məcburi hüquqi tənzimləmələrə məruz qalmadan inkişaf edən bu yeni texnologiya imkanları və riskləri ilə texniki ölçüsündən kənara çıxaraq gündəlik həyatın hər sahəsinə toxunmuş və indi hər kəsə və hər seqmentə təsir etmiş və gələcəyə təsir etmə potensialı ilə məşhur gündəm mövzusuna çevrilmişdir. Bu mənada "Süni intellekt" termini ümumiyyətlə ağıllı robotları, avtonom və/və ya öz - özünə öyrənən sistemləri, məhsuldar süni intellekt və kompüter proqramlarını və tətbiqlərini əhatə edən ümumi termin kimi istifadə olunur. Sİ - nin ədalət, sülh, təhlükəsizlik, ətraf mühit, sağlamlıq və iş həyatı kimi sosial həyatın bütün ölçülərinə təsiri bu texnologiyanın ikili xarakteri (fayda və zərər/imkanlar və risklər) vasitəsilə müzakirə edilir.

Süni intellektin sürətli inkişafı və geniş yayılması, özəl sektorda və dövlət xidmətlərində və idarələrində süni intellekt sistemlərinin (AİS) geniş tətbiqi hüquqşünasları və vətəndaşları valeh edir və narahat edir. Fərdlərin əsas hüquq və azadlıqlarına yarana biləcək təhlükələr, bəşəri dəyərlərin aşınması, qanunun aliliyi prinsipinin zədələnməsi, hətta demokratik hüquqi dövlətin məhv edilməsi təhlükəsi bu narahatlıqların mənbəyidir.

Həm özəl, həm də dövlət sektorunda qərar qəbul etmə mexanizmlərində süni intellektdən istifadənin artması insanların həyatına əhəmiyyətli təsir göstərəcək qərarların məşinlər tərəfindən qəbul ediləcəyi gələcəyin göstəricisi kimi şərh olunur. Digər tərəfdən, yeganə aktyorun insan ünsürü olduğu qədim ədalətdən əlavə, ədliyyə sistemində süni intellekt texnologiyalarından geniş istifadə

alqoritmik ədalət anlayışını ortaya çıxarıb. Fikrimizcə, gələcəkdə insan hakimlərin, prokurorların, vəkillərin onların robot versiyaları ilə əvəzlənməsi belə olmayacaq. Süni intellekt hüquq texnologiyaları ədalət mühakiməsinə çıxışı asanlaşdıracaq və ədalət mühakiməsinin daha tez, ədalətli və ədalətli şəkildə həyata keçirilməsi üçün məhkəmə iştirakçılarına dəstək verəcək. Bununla belə, hüquqşünasların bu sistemlərin tövsiyə və qərarlarını səriştəli şəkildə izləmək üçün süni intellekt üzrə savadına və rəqəmsal bacarıqlara malik olması son dərəcə vacibdir.

Sosial məsələlərdən başqa, Sİ özü ilə bir çox hüquqi problem də gətirir. Bunlara şəxsi və ya qeyri - şəxsi məlumatların geniş miqyaslı toplanması, xüsusən də internetə baxış üsulları ilə aparılan əməliyyatlar daxildir; verilənlər bazası üçün müəllif hüquqları və sui generis hüquqlar kimi əqli mülkiyyət hüquqlarına uyğunluq; fərdlər üçün ayrı - seçkilik və təcrid riski yaradan avtomatlaşdırılmış qərar qəbul etmə prosesləri; robotlar tərəfindən yayılan dezinformasiya səbəbindən məxfiliyin pozulması və diferensial qiymətdə qoyma təcrübələrinin yaratdığı rəqabət problemləri. Bu cür risklərlə mübarizə aparmaq üçün tənzimləyici təşəbbüslər ilk növbədə mövcud qanunvericilik çərçivələrini, xüsusən də fərdi məlumatların qorunması və əqli mülkiyyət hüquqlarına dair qaydaları süni intellektə tətbiq etməyi hədəfləyib. Bununla belə, Sİ xüsusilə məsuliyyət hüququ kimi sahələrdə yeni hüquqi problemlər yaradır.

Son vaxtlara qədər süni intellekt sahəsində dominant tənzimləmə üsulu etik sənədlər idi. Lakin, etika sanksiyalardan məhrumdur və süni intellektin yaratdığı ciddi insan hüquqları pozuntuları və hüquqi problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün kifayət edə bilməz. Güvən yaratmağın və texnologiyadan sui – istifadənin qarşısını almağın əsas yolu məcburi hüquqi tənzimləmələrdən keçir.

Süni intellektin hüquqi tənzimlənməsi zərurəti aydın olsa da və bu məsələdə ümumi konsensus olsa da, bunu necə etmək və metod uzun müddətdir ki, hüquq ekspertlərinin həll etməyə çalışdığı

problem olub. Davam edən müzakirələrə əsasən, aşağıdakı əsas qərarlar qəbul edilə bilər: Diqqət Sİ texnologiyasının özü deyil, Sİ (onun tətbiqi) tənzimlənməsinə yönəldilməlidir. Tənzimləmə süni intellektin imkanları və riskləri arasında balans yaratmağa yönəlməlidir. Həddindən artıq tənzimləmə innovasiyaya zərər verə bilər, qeyri - kafi tənzimləmə isə təhlükəsizliyə zərər verə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, həm Sİ sahəsində ilk hərtərəfli və məcburi hüquqi tənzimləmə kimi Aİ Qanunu, həm də beynəlxalq arenada ilk məcburi beynəlxalq müqavilə kimi AK Çərçivə Konvensiyası süni intellekt sistemlərinin tənzimlənməsinə Sİ deyil, **texnologiya baxımından neytral yanaşmanı** qəbul etmişdir⁶³.

Digər tərəfdən, Sİ - nin mürəkkəb və dinamik strukturu və onun müxtəlif əhatə dairəsi dəqiq və sabit hüquqi tərif verməyi çətinləşdirir. Hüquqda hüquqi tənzimləmələrin hazırlanmasında müəyyənlik və proqnozlaşdırıla bilənlik prinsipləri etibarlıdır. Bu səbəbdən, Sİ tənzimləmələrinin mövzusu olan “Sİ Sistemi” bütün lazımi elementləri ehtiva edən və bütün lazımsız detalları (efradını cəmi, ağıyarını mənə) istisna edən şəkildə müəyyən edilməlidir. Konsepsiya hüquqi mətnlərdə tənzimləndiyi və müəyyən edildiyi dərəcədə hüquqi anlayışa çevriləcək və hüquqi nəticələrin əlavə olunduğu təcrübələrlə qanunilik qazanacaq.

Süni intellekt hüququ bu gün sürətlə inkişaf edən bir sahə kimi mürəkkəb və dinamik struktur nümayiş etdirir. Hüququn bu sahəsi Sİ - nin inkişafı, istifadəsi və təsirləri ilə bağlı hüquqi məsələləri həll edir. Süni intellekt hüququ texnologiya və hüquq arasındakı qarşılıqlı əlaqəni araşdıran çoxsahəli bir sahədir və buna görə də müxtəlif hüquq sahələrinin bir araya gəlməsini tələb edir. Bununla

⁶³ Texnologiyaya neytral yanaşma o deməkdir ki, hüquqi tənzimləmələr konkret texnologiyaya xas olmamalıdır. Bunun əvəzinə, bu o deməkdir ki, onlar ümumi prinsiplərə və məqsədlərə diqqət yetirərək bütün texnologiyalara tətbiq ediləcək qədər çevik olmalıdırlar. Bu yanaşma qanunların zamanla uyğunlaşmasına və texnologiyanın sürətlə dəyişən təbiətinə uyğun olaraq yeni inkişaf edən texnologiyalara tətbiq edilməsinə imkan verir.

belə, bu kifayət deyil, çünki süni intellekt hüququ texnologiyanın sürətli inkişafı ilə daim inkişaf edir və yeni hüquqi məsələlər yaranır. Buna görə də hüquqşünaslar və texnologiya mütəxəssisləri birlikdə işləməli və fənlərarası yanaşma ilə bu dinamik sahədə müasir və effektiv həllər hazırlamalıdrlar.

1 avqust 2024 - cü il tarixindən etibarən yalnız Sİ üçün qüvvəyə minmiş qanuni tənzimləmə və "Avropa süni intellekt Qanunu"nın tətbiq olunduğu məcburi beynəlxalq regional Konvensiya mövcuddur. avqust 2024 - cü il, Avropa qitəsindən 27 üzvdən ibarət millətlərarası bir təşkilat olan Avropa İttifaqı (Aİ) səviyyəsində, Aİ - nin süni intellekt qanunu layihəsi, 2021 - ci ildən başlayaraq, xüsusilə Sİ etikasını ilə əlaqəli yumşaq hüquqi sənədlərlə başlayan bir müddətdə Komissiya, parlament və Şura proseslərindən keçdi və Aİ - nin rəsmi jurnalında 12 iyul 2024 - cü ildə nəşr olundu və 1 avqust 2024 - cü ildə qüvvəyə mindi. Brüssel əvvəlcə Sİ - nin iqtisadi tərəfi ilə maraqlansa da, daha sonra parlament mübahisələrində qadağan və "sistem riskləri" məsələləri qaldırıldı və beləliklə qanun layihəsi böyük dəyişikliklərə məruz qaldı və qanuna çevrildi. İlk dəfə Aİ Qanununa əsasən Sİ - nin inkişafı, buraxılması və istifadəsi üçün hüquqi tənzimləmə yaradılır. Aİ tənzimlənməsi birbaşa bütün yzs təminatçıları və operatorlarına aiddir. Beləliklə, Aİ - yə üzv olan bütün ölkələrin milli əqli mülkiyyət qanunları üçün əsas rolunu oynayacaq Aİ - nin əqli mülkiyyət Qanununun təməli qoyuldu. Bu mətn bir tərəfdən Aİ - nin daxili bazar günü inkişafına, istifadəsinə və tətbiqinə kömək edir, digər tərəfdən Sağlamlıq və təhlükəsizliyin qorunması, əsas hüquqların, demokratiyanın, qanunun aliliyinin və ətraf mühitin qorunması kimi ictimai maraqların yüksək səviyyədə qorunmasına yönəlmiş hərtərəfli məcburi hüquqi tənzimləmədir.

Bundan əlavə, IP Qanunu rəqəmsal idarəetmə Qanunu, məlumat Qanunu, məlumat bazarı Qanunu, rəqəmsal xidmətlər Qanunu və ya kiber dözümlülük Qanunu və şəbəkə və informasiya sistemləri Direktivi (NIS2) kimi Avropa qanunlarının geniş bir toplusudur. təşkilatların kiber öhdəlikləri haqqında. - məlumatlardan

infrastrukturlara, xidmətlərə və kibertəhlükəsizliyə qədər rəqəmsal məkanın ümumi tənzimlənməsinə yönəlmiş mətnlərə. integrasiya edir. Məlumat məxfiliyi Qanunları, əqli mülkiyyət qanunları və ayrı - seçkiliyə qarşı qanunlar kimi Sİ -yə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən mövcud qaydalarla yanaşı yeni bir tənzimləmə ölçüsü də təqdim edir. Beləliklə, Sİ ilə əlaqəli qanuni mətnlər və hazırlıq mərhələsində olan digər qaydalarla AI dünyanın ən qabaqcıl Sİ hüququ olan bir hüquq sisteminə çevrildi.

Sentyabr 2024 - cü il, Avropa qitəsində də 46 üzvdən ibarət regional bir beynəlxalq təşkilat olan Avropa Şurası (AŞ), 17 may 2024 - cü ildə qəbul etdiyi ilk məcburi beynəlxalq hüquqi sənədini imzalamaq üçün açdı. Müqavilə süni intellekt sistemi həyat dövrünün bütün mərhələlərində (dizayn, məlumat toplama və s.) qüvvədədir.) əsas hüquqların qorunmasını təmin etmək məqsədi ilə təlimatlar təyin edir və Sİ texnoloji inkişaflarının məsuliyyətli və etik şəkildə həyata keçirilməsini təşviq edir. Avropa Şurası AI -nin əvvəllər hazırlanmış yumşaq hüquqi sənədlərinə əlavə edilmiş bu mühüm hüquqi aktla süni intellekt haqqında qanun qəbul edib.

Avropa süni intellekt qanunvericiliyinin əsasını qoyan bu iki hüquqi aktın ortaq cəhətləri çoxdur. Hər ikisi də süni intellekt sistemlərinin sürətli inkişafı dövründə insan hüquqları standartlarını tətbiq etmək, oxşar təhlükələrə diqqət çəkmək və oxşar həllər təklif etmək məqsədi ilə hazırlanmışdır. Bundan əlavə, hər ikisi risk qiymətləndirmə yanaşmasından istifadə edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, həm AI, həm də AI "Sİ sistemi"nin eyni qanuni tərifini qəbul etdilər və bu tərif, Türkiyənin üzv olduğu başqa bir böyük beynəlxalq təşkilat olan OECD -nin 2024 - cü ildə süni intellekt Şurasının 2019 - cu il tövsiyəsində yenidən işlənmiş "Sİ sistemi" tərifindən ilhamlandı.

OXU HİSSƏSİ - 3 -

Qanunun tətbiqində süni intellekt

Bu necə inqilab edə bilər?

Süni intellekt (Sİ) məhkəmə xidmətlərində bir neçə cəhətdən faydalı ola bilər. Xüsusilə böyük miqdarda hüquqi məlumatları təhlil etmək, sadə /rutin hüquqi prosesləri avtomatlaşdırmaq, hüquqi sənədləri və məhkəmə qərarlarını tez bir zamanda araşdırmaq, vətəndaşlara hüquqi yardım göstərmək və hakimlər və hüquqşünaslar tərəfindən qərar qəbul etmə dəstəyi vasitəsi kimi məhkəmə nəticələrini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər. Beləliklə, bu, hüquq sənayesinin səmərəliliyini artırır və daha sürətli və ardıcıl qərar qəbul etməyə imkan verə bilər. Bununla birlikdə, Sİ - nin öz yurisdiksiyasında etik və hüquqi qaydaları nəzərə alması vacibdir.

Məhsuldarlığın artması

Sİ hüquq praktikasının effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır. Məsələn, məhkəmə prosesində yaradılan çox sayda sənəddən quruluş, məna və vacib məlumatların çıxarılması kimi vaxt aparan tapşırıqları yerinə yetirərkən, Sİ prosesi sürətləndirəcək və bir neçə saniyə ərzində həftələr çəkə biləcək tapşırıqları yerinə yetirə biləcəkdir. Məhkəməyə təqdim etmək üçün ərizələrin tərtib edilməsi kimi proseslərdə Sİ, məhkəmə qanunlarına uyğun istinadları ehtiva edən ilk layihələri də çox tez hazırlaya bilər. Son layihənin hazırlanmasında insan töhfəsi hələ də lazımdır, lakin Sİ ilə proses daha sürətli olacaqdır.

Daha geniş mənada, Sİ hüquqşünasların yüksək səviyyədə fərdiləşdirmə tələb edən sənədlərin hazırlanmasının səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır. Bu cür sənədlərə misal olaraq məhkəməyə təqdim olunan müxtəlif sənədlər, sorğulara cavablar,

müştərilərin aşkarlanması prosesində baş verən son hadisələr barədə Qısa məlumatlar, məhkəmədə istifadə üçün əyani vəsaitlər və yeni müştərilərin cəlb edilməsinə yönəlmiş təqdimatlardır. Sİ, məhkəmə prosesi zamanı məhkəmə protokolunu real vaxt rejimində təhlil edə bilər, vəkillərə şahidlərə hansı sualların veriləcəyi barədə faydalı məlumat verir.

Hüquqi texnologiyaların müəssisə ekosistemi

Bu imkanlar Yeni hüquqi texnoloji şirkətlərin formalaşmasına kömək edəcəkdir. Bir nümunə, mart ayının əvvəlində MSNBC Morning Joe proqramında təqdim olunan və bu yaxınlarda CoCounsel adlı bir informasiya texnologiyaları üzrə Paralegal hazırlayan Casetext - dir. OpenAI texnologiyası ilə işləyən və CHATGPT quran bir şirkətin məhsulu olan CoCounsel, vəkilə kiçik köməkçisinə verə biləcəyi sualları verməyə imkan verir, məsələn: "məhkəmələrin bu yurisdiksiyada oxşar faktiki nümunələri olan işlərdə nə etdiyini araşdırma bilərsinizmi?" Casetext, əsas dil modellərinə əsaslanan Sİ məhsulları təklif edən hüquqi texnoloji şirkətlərin sürətlə böyüyən ekosisteminin bir hissəsidir.

Süni intellekt üçün hüquqi xidmətlərin çatdırılmasını tam avtomatlaşdırmaq imkanları da mövcuddur. Bu sahədə innovasiyaları asanlaşdırmaq və əlaqəli risklərdən qorumaq üçün hüquqi və siyasət çərçivələri yenilənməlidir.

Yeni bacarıqlar tələb olunacaq

Hüquqşünaslar Sİ alətlərindən səmərəli istifadə etmək üçün yeni bacarıqlar əldə etməlidirlər. Süni intellekt insan bacarıqlarını tamamlamaq üçün istifadə edildikdə ən təsirli olur və bu əməkdaşlıqdan yaxşı istifadə etməyi öyrənənlər süni intellekt alətlərindən ən çox faydalanacaqlar.

Bu, verilən tapşırıq üçün düzgün Sİ alətini seçmək, düzgün sorğular qurmaq və cavabların uyğunluğunu, keyfiyyətini və düzgünlüyünü qiymətləndirmək və nəticələri bütöv və icra edilə bilən mənzərəyə çevirərək, zəruri hallarda sorğuları yeniləmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini tələb edəcək. Hüquqşünaslar Sİ alətlərindən istifadə edərkən məxfiliyi qorumaq üçün müvafiq qayğı göstərməlidirlər.

Hüquq firmaları hüquqşünaslara bu yeni mühitə uyğunlaşmaq üçün yeni təlimlər verməli və hüquq məktəbləri tələbələrə süni intellektlə yazı və tədqiqat alətlərindən istifadə etməyi öyrətmək üçün öz kurikulumlarını yeniləməlidir, çünki bu bacarıqlar işə qəbul edənlər arasında yüksək tələbat olacaqdır.

Hüquqi xidmətlərə çıxışın genişləndirilməsi

Süni intellekt bir çox fərdlər və kiçik biznes üçün hüquqi xidmətlərə çıxışı genişləndirə bilər. Amerika Tərəqqi Mərkəzinin dediyi kimi, “ABŞ - in ədliyyə sistemində qanuni təmsilçiliyə bərabər və mənalı çıxışın təmin edilməsi yoxsulluğa son qoymaq, ayrı - seçkiliklə mübarizə aparmaq və imkan yaratmaq üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Süni intellekt məhkəməyə müraciət etmək və davam etdirmək üçün daha az xərc çəkəcək. Məsələn, artıq bir kliklə arzuolunmaz və ya avtomatlaşdırılmış telefon zəngləri (robotzəng edənlər) edən sistemlərə və ya şəxslərə qarşı avtomatik olaraq şikayət vermək mümkündür. Ümumiyyətlə, yaxşı yazılmış bir şikayət hazırlamaq üçün bir klikdən çox vaxt lazım olacaq, lakin bəzi hallarda çox olmayacaq. Bu dəyişikliklər hüquq firmalarının aşağı gəlirli müştərilərə xidmətlərini genişləndirməsini asanlaşdıracaq.

Təbii ki, məhkəmə xərclərini azaltmağın mənfi cəhətləri var. Süni intellektlə yazılmış iddialar məhkəmə sistemlərinin lazımsız yerə tıxanmasına səbəb ola bilər. Kifayət qədər müttəhim tez həllini gözləsə, bu, gəlirli bir işə çevrilə bilər. Kaliforniya kimi həddindən

artıq məhkəmə çəkişmələrini tənzimləyən qanunlar bu cür sui - istifadələrin qarşısını almaq üçün yenilənməlidir.

İnsan zəkası hələ də vacibdir

Süni intellektdən geniş istifadə olunmasına baxmayaraq, vəkillərin əhəmiyyəti hələ də kritik olacaqdır. Süni intellekt münsiflər heyətinə inandırıcı təqdimat edə bilməz. Texnologiya hər hansı bir vəziyyətə daxil olan bir çox strateji qərarları tam olaraq qiymətləndirə bilməz. O, müştərilərlə münasibətlərin insan elementini əvəz edə bilməz. Həm də kompüter hüquqşünaslar qrupunu ən yaxşı işlərini görməyə həvəsləndirən lider rolunu oynaya bilməz.

Bir sözlə, hüquq praktikasında insan elementinin əhəmiyyətini azaltmaq üçün Sİ - nin fəvqəladə inkişaflarından istifadə etmək səhv olardı. Lakin həm hüquqi xidmət təminatçıları, həm də onların istifadəçiləri üçün landşaftın əsaslı şəkildə dəyişdirilməsində Sİ - nin roluna məhəl qoymamaq da böyük səhv olardı (John Villasenor, How Sİ will revolutionize the praktikada hüquq, 20 Mart 2023, <https://www.brookings.edu/articles/how - ai - will - revolutionize - ofthe - lactic/e2>).

Oxunması tövsiyə olunan

Məqalə: Hüquq sistemində süni intellektin istifadəsi (2024)

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article - file/3899007>

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

SÜNİİNTELLEKT VƏ İNSAN HÜQUQLARI: RƏQƏMSAL LEVİAFANIN ƏHLİLƏŞDİRİLMƏSİ!

Bəzi süni intellekt sistemləri məlumatların qorunması və məxfilik, ayrı - seçkiliyə yol verilməməsi, ifadə və məlumat azadlığı və effektiv hüquqi müdafiə vasitələri və ədalətli mühakimə hüquqları da daxil olmaqla fundamental hüquqları pozmaq potensialına malikdir (Aİ Sİ Aktı, 28 - ci mətn).

Məşhur ingilis dövlət xadimi Tomas Hobbs (1588 - 1689) “Leviafan” adlı şah əsərində heç bir qanunun olmadığı siyasidən əvvəlki cəmiyyəti tam kaos və daimi müharibə vəziyyəti kimi təsvir edir. Hobbsa görə, insanlar bu xaos vəziyyətdən çıxış yolunu yaşamaq hüququndan başqa bütün azadlıqlarından imtina edərək, qarşılığında onlara nizam və təhlükəsizlik təmin edəcək mütləq suverenliyə sahib qeyri - məhdud bir güc kimi Leviafanı, yəni “Canavar Dövləti” yaratmaqla əldə etmişlər.

Böyük verilənlərə (məlumat) sahib olan, vətəndaşlarla münasibətlərini alqoritmlər vasitəsilə tənzimləyən dövlətin cəmiyyətə qarşı həddindən artıq güclənmə potensialı var. Müasir texnologiyaların və xüsusilə süni intellektin təmin etdiyi nəzarət və müşahidə imkanlarının gətirə biləcəyi mütləq güc və təsir potensialı “rəqəmsal leviafana” bənzədilir. Texnologiya şirkətlərinin heç bir qanuni tənzimləmə olmadan məhsuldar süni intellekt tətbiqlərini inkişaf etdirdiyi mühit Hobbes - in səhra vəziyyətinə tam uyğundur. Həqiqətən də, rəqəmsallaşmanın və süni intellektin bugünkü sürətli inkişafı böyük məlumatlara üstünlük verən dövlətlərə və qeyri -

dövlət aktorlarına fərdlər və cəmiyyətlər üzərində daha çox nəzarət və nəzarət imkanlarına malikdir. Bu vəziyyət Hobbsun təsvir etdiyi Leviafanı müasir “rəqəmsal canavar”a çevirmək potensialına malikdir. Rəqəmsal Leviafan böyük texnologiya şirkətləri və dövlətlə əlaqəli bir anlayışdır.

Lakin tarix boyu ədalət (hüquq dövləti) və insan hüquqlarına hörmət prinsipləri dövlətin gücünü məhdudlaşdırmaqla şəxsiyyətin azadlığını və təhlükəsizliyini qorumağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu prinsiplər Hobbsun Leviafanı müəyyən dərəcədə ram etdiyi kimi, onlar rəqəmsal dövrün gətirdiyi yeni Leviafanı - Rəqəmsal Leviafanı nəzarət və tarazlıq təmin etməklə ram edə biləcək yeganə gücdür. İş dünyasının da insan hüquqlarına hörmət etməsini təmin etmək məqsədi daşıyan BMT - nin Biznes və İnsan Hüquqları üzrə Rəhbər Prinsipləri Rəqəmsal Leviafanın təhlükəsinə qarşı böyük texnologiya şirkətlərinə də tətbiq oluna bilər.

Bu kontekstdə süni intellekt əsrində insan olmaq bizdən təkcə SI texnologiyalarının faydalarını deyil, həm də bu tərəqqinin əsas hüquq və azadlıqlarımıza yaratdığı riskləri nəzərə almağı tələb edir. İnsan hüquqlarına hörmət və demokratik qanunun aliliyi prinsiplərinin gücləndirilməsi Rəqəmsal Leviafanın yarada biləcəyi risklərə qarşı ən təsirli müdafiə mexanizmi olacaqdır.

3.1. ÜMUMİLİKDƏ

Müasir hüququ xarakterizə edən bir cəhət varsa, o da hüquqlar dövrünə aid olmasıdır. Tarix fərdi hüquqların şiddətli mübahisələrə, ciddi pozuntulara və şiddətli müdafiələrə məruz qaldığı hadisələrlə doludur. Bununla belə, insan hüquqları heç vaxt indiki kimi hüquq və siyasətin nəzəriyyəsi və praktikasında mərkəzi olmamışdır (Ochoa, 2024: 9).

İnsan hüquqları insan ləyaqətini qorumaq məqsədi daşıyan, sadəcə insan olduqları üçün bütün insanların malik olduqları və qanunla hər kəs üçün tanındığı hesab edilən ideal mənəvi hüquq və

azadlıqların məcmusudur. Bu universal hüquqlar vətəndaşlığından, cinsindən, milli və ya etnik mənşəyindən, rəngindən, dinindən, dilindən və ya digər statusundan asılı olmayaraq hər bir insanın təbiətindən irəli gəlir (Ergül, 2024: 29).

İnsan hüquqları milli və beynəlxalq ölçüləri olan insan hüquqları hüququnun predmetidir. O, məcburi olmayan bəyannamələri, tövsiyələri, qərarları, yumşaq hüquq normalarını, məcburi beynəlxalq müqavilələri, konstitusiyada müəyyən edilmiş və ya daxili qanunvericilikdə qanunlarla tənzimlənən əsas hüquq və azadlıqları, məcburi hüquqi normaları və nəzarət orqanlarının qərarlarını və bu normaları həyata keçirən AİHM kimi məhkəmə mexanizmlərini əhatə edən geniş və əhatəli hüquqi bazaya sahibdir. 1948 - ci ildən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə daxil edilmiş insan hüquqları və əsas azadlıqlar BMT və Avropa Şurası kimi regional təşkilatlar və ya Aİ kimi dövlətlərustü təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş sazişlər, nizamnamələr, bəyannamələr və qərarlarda daha da inkişaf etdirilmiş və müəyyən edilmişdir. Ölkələr beynəlxalq təşkilatların təsis müqavilələrinə və bu təşkilatlar çərçivəsində hazırlanan insan hüquqları müqavilələrinə tərəf olduqda, bunlar öz milli qanunlarında məcburi qaynaq olur (Ergül, 2024: 69).

Hökumətlər süni intellekt texnologiyasına böyük sərmayə qoyurlar və indi ondan qərar qəbul etmə proseslərinin hər mərhələsində istifadə edirlər. Bununla belə, bu süni intellekt vasitələri fərdlərə və cəmiyyətə təsirini tam başa düşmədən və effektiv yerli və ya beynəlxalq tənzimləmə olmadan tətbiq olunur. Süni intellektin nəhəng potensialını nəzərə alaraq cəld hərəkət etmək başa düşülən olsa da, mövcud vəziyyət qənaətbəxş deyil. Süni intellekt texnologiyalarından sui - istifadə məhkəmə çəkişmələrinə, ictimai etirazlara və insan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da faydalı süni intellekt tətbiqlərini gecikdirir və ya poza bilər. İnsan hüquqları qanunu hökumətlərin süni intellektdən istifadə ilə bağlı qərarlar qəbul edərkən istifadə etmələri üçün çərçivə təmin edir

və bu qərarları aydın və şəffaf şəkildə əsaslandırmağa kömək edə bilər (Murrey, 2020).

İnsan hüquqları ilə süni intellekt arasında qarşılıqlı əlaqə mühüm etik, hüquqi və sosial məsələləri gündəmə gətirərək geniş bir sahəni əhatə edir. İctimai qərarların qəbulunu avtomatlaşdırmaq üçün süni intellekt potensialı haqqında böyük həyəcan var. Maşın öyrənməsi və hesablama mətn analizinin yüksəlişi, rəqəmsal platformaların yayılması ilə birlikdə “robot hakimləri” və “robot idarəçiləri” imkanlarını artırdı. İnsan haqları nöqtəyi - nəzərindən reaksiyalar qarışıq və ümumiyyətlə mənfi olmuşdur. Optimistlər hüquqi xidmətlərin demokratikləşdirilməsi və qərarların qəbulunu daha proqnozlaşdırıla bilən və səmərəli etmək imkanlarını, opponentlər isə sosial nəzarətin, özbaşınalığın və bərabərsizliyin yeni formalarının təhlükələri barədə xəbərdarlıq edirlər (Langford, 2020).

Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları Sİ - nin insan hüquq və azadlıqları üçün potensial risklərini vurğulamaq üçün mühüm işlər görür, o cümlədən Amnesty International, Access Now, Human Rights Watch, Privacy International, Liberty, Amerika Vətəndaş Azadlıqları Birliyi (ACLU) və Elektron Azadlıq Fondu (EFF). Texnologiya şirkətləri də öz yeniliklərinin real və hipotetik risklərinə cavab verir; məsələn, DeepMind “müstəqil məsləhət paneli” yaratdı, Microsoft etik siyasəti dərc etdi və Google əməkdaşları şirkətin süni intellekt proqramını ABŞ ordusuna satmaq siyasətinə qarşı çıxmaq üçün işi tərk etdilər. “Sİ etikası” ilə bağlı hazırkı diskurs, texnologiya sənayesinin özünü tənzimləyə biləcəyi şübhəli fərziyyələrə, o cümlədən müxtəlif konkret idarəetmə mexanizmlərinə, xüsusən də bəzi hökumətlər tərəfindən məlumat etikası bölmələrinin yaradılmasına səbəb olan müzakirələrə əsaslanan sənaye özünü tənzimləməsinə üstünlük verir. Siyasətçilər süni intellektlə bağlı ictimai narahatlıqları ciddi qəbul etsələr də, bu müzakirələr çox vaxt “Sİ etikası” anlayışı altında çox dar çərçivəyə salınır, qanun və hüquqi institutlar əsasən nəzərə alınmır. Bu texnologiyaların səbəb ola biləcəyi insan hüquqları pozuntularının qarşısını almaq və

qarşısını almaq üçün effektiv və qanuni institusional mexanizmlər işlənib hazırlanmalı, demokratiya, insan hüquqları və qanunun aliliyinə əsaslanan daha geniş kollektiv və ortaq sosial - texniki mühit qorunmalıdır. Süni intellekt sistemləri, **genomun nizamlaması**⁶⁴ texnologiya etikasının digər sahələrindən fərqli olaraq, artıq geniş istifadə olunur və əlçatandır. Ona görə də sürətli və qətiyyətli addım atmaq vacibdir. "Siz öz həyatınızda insan genomlarını redaktə edə bilməzsiniz, buna görə də insan genomunun redaktəsinin etik idarəçiliyi ilk növbədə institusional təcrübəyə arxalana bilər. Bununla belə, süni intellekt çox vaxt heç bir formal təhsili olmayan proqram tərtibatçıları və tərtibatçıları tərəfindən hazırlanır, peşəkar etika təlimini qeyd etmək olmaz; bu halda "cin şüşədən çıxdı" (Yeung, 024).

Süni intellekt insanlıq anlayışını və həyat tərzimizi əsaslı şəkildə dəyişdirmək gücünə malikdir. Buna görə də, hər bir fərdin azadlıq və ləyaqətlə yaşamaq hüququnu təmin edən beynəlxalq insan hüquqları normaları süni intellekt idarəçiliyinin təməl daşını təşkil etməlidir. Süni intellekt insan olmağın nə demək olduğunu yenidən müəyyənləşdirərkən həyatımızın demək olar ki, hər tərəfinə təsir etmək potensialına malikdir. Məsələn, süni intellektlə işləyən səhiyyə sistemləri diaqnozların sürətini və dəqiqliyini artırmaqla insanların həyatını xilas edə bilər; lakin onlar həm də hansı xəstələrin prioritet olduğu barədə etik problemləri qaldıra bilərlər. Süni intellektə əsaslanan nəzarət texnologiyaları ictimai təhlükəsizliyi

⁶⁴ Genomun nizamlaması elm adamlarının orqanizmlərin DNT - sində gen ifadəsini kəsə, əvəz edə, daxil edə və ya idarə edə bildiyi bir qrup gen mühəndisliyi texnikasıdır. Bu texnologiyanın genetik xəstəliklərin müalicəsində, kənd təsərrüfatında bitki xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasında, bioloji tədqiqatlarda gen funksiyasının başa düşülməsində və bir çox başqa sahələrdə potensial tətbiqləri var. Genomun redaktəsi son illərdə, xüsusən də CRISPR - Cas9 kimi innovativ metodların inkişafı ilə əhəmiyyətli irəliləyiş əldə etmişdir. Bu üsullar DNT - ni yüksək spesifik və effektiv şəkildə dəyişdirmək qabiliyyətinə görə gen mühəndisliyində inqilab etdi. Bununla belə, etik, hüquqi və sosial təsirlərinə görə genomun redaktəsi ilə bağlı gərgin müzakirələr gedir.

artıra bilsə də, fərdi məxfilik və azadlıqlara müdaxilə edərək demokratik dəyərləri də təhdid edə bilər. Sİ - nin yaratdığı risklər konkret misallarla daha aydın olur. Süni intellektlə işləyən işə götürmə vasitələri, mövcud qərəzləri gücləndirməklə üstünlüklü və əlverişsiz qruplar arasında fərqi artırabilir. Əgər bu sistemlər namizədləri əvvəlcədən müəyyən edilmiş “uğurlu” profil xüsusiyyətlərinə görə süzürsə, onlar müxtəlifliyə və bərabər imkanlara mane ola bilərlər. Bundan əlavə, hər yerdə mövcud olan müşahidə sistemləri şəhərlərdə üz tanıma texnologiyaları vasitəsilə insanların hara getdiyini və nə etdiklərini daim izləməklə şəxsi azadlıqları məhdudlaşdırabilir. Müstəqil düşüncə və qərar qəbul etmənin avtomatlaşdırılmış idarəetmə ilə əvəzlənməsi riski də var. Süni intellektə əsaslanan xəbər lentləri və sosial media alqoritmləri istifadəçilərin yalnız öz fikirlərini əks etdirən məzmunu görməsinə səbəb ola bilər ki, bu da insanların informasiyaya çıxışını məhdudlaşdırır və sosial qütbləşməni artırabilir. Göründüyü kimi, süni intellekt məhkəmə və nəzarət sistemlərindən tutmuş məşğulluq və səhiyyəyə qədər cəmiyyətin bir çox sahələrinə dərin təsir göstərmək potensialına malikdir. Bununla belə, bu texnologiya irəliləyişlər həm də şəxsi həyatın toxunulmazlığı, ayrı - seçkiliyə qarşı mübarizə, ifadə azadlığı və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ kimi insan hüquqlarına ciddi problemlər yaradır. Buna görə də, süni intellekt idarəetməsi şəffaflıq, hesabatlılıq və ədalətliyyə üstünlük verərək insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanı qəbul etməlidir. Xüsusilə, süni intellektə əsaslanan sistemlərin ədalətli və hamı üçün ölçətan olmasını, səhvlərin düzəldilə biləcəyini və bu sistemlərin işləyib hazırlanması və tətbiqi zamanı qurbanlar üçün bərpa imkanlarının təmin edilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkələr, imzaladıqları insan hüquqları müqavilələri çərçivəsində insan hüquqları pozuntularının qarşısını almaq və hətta alqoritmik sistemlər vasitəsilə bu pozuntuların qarşısını almaq, aşkar etmək, qadağan etmək və düzəltmək üçün effektiv və proqnozlaşdırıla bilən hüquqi, tənzimləyici və nəzarət mexanizmlərinin yaradılması

məsuliyyətini öz öhdələrinə götürürlər. Bu çərçivə həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə Sİ və insan hüquqları arasında qarşılıqlı əlaqənin əsas əsasını təşkil edir.

Son illərdə insan hüquqlarının ancaq dövlətlər tərəfindən pozula biləcəyi anlayışı daha da aşılıb; iqtisadi və təsir gücünə görə bəzi ştatları üstələyən şirkətlərin də insan hüquqlarının pozulmasına səbəb ola biləcəyi bəlli olub. Bu kontekstdə şirkətləri insan hüquqlarının qorunması üçün məsuliyyət daşımağa təşviq etmək səyləri artır.

Bu öhdəliklər Harvard professoru Con Ruggie tərəfindən hazırlanmış Ruggie Prinsipləri kimi də tanınan “Biznes və İnsan Hüquqları üzrə BMT Rəhbər Prinsipləri”ndə (BMT 2011) müəyyən edilmişdir. Ruggie Prinsipləri üç əsas sütun ətrafında qurulmuş 31 direktivdən ibarətdir:

- İnsan hüquqlarının pozulmasından dövlətin müdafiəsi;
- Şirkətlərin insan hüquqlarına hörmət etmək məsuliyyəti;
- Zərərçəkmişlərin çarə axtarmağa ehtiyacı.

Bu üç sütuna əsaslanan Ruggie Prinsipləri şirkətlərdən insan hüquqlarına hörməti təmin etmək və həyata keçirmək üçün aşağıdakı tədbirləri görməyi tələb edir:

(1) insan hüquqlarına hörmət etmək üçün ictimai öhdəlik götürmək;

(2) insan hüquqlarına zərər verən və ya onlara töhfə verən mənfi nəticələrin bərpası mexanizmlərini təmin edin (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı 2011).

Ruggie Prinsipləri hüquqi cəhətdən məcburi olmasa da, onlar əvvəllər mövcud olan beynəlxalq hüquq standartlarının biznes fəaliyyətlərinə necə tətbiq olunduğunu izah edir və bizneslərə hüquqlara hörmətli şəkildə necə fəaliyyət göstərəcəklərinə dair təlimat verir (Raso et al. 2018). Ruggie Prinsiplərində müəyyən edilmiş bu gözləntilərin yerinə yetirilməsi bütün alqoritmik prosesdə tətbiq

olunacaq monitoring və nəzarət mexanizmlərinin yaradılmasını tələb edir (McGregor, Murray, Ng, 2019).

Süni intellekt tez - tez fərziyyələrə, sensasiyalı xəbərlərə, ümidlərə və qorxulara səbəb olur. Bu sahədə bəzi yazılarda qeyri - real və ya elmi fantastika ssenariləri ola bilər, bəzən süni intellektin real olmayan görüntüsünü çəkir. Bununla belə, ekspertlər bildirirlər ki, insan və ya heyvan intellektini təqlid edən süni intellekt məqsədinə nail olmaq, mövcud maşın öyrənmə texnologiyalarını inkişaf etdirməkdən daha çox şey tələb edir. Riyaziyyat və statistikaya əsaslanan bu texnologiyalar hələ intuitiv hərəkət etmək və ya ətraf mühiti sürətlə modelləşdirmək qabiliyyətinə malik deyil. Buna görə də cəmiyyətə, etikaya və fundamental hüquqlara mümkün təsirlər qarşısındakı 10 və ya 20 il ərzində süni intellekt yaradan maşın öyrənməsindən çox, qərəz, ayrı - seçkilik, şəxsi həyatın toxunulmazlığı pozuntuları, ifadə və vicdan azadlığına təhdidlər və avtonom silahların mümkün təsirlərinin qarşısını almaq üçün tədbirlərə diqqət yetirməlidir ⁶⁵.

Son illərdə ədəbiyyatda tez - tez vurğulanır ki, süni intellektin artan yayılması insan hüquqlarının müdafiəsi üçün böyük problemlər yaradır və əvvəllər əhəmiyyətsiz hesab edilən etik müzakirələrə yeni ölçü gətirir. Tədqiqatlar süni intellekt tərəfindən təklif olunan çoxsaylı potensial faydaları aşkar etməklə yanaşı, həmçinin Sİ təbiiqlərinin qərar qəbul etmə proseslərinə və nəticələrə təsiri ilə bağlı ciddi etik problemlərə və insan hüquqlarının pozulması risklərinə diqqət çəkir (Greiman, 2021: 52). Qərarların qəbulu proseslərində alqoritmlərdən istifadənin cəmiyyətə geniş təsiri qaçılmazdır və insan hüquqları ilə bağlı narahatlıqları da özü ilə gətirir. Kredit reytingindən tutmuş residiv dərəcələrinin qiymətləndirilməsinə qədər qərar qəbul etmə proseslərində alqoritmlərdən istifadə ayrı - seçkilik riskini artırır və bu, geniş şəkildə

⁶⁵ Conseil de l'Europe, L'IA, c'est quoi ?, <https://www.coe.int/fr/web/artificial-intelligence/what-is-ai>, erişim 12.1.2024:

sənədləşdirilmişdir. Alqoritmlərin istifadə edildiyi situasiyaların müxtəlifliyi digər az öyrənilmiş insan hüquqları təhlükələrini də artırır. Məsələn, avtomatlaşdırılmış kredit skorinqi prosesləri məşğulluq və mənzil hüququ ilə əlaqələndirilmişdir; sosial təminat qərarlarında alqoritmlərdən istifadə sosial hüquqlarla əlaqələndirilmişdir, risk altında olan uşaqları müəyyən etmək üçün istifadə edilən alqoritmlər ailə həyatı ilə əlaqələndirilmişdir; tibbi qərarlarda alqoritmlərdən istifadə sağlamlıq hüququ ilə əlaqələndirilmişdir, cəza qərarlarında istifadə edilən alqoritmlər azadlıq hüququna təsir edə bilər (McGregor, Murray, 2019).

Süni intellekt sistemlərinin səhiyyədən təhsilə, iş dünyasından gündəlik həyata bir çox sahədə təsirini nəzərə alsaq, süni intellekt və robot texnologiyalarının insan hüquqlarına təsiri getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Səhiyyə sektorunda süni intellektə əsaslanan diaqnostika sistemlərinin xəstələrin məxfilik hüquqlarına təsiri; iş dünyasında avtomatlaşdırma və robotlaşdırmanın iş təhlükəsizliyi və iş şəraitinə təsiri mühüm müzakirə mövzularıdır.

Süni intellektin kommersiyalaşdırılması və yayılması şəxsi məlumatların qorunması və məxfiliyə hörmət kimi fundamental insan hüquqlarına yeni problemlər yaradır. Sosial media platformalarında və onlayn xidmətlərdə istifadə olunan süni intellekt alqoritmlərinin ifadə azadlığına və məlumat əldə etmək hüququna təsiri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə süni intellektdən istifadə ifadə azadlığını məhdudlaşdırmaq riskini daşıyır, çünki bu, internet üzərindən paylaşılan məlumat və söhbətlərə nəzarətə gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən də aydındır ki, süni intellektin kommersiyalaşdırılması və istifadəsinin insan hüquqlarına təsirlərinin diqqətlə qiymətləndirilməsi, süni intellekt və robot texnikası əsində hüquq və azadlıqların qorunması və inkişaf etdirilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir. Konstitusiyalar milli səviyyədə əsas hüquq və azadlıqları tənzimləsə də, süni intellektə xas olan uyğunsuzluqlar səbəbindən hüquqların, xüsusən də şəxsi həyatın toxunulmazlığının qorunması cəmiyyətdə SI sistemlərinin

inkişafı və tətbiqi ilə bağlı müzakirələrə integrasiya edilməlidir. İnnovasiyanın təşviqi ilə süni intellektdən istifadə şərtləri arasında balans yaradılmalıdır.

Müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar süni intellektin əsas hüquqlara mənfi təsirlərini qeyd edirlər. Bu təşkilatlar alqoritmik proseslərin yaratdığı ayrı - seçkiliyi və insanların ictimai yerlərdə və ictimai yerlərdə məsafədən biometrik identifikasiyasını tənqid edir, bu vəziyyətin şəxsi həyata hörmət, insan ləyaqətinə və təhlükəsizliyinə hörmət hüquqlarını pozduğunu bildirir. Digər tərəfdən, Facebook və YouTube kimi platformalarda ifadə və toplaşma azadlığının məhdudlaşdırılması filtrasıya mexanizmləri digər diqqətəlayiq nümunələrdir. Bu hallar süni intellektdən istifadəyə qarşı qeydlər yarada bilər. Həqiqətən də, süni intellektin inkişafı fundamental hüquqların aşınması kimi qiymətləndirilə bilər. Qərarların qəbulu proseslərində alqoritmlərdən istifadə insan hüquqlarına uyğun olaraq tənzimlənsə və lazımi təhlükəsizlik tədbirləri görülsə mümkündür. Buna görə də, ictimai maraqların qorunması və daxili bazarda Sİ - nin qəbulunu və inkişafını təşviq etmək üçün qanunvericilik bazasının yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Texnologiya sürətlə inkişaf etdikcə və yayıldıqca süni intellekt və insan hüquqları arasındakı əlaqə getdikcə daha vacib olur. Süni intellektin etik və hüquqi qaydalara tabe olmasının əsas səbəblərindən biri onun insan hüquqlarına potensial təsiridir. Texnoloji tərəqqinin etik dəyərlərin və insan hüquqlarının qorunmasında mümkün zəifliklərə səbəb ola biləcəyi ilə bağlı narahatlıq bir çox insanı narahat edir.

Süni intellekt sistemləri nə üçün nəzərdə tutulduğundan asılı olaraq insan hüquqlarına dərin təsir göstərə bilər. Süni intellekt sisteminin insan dizaynerlərinin qərarları insan hüquqları baxımından əhəmiyyətli nəticələrə səbəb ola bilər. Tərtibatçılar süni intellekt sisteminin optimallaşdırılması üçün hansı dəyişənlərə üstünlük verməklə və sistemin işləməsi zamanı hansı amilləri nəzərə almalı olduğuna qərar verməklə bu nəticələrə təsir göstərə bilər. Bu

cür tərtib etmə qərarları həm müsbət, həm də mənfi insan hüquqlarına təsir göstərə bilər və bu təsirlər dizaynerlərin şəxsi həyat təcrübələri və qərəzləri ilə formalaşa bilər (Raso et al., 2018).

Süni intellekt texnologiyalarının insan hüquqlarına təsiri müasir dünyanı müəyyən edən mühüm amillərdən birinə çevrilib. Evin avtomatlaşdırılmasından sosial mediaya qədər bir çox sahədə istifadə edilən süni intellekt texnologiyaları insanların həyatında getdikcə daha çox təsir edir. Dövlət orqanlarının fərdlərin şəxsiyyətlərini və qabiliyyətlərini qiymətləndirmək, resursları bölüşdürmək və insan hüquqlarına ciddi təsir göstərə biləcək qərarlar qəbul etmək üçün süni intellektdən istifadə etməsi getdikcə adi hala çevrilir. Odur ki, texnoloji tərəqqi ilə insan hüquqlarının müdafiəsi arasında balanslaşdırılmış əlaqənin qurulması təcilidir.

Süni intellekt və insan hüquqları arasındakı əlaqə hazırda dilemmalarla doludur. Süni intellekt cəmiyyətin bütün təbəqələrinə böyük faydalar təmin edir, tərəqqi, sosial rifah və iqtisadi rəqabəti dəstəkləyir. Bununla belə, texnologiyanın daxili prosesləri, insan müdaxiləsi və ya tətbiqlərdə sui - istifadə hallarından irəli gələn müxtəlif insan hüquqları və əsas azadlıqlar üçün risklər də mövcuddur.

Beynəlxalq təşkilatlar, peşəkar təşkilatlar və BMT, Aİ, OECD və Afrika Birliyi kimi vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları süni intellektin fundamental hüquqlara mümkün təsirləri barədə xəbərdarlıq ediblər. Bu xəbərdarlıqlarda insan ləyaqətinə hörmət, şəxsi həyata hörmət və məlumatların qorunması, bərabərlik və ayrı - seçkilikdən qorunma, ədalətə çıxış və sosial hüquqlar kimi məsələlər xüsusilə vurğulanır.

Bu kontekstdə sağlam bir həllə nail olmaq üçün ilk növbədə süni intellekt və insan hüquqları arasındakı əlaqədə qarşıya çıxan biləcək riskləri və imkanları müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək lazımdır. Bu təhlillərdən sonra insan hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınması və bu hüquqların daha da inkişafı və qorunmasına dəstək məqsədilə süni intellekt texnologiyalarının necə inkişaf etdirilməsi, istifadəsi və tənzimlənməsi ilə bağlı həll təklifləri

hazırlanmalıdır. Bu kontekstdə AI - nin SI Qanunu və Avropa Şurasının çərçivə sazişi kimi məcburi sənədlər beynəlxalq arenada diqqətəlayiq təşəbbüslərdir. Bu təşəbbüslərin həyata keçirilməsində uğur milli hüquq sistemlərində hərtərəfli və effektiv hüquqi tənzimləmələri təşviq edə bilər.

Süni intellekt texnologiyaları, alqoritmlər və maşın öyrənməsinin insan hüquqlarına gətirə biləcəyi risklər barədə məlumatlılığın artırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə həll edilməli olan məsələlər aşağıdakılardır:

- Alqoritmik qərar qəbul etmə proseslərindən mənfi təsirlənən fərdlər və qruplar üçün kompensasiya mexanizmləri,
- İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə süni intellekt texnologiyalarının səbəb ola biləcəyi qeyri - bərabərlik, məxfilik pozuntuları və ayrı - seçkilik,
- Süni intellektin tənzimlənməsi yollarının və yanaşmalarının müəyyən edilməsi.

3.2. MÖVCUD İNSAN HÜQUQLARI HAQQINDA QANUNÇULUQDAN İSTİFADƏ ETMƏK

Beynəlxalq və milli insan hüquqları hüququ prinsipləri və normaları süni intellekt texnologiyalarının potensial risklərinin qarşısını almaq üçün səmərəli şəkildə istifadə edilə bilər. Bu qaydalar süni intellektin insan hüquqlarına təsirlərini məhdudlaşdırır, riskləri idarə edə, potensial pozuntuların qarşısını ala və alqoritmik hesabatlılığı dəstəkləyə bilər. McGregor, Murray, and Ng (2019) işinə görə, insan hüquqları hüququ alqoritmik hesabatlılığa üç əsas yolla kömək edə bilər:

Zərərin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi: İnsan hüquqları hüququ zərərin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün sistematik metod təmin edir. Bu, alqoritmik sistemlərdən yarana biləcək zərərin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi prosesindəki çatışmazlıqları aradan qaldırır. İnsan hüquqlarına

yönəlmiş yanaşma zərərin təkcə fərdi səviyyədə deyil, həm də cəmiyyət səviyyəsində necə başa düşülməli olduğuna dair hərtərəfli perspektiv təmin edir.

Dövlətlərin və biznes qurumlarının üzərinə düşən öhdəliklər: İnsan hüquqları çərçivəsi dövlətlərin üzərinə insan hüquqlarını qorumaq və təmin etmək üçün öhdəliklər qoyur. O, həmçinin biznesdə oxşar gözləntilər yaradır və bu öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün tələb olunan prosesləri müəyyənləşdirir. Bu, alqoritmik qərarların qəbulu zamanı potensial risklərin idarə edilməsi və azaldılmasında hökumətlər və biznes qurumları arasında əməkdaşlığı təşviq edir.

Məsuliyyətlərin qiymətləndirilməsi: İnsan hüquqları çərçivəsi, dizayndan icraya qədər alqoritmin həyat dövrünün hər bir mərhələsində öhdəliklərin necə bölüşdürüldüyünü və qiymətləndirildiyini müəyyən etmək üçün alət təqdim edir. Bu, bütün aktorların (hazırlayanlar, tətbiq edənlər, tənzimləyicilər və s.) öz öhdəliklərini aydın başa düşmələrini və yerinə yetirmələrini təmin etməklə alqoritmik hesabatlının şəffaf idarəçiliyinə töhfə verir.

Bu çərçivə alqoritmik hesabatlılığa müraciət edərkən tətbiq ediləcək mühüm perspektivi təmin edir və mövcud yanaşmalarla (şəffaflıq, izah oluna bilənlik və texniki həllər kimi) integrasiya olunmuş şəkildə işləyə bilər. Bununla belə, bu çərçivənin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün onun tətbiqatları fənlərarası əməkdaşlıqda daha da inkişaf etdirilməlidir. Bu əməkdaşlıq texnoloji inkişafın insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmasını təmin etmək üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir.

3.2.1. Hüquqlara əsaslanan yanaşma

Hüquqlara əsaslanan yanaşma insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqində fərdlərin hüquqlarını mərkəzləşdirən strategiyadır. Bu yanaşma hər bir fərdin xas ləyaqətini və bərabərliyini tanıyır və

bütün siyasətlərdə, proqramlarda və icra proseslərində bu hüquqların prioritetləşdirilməsini vurğulayır. Bu yanaşma təkcə hüquqların müdafiəsi deyil, həm də insanların bu hüquqları həyata keçirməsi üçün lazımı şəraitin yaradılması məqsədi daşıyır. Bu çərçivədə bütün aktorların, xüsusən də dövlətlərin fərdlərin hüquqlarının müdafiəsi və təşviqində fəal rol alması gözlənilir.

Beynəlxalq və milli insan hüquqları normaları və standartları süni intellekt sistemlərinin işlənilib hazırlanmasına və tətbiqinə rəhbərlik edə bilər. Bu, süni intellekt sistemlərinin insan ləyaqəti, şəxsi həyata hörmət, məlumatların mühafizəsi, bərabərlik və ayrı - seçkiliyə yol verilməməsi prinsiplərinə uyğun tərtib edilməsini və istifadəsini təmin edir.

3.2.2. İnsan Hüquqlarına Təsirin Qiymətləndirilməsi (Human rights impact assessment).

Ümumilikdə

Süni intellektdən istifadə ilə bağlı qərarlar qəbul edərkən insan hüquqları hüququnun iki əsas komponenti vacibdir. Birincisi, qanun “insan hüquqlarına hörmət etmək vəzifəsini” təsbit edir ki, dövlətlər insan hüquqlarının pozulmasına səbəb olacaq hərəkətlərdən çəkinməlidirlər. İkincisi, qanunun əsas məqsədi fərdləri onların hüquqlarına özbaşına müdaxilədən qorumaqdır. Bu, dövlət səlahiyyətlərinin əhatə dairəsi ilə bağlı aydınlıq və əminlik tələb edir. AIHM - in presedent hüququna əsaslanaraq, dövlətlərdən özbaşınalıqdan qorunmaq və hər hansı istifadənin qanuniliyini müəyyən etmək üçün üç hissədən ibarət sınaqdan keçmələri tələb olunur. Müvafiq tədbir aşağıdakıları etməlidir:

- (a) qanuna uyğun olmaq,
- (b) qanuni məqsəd güdmək və
- (c) demokratik cəmiyyətdə zəruri olmalıdır.

Bu keyfiyyətlər dövlətlərdən profilaktik qiymətləndirmə, yəni təsir təhlili aparmağı tələb edir. Bu, insan hüquqları qanununun tələbi kimi açıq şəkildə ifadə edilməsə də, dolayısı ilə beynəlxalq insan hüquqları hüququ öhdəliklərindən irəli gələ bilər: əgər dövlətlər öz fəaliyyətləri ilə insan hüquqlarının pozulmasına səbəb olmayacaqlarsa, bu fəaliyyətlərin potensial təsirlərini əvvəlcədən müəyyən etməlidirlər. İnsan hüquqlarına potensial təsirləri qiymətləndirərkən təkcə təsirin ehtimalını deyil, həm də potensial təsirə məruz qalan şəxslərin əhatə dairəsini nəzərə almaq vacibdir. Beynəlxalq insan haqları hüququ ilə yanaşı, əsas hüquq və azadlıqlarla bağlı Konstitusiya müddəaları və müvafiq Konstitusiya Məhkəməsi qərarları da Türkiyə üçün əhəmiyyətliyədir. Süni intellekt sahəsində insan hüquqlarına təsir təhlili Sİ sistemlərinin inkişafı, tətbiqi və istifadəsinin insan hüquqlarına potensial təsirlərinin sistematik şəkildə araşdırılması prosesi kimi müəyyən edilə bilər. Bu təhlil süni intellekt texnologiyalarının insan hüquqları standartlarına və prinsiplərinə uyğunluğunu qiymətləndirməli və potensial riskləri, zərərləri və imkanları müəyyən etməlidir. Təhlil süni intellektin insan hüquqlarına müsbət və ya mənfi təsir göstərə bilən aspektlərini başa düşməli və bu texnologiyaların insan hüquqlarına hörmət edən şəkildə işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini təmin etmək üçün strategiya və tədbirlər təklif etməlidir.

Bu analiz aşağıdakı addımları əhatə edir:

Əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi: Hansı Sİ sistemlərinin yoxlanılacağını və hansı insan hüquqları sahələrinin qiymətləndiriləcəyini müəyyən etmək.

Risklərin qiymətləndirilməsi: Sİ sistemlərinin insan hüquqlarına gətirə biləcəyi risklərin müəyyən edilməsi. Bu, maddi zərərdən asılı olmayaraq, əsassız məhdudiyyətlər və məhdudiyyətlər baxımından hüquq və azadlıqlara zərər vurma riskinə aiddir. Bu, ayrı - seçkilik, şəxsi həyatın toxunulmazlığının pozulması, ifadə azadlığına

müdaxilə və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun pozulması kimi müxtəlif riskləri əhatə edə bilər.

Təsirin təhlili: Müəyyən edilmiş risklərin ehtimalının və potensial təsirlərinin qiymətləndirilməsi. Bu mərhələ Sİ - nin müsbət təsirlərini (məsələn, səhiyyə xidmətinə çıxışın yaxşılaşdırılması) mənfi təsirlərlə (məsələn, ayrı - seçkiliyin artması) balanslaşdırır.

Maraqlı tərəflərin iştirakı: Təhlil prosesinə təsirə məruz qalan şəxslər və qruplar daxil olmaqla müxtəlif maraqlı tərəflər cəlb olunur. Bu, müxtəlif perspektivlərin və narahatlıqların aradan qaldırılmasını təmin edir.

Tədbirlərin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi: Risklərin azaldılması və insan hüquqlarının qorunması üçün tədbirlərin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi. Bu tədbirlərə texniki düzəlişlər, siyasət dəyişiklikləri və ya istifadəçi təhsili kimi müxtəlif strategiyalar daxil ola bilər.

Monitoring və qiymətləndirmə: Həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyi və Sİ sistemlərinin insan hüquqlarına davamlı təsiri monitoring edilir və qiymətləndirilir.

İnsan hüquqlarına təsirin qiymətləndirilməsi süni intellekt texnologiyalarının məsuliyyətli inkişafı və istifadəsi üçün mühüm vasitədir. Bu proses süni intellektin potensial dərin və geniş təsirlərini nəzərə alaraq insan hüquqlarına hörmət edilməsini təmin etmək üçün vacibdir.

Beynəlxalq İnsan Hüquqları Qanunu alqoritmlərin fərdlərin hüquqlarına birbaşa təsir edən qərarlar qəbul etməsinə mane ola bilər. O vurğulayır ki, alqoritmlərlə qərar qəbul edildikdə, o, fərdin vəziyyətinə və müvafiq amillərə əsaslanmalıdır, xüsusən də qərar fərdin hüquqlarına təsir göstərə bilər. Bu, fərdin unikallığını və xüsusi şəraiti nəzərə almaq üçün vacibdir. Müasir alqoritmlər çox vaxt qrup əsaslı xüsusiyyətlərə əsaslanaraq qərarlar qəbul edir və ümumi korrelyasiyaya diqqət yetirirlər ki, bu da onların fərdi davranışı dəqiq proqnozlaşdırmaq imkanlarını məhdudlaşdırır. Bu, alqoritmlərin fərdi üstünlükləri və azadlıqları nəzərə ala bilmədiyini

vurğulayır və insan hüquqları prinsipləri, xüsusən də özbaşına müdaxilənin qadağan edilməsi ilə ziddiyyət təşkil etmək potensialına malikdir. Bu kontekstdə beynəlxalq insan hüquqları hüququ fərdin hüquqlarına təsir edən qərarların yalnız bir alqoritmlə qəbul edilməsinin qəbuledilməz olduğunu, insanın müdaxiləsi və ya nəzarətinin hər zaman zəruri olduğunu bildirir. Məsələn, hökm, girov qərarları və ya şərti azad etmə kimi şəxsin azadlığına ciddi təsir göstərən qərarlar alqoritmlərin yeganə qərar qəbul etmə orqanına buraxıla bilməz. Bunun əvəzinə hər bir fərdin konkret vəziyyətini nəzərə alan insan mərkəzli yanaşma tələb olunur. Bu onu göstərir ki, alqoritmik qərar qəbul etmə prosesləri insan hüquqlarına uyğun və fərdi azadlıqları qoruyan şəkildə idarə olunmalıdır (McGregor, Murray, Ng, 2019).

“Demokratik cəmiyyətdə zəruridir” testinin məqsədi hər hansı tədbirin ümumi hüquqlara uyğun olmasını və xüsusən də müxtəlif kontekstlərdə yaranan “rəqabət edən maraqlara” cavab verməsini təmin etməkdir. Məsələn, süni intellektlə işləyən nəzarət cinayətin qarşısının alınmasında və aşkarlanmasında faydalı ola bilər, lakin fərdi damğalanma riski də daxil olmaqla, məxfilik hüquqlarına potensial risklər yarada bilər. Dövlət bu cür maraqların toqquşmasını həll edərkən istənilən tədbirin potensial fayda və zərərlərini demokratik cəmiyyətin normaları çərçivəsində balanslaşdırılmış şəkildə ölçməlidir.

“Demokratik cəmiyyətdə zəruridir” testinin tətbiqi həyata keçirilən tədbirlərin demokratik prinsiplərə uyğun olub – olmamasını, aktual sosial tələblərə cavab verməsini, qanuni məqsədə xidmət edib - etməməsini və mütənasibliyini qiymətləndirir. Bu test müdaxiləyə haqq qazandırmaq üçün milli hakimiyət orqanları tərəfindən verilən səbəblərin “müvafiq və kifayət qədər” olub olmadığını müəyyən etmək üçün lazımdır. Bu testi Sİ - nin istifadəsinə tətbiq edərkən, süni intellektdən istifadənin nə üçün zəruri olduğu və hansı alternativ mexanizmlərin mövcud olduğu sualları ön plana çıxır.

Süni intellektdən istifadəni əsaslandırmaq üçün vacib olan amillər bunlardır:

- (a) istifadənin əsas məqsədinin aydın tərfi,
- (b) Süni intellektdən istifadənin bu məqsəd üçün nə üçün zəruri olduğunu nümayiş etdirmək,
- (c) Texnologiyanın necə və hansı şəraitdə istifadə ediləcəyi barədə aydın ifadə.

Bu komponentlər məqsədlərin aydın şəkildə müəyyən edilməsini təmin edir, fayda və zərərləri müəyyənləşdirməyə kömək edir, proqnozlaşdırılmanın mümkünlüyünü artırır və ixtiyari müdaxilələrdən qoruyur. Dövlətlər bu prosesi diqqətlə izləməli və süni intellektdən hər hansı istifadəni qiymətləndirərkən qeydlər aparmalıdır ki, “təcili ictimai ehtiyac” nümayiş etdirilsin və “müvafiq və kifayət qədər” əsaslandırma təqdim olunsun.

Məsələn, sifətin (üzün) tanınması sistemləri (ÜTS) kimi süni intellektdən istifadənin əsas məqsədi “cinayətin qarşısının alınması və ictimai asayişin qorunması” kimi ümumi bəyanatdan daha çox, müəyyən terror təşkilatlarının şübhəli üzvlərinin müəyyən edilməsi kimi daha konkret məqsədlərə yönəldilməlidir.

Məqsəd müəyyən edildikdən sonra, bu məqsəd üçün Sİ - nin istifadəsinin nə üçün zəruri olduğu nümayiş etdirilməlidir. Bu, konkret faydanın müəyyən edilməsini və “təcili ictimai ehtiyacı” nümayiş etdirməyi əhatə edir. “Müvafiq və kifayət qədər səbəblər”in təqdim edilməsi, həbs qərarı olan şəxslərə müraciət etmək çətinliyi kimi konkret məsələləri həll etməlidir.

Nəhayət, istifadə şərtləri aydın şəkildə ifadə olunmalıdır. Belə ki, bu, süni intellektdən istifadənin necə işləyəcəyini və insan hüquqlarına potensial təsirləri başa düşmək üçün çox vacibdir. Süni intellektdən istifadə müddəti, yaradılan məlumatların necə emal ediləcəyi və həmin məlumatlara kimin çıxışı olacaq kimi bir çox potensial uyğun amillər var. İstifadə şərtlərinin aydınlığı konkret istifadənin insan hüquqlarına uyğun şəkildə idarə olunmasını təmin etmək üçün vacibdir.

Süni intellektdən istifadənin faydalarını qiymətləndirməyin bir yolu alternativ və ya mövcud mexanizmləri nəzərdən keçirməkdir. Bu, “nə üçün süni intellekt?” - sualına cavab vermək üçün vacibdir və dövlətin daha az müdaxilə vasitələri ilə oxşar məqsədlərə nail olub - olmadığını qiymətləndirir. Bu qiymətləndirmə müdaxilənin mütənasib olub - olmadığını müəyyən edən mütənasibliyin qiymətləndirilməsinə kömək edir. Məsələn, qadağan olunmuş terror təşkilatlarının üzvü olmaqda şübhəli bilinən şəxslərin müəyyən edilməsi üçün sərhəd keçidlərində üz tanıma texnologiyaları istifadə edildiyi halda, alternativ mexanizmlərin mövcudluğunu müəyyən etmək asan deyil. Keçən hər bir şəxs şəxsiyyət yoxlanışına məruz qalır ki, bu da verilənlər bazası müqayisəsini və fərdin sorğu - sualını əhatə edə bilər. Lakin saxta sənədlərlə səyahət edən və təlim keçdiyi üçün ilkin sorğu - sual zamanı şübhə doğurmayan, qadağan olunmuş təşkilat üzvünün sifətinin tanınması texnologiyası ənənəvi mexanizmlərin zəif olduğu yerlərdə əlavə dəyər təklif edə bilər.

İkinci misal axtarışda olan şəxslərin müəyyən edilməsi üçün sifətin tanınması texnologiyasından istifadəni nəzərdə tutur. Alternativ mexanizmlərə şəxsiyyət yoxlamaları və ya şəxslərin tez - tez baş çəkdiyi yerlərdə sorğu - sual edilməsi daxil ola bilər. Bu alternativlərin effektivliyi qiymətləndirilərkən axtarışda olan şəxslərin tutulma sürəti, cinayətin ağırlığı kimi amillər nəzərə alınmalıdır.

Alternativ mexanizmlərin qiymətləndirilməsi süni intellekt texnologiyasından istifadənin mövcud imkanlarda əhəmiyyətli dəyişiklik və ya sadəcə mövcud imkanların genişləndirilməsini təmsil etdiyini müəyyən etməyə kömək edəcək. Bu, insan hüquqlarına potensial zərərlərin müəyyən edilməsində vacibdir. Məsələn, sərhəd keçidində şəxsiyyətin yoxlanılması üçün sifətin tanınması texnologiyasından istifadə mövcud imkanların genişləndirilməsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bununla belə, sifətin tanınması texnologiyasının şəhər miqyasında CCTV şəbəkələrinə inteqrasiyası fərdlərin hərəkətlərini izləmək və şübhəli davranışı müəyyən etmək

kimi yeni imkanlar təmin edir ki, bu da qabiliyyətdə əhəmiyyətli dəyişikliyi əks etdirir.

Bu dəyişiklik hərtərəfli təhlil və təsirlərin qiymətləndirilməsinə ehtiyac olduğunu nümayiş etdirir və hökumətlərin resurs qənaəti əsasında süni intellektdən istifadəyə haqq qazandırmağa çalışarkən diqqətli olmalı olduğunu vurğulayır. Əgər süni intellekt qabiliyyətdə əhəmiyyətli dəyişiklik təklif edirsə, xərclərə qənaət onun istifadəsi üçün kifayət qədər əsas olmamalıdır.

AI - nın Süni İntellekt haqqında Qanununda təsirin qiymətləndirilməsi

Yüksək riskli Sİ - lərdən istifadə etməyi planlaşdıran distribyutorlar (dövlət hüquq müəssisələri və ya özəl şirkətlər) və Əlavə III, maddə 5, b - də sadalanan distribyutorlar bu sistemlərdən istifadə etməzdən əvvəl fundamental hüquqlara təsir təhlili aparmalıdırlar. Bununla belə, həyat sığortası və sağlamlıq sığortası risklərini qiymətləndirmək üçün Sİ sistemlərindən istifadə edə bilən maliyyə institutları, sığorta və ya sosial təminat institutlarının niyə xüsusi olaraq bu öhdəliyə tabe olduğu aydın deyil, çünki 27 - ci maddə bütün digər distribyutorları əhatə edir.

Bu öhdəlik Əlavə III - də sadalanan bütün yüksək riskli Sİ sistemlərinə şamil edilir, lakin III Əlavənin 2 - ci maddəsində sadalanan texniki infrastrukturlarla bağlı sistemlər bu öhdəlikdən xaric edilir.

Əsas hüquqlara təsir təhlili aşağıdakı məlumatları əhatə etməlidir:

1. İstifadə kontekstində sistemin təsir edə biləcəyi fərdlərin və qrupların kateqoriyaları;

2. Bu şəxslərə və ya qruplara zərər vurma riskləri 13 - cü maddəyə uyğun olaraq provayder tərəfindən verilən məlumatlar əsasında qiymətləndirilir;

3. İstifadəçi təlimatına uyğun olaraq müəyyən edilmiş insan nəzarəti tədbirlərinin təsviri;

4. Risklər baş verdikdə görülcək tədbirlər, xüsusən də:

- a. Daxili idarəetmə mexanizmləri,
- b. Daxili şikayət mexanizmləri.

Bu öhdəlik, risk təhlilinin aparılmasına cavabdeh olan **provayderlərdən** fərqli olaraq **distribyutorların** məsuliyyətidir. Bununla belə, distribyutorlar bu təhlili apararkən provayderlər tərəfindən təqdim olunan məlumatlardan çox asılı olaraq qalırlar. Bu, provayderlər və distribyutorlar arasında güclü qarşılıqlı asılılıq yaradır.

Fundamental hüquqlara təsirin təhlili **Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydasının 35 - ci maddəsinə uyğun olaraq fərdi məlumatların qorunmasına təsirin təhlilini** bənzəyir. Hər iki təhlil sistemlərin fərdlərə təsirinə diqqət yetirir. Ona görə də bu iki təhlili birləşdirib vahid proses kimi həyata keçirmək mümkündür.

Sİ Qanununun 27 - ci maddəsinə uyğun olaraq; Yüksək riskli süni intellekt sistemindən istifadə etməzdən əvvəl dövlət qurumları və özəl ictimai xidmətlərin provayderləri (distributorlar) sistemin insanların əsas hüquqlarına necə təsir göstərə biləcəyini qiymətləndirməlidirlər.

Bu qiymətləndirmə sistemin necə və nə vaxt istifadə ediləcəyini, kimin təsirlənəcəyini və onun hansı risklərə səbəb ola biləcəyini izah etməlidir. O, həmçinin sistemin insan nəzarəti altında necə işləyəcəyini və risklər baş verərsə, hansı addımların atılacağını dəqiqləşdirməlidir.

Bu qiymətləndirmə sistemin ilk istifadəsi üçün aparılmalıdır, lakin zəruri hallarda yenilənə bilər. Nəticələr, istisnalar istisna olmaqla, bazara nəzarət orqanına məlumat verilməlidir. Sİ Ofisi bu prosesə kömək etmək üçün bir şablon təqdim edəcək.

Təsirin qiymətləndirilməsinə məruz qalan Sİ sistemləri: Bunlar Qanunun III Əlavəsində sadalanan yüksək riskli Sİ sistemləridir. Bunun yeganə istisnası Qanunun 2 - ci maddəsində sadalanan kritik infrastruktur sahəsidir.

Təsirin qiymətləndirilməsi üçün məsul şəxslər aşağıdakılardır:

1. Dövlət qurumları (Maddə 27/1)
2. Dövlət xidmətləri göstərən özəl qurumlar (Mad. 27/21)
3. Hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin əməkdaşları tərəfindən və ya hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin əməkdaşları adından poliqrafiya və ya oxşar alətlər kimi və ya hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin əməkdaşlarına dəstək məqsədilə Birliyin qurumları, orqanları, idarələri və ya agentlikləri tərəfindən istifadə edilməsi nəzərdə tutulan Sİ sistemləri (Əlavə V, (b)).
4. Cinayətlərinin təhqiqatı və ya təqibi zamanı sübutların etibarlılığını qiymətləndirmək üçün hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin əməkdaşları tərəfindən və ya onların əməkdaşları adından və ya Birlik institutları, orqanları, idarələri və ya agentlikləri tərəfindən hüquq - mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına dəstək məqsədilə istifadə edilməsi nəzərdə tutulan Sİ sistemləri (Əlavə V, (c)).

Qiymətləndirmənin elementləri

İstifadəçilər aşağıdakılardan ibarət olan bir qiymətləndirmə aparmalıdırlar :

(a) Yüksək riskli Sİ - nin təyinatlı istifadəsinə uyğun olaraq istifadəçi proseslərinin təsviri;

(b) hər bir yüksək riskli Sİ - nin istifadə edilməsinin nəzərdə tutulduğu müddət və tezliyin təsviri;

(c) xüsusi kontekstdə istifadəsinin təsirinə məruz qala biləcək fiziki şəxslər və qruplar kateqoriyaları;

(d) 13 - cü maddəyə uyğun olaraq provayder tərəfindən təqdim edilən məlumat nəzərə alınmaqla, bu bəndin (c) yarım bəndinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş fiziki şəxslərə və ya qruplara təsir göstərə biləcək xüsusi zərər riskləri;

(e) istifadəyə dair təlimatlara uyğun olaraq insan nəzarəti tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təsviri;

(f) daxili idarəetmə və şikayət mexanizmləri ilə bağlı tədbirlər də daxil olmaqla, belə risklərin baş verməsi zamanı görülməli tədbirlər.

Əsas hüquqlara təsirin qiymətləndirilməsinin aparılması öhdəliyi yüksək riskli Sİ - nin ilk istifadəsinə şamil edilir. İstifadəçi oxşar hallarda aparılmış əvvəlki fundamental hüquqlara təsir qiymətləndir - mələrinə və ya provayder tərəfindən aparılan mövcud təsir qiymətləndirmələrinə etibar edə bilər. Əgər yüksək riskli Sİ - nin istifadəsi zamanı istifadəçi qiymətləndirmə elementlərindən hər hansı birinin dəyişdiyini və ya daha yeni olmadığını hesab edərsə, istifadəçi məlumatı yeniləmək üçün lazımı addımları atmalıdır.

Fundamental hüquqlara təsirin qiymətləndirilməsi aparıldıqdan sonra istifadəçi nəticələri ilə birlikdə doldurulmuş şablonu⁶⁶ bazara nəzarət orqanına məlumat verməlidir. 46 - cı maddənin 1 - ci bəndində⁶⁷ göstərilən halda istifadəçilər bu bildiriş öhdəliyindən azad edilə bilər.

Əgər bu öhdəliklərdən hər hansı biri artıq məlumatların qorun - masına təsirin qiymətləndirilməsi ilə yerinə yetirilibsə, fundamental hüquqlara təsirin qiymətləndirilməsi məlumatların qorunmasına təsirin qiymətləndirilməsini tamamlayacaqdır.

⁶⁶ 27 - ci maddənin 5 - ci bəndinə uyğun olaraq, Sİ Ofisi istifadəçilərin maddə üzrə öhdəliklərini sadələşdirilmiş qaydada yerinə yetirmələrini asanlaşdırmaq üçün avtomatlaşdırılmış alət də daxil olmaqla sorğu şablonu hazırlayacaq.

⁶⁷ 1 - ci maddə 43 - cü bənddən çıxma yolu ilə və lazımı əsaslandırılmış sorğu əsasında hər hansı bazar nəzarəti orqanı ictimai təhlükəsizlik və ya insanların həyat və sağlamlığının mühafizəsi, ətraf mühitin mühafizəsi və ya mühüm sənaye və infrastruktur aktivlərinin mühafizəsi kimi müstəsna səbəblərə görə müvafiq Üzv Dövlətin ərazisində müəyyən yüksək riskli SİS - lərin (Süni intellekt sistemlərinin) bazara çıxarılmasına və ya istifadəyə verilməsinə icazə verə bilər. Bu icazə, imtinaya haqq qazandıran müstəsna səbəblər nəzərə alınmaqla, lazımı uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarının həyata keçirildiyi müddətdə məhdud müddətə qüvvədədir. Bu prosedurlar lazımsız gecikmə olmadan tamamlanmalıdır.

AK Cərçivə Konvensiyasında təsirin qiymətləndirilməsi

Konvensiyanın 16 / 3 - cü maddəsi süni intellekt sistemlərinin insan hüquqlarına, demokratiyaya və qanunun aliliyinə mənfi təsirlərini adekvat şəkildə həll etmək üçün müəyyən edilmiş risklər və təsirlərlə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Preambulaya görə;

Bu müddəanın əsas məqsədi süni intellekt sistemləri ilə bağlı risklərin müəyyən edilməsi, təhlili və qiymətləndirilməsi və onların insan hüquqlarına, demokratiyaya və qanunun aliliyinə təsirlərinin araşdırılmasına uyğunlaşdırılmış və standartlaşdırılmış yanaşma yaratmaqdır. Bu uyğunlaşdırma yurisdiksiyalar üzrə süni intellektlə bağlı risklərin idarə edilməsində uyğunsuzluqları minimuma endirmək və bütün tərəflər üçün ümumi müdafiə səviyyəsini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Bununla yanaşı olaraq, müddəə hər bir tərəfin öz xüsusi şəraitinə uyğun olan tənzimləyici tədbirləri müəyyən etmək üçün ən yaxşı vəziyyətdə olması ehtimalına əsaslanır. Hüquqi cərhəvələr, siyasi prioritetlər, iqtisadi strukturlar, sosial normalar, mədəni dəyərlər və texnoloji təkmillik ölkələr arasında çox fərqli ola bilər və bu amillər süni intellekt sistemlərinin effektiv idarə olunmasında mühüm rol oynayır.

Standartlaşdırma və kontekstdə çeviklik üzərində qurulmuş bu yanaşma heç bir tək həllin bütün vəziyyətlər üçün uyğun və ya effektiv ola bilməyəcəyini qəbul edir. Məsələn: Avropa Birliyinin GDPR kimi ciddi məlumatların qorunması qanunlarına sahib olan bir ölkə, SI - nin güclü məxfilik tədbirlərinə uyğunluğunun təmin edilməsinə üstünlük verə bilər. Bunun əksinə olaraq, inkişaf etməkdə olan hüquqi infrastrukturunu olan ölkə riskləri tədricən həll edən daha geniş siyasətlər qəbul edə bilər. Zəngin resursları olan inkişaf etmiş ölkələr süni intellekt sistemlərini yaxından izləmək üçün hərtərəfli tənzimləyici qurumlara və texnoloji infrastrukturlara sərmayə qoya bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələr oxşar məqsədlərə nail olmaq üçün

beynəlxalq əməkdaşlığa və ya üçüncü tərəfin nəzarət mexanizmlərinə etibar edə bilərlər. Kollektiv rifahı vurğulayan cəmiyyətlər süni intellektin (məsələn, onun təhsil və ya səhiyyə sahəsində rolu) ictimai təsirlərinə üstünlük verə bilər. Bunun əksinə olaraq, fərdi hüquqlara üstünlük verən mədəniyyətlər süni intellektin şəxsi azadlıqlara və seçimlərə necə təsir etdiyini qiymətləndirməyə diqqət yetirə bilər.

3.3. SÜNİ İNTELLEKTLƏ ƏLAQƏLİ İNSAN HÜQUQLARININ POZULMASI

3.3.1. Ümumilikdə

Son illərdə bir çox sahələrdə süni intellektdən istifadənin sürətlə artması insan hüquqlarının pozulması, bərabərsizliyin artması və hətta demokratiya üçün təhlükələr kimi ciddi narahatlıqlara səbəb olub. Xüsusilə insan resursları sahəsində süni intellekt sistemlərinin istifadəsi geniş vüsət almışdır. Bu gün bir çox şirkət namizədləri süzgəcdən keçirmək və işə qəbul prosesinin növbəti mərhələlərinə kimin keçəcəyini müəyyən etmək üçün süni intellektə əsaslanan vasitələrdən istifadə edir.

Süni intellekt sistemlərinin istifadəsində fərdi məlumatların mühafizəsi, alqoritmlərin və qərarların şəffaflığı, süni intellekt üçün təlim məlumat dəstlərinə çıxış kimi məsələlər əlavə problemlər yaradır. Süni intellektə əsaslanan sistemlərin tövsiyələri istifadəçilər üçün başa düşülən olmalıdır. Maşın qərəzliyi adlanan natamam və ya birtərəfli məlumatlara əsaslanan yanlış və ya ayrı - seçkilik xarakterli qərarlar mümkün qədər tanınmalı və düzəldilməlidir.

Qeyri - diskriminasiya təkcə texnologiyalara bərabər çıxışı deyil, həm də “alqoritmik qərəzliliyin” olmamasını əhatə edir. Alqoritmlərə qərəzli və ya aşağı keyfiyyətli təlim məlumatları təsir edə bilər ki, bu da ayrı - seçkilik və ya ədalətsiz nəticələrə səbəb ola bilər.

Bu sistemlərdə şəffaflığın və hesabatlılığın olmaması, bəzi şirkətlərin vaxta qənaətdə üstünlük verməsi ilə birlikdə əmək bazarında ciddi ayrı - seçkiliyə səbəb olduğu müşahidə edilmişdir. Məsələn, 2015 - ci ildə Amazon tərəfindən istifadə edilən insan resursları aləti qadınlara qarşı ayrı - seçkilik etdi, çünki alqoritm keçmiş təcrübə əsasında tərtib edilmişdir. Bu alət yüzlərlə rezyumeni təhlil edib onlara xal toplasa da, tarixən kişi namizədlərin müraciətlərinə əsaslanıb və bu, sisteməlik olaraq qadın namizədlərin rədd edilməsinə səbəb olub. Amazon bu ayrı - seçkiliklə qarşılaşdıqda dərhal proqramdan istifadəni dayandırdı.

Bu onu göstərir ki, süni intellekt yalnız insanların müəyyən etdiyi meyarlara və parametrlərə uyğun hərəkət edir. Buna görə də, insanlar və süni intellekt arasında düzgün tarazlığı tapmaq və stereotiplərlə mübarizə aparmaq üçün etik və məsuliyyətli proqramlaşdırma aparılmalıdır. Eyni zamanda, indiki vəziyyətdə alqoritmlər texnoloji alətlər, robotlar və “qara qutular” vasitəsilə insanların ənənəvi qərəzlərini gizlədir, “səssiz ayrı – seçkilikçilər” yaradır. Təsirə məruz qalan qruplara azlıqlar, fasilə vermiş və ya atipik karyera yollarını izləyən qadınlar, immiqrantlar, yaşlılar və əlillər daxildir.

Bu kontekstdə AI - nin süni intellekt haqqında qanunu qəbul edir ki, əgər məşğulluqda istifadə edilən SI sistemləri lazımi qaydada tənzimlənməzsə, onlar ayrı - seçkiliyin tarixi nümunələrini davam etdirə bilər. Qanun əmək süni intellekt sistemlərini “yüksək risk” hesab edir və insan ləyaqəti, şəxsi həyata hörmət, şəxsi məlumatların qorunması, ayrı - seçkiliyin olmaması, qadınlar və kişilər arasında bərabərlik, müdafiə hüququ və təqsirsizlik prezumpsiyası kimi digər hüquqları gücləndirmək və qorumaq üçün mütənasib öhdəliklər müəyyən edir.

İnsan hüquqları ilə bağlı ciddi narahatlıq doğuran digər SI sistemi real vaxt rejimində biometrik tanınma sistemləridir. AI - nın SI Qanunu da bu sistemləri yüksək risk kimi təsnif edir. BMT bu

sistemlərin qeyri - dəqiq fərdi identifikasiyaya səbəb ola biləcəyindən və müəyyən insan qruplarına qeyri - mütənasib təsir göstərə biləcəyindən narahatlığını ifadə edib. BMT -yə görə, üz tanıma texnologiyası insanların etnik mənsubiyyətinə, irqinə, milliyyətinə, cinsinə və digər xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq profilini çıxarmaq üçün də sui - istifadə edilə bilər (Méndez, Sánchez, 2023).

AI -nin süni intellekt haqqında qanunu insan hüquqlarına təhlükə yarada biləcək bəzi “yüksək riskli” SI sistemlərini aşağıdakı kimi sadalayır:

a) Təhsildə və ya peşə təhsilində istifadə olunan SI sistemləri, çünki onlar fərdlərin təhsilinə və karyera yollarına və buna görə də onların yaşayış vasitələrinə təsir etmək potensialına malikdir.

b) Trafikin (yol hərəkəti zamanı tıxacların) idarə edilməsində və su, qaz, istilik və elektrik kimi əsas xidmətlərin təmin edilməsində təhlükəsizlik komponentləri kimi istifadə edilən SI sistemləri.

c) fərdlərin kredit reytinglərini və ya ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirən SI sistemləri.

d) Hüquqi təcrübədə istifadə olunan SI sistemləri, məsələn, fərdi risklərin qiymətləndirilməsi, poliqrafiya testləri və fərdlərin emosional vəziyyətlərini aşkar etmək üçün alətlər.

e) ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində və demokratik proseslərdə istifadə olunan SI sistemləri.

f) Miqrasiya, sığınacaq və sərhəd nəzarəti proseslərində istifadə olunan SI sistemləri.

g) Təhlükəsizlik komponentləri kimi istifadə edilən və ya məhsul kimi təklif olunan SI sistemləri.

AI -nin SI qanununun nəzərdə tutduğu kimi, SI tənzimlənməsinin gələcəyi riskə əsaslanan yanaşma qəbul etməlidir. O cümlədən, SI sistemlərinin sürətli inkişafı bu sahədə tənzimləmə üçün əhəmiyyətli problem yaradır. Buna görə də, hər hansı təsnifat səyi yeni sistemlərə və yeniləmələrə uyğunlaşmaq üçün kifayət qədər çevik və dinamik olmalıdır. Bu çeviklik olmadan insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq və ya düzəltmək labüd olacaq.

İnsan hüquqlarının qorunması şirkətlərin, hökumətlərin, vətəndaş cəmiyyətinin, akademik dairələrin və beynəlxalq təşkilatların ortaq məsuliyyətidir. Buna görə də, süni intellektlə bağlı ən azı əsas idarəetmə prinsiplərinin yaradılması təcildir. Bu prinsiplər SI sistemlərinin yarada biləcəyi risklərə qarşı çərçivə təmin edəcək və insan hüquqlarının qorunmasına kömək edəcək.

Hüquqşünaslar ictimai yerlərdə, xüsusən də təhlükəsizlik və polis məqsədləri üçün üz tanıma sistemlərinin istifadəsi ilə bağlı ciddi narahatlıqlarını ifadə ediblər. Yeungun (2024) fikrincə, bu vəziyyət Böyük Britaniyada uzun müddətdir konstitusiya mədəniyyətinin əsasını təşkil edən azadlıq fərziyyəsini əsaslı şəkildə sarsıdır. Yeung bildirir ki, dövlət hər kəsin potensial şübhəli sayıldığını, dövlətin real vaxt rejimində şəxsləri izləmək və müəyyən etmək səlahiyyətinə malik olması ilə bağlı hərəkət edir. Demokratiyanın və fərdi azadlığın vacib olduğu dövlət - vətəndaş münasibətləri kontekstində bu, xüsusilə demokratiyaya və fərdi azadlıqlara dərin sadıq olan ölkələrdə çox təhlükəli inkişaf kimi qiymətləndirilməlidir.

3.3.2. Məlumatların Mühafizəsi

Nəzarət və məlumatların emalı üçün SI texnologiyalarının artan istifadəsi fərdlərin məxfilik hüquqları üçün ciddi risklər yarada bilər. Adekvat nəzarət olmadan üz tanıma sistemləri kimi texnologiyalar şəxsi azadlıqları poza və geniş nəzarəti təmin edə bilər.

İnsan hüquqları nöqtəyi - nəzərindən, SI texnologiyaları şəxsi məlumat, hərəkətlər, məkan, muxtariyyət və məxfilik daxil olmaqla, məxfiliyin bütün aspektlərinə təsir göstərə bilər. Bu texnologiyalar həm özəl şirkətlər, həm də dövlətlər tərəfindən ayrı - ayrı şəxslərə intensiv nəzarəti təmin edə bilər ki, bu da ifadə azadlığına, birləşmək və demokratiyaya mənfi təsir göstərə bilər. Üzün tanınması texnologiyaları anonimlik hüququnu və potensial bərabərlik hüququnu poza bilər. Sosial media platformalarında formalaşan əks - səda kameraları və ya filtr baloncukları informasiya axınını və fikir

müxtəlifliyini məhdudlaşdırır, kommersiya və ya siyasi manipulyasiyaya yol açmağa bilər. Yanlış kalibrlanmış alqoritmlər ayrı - seçkilik tətbiqlərini davam etdirir və ya şiddətləndirə bilər.

Süni intellekt sistemlərinin fərdi və ictimai rifahı yaxşılaşdırmaq potensialına baxmayaraq, məlumatların qorunması qanunlarına hörmət edilməlidir. Məsələn, Google - nin süni intellekt bölməsi DeepMind NHS üçün proqramın hazırlanması və sınaqdan keçirilməsi zamanı Böyük Britaniyanın məlumatların qorunması qanunlarını və xəstə məxfilik qaydalarını pozduğu aşkar edilib (Yeung, 2024).

AI - də tətbiq edilən Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası (GDPR) kimi qanunvericilik şəxsi məlumatların qorunması ilə bağlı ciddi qaydalar tətbiq edir və pozuntulara görə ciddi cəzalar nəzərdə tutur. Məlumatların pozulması halında, məsuliyyət pozuntunun səbəbindən və onun qarşısını almaq üçün görülən tədbirlərdən asılı olaraq dəyişə bilər.

GDPR - nin 5.1.c maddəsi fərdi məlumatların toplanması və emalının məhdud, müvafiq və məqsədlərə mütənasib olmasını tələb edir ⁶⁸. Klassik məlumatların işlənməsi hallarında mövcud hüquqi və tənzimləyici müddəalar və “yumşaq hüquq” / “soft law” **tərtibatda məxfilik (privacy by design ⁶⁹)** yanaşması ilə məlumatların

⁶⁸ Bu mövzuda ümumi prinsiplər qanunumuzda 6698 sayılı Qanunun 4 - cü maddəsində tənzimlənir və onlar aşağıdakılardır:

- a) Qanuna və dürüstlük qaydalarına riayət etmək.
- b) Zəruri hallarda dəqiq və aktual olmaq.
- c) Xüsusi, aydın və qanuni məqsədlər üçün işlənmə.
- ç) Əlaqədar, məhdud və emal olunduğu məqsədlə mütənasib olmaq.
- d) Müvafiq qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş və ya emal olunma məqsədi üçün zəruri olan müddət ərzində saxlanılması.

⁶⁹ “Dizayna görə məxfilik” məhsul və ya xidmətin dizayn mərhələsindən şəxsi məlumatların qorunmasını birləşdirən yanaşmaya istinad edir. Bu yanaşma məxfiliyə əlavə xüsusiyyət kimi deyil, əvvəldən fundamental dəyər və dizayn xüsusiyyəti kimi yanaşır. Bu yanaşma müasir məlumatların mühafizəsi qanunlarında, xüsusən də GDPR - də mühüm yer tutur. “Dizayna görə məxfilik”

işlənməsinin əhatə dairəsini məxfilik çərçivəsində məhdudlaşdırmağa imkan verir.

Məhsuldar süni intellekt sistemlərindən istifadə zamanı qarşılaşılan problemlər daha mürəkkəbdir. Chat GPT, Google Gemini və ya Gork kimi alətlər qarşısında bu sistemlərin Machine Learning üçün hansı məlumatlara ehtiyac duyacağını müəyyən etmək çətindir. Bu cür sistemlər öz təbiətinə görə onlara verilən istənilən suala cavab verməlidir. Bu kontekstdə süni intellekt sistemləri tərəfindən emal edilən məlumatların həcmi onların cavablarının aktuallığını və dəqiqliyini artırmağa kömək edir. Əksər SI strategiyalarının əsasını böyük məlumat dəstlərinin yaradılması təşkil edir. Bu, məlumatların işlənməsi zamanı məlumatların mühafizəsi qanunvericiliyinə, habelə insan hüquqları qanunvericiliyinin tələblərinə riayət etməyi tələb edir. Məhz buna görə də Avropa Komissiyasının İnsan Hüquqları və Qanunun Aliliyi üzrə Baş İdarəsi “Süni intellekt və şəxsi məlumatların mühafizəsi üzrə Təlimat (Əsas prinsipləri)” nəşr etmişdir.

Fransa Məlumatların Mühafizəsi Təşkilatının (CNIL) nəşr etdiyi bələdçiyə görə; Süni intellekt sistemləri tərəfindən Maşın Öyrənməsi üçün lazım olan məlumatları məhdudlaşdırmaqdan başqa, bu sistemlərin nəşirlərinin vəzifələri aşağıdakılardır :

- a) Emal ediləcək şəxslərdən razılığın alınması;
- b) emalın mövcudluğu, onun xüsusiyyətləri və şəxslərin hüquqları haqqında məlumatların verilməsi;
- c) Toplanmış məlumatların düzgünlüyünün təmin edilməsi;

prinsipini məcburi etməklə, GDPR məlumatları toplayan və emal edən təşkilatlardan texnologiya və proseslərin hər mərhələsində məlumatların qorunması prinsiplərini tətbiq etməyi tələb edir. Bu, təkcə məlumatların toplanması və saxlanması proseslərini deyil, həm də bu məlumatların necə işlənməsi, paylaşılması və mühafizəsi ilə bağlı bütün prosesləri əhatə edir. “Dizayn Məxfilik” yanaşması istifadəçilərin məxfiliyini artırmaq, məlumatların pozulmasının qarşısını almaq və istifadəçi etibarını artırmaq məqsədi daşıyır.

d) Müvafiq texniki və təşkilati təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

e) ÜDM - nin 30 - cu maddəsində tələb olunan bütün məlumatları əhatə edən əməliyyatların sənədləşdirilməsi;

f) emal məqsədinin həyata keçirilməsi üçün mütləq zəruri olan saxlama müddətinin müəyyən edilməsi.

Qanunumuzda Fərdi Məlumatların Qorunması Təşkilatı (FMQT) süni intellekt sahəsində fəaliyyət göstərən tərtibatçılar, istehsalçılar, xidmət təminatçıları və qərar qəbul edənlər üçün 6698 sayılı Fərdi Məlumatların Qorunması Qanunu çərçivəsində fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı tövsiyələr də açıqlayıb. Bu tövsiyələr fərdin əsas hüquq və azadlıqları çərçivəsində fərdi məlumatların qorunmasını tələb etmək hüququ baxımından Sİ - nin düzgün idarə edilməsinin zəruriliyi və fərdi məlumatların işlənməsinə əsaslanan Sİ araşdırmaları və tətbiqlərinin 6698 sayılı Fərdi Məlumatların Qorunması Qanununa və ikinci dərəcəli qanunvericiliyə uyğun olması əsas götürülərək hazırlanmışdır.

Fərdi məlumatların toplanması, istifadəsi və emal edilməsində Sİ prosesləri yalnız məlumatların qorunması məsələsindən kənara çıxır; onlar ümumiyyətlə məxfilik və digər əsas hüquqlarla bağlıdır. Milli səviyyədə şəxsi hüquqların müdafiəsi ilə bağlı qanunvericiliyin nəzərdən keçirilməsi və bu yeni reallıqların nəzərə alınması üçün lazımi dəyişikliklərin edilməsi vacibdir. Bu, fərdlərin məxfilik hüquqlarının qorunmasını təmin etmək və Sİ texnologiyalarının mümkün mənfi təsirlərinə qarşı qoruma mexanizmi yaratmaq üçün vacibdir.

Artıq bu məsələyə gündəlik həyatımızın ayrılmaz hissəsi olan ağıllı ev köməkçiləri vasitəsilə baxa bilərik. Bu gün iqtisadi aktyorlar təkcə istehlakçıların onlayn davranışları haqqında deyil, həm də internetə qoşulmuş məişət texnikası, yəni ağıllı ev köməkçiləri vasitəsilə oflayn dünyadan məlumat toplayır. Bu vəziyyət "Əşyaların İnterneti" (IoT) adlanır. Toplanmış məlumatlar ətraf mühitin temperaturu kimi

obyektiv məlumatlardan tutmuş istifadəçilər haqqında yüksək şəxsi məlumatlara qədər dəyişə bilər.

Ağıllı ev köməkçiləri tərəfindən toplanan məlumatların məxfiliyi əsas narahatlıq doğurur. Məsələn, evdə söhbətlərin qeydə alınması və üçüncü şəxslərlə paylaşılması istifadəçilərin məxfilik hüquqlarını poza bilər. Bundan əlavə, toplanmış məlumatlar istifadəçilərin gündəlik vərdisləri, üstünlükləri və sağlamlıq vəziyyəti haqqında ətraflı məlumatı ehtiva edə bilər; bu məlumatın icazəsiz şəxslər tərəfindən tutulması və ya sui - istifadəsi ciddi məlumat təhlükəsizliyi riski yaradır.

Digər bir məsələ isə bu cihazların təhlükəsizlik zəifliyinin olmasıdır. Ağıllı ev köməkçiləri kiberhücumlara qarşı həssas ola bilər ki, bu da ev şəbəkəsinə və qoşulmuş cihazlara daxil ola biləcək zərərli aktyorlar üçün risk yaradır. Məsələn, kiber hücumçu evdəki kameralara daxil olmaq və ya avtomatlaşdırılmış ev sistemlərinə nəzarət etmək üçün zəifliklərdən istifadə edə bilər.

Nəhayət, ağıllı ev köməkçilərinin məlumat toplama və emalı təcrübələri istifadəçilərin məlumatı və razılığı olmadan baş verə bilər. Bu, istifadəçilərin öz məlumatları üzərində nəzarətini azaldır və onları potensial manipulyasiya və ya arzuolunmaz kommersiya fəaliyyətlərinə qarşı həssas edə bilər. Bu hallar məlumatların mühafizəsi ilə bağlı mövcud qanun və qaydalara uyğun olmaya bilər və istifadəçilərin hüquqlarını poza bilər.

**Süni İntellekt Sahəsində Fərdi
Məlumatların Qorunması üzrə FMQ
Təvsiyələri üçün QR Kodunu skan edin!**

<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/7048/Yapay>

- Zeka - Alanında - Kisisel - Verilerin - Korunmasına - Dair -
Tavsiyeler

3.3.3. Ayrı-seçkilik

Süni intellekt, işə götürmə, borc vermə, polis və məhkəmə qərarları kimi mühüm sahələrdə ədalətsiz və ayrı - seçkilik yaradan nəticələrə gətirib çıxaran mövcud sosial qərəzləri gücləndirmək və ya gücləndirmək potensialına malikdir. Bu, alqoritmlərin yaratdığı ayrı - seçkiliklə bağlı narahatlıqları artırır. Məsələn, azlıq qruplarından olan fərdləri çoxluq qruplarından olan şəxslərdən daha çox yanlış tanıyan qərəzli üz tanıma sistemləri ciddi narahatlıq doğurur. Qərəzli məlumatlar üzərində öyrədilmiş süni intellekt sistemləri mövcud stereotipləri və qərəzləri gücləndirərək yanlış məlumat yaya bilər. Bu qərəzli süni intellekt sistemləri ayrı - seçkiliyə qarşı qanunları poza bilər və etik normalara riayət etməmək riski daşıyır (Aldoseri, et al, 2023: 19).

Müasir alqoritmlər müxtəlif qərarların qəbulu proseslərində istifadə olunur və insan hüquqlarına birbaşa təsir edə biləcək vəziyyətlərdə xüsusilə vacibdir. Məsələn, məhkəmələrdə istifadə edilən risk balları bir insanın nə qədər həbs cəzası alacağını müəyyən edir və bu alqoritmlərin fərdlərin azadlığına böyük təsir göstərə biləcəyi və ayrı - seçkilik riski yarada biləcəyi görülür. Səhiyyə, maliyyə və bir çox başqa sahələrdə istifadə olunan alqoritmik risk qiymətləndirmələri həyatın bir çox sahələrində qərar qəbul etmə

proseslərində mühüm rol oynayır. Məsələn, sosial sığorta ödənişlərini səmərəli və sərfəli etmək üçün istifadə edilən avtomatlaşdırılmış alqoritmik sistem rəqəmsal maneələr yaradaraq bəzi şəxsləri istisna edə bilər. Xüsusilə, internetdən istifadə haqqında kifayət qədər məlumatlı olmayan və ya internetə çıxışı olmayanlar mənfi təsir göstərə bilər ki, bu da əsas yaşayış ehtiyacları ilə bağlı yardıma ehtiyacı olan şəxslərin hüquqlarına təsir edə bilər. Uşaqların müdafiəsi sahəsində müxtəlif mənbələrdən toplanmış məlumatları birləşdirərək uşaqların baxımsızlıq və ya zorakılığa məruz qalma riskini qiymətləndirmək üçün xüsusi vasitələrdən istifadə olunur. Yerli hökumətlər kimi dövlət qurumları özəl şirkətlərlə əməkdaşlıqda bu cür vasitələrdən istifadə etdikdə, bu, məxfilik və məlumatların qorunması məsələləri ilə bağlı narahatlıqlara səbəb ola bilər və ayrı - seçkilik potensialına malik ola bilər. Ümumiyyətlə, qərara dəstək sistemlərində alqoritmlərin istifadəsi mövcud insan hüquqları məsələlərini daha aydın göstərə və xüsusilə risklərin qiymətləndirilməsi kimi mühüm qərarlara təsir etdikdə yeni hesabatlılıq problemləri yarada bilər (McGregor, Murray, 2019).

Bu mənfi nəticələrin əsas səbəbi, sistemlərin köhnə məlumatlara əsaslanaraq tələb olunanları yerinə yetirməsi və bu məlumatların bərabərlik prinsipinə və ya etik normalara zidd olması halında, Sİ - nin bu sahələri düzəldə bilməməsi, sahvin dərinləşməsinə səbəb olmasıdır (Yurdagel, Karaca, 2023: 231).

Hökumətlər və şirkətlər süni intellektdən biometrik autentifikasiya və avtomatik tibbi diaqnoz kimi məqsədlər üçün getdikcə daha çox istifadə edirlər. Bu kontekstdə, Fransada İnsan Hüquqları üzrə Milli Məşvərət Komissiyası (CNCDH) 7 aprel 2022 - ci ildə süni intellektin əsas hüquqlara təsiri ilə bağlı rəy dərc etmişdir. Komissiya fundamental hüquqlara hörməti təmin edə biləcək məcburi hüquqi bazanın yaradılması üçün təxminən iyirmi tövsiyə

təqdim etdi və əsas hüquqların pozulması ehtimalı olan süni intellektdən bəzi istifadələrin qadağan edilməsini təklif etmişdir⁷⁰.

Dövlət orqanları tərəfindən fərdlər haqqında qərar qəbul etmək üçün istifadə edilən avtomatlaşdırılmış qərar qəbulətmə sistemləri, xüsusən də bu sistemlər qərəzli olduqda və ya şəxslər bu cür təhlillərin onlara tətbiq olunduğundan xəbərsiz olduqda və ya bu qərarlara etiraz etmək imkanından məhrum olduqda, məhkəmə proseslərində, o cümlədən cinayət mühakiməsi sistemində ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun və ədalət və ədalət prinsiplərinin pozulmasına səbəb ola bilər (Ye0242).

Süni intellekt və maşın öyrənməsində qərəzlilik: Bu, təlim məlumatlarında balanssızlıq, səhv alqoritmlər və ya əvvəlcədən mövcud fərziyyələr səbəbindən alqoritmlərin proqnozlarında və qərarlarında sistemli səhvlərə aiddir. Bu qərəzlər irq, cins, yaş və ya sosial - iqtisadi status kimi xüsusiyyətlərə görə fərdlər və ya qruplar üçün ədalətsiz və ya ayrı - seçkilik yaradan nəticələrə səbəb ola bilər.

Bu qərəzlər çox vaxt Sİ - nin hazırlanması və inkişafı üçün istifadə olunan mənbə məlumatlarında səhvlərdən yaranır. Mənbə məlumatlarında səhvlər qərəzli və ya natamam məlumat əhatə edən “zəhərlənmiş məlumat hovuzları” nəticəsində yarana bilər. Süni intellekt sistemlərində qərəzli yanaşmalar baş verdikdə istər - istəməz cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində əsas insan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarır.

Sİ sistemləri çox vaxt əvvəlki məlumatlara əsaslanaraq qərarlar qəbul edir. Bu o deməkdir ki, məlumatlarda səhvlər olarsa, bu səhvlər Sİ sistemi tərəfindən verilən qərarla əks olunacaq. Məsələn, süni intellekt sistemi şəxsin cinayət tarixçəsinə əsaslanaraq cinayət törətmə ehtimalını proqnozlaşdırmaq üçün sistemdən istifadə edərsə, lakin bu məlumat düzgün qeydlərin aparılmaması və ya həbs və ya

⁷⁰ <https://www.vie-publique.fr/en-bref/284824-intelligence-artificielle-un-risque-pour-les-droits-fondamentaux>

məhkumətmə zamanı insan səhvi səbəbindən yanlışdırsa, bu, heç vaxt cinayət törətməyən günahsız insanların zərərinə səbəb ola bilər.

Süni intellekt sistemlərində qərəzliliyin aradan qaldırılması və azaldılması bu texnologiyaların müxtəlif sahələrdə, o cümlədən səhiyyə, maliyyə, cinayət ədaləti və sosial mediada ədalətli və etik şəkildə istifadə olunmasını təmin etmək üçün çox vacibdir. Bu, sadəcə nəzəri mübahisə deyil, praktikada ciddi problemlərə görə əhəmiyyət qazanmış bir mövzudur. Onlara aid bəzi nümunələr aşağıda qeyd edilmişdir :

Amazonun süni intellekt ilə İşə Alma Vəsiti (2018) : Amazon qadın namizədlərə qarşı qərəzli olduğunu aşkar etdikdən sonra işə götürmə alətini dayandırdı. Sistem əsasən kişi tərcümeyi - halları üzərində öyrədildiyi üçün o, bərabər ixtisaslı qadın namizədlərdən daha çox kişi namizədlərə üstünlük verirdi.

Google Fotoların İrqi Qərəzi (2015): Google Şəkillər afro - amerikalıları qorilla kimi səhv olaraq etiketləyən təsvirin tanınması alqoritminə görə tənqid olundu. Bu, SI sistemlərində irqi qərəzliliyin və təlim məlumatlarında müxtəlifliyin olmamasının göstəricisi idi. Google səhvi etiraf etdi, üzr istədi və alqoritmini təkmilləşdirməyə çalışdı.

Microsoftun Tay Chatbot (2016): Microsoft, insan söhbətlərini təqlid etmək üçün nəzərdə tutulmuş Tay adlı Twitter əsaslı süni intellekt chatbotunu işə saldı. Zərərli istifadəçilər onun qərəzli və uyğun olmayan məzmununu qidalandırdıqdan sonra Tay təhqiredici və irqçi məzmun paylaşmağa başladı və Microsoft onu tez bir zamanda oflayn vəziyyətə saldı və hadisəyə görə üzr istədi.

Apple Card - in Cinsiyyət Qərəzi (2019): Apple, Goldman Sachs tərəfindən dəstəklənən Apple Card kredit kartı xidməti ilə gender qərəzliyi iddiaları ilə üzləşdi. Bəzi istifadəçilər bildirmişdir ki, kişi ərizəçilərə oxşar və ya daha pis maliyyə profilinə malik olan qadın ərizəçilərə nisbətən xeyli yüksək kredit limitləri təklif edilmişdir. Bu, kredit qiymətləndirmə alqoritmlərinin ədalətliliyi və şəffaflığı ilə bağlı narahatlıqları artırdı.

COMPAS Risk Qiymətləndirmə Vəsiti (2016): COMPAS ABŞ - da cinayətkarların təkrar cinayət riskini qiymətləndirmək üçün istifadə edilən süni intellektə əsaslanan sistemdir. ProPublica tərəfindən aparılan araşdırma, COMPAS - ın irqi qərəz nümayiş etdirdiyini, afro - amerikalıların oxşar cinayət qeydləri olan ağırlara nisbətən yüksək risk kimi yanlış qiymətləndirildiyini müəyyən etmişdir.

İngiltərədə alqoritmə əsaslanan cinayət riskinin qiymətləndirilməsi alətinin nəzərdən keçirilməsi müəyyən etdi ki, formula qaradərili müttəhimləri gələcək cinayətkarlar kimi ağırdərili müttəhimlər kimi qeyd etmə ehtimalı iki dəfə yüksəkdir və ağırdərili müttəhimlər daha çox aşağı risk kimi yanlış etikətlənirlər. Kollektiv qərarları necə qəbul etdiyimizi, xüsusən də avtomatlaşdırma vasitəsilə aşağı gəlirli və aşağı statuslu şəxsləri necə emal etdiyimizi və cəmiyyət üçün nəticələrini qiymətləndirməyə ehtiyac var (Yeung, 2024). Süni intellekt sistemlərinin sıradan çıxmasının qarşısını almaq üçün görülə biləcək tədbirlərə təlim məlumatlarının müxtəlifliyinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, sistemlərin şəffaflığının və hesabatlılığının təmin edilməsi, etik standartlara uyğunluğun yoxlanılması və SI sistemlərinin vurduğu zərərin ödənilməsi daxildir.

3.3.4. Ədalətli Mühakimə hüququ

Ədliyyə sistemində süni intellekt tətbiqlərinin istifadəsi alqoritmik qərarlara etiraz etmək bacarığı, proqnozların düzgünlüyü və cinayətin proqnozlaşdırılması alətləri və ya şərti azad etmə qərarları kimi situasiyalarda şəffaflıqla bağlı suallar yaradır.

Hüquqşünaslar arasında süni intellektin mülki hüquqlara, xüsusən də ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna potensial təsiri ilə bağlı ciddi narahatlıq var. Bir çox ölkələr video, onlayn portallar və elektron sənəd sistemlərindən istifadəni artıraraq məhkəmə proseslərinin aspektlərini rəqəmsallaşıdırırlar. Özəl sektorda mübahisələrin onlayn

həlli platformaları böyüyür və cəlbədicilik qazanır. Hollandiyada dövlət - özəl tərəfdaşlıq vasitəsilə boşanma və mənzil işlərində mübahisələrin onlayn həlli tətbiq edilib.

Avtomatlaşdırılmış mühakimə imkanları da diqqəti cəlb edir. Maşın öyrənmə metodlarından istifadə etməklə keçmiş məhkəmə qərarlarının tədqiqi tədqiqatçılara məhkəmə qərarlarının nəticəsini artan inamla proqnozlaşdırmağa imkan verib. ABŞ - da bir çox məhkəmələr cəza təyin edərkən yenidən cinayət törətmək riskini qiymətləndirmək üçün COMPAS kimi maşın öyrənmə proqramından istifadə edir. Yeni Zelandiya qəza kompensasiyası sxemi çərçivəsində iddiaları və profil iddiaçılarını emal etmək üçün kompüter əsaslı proqnozlaşdırma modelindən istifadə edir. Digər tərəfdən, daha avtomatlaşdırılmış qərar qəbul etməyə imkan verəcək rəqəmsal cəhətdən dost qanunvericilik və institusional islahatlar üçün potensial var. Məhkəməyə əsaslanan bu inkişaf, çox güman ki, tərəflərin məlumatlara əsaslanan hüquqi araşdırma və proqnozlaşdırmadan istifadə etməklə məhkəmə prosesində üstünlük əldə etmək söyləri ilə dəstəklənəcək.

Avtomatlaşdırılmış mühakimə ilə bağlı hüquqlara əsaslanan narahatlıqlar artır və Alqoritm Ədalət Liqası kimi yeni vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları yaranır. Tənqidlər dörd əsas kateqoriyaya bölünür: birincisi, özbaşınalıq və ayrı - seçkilik potensialı; ikincisi, hüquqi qərarların düzgünlüyü ilə bağlı narahatlıqlar; üçüncüsü, alqoritmik metodların şəffaflığının olmaması; və nəhayət, tərəflər arasında ədalət boşluqlarının artması potensialı. Bəzi tərəflər avtomatlaşdırılmış qərar vermə proseslərini daha yaxşı proqnozlaşdırma və ya manipulyasiya edə bilsələr, mövcud ədalətsizliklər daha da şiddətlənə bilər (Langford, 2020).

3.4. İNSAN NƏZARƏTİ VƏ MÜDAXİLƏSİ

Süni intellekt texnologiyaları avtomatlaşdırılmış qərar qəbulətmə proseslərinə imkan versə də, bu proseslər fərdi hüquqları risk altında

qoya bilər. Süni intellektlə avtomatlaşdırılmış qərar qəbul etmə proseslərində fərdlərin kompüter tərəfindən qəbul edilən qərarlara etiraz etmək və insan müdaxiləsini tələb etmək hüququ olmalıdır. Məsələn, işə qəbul prosesində süni intellekt sistemi tərəfindən avtomatik olaraq rədd edilən namizəd bu qərara etiraz etməli və insan müdaxiləsini tələb etməlidir. Bu hüquq prosesin bütün mərhələlərində tətbiq edilməlidir.

Kredit skoring sistemlərində istehlakçıların avtomatlaşdırılmış kreditdən imtina qərarlarına müraciət etmək və insan müdaxiləsinə müraciət etmək hüququ olmalıdır. Bu, alqoritmlərin fərdlərin maliyyə tarixinə və davranışlarına əsaslanaraq kredit xallarını necə hesablamasına dair şəffaflığın olmaması halında xüsusilə vacibdir.

Səhiyyədə istifadə edilən süni intellekt sistemləri xəstələrin diaqnozları və müalicə planları ilə bağlı qərarlar qəbul edə bilər. Bu qərarlar xəstələr və həkimlər tərəfindən nəzərdən keçirilə və lazım gəldikdə etiraz edilə bilən formada təqdim edilməlidir. Xəstələr diaqnoz və ya müalicə tövsiyəsinin necə qoyulduğunu başa düşməlidirlər və zəruri hallarda insan müdaxiləsini tələb etmək hüququna malik olmalıdırlar.

Ümumiyyətlə, SI - nin inkişafı insanların nəzarəti altında olmalıdır. Bu, xüsusilə süni intellektin fərdlərin şəxsi həyatına az və ya çox dərəcədə təsir edə biləcək qərarlar qəbul edə biləcəyi vəziyyətlər üçün doğrudur. Bu cür məlumatların emalı sistemləri xüsusilə bəzi sahələrdə geniş yayılmışdır (məsələn: kredit müraciət edənlərin maliyyə vəziyyətini müəyyən etmək üçün bank sektoru, potensial sığortaçıların risklərini qiymətləndirmək üçün sığorta və ya namizədin peşəkar bacarıq və bacarıqlarını təhlil etmək üçün işə qəbul prosesləri). Bu cür vasitələrdən istifadə zamanı əsas problem onların ayrı - seçkiliyə və ya ən azı düzgün olmayan nəticələrə gətirib çıxarmamasını təmin etməkdir. Odur ki, bu cür qeyri - dəqiqliklərin qarşısını almaq və ya lazım gəldikdə düzəltmək üçün insan müdaxiləsi lazımdır. Bu ehtiyaclara cavab olaraq ortaya çıxan hüquqi inkişaf “insan mühakimə hüququ”nın tanınmasıdır. Avropa

hüququ bu ideyanı Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydasında qəbul etmişdir. Bu kontekstdə GDPR - nin 22 - ci maddəsində deyilir: “Məlumat subyekti yalnız avtomatlaşdırılmış emal, profiləşdirmə də daxil olmaqla, ona aid olan qanuni və ya əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən qərarlara tabe olmaq hüququna sahibdir.”

Bununla belə, GDPR - nin eyni Maddəsi müəyyən şərtlərdə milli və Aİ qanunvericiliyinin məlumat subyektinə bu cür emalda insan müdaxiləsini tələb etmək hüququ vermədən avtomatlaşdırılmış emaldan istifadəyə icazə verə biləcəyini nəzərdə tutur. Bu icazə yalnız emal ilə eyni vaxtda şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunmasını təmin edən müvafiq təhlükəsizlik tədbirlərinin təmin edilməsi şərti ilə verilir. GDPR - nin 71 - ci maddəsinə əsasən, səlahiyyətli orqanlar vergidən yayınma kimi müəyyən hallarla mübarizə aparmaq üçün bu cür qaydalara müraciət edə bilərlər.

Bu onu göstərir ki, fərdlərə ciddi təsir göstərə biləcək qərarlar qəbul edildikdə avtomatlaşdırılmış qərar qəbuletmə prosesləri diqqətlə qiymətləndirilməlidir. Bu cür emalın həyata keçirilməsində məlumat subyektinin hüquq və azadlıqlarının qorunması mərkəzi əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də GDPR avtomatlaşdırılmış emalla bağlı ciddi qaydalar tətbiq etməklə fərdlərin şəxsi məlumatlarının qorunmasını təmin etməyi hədəfləyir. Bu kontekstdə avtomatlaşdırılmış qərar qəbuletmə proseslərinin fərdlərin hüquq və azadlıqlarını qoruyacaq şəkildə tərtib edilməsi və həyata keçirilməsi vacibdir. Nəhayət, GDPR avtomatlaşdırılmış qərar qəbuletmə proseslərində həssas məlumatların istifadəsini qəti şəkildə qadağan edir. Aİ - nin Süni İntellekt Qanunu da 14 - cü maddəsində bununla bağlı insan nəzarəti prinsipini təqdim edir.

Amerika qanunvericiliyi də oxşar istiqamətdə, xüsusən də cinayət mühakiməsi sahəsində irəliləyir. Bununla belə, heç bir yurisdiksiya bu hüququn əhatə dairəsini dəqiq müəyyənləşdirməmiş, onun yaradılması üçün aydın əsaslandırma təqdim etməmiş və ya onun tətbiq sahəsini müəyyən etməmişdir.

Məntiqin əsasını təşkil edən alqoritmlərin başa düşülməsi, məsuliyyətlərin dəqiq müəyyən edilməsi və etiraz etmək hüququnun mövcudluğu fərdlərə təsir edən qərarların ədalətli və şəffaf şəkildə qəbul edilməsində həyati əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, alqoritmik qərəzdən yaranan səhv qərarlar fərdlərin bərabər rəftar hüquqlarını poza bilər. Bu hallar alqoritmlərin layihələndirilməsi və həyata keçirilməsində daha çox şəffaflıq və hesabatlılıq tələb edir.

Nəticədə, süni intellekt texnologiyalarından artan istifadə ilə fərdlərin avtomatlaşdırılmış qərar qəbul etmə proseslərinə effektiv müdaxilə etmək və bu proseslərin altında yatan məntiqi şübhə altına almaq hüququ çağımızın əsas insan hüquqlarından birinə çevrilir. Bu hüquqlar fərdlərin muxtariyyətini və əsas hüquqlarını qorumaq üçün çox vacibdir. AI - nin süni intellekt haqqında qanunu sağlamlığa, təhlükəsizliyə, fundamental hüquqlara, ətraf mühitə, demokratiyaya və qanunun aliliyinə ciddi potensial zərərin qarşısını almaq üçün bu sahələrdə istifadə olunan SI tətbiqlərinə, məsələn, ətraflı sənədlər, aydın istifadəçi məlumatları və insan nəzarəti kimi ciddi şərtlər qoyur.

Oxunması tövsiyə olunur

**Məqalə: İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi
Kontekstində Süni İntellekt Tətbiqləri
(2022)**

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdhfd/issue/74266/1155778>

**Məqalə: Süni intellekt, insan hüquqları
və insan hüquqlarının müdafiəsi
baxımından süni intellektə nəzarət
(2024)**

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tide/issue/83258/1347690>

OXUNACAQ HİSSƏ - 4 -

**Hüquq-mühafizə orqanlarının hüquqi fəaliyyətini
tənzimləyən hüquq sahəsində və Cinayət Prosessual
Qanununda Süni İntellektin İstifadəsi
Prof. Dr. Feridun Yenisey**

İnsan olan yerdə qanun öz - özünə yaranır. Süni intellekt sistemləri yarananda təbii olaraq süni intellektin istifadəsini tənzimləyən hüquqi normalar yox idi. Bu sistemlərin tətbiqi ilə hüquqi tənzimləmə ehtiyacı yarandı və qaydalar yaradılmağa başladı.

Hüquq olmayan yerdə qanun da yoxdur. Buna görə də süni intellekt hüququ mövzusu araşdırılarkən bu hüquq sahəsinin predmetini təşkil edən hüquq və ya hüquqlar müəyyən edilməlidir. Avropa İttifaqının Süni İntellekt Qanunu mövcud fundamental hüquqlara əsaslanan tənzimləmələr təqdim edir, lakin yeni hüquqdan bəhs etmir. Bununla belə, unutmaq olmaz ki, informasiya texnologiyaları məhsullarının etibarlılığı hüququ informasiya texnologiyalarının sürətli və nəzarətsiz inkişafı ilə əlaqədar Almaniya Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən yaradılmış yeni fundamental

hüquq kimi meydana çıxmışdır. Bu yeni hüququn süni intellektlə bağlı qaydalar hazırlanarkən nəzərə alınması tələb olunur.

Cinayət hüququ sahəsində informasiya sistemlərindən istifadənin inkişafının üç mərhələsi var. Birinci mərhələ Milli Məhkəmə Şəbəkəsi (UYAP) kimi informasiya sistemlərinin ədliyyə xidmətlərində istifadəsi, ikinci mərhələ isə süni intellektdən istifadə etməklə şəbəkədəki məlumatların təhlilindən ibarətdir. Süni intellekt məlumatları emal edərkən yeni məlumatlar öyrənir və bu məlumatlardan bizə bəzi yeni nəticələr vermək üçün istifadə edir. Hüquq baxımından daha problemli cəhət bu üçüncü mərhələdir.

Süni intellektlə bağlı hüquqi tənzimləmələr edilərkən iki məqam vacibdir: Cəmiyyətə zərər verən və ya qorunan qanuni maraqlar baxımından risk yaradan süni intellekt tətbiqlərinin istifadəsinin qarşısını almaq lazım olsa da, hüquqi tənzimləmənin texnologiyanın inkişafına mane olmaması da eyni dərəcədə vacibdir.

Avropa Süni İntellekt Qanunu daha çox süni intellekt məhsullarının tətbiqi və istifadəsi ilə bağlı qaydalardan ibarətdir. Bu sahədə hüquqi cəhətdən məcburi olan qabaqcıl normaları ehtiva edən iki mühüm Avropa normasını qeyd etmək olar: 1 avqust 2024 - cü ildə qüvvəyə minmiş Avropa Süni İntellekt Qanunu və 5 sentyabr 2024 - cü ildə imzalanmaq üçün açılmış Süni İntellekt və İnsan Hüquqları, Demokratiya və Qanunun aliliyi haqqında Çərçivə Konvensiyası.

Süni intellektin istifadəsi ilə hüquq - mühafizə orqanlarının / polis idarələrinin hüquqi fəaliyyətini tənzimləyən hüquq sahəsində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. 2016 - cı ildə Avropa Parlamentinin Şura Direktivi kimi qüvvəyə minmiş Hüquq – mühafizə orqanlarının / polis strukturlarının hüquqi fəaliyyətini tənzimləyən hüquq Direktivi (Aİ 2016/680) (bu kitabda s. 61) yeni prinsipləri gündəmə gətirib. Hüquq - mühafizə orqanlarının hüquqi fəaliyyətini tənzimləyən hüquq sahəsində dəyişiklik həm də qabaqlayıcı səlahiyyətlər baxımından süni intellektin tətbiqi ilə özünü göstərib.

Klassik hüquq - mühafizə / polis orqanları cinayət törədildikdən və cinayətin sübutları araşdırıldıqdan sonra hüquq – mühafizə orqanlarının / polislərin fəaliyyətidir. Buna reaktiv polislik deyilir. Bir də cinayət törədilməzdən əvvəlki hüquq - mühafizə / polis orqanları da var. Hüquq - mühafizə / polis orqanlarının bu səlahiyyətləri cinayətlərin törədilməsinin qarşısını alır. Buna proaktiv polislik deyilir.

Lakin indi gələcəkdə törədilə biləcək cinayətləri və cinayət törədə biləcək insanları proqnozlaşdıran proqnozlaşdırıcı polislik anlayışı yaranıb. Məsələn, müəyyən bölgədə törədilən cinayətləri süni intellektə verib, süni intellektdən gələcəkdə cinayətin hansı gündə, hansı saatda və harada törədiləcəyini təxmin etməyi xahiş etsəniz, məşın bunu böyük ölçüdə edə bilər. Polis bu məlumatlardan istifadə edərək, gələcəkdə baş verə biləcək cinayətləri proqnozlaşdıraraq tədbir görsə, sözügedən cinayətin qarşısı alınmış olacaq. Halbuki ehtiyat tədbirlərinin görülməsi əsas hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması, insanların gələcəkdə müəyyən yerdə müəyyən bir işi görməsinin qarşısını almaq deməkdir. Ona görə də hüquq - mühafizə üzrə tədbirlərinin görülməsi üçün həmin tədbirlər qanunla müəyyən edilməli və hüquq - mühafizə / polis orqanlarına səlahiyyət verilməlidir. Konstitusiyamızın 13 - cü maddəsi bunu tələb edir.

Cinayət prosesinin istintaq mərhələsində ilkin şübhə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlkin şübhənin meyarı belədir: Konkret, yaşanmış, reallaşan fakt olacaq. Bu faktı müşahidə edən sadə vətəndaş cinayətin törədildiyini düşünə bilirsə, ilkin şübhə yaranır və cinayət araşdırılmalıdır. Şübhə bir ehtimaldır. Ehtimal riyaziyyatda istifadə olunan anlayışdır. Əgər ehtimal statistik məlumatlara əsaslanırsa, bu, obyektiv təsbitdir və şəxsdən asılı deyildir. Məsələn, yay tətili bölgələrində əhalinin artması səbəbindən cinayət nisbətinin artdığını müəyyən edən bir süni intellekt proqramı konkret bir şəxslə əlaqəli olmayan belə bir ehtimal təqdim edəcək. Bu təyinatda qanun baxımından heç bir problem yoxdur. Bununla

belə, yəni müəyyən bir şəxsdən şübhələnmək mənasında subyektiv ehtimal anlayışı da var.

Subyektiv şübhə cinayət təhqiqatının başlanması üçün lazım olan ilkin şübhəyə aiddir. Şübhə gücləndikcə cinayət işi irəliləyir və cinayət törətməkdə güclü şübhə yaranarsa, həbs qərarı çıxarıla bilər. Göründüyü kimi, ehtimal gücləndikcə cinayət işi də irəliləyir.

Şübhə anlayışı üç komponentə bölünür: Şübhənin əsası, şübhənin fərziyyəsi və daha dar mənada şübhə. Şübhənin əsasını aktual faktlar, o cümlədən hüquqi məsələlər təşkil edir. Şübhə fərziyyəsi mühakimə oluna bilən cinayətin törədildiyinə dair qeyri - müəyyən təyinatdır. Şübhə daha dar mənada, şübhənin fərziyyəsinin doğru olması ehtimalını ifadə edir və həm statistik, həm də subyektiv ehtimal anlayışlarına əsaslanır.

Statistik ehtimal anlayışında konkret bir şəxs haqqında şübhə yoxdur. Digər tərəfdən, cinayət - prosessual hüquq mənasında şübhədən danışmaq üçün o, konkret şəxs haqqında yaranmalı və dövlət ittihamçısı bu statistik ehtimalı öyrənməlidir.

İlkin şübhələrin süni intellekt məlumatlarına əsaslanmasının qanuni olub - olmadığı mübahisəli olsa da, süni intellekt ilkin sahə araşdırması çərçivəsində istifadə edilə bilər. Bu məsələni çirkliliyin yuyulması cinayəti ilə bağlı aparılmış ilkin çöl araşdırmalarından misal gətirməklə izah etmək istədik: Banklarda yüz minlərlə maliyyə əməliyyatı aparılır. Bu pul hərəkətlərini süni intellektə yüklədiyiniz və axtarış sözü verdiyiniz zaman süni intellekt axtarış meyarlarına cavab verən şübhəli əməliyyatları tez bir zamanda müəyyən edə və sizi xəbərdar edə bilər.

Elektron əməliyyatların intensiv şəkildə istifadə edildiyi vergi cinayətləri, daxili məlumatların alqı - satqısı, bazar manipulyasiyası, insan alveri, çirkliliyin yuyulması və narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi kimi müəyyən cinayət növlərində süni intellektdən hər zaman bu cinayətlərin törədilib - işləmədiyini müəyyən etmək və ilkin şübhəni müəyyən etmək üçün istifadə edilə bilər. Açılması mümkün olmayan ağır cinayətlərin sayının artdığı hallarda cinayət

mühakiməsi sisteminin səmərəliliyi azalır və sistemin işlək olması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə hallarda süni intellektdən istifadə edərək şübhəli şəxslərin üzə çıxarılmasına cəhd qanuni yol sayıla bilər.

Bununla belə, süni intellektdən istifadə edərkən bəzi məqamlara diqqət yetirilməlidir. Şübhəli əməliyyatları müəyyən etmək üçün istifadə edilən axtarış meyarlarını müəyyənləşdirib soruşsanız, bunlar nəzarət altındadır. Bununla belə, süni intellekt maşın öyrənməsi vasitəsilə şübhəli əməliyyatları axtarmaq üçün öz meyarlarını yaratmağa başlayanda, ilkin sahə araşdırması sizin nəzarətinizdən və nəzarətinizdən kənarda qalır.

Süni intellektin qara qutunun içində istehsal etdiyi və yaratdığı bu meyarlar nəzarət altında olmayan meyarlardır. Yəni süni intellekt şübhəli pul hərəkətləri haqqında bizə məlumat vermək üçün istehsal etdiyi bu meyarlardan istifadə edərsə, bunun səbəbini bilmək bizim üçün mümkün deyil. Aşağıda əsaslandırma məsələsinə yenidən baxacağıq. Səbəbini bilməsək də, riskli əməliyyatlara diqqət yetirsək, ilkin çöl araşdırmaları çərçivəsində ətraflı araşdırma aparsaq, konkret faktlara və oradan ilkin şübhəyə çata bilərik. Konkret faktlara əsaslanan bu ilkin şübhə cinayət işi başlada bilər. Məsələn, Almaniya bu kitabda verilən məlumata görə iyirmi milyon vergi bəyannaməsi araşdırılmış və süni intellektlə risklərin idarə edilməsi üsulu tətbiq edilmiş, müəyyən vergi cinayətləri sübuta yetirilmişdir. Bu üsulda problemli məsələ ondan ibarətdir ki, ilkin şübhə hələ üzə çıxmasa da, hökmdə istifadə olunacaq dəlillər konkret şəxsin hədəfə alınması ilə aparılan ilkin sahə araşdırmasından əldə edilib.

Bu qərar bizim cinayət prosesinə dair klassik anlayışımıza ziddir. Klassik anlayışa görə, əvvəlcə cinayət təhqiqatı başlayacaq, cinayət təhqiqatı başlayandan sonra dövlət ittihamçısının göstərişi ilə polis araşdırma aparacaq və bu yolla dəlillərə əl atılacaq. Bütün bu proseslər hakimin nəzarəti altında aparılmalıdır. Lakin süni intellektdən istifadə edilməklə dəlillər əldə olunduqda bütün bu

mərhələlər hakim nəzarəti olmadan atlanır və təminat olmadan sübutlar əldə edilir. Bu, süni intellektdən istifadə edərək ilkin şübhələrin əldə edilməsində problem və problemdir.

Süni intellektdən istifadə etməklə ilkin şübhənin müəyyən edilməsi əvvəllər istintaq orqanlarına məlum olmayan cinayətləri və qanunsuzluqları müəyyən etmək üçün dövlət tərəfindən süni intellektdən, yəni özünü öyrənən alqoritmlərdən istifadə etmək deməkdir. Süni intellektdən istifadə etməklə ilkin şübhənin müəyyən edilməsi tətbiqləri ilkin sahə tədqiqatı çərçivəsində nəzərdən keçirilə bilər.

İlkin çöl araşdırmalarında süni intellektdən istifadə ilə bağlı, yəni şübhə doğuran digər problem şəxsi məlumatlardan istifadədir. Çünki verilənlərin süni intellekt prosesləri nə qədər çox olarsa, nəticələr bir o qədər etibarlı ola bilər. Elektron məlumatların bəziləri anonim olsa da, böyük bir hissəsi şəxsi məlumatlardır. Cinayət törətməkdə şübhə yarananadək, yəni ilkin çöl araşdırması çərçivəsində aidiyyəti şəxsin razılığı və ya xüsusi hüquqi tənzimləmə olmadıqda, fərdi məlumatlardan istifadə qanuna zidd olacaq. Türk Qanunundakı məhkəmə əməliyyatı istisnasının doldurulması lazımdır.

Süni intellektdən istifadə edərək ilkin şübhə əldə etmək baxımından qanunsuzluq təşkil edə biləcək digər bir məsələ də yuxarıda qeyd etdiyimiz əsaslandırma məsələsidir. Cinayət – prosessual qanunvericiliyində qərarlar əsaslandırılmalıdır. Süni intellektdən istifadə olunduqda bizə nəticə verir, amma bu nəticə səbəbini izah etmir.

Süni intellektdən istifadə edərək ilkin şübhənin müəyyən edilməsi metoduna misal olaraq axtarış zamanı itin verdiyi xəbərdarlığı göstərmək olar. Axtarış itin verdiyi xəbərdarlıq itin necə öyrədildiyinə və axtarışlarda itlərdən istifadə edənlərin əvvəlki təcrübələrinə və itin verdiyi xəbərdarlığın necə qiymətləndiriləcəyinə bağlıdır. Xəbərdarlıq edən itin başının içində həqiqətən nə baş verdiyini bilmək, hətta iti sorğu - sual etmək lazım deyil. Köpəyi müşahidə etmək kifayətdir. Ona görə də deyə bilərik ki, süni intellekt

ilkin şübhə əldə etmək üçün istifadə oluna bilər, lakin məhkəmə qərarlarının verilməsi baxımından istifadə edilə bilməz. Süni intellektin şəxsi azadlıqla bağlı qərar verməsi əsaslandırılmaya görə mümkün olmamalıdır. Əgər edilsə, bu, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun əsaslı şəkildə pozulmasıdır.

Süni intellektin istifadəsindən yaranan problemlərə fərqli hüquqi cavablar tələb olunur. Süni intellektdən istifadə etməklə ilkin şübhənin müəyyən edilməsi üsulu ilə bağlı əldə edilən nəticələr hüququn digər sahələrinə ötürülə bilsə də, cinayət - prosessual hüquq çərçivəsində də ehtiyatlı davranılmalıdır. Çünki unudulmamalıdır ki, süni intellektdən istifadə edilməklə müəyyən edilən ilkin şübhə konkret faktlarla təsdiqlənməyən, yoxlanılmamış bir təsbitdir. Lakin unutmamaq olmaz ki, insanlar tərəfindən aparılan təqibin də özünəməxsus uyğunsuzluqları var. Ona görə də müvafiq tətbiqdə hansı riskin üstünlük təşkil etdiyini yoxlamaq lazımdır.

Kitabda süni intellektdən istifadə nəticəsində fərdi məlumatlar haqqında qanun pozuntuları, müəllif hüquqları ilə bağlı problemlər, cəmiyyətdə ayrı - seçkiliyə dair qərəzlərin süni intellektin verdiyi nəticələrə əks olunması müəllif tərəfindən ətraflı izah edilib. Süni intellektdən istifadə etməklə ilkin şübhənin müəyyən edilməsi hüquq - mühafizə / polis orqanları əməkdaşları üçün həm fürsət, həm də təhlükə yaradır. Təhlükə özünü səhv nəticələrlə də göstərən mümkün məqamlardan yaranır. Süni intellektdən istifadə etməklə ilkin şübhənin müəyyən edilməsinin həyata keçirilməsi ümumi şəxsi hüquqlara mənfi təsir göstərə bilər. Cins və irq kimi xüsusiyyətlərə mənfi atributlar verilərək edilən ilkin şübhənin müəyyən edilməsi damğalanma riski yaradır.

Nəticə etibarlı ilə, süni intellektdən istifadə etməklə aparılan məlumatların təhlili nəticəsində riskin müəyyən edilməsinin mümkün olacağı qənaətinə deyilik. Lakin süni intellekt yalnız ehtimalı ortaya çıxara bildiyindən, konkret fakt təqdim etmədiyindən ilkin şübhənin əldə olunması bizim fikrimizcə qanun baxımından mümkün deyil. Bu ehtimal əsasında aparılan ilkin çöl araşdırmasının

sonunda konkret sübut təşkil edən fakt əldə olunarsa, ondan ilkin şübhə kimi istifadə edə bilərik. Lakin süni intellektin verdiyi ehtimalı ilkin şübhə kimi qəbul etsək və istintaqa başlasaq və ya həbs qərarı və ya hökm çıxarsaq, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ pozulacaq. Bununla belə, süni intellektdən istifadə etməklə ilkin şübhənin müəyyən edilməsi metodunun yaratdığı nöqsanlar müvafiq hüquq normaları yaratmaqla məhdudlaşdırıla, cinayət mühakiməsi sisteminin səmərəli fəaliyyətinə uyğun gələn hüquq normaları yaradıla bilər ⁷¹.

⁷¹ Mənbə: Feridun Yenisey, Təqdimat, Avropa Süni İntellekt Qanunu, Ədalət Nəşrləri, Ankara 2025, s.5 - 11.

NƏTİCƏ

Rəqəmsal texnologiyalardan və süni intellektdən necə istifadə etməyimiz, onları necə inkişaf etdirməyimiz və kimlər üçün inkişaf etdirməyimiz gələcəyimizi müəyyənləşdirəcək. "Stəkan doludur, yoxsa boş?" Sualdan daha önəmlidir: "Stəkan doldurula bilər. Bizi getdikcə rəqəmsallaşan dünyaya bilmədən sürükləmək olmaz. Luciano Floridi.

Hekayənin əvvəlində nəticə çıxarmaq çox vaxt çətin olur. Xüsusilə süni intellekt hələ də inkişaf prosesində olduqda, bu əsərin yazılması, nəşri və oxunması arasında bir çox yeni kəşflər edilə, mühüm qərarlar qəbul edilə, qanunlar qəbul edilə və yeni texnoloji inkişafı baş verə bilər. Həm dövlət, həm də özəl sferada süni intellektdən istifadənin sürətlə artması və onun getdikcə genişlənən potensialı onun tənzimlənməsinə yönəlmiş milli və beynəlxalq hüququn yavaş təkamülü ilə ziddiyyət təşkil edir. "Sİ - nin artan imkanları və tətbiq sahələrinin bəşəriyyətin gələcəyinə böyük təsir göstərəcəyini" söyləmək peyğəmbərlik deyil.

Süni intellektin sürətli inkişafı bilik istehsalı və innovativ həllərin istehsalı baxımından Süni İntellekt əsrinə işarə edir. Bu dövr hər bir fərdin və hər bir peşənin özünü yenidən qurmalı və AI - nin təklif etdiyi böyük inkişaf potensialından faydalanmalı olduğu bir dövrü təmsil edir. İlk baxışdan süni intellekt sehrli və ya fəvqəltəbii bir qüvvə kimi görünə bilər, amma əslində bu, son onilliklərdə baş verən texnoloji tərəqqinin nəticəsidir. məhsul. Bu texnoloji irəliləyişlər 1950 - ci illərdə Alan Turingin "düşüncə maşınları" ilə bağlı araşdırmaları ilə başladı və bugünkü süni intellekt texnologiyalarına çevrildi. Süni intellekt hələ də insan düşüncəsinin subyektiv aspektlərini şərh etməkdən uzaqdır və əvvəlcədən müəyyən edilmiş dəyişənlərə əsaslanaraq obyektiv qərarlar qəbul edə bilən struktura malikdir.

Həyatımızın getdikcə daha çox sahəsinə daxil olan SI, avtomatlaşdırmadan səhiyyəyə, təhsildən nəqliyyata, maliyyədən hüquqa qədər bir çox sektorda daha effektiv həllər təklif etməyə namizəddir. Öyrənmə qabiliyyətlərinin inkişafı ilə süni intellekt daha mürəkkəb tapşırıqları yerinə yetirə biləcək. Bu, texnologiyanın inkişafı ilə insan və sosial həyatı dəyişdirəcək yeniliklərə qapı açar bilər.

Hüquq texnologiyaları nöqtəyi - nəzərindən, süni intellekt ərizələrin təhlilindən tutmuş hüquqi araşdırmaların aparılmasına qədər müxtəlif hüquqi prosesləri sürətləndirməklə məhkəmə sistemlərinin səmərəliliyini artırır bilər. Bundan əlavə, o, dəstək vasitəsi kimi səmərəli istifadə edilərsə, əvvəlki qərarları, presedentləri və statistik məlumatları təhlil edərək, işin nəticələrini proqnozlaşdırmaqla hakimlərin və prokurorların işini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır bilər.

Eyni zamanda, sosial həyatın müxtəlif ölçülərində, o cümlədən məhkəmə sistemində süni intellektdən istifadənin getdikcə artması adır və onun insan hüquqları məsələlərində yarada biləcəyi risklər və problemlər böyük diqqət və ciddiliklə həll edilməlidir.

Elmi fantastika filmlərində olduğu kimi insanlar üzərində üstünlük qazanan robotların yaratdığı qiyamət ssenarilərinə qapılmadan süni intellekt inqilabını bəşəriyyətə və dünyaya fayda verəcək müsbət istiqamətdə inkişaf etdirmək mümkündür. Bəzi internet mütəxəssisləri bu məqsədə çatmaq üçün dəyərli təkliflər verirlər:

İnsanların həmişə maşinlardan bir addım öndə olduğunu xatırlamaq vacibdir. Dünya getdikcə mürəkkəbləşir və bir çox insan işlərinin süni intellekt tərəfindən yerinə yetirilməsinə baxmayaraq, maraqlı və macəraçı zehinlər “əleyhinə” deyil, “birlikdə daha yaxşı” hərəkət edərək və həmişə vacib olaraq qalaraq tərəqqi üçün qeyri - adi imkanlar tapacaqlar. Bu bir həqiqətdir ki, informasiya yaşadığımız dünyada əsas rol oynayır.

Planetimizin üzləşdiyi problemlərin həlli paylaşılan məlumatlarla mümkün olacaq və bunun üçün tez hərəkət etməyimiz

vacibdir. *Təsadiüfi deyil ki, Sİ bu qədər vacib hala gəldi; çünki süni intellekt məlumatı geniş şəkildə əlçatan etməklə məhdud ekspert biliklərinə səbəb olan darboğazları aradan qaldırmağa imkan verir. 7 milyarddan çox “Astronavt”ın kosmik gəmisindəki daimi qarşılıqlı təsirlərin bu mürəkkəb dünyasında xətti və proqnozlaşdırıla bilən yanaşmalar artıq işlək deyil. Hətta növbəti həftənin hava proqnozu belə qeyri - müəyyən olanda beşillik planlar qurmaq məntiqsizdir. Bununla belə, həqiqətən hədəf almalı olduğumuz şey, ekoloji dəyişikliklərə qarşı dinamik tarazlığı qorumaq qabiliyyəti olan homeostazdır*⁷².

Rəqəmsal transformasiya problem deyil, həllin özüdür. Bu tarazlığı qorumaq üçün bizə məlumatlara, biliklərə və anlayışlara, yəni süni intellektə əsaslanan effektiv və sürətli qərarlar qəbul etməyə imkan verəcək vasitələrə ehtiyacımız var. Maraqlı və böyük bir macəranın başlanğıcındayıq. Gələcəyi kəşf etmək üçün ulduzlara deyil, süni intellekt və rəqəmsal yenilikləri inkişaf etdirən insanların yaradıcılığına və intellektinə baxmalıyıq (Soudoplatoff, 2018: 35,36).

Sİ sahəsinin ən vacib ehtiyacı vahid və müdrik bir yanaşmadır. Bütöv yanaşma haqqında məlumat var və belə bir yanaşmanın milli səviyyədə multidissiplinar çərçivə daxilində süni intellekt siyasətinin, strategiyalarının və standartlarının ən yüksək səviyyədə əlaqələndirilməsini və daha güclü dövlət - özəl tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsini, harmonik etik və hüquqi infrastrukturun yaradılmasını, milli və beynəlxalq səviyyədə daha çox yardım və məlumat mübadiləsini tələb etdiyi qəbul edilir. Bizim diqqətimiz hərtərəfli və müdrik yanaşmadır. Qeyd etmək lazımdır ki, hikməti ehtiva etməyən yanaşma əslində bütöv sayıla bilməz. Bu

⁷² Homeostaz xarici amillərə baxmayaraq sistem və ya təşkilat daxilində sabitliyin və sistem tarazlığının qorunması üçün istifadə olunur. Bu istifadədə, homeostaz bir sistemin və ya təşkilatın dəyişən xarici şərtlərə çevik və ahəngdar cavab vermək qabiliyyətinə aiddir.

məsələ ona görə vacibdir ki, məşhur filosof Bertran Rasselin diqqətçəkən sözləri ilə;

Hikmətlə birləşməmiş güc təhlükəlidir və çağımız üçün bilikdən çox müdriklik lazımdır. Elmin verdiyi güc hikmətlə birləşdikdə bütün bəşəriyyətə böyük rifah və xoşbəxtlik gətirə bilər; öz - özüə yalnız problem yarada bilər.

Bu mövzuda hazırladığı “Robot Qanunları” həm də süni intellekt etikası sahəsində rəhbər hesab edilən İsaak Asimov oxşar müşahidəni daha yığcam şəkildə ifadə edir:

Çox bilik və az hikmət istehsal edən bir sivilizasiya məhv olmağa məhkumdur.

Digər tərəfdən, fransız mütəfəkkiri Edqar Morinin aşağıdakı xəbərdarlığı süni intellekt texnologiyaları üçün də keçərlidir:

Əsrimizdə meydana çıxan böyük çağırışlar sivilizasiyamızın inkişaflarından qaynaqlanır və bu sivilizasiyanın əsaslarını təhlükə altına alır. Tamamilə maddi, texniki, idrak və elmi komponentləri ilə müəyyən edilən bir sivilizasiyanın başa düşülməsi çox çətin olan çatışmazlıqları və çatışmazlıqları var.

Bəşəriyyət Qərbdə müdrik yanaşmanın əsaslarını müdrik bir mütəfəkkirdə deyil, müdrik şair kimi tanınan və çox bəyənilən müdrik sivilizasiya mütəfəkkirimiz Mövlanənin düşüncəsində və xüsusən də insanlığa yanaşmasında tapa bilər ⁷³.

⁷³ İnsanın dəyərini ən çox vurğulayan misralarından bəziləri bunlardır:

Sən dünya xəzinəsisən, dünya arpanın yarisına dəyməz.

Sən dünyanın bünövrəsisən, dünya sənin sayəndə təzədir.

Dostum, insanın həyatı qiymətli incidir.

İnsan dəyər baxımından Ərşdən üstündür.

İnsan düşünmək üçün çox böyükdür.

Bu qiymətsiz insanın əsl dəyərini, həqiqətini desəm, yanacaqdım, və dünya yanacaqdı.

Yalnız xəmir qabı boyda olan şəxs həm göyləri, həm də Ərşi üstələyib.

Sən bir damlada gizlənmiş bilik dənizisən; sən üç aralıq bədəndə gizlənmiş bir dünyasan.

Tamamilə bir okean olan rütubətlə nə edəcəksiniz?

Süni intellekt texnologiyaları nə qədər realist olsa da, gələcəkdə nə qədər inkişaf edəcəyindən asılı olmayaraq varlıqların təbiəti və məqsədi. İnsanlığın dünyanın ən şərəfli olan bəşəriyyətə xidmət aləti kimi inkişaf etdirilməsi və istifadə edilməsinin fəlsəfi və etik səbəbləri. us biri bunu belə izah edir. Onun yeddi prinsipi süni intellektual etikanın inkişafında ilham mənbəyi kimi qəbul edilməlidir.

Süni intellekt tətbiqlərinin genişləndirilməsi - dövlət xidmətlərindən məhkəmə sisteminə, maliyyə xidmətlərindən dövlət idarəçiliyinə qədər - qanun tələb edir ki, bu texnologiyalar Sizin gətirdiyi risklərə və imkanlara nə qədər məruz qalacağınıza yenidən baxmaq lazımdır.

Süni intellekt texnologiyalarının ixtiraçılığı və sürətli inkişafı mövcud hüquq sistemlərinin bu yeni texnologiyalara uyğunlaşdırılmasını zəruri edir. AI texnologiya neytraldır. Bu, necə istifadə etdiyimizdən asılı olaraq ədaləti həm artırmağa, həm də azaldan bir texnologiyadır. Süni intellekt bacarıq, sürət, təvazökarlıq və fərdiləşdirməni artırmaqla ədalətin həyata keçirilməsini, yəni qanunun ədalətini və konkret biznes ədalətini pisləşdirə bilər. Bununla belə, biz bilirik ki, AI insan məlumatlarına, alqoritmlərə və qərarlara əsaslanır. Odur ki, bu elementlər ədalətsiz və ya yanlışdırsa, yanlış nəticələrə, ədalətsiz və ədalətsiz qərarlara səbəb ola bilər. Müvafiq olaraq, qlobal səviyyədə uyğun olan və xüsusi

Nə üçün tamamilə varlıq olan heçliyi axtırırsınız?

Ey parlayan ay, toz - torpaqla nə edəcəksən?

Sənin qarşısında ayın üzü belə saralır.

Sən keflisən, gözəlsən, hər gözəlin mineralı, şərab nə üçün təşəkkür edirsən?

“Şərəf etdik” tacı sənin başının üstündədir;

“Sənə verdik” boyunbağı boynundan asılır.

İnsan substansiyadır, göy onun qəzasıdır; hər şey təfərrüatdır, addımdır, məqsəd insandır.

Ey ağıllar, ölçülər, fikirlər, kimlər quldur, necə ucuz satırsan?

Sənə xidmət etmək bütün varlıqlara fərzdır. Bir cövhər arazdan necə bağışlanma istəyə bilər?

olaraq AI tətbiqləri üçün məsuliyyət, etika və risksizlik məsələləri ilə məşğul olan yeni qanun. Əsasnamə hazırlamaq lazımdır. Bu məlumatlar süni intellekt texnologiyalarının cəmiyyətə təsirlərini balanslaşdırılmış şəkildə idarə etməyə və potensial zərərləri minimuma endirməyə kömək edə bilər.

Etika, beynəlxalq hüquqi mexanizmlər, qaydalar, milli qanunvericilik və müstəqil monitoring orqanları, o cümlədən normativ bazalar tərəfindən dəstəklənən daha çox məlumat mübadiləsi, Məsuliyyətli, insan mərkəzli, daha şəffaf və tətbiq olunan süni intellekt idarəetmə strukturunu məhv edəcək.

Süni intellektin inkişafı qlobal bir hadisə olduğundan və bütün dünyada sosial və iqtisadi təsirlərə malik olduğundan, bu sahədə milli nailiyyətlər kifayət edə bilməz. Müvafiq olaraq, AI - nin etik və hüquqi bazası bütün ölkələri, müvafiq aktyorları və vətəndaş cəmiyyətini əhatə edən iştirakçı və multidissiplinar yanaşma ilə beynəlxalq çərçivədə formalaşacaq. Bunu etmək vacibdir.

İnsan hüquqları qanunu kimi süni intellekt sahəsində şərhə buraxılmadan universal və regional bəyannamələr və sazişlər yaradılmalıdır. Bu mətnlər hüquq və süni intellekt arasındakı qarşılıqlı əlaqənin bütün ölçüləri nəzərə alınmaqla qurulmalıdır. Xüsusilə, süni intellekt kontekstində qanunla qorunmalı olan ümumbəşəri dəyərləri, hüquq və azadlıqları müəyyən etmək və bu dəyərlərin qorunmasını təmin etmək. Beynəlxalq sülhün yollarını müəyyən etmək üçün bütün coğrafiyaların, sivilizasiyaların və sivilizasiyaların balanslı və fəal iştirakını təmin edəcək fəaliyyətlər həyata keçirilməlidir.

Sübut edilmiş qüsurlarına və qərəzliliyinə baxmayaraq, AI cinayət ədaləti, təhlükəsizlik və hüquq - mühafizə / polis strukturlarının fəaliyyəti və dövlət idarəçiliyi kimi sahələrdə dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilən qərarlarda daha çox istifadə olunur. Üz tanıma sistemləri heç bir aydın uçot və ya nəzarət olmadan ictimai yerlərdə tətbiq edilir. Hüquqsünaslar həm mövcud hüquqi, həm də insan hüquqları qanunvericiliyinin imkanlarından, habelə

müvafiq hüquqi tənzimləmələri vaxtında təklif etməkdən və effektiv süni intellekt texnologiyalarından istifadə edəcəklər. Onlar təhlükəsizliyin və hesabatlılığın təmin edilməsində daha böyük rol oynamalıdır.

Kompüter elmi və texnologiyasının bir qolu olan Sİ çox ölçülü sosial, siyasi, iqtisadi, etik və hüquqi aspektləri olan aktual məsələdir. Buna uyğun hazırlanacaq siyasət, strategiya, etika və hüquqi baza ilə bağlı araşdırmalar bu realıq nəzərə alınmaqla aparılmalıdır.

Milli səviyyədə süni intellekt strategiyasının, siyasətinin, etikasının və hüquqi qanunvericiliyin inkişafı dövlət sektorundan ekspertləri və milli və beynəlxalq nüfuza malik, elmi, texniki, sosial - iqtisadi və hüquqi məlumatları müstəqil təhlil edə biləcək və bu sahədə əldə edilmiş nəticələrdən istifadəyə dair tövsiyələr verə bilən elm, sənaye, vətəndaş cəmiyyəti və hüquq ictimaiyyətinin ekspertlərini bir araya gətirən çoxşaxəli işçi qrupları tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Bu kontekstdə hüquqşünasların, mühəndislərin, texnologiya mütəxəssislərinin və siyasətçilərin multidisiplinar bir yanaşma çərçivəsində əməkdaşlığı, texnoloji tərəqqinin fərdlərin hüquq və azadlıqlarını qoruyarkən sosial faydanı maksimuma çatdıracaq şəkildə yönəldilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Süni intellektdən istifadə ilə əldə edilən iqtisadi təsir gələcəkdə də artmağa davam edəcək və biz Ümum Daxili Məhsulla birlikdə nə qədər süni intellektdən istifadə oluna biləcəyi bir dövrə girəcəyik (Gross AI Utilization (GAU)) ilə birlikdə. Bundan əlavə, nə qədər AI öyrənmə məlumatının istehsal oluna biləcəyi (Ümumi Məlumat Məhsulu (ÜDM)) yeni Ümumi Daxili Məhsul kimi də vacib olacaq. Ölkəmiz süni intellekt dövrünü əldən vermək istəmirsə, süni intellektdən istifadəni təşviq edən və hüquqi qeyri - müəyyənlikləri mümkün qədər azaldan yanaşmaya riayət etməlidir.

Süni intellekt texnologiyalarının cəmiyyətə təsirlərini dərindən başa düşmək və idarə etmək üçün mənalı, hüquqlara əsaslanan,

kontekstdə həssas və inklüziv təsir qiymətləndirmələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Süni intellektin insan hüquqlarına təsirini anlamaq həm də bu texnologiyaların potensial risklərini müəyyən etməyə və ehtiyat tədbirləri görməyə kömək edəcək.

Süni intellekt həyəcan verici texnoloji imkanlar təqdim etsə də, unutmamaq olmur ki, insanlar bu tərəqqinin passiv istifadəçiləri olmaqla yanaşı, həm də memarlardır. Süni intellektin cəmiyyətə real töhfə verməsi üçün o, insan zəkası, sağlam düşüncə və məntiqlə tarazlaşdırılmalıdır.

Süni intellekt texnologiyalarında sürətli irəliləyişlər nəinki etik və fəlsəfi müzakirələrə səbəb olur, həm də mövcud qanunvericilik bazalarının bu texnoloji yenilikləri əhatəli və effektiv şəkildə tənzimləyə biləcəyi ilə bağlı ciddi suallar yaradır. Bu yeni texnoloji dalğının gətirdiyi avtomatlaşdırma, avtonom sistemlər, məlumat analitikası və öyrənmə qabiliyyəti kimi xüsusiyyətlər, mövcud hüquqi tənzimləmələrin hüququn bir çox sahələrində qeyri - kafi ola biləcəyini və ya tamamilə yeni hüquqi tənzimləmələr tələb edə biləcəyini ortaya qoyur. Bu vəziyyət hüququn texnoloji inkişafı ilə uyğunlaşma qabiliyyətinin sınaqdan keçirilməsi deməkdir. Xüsusilə, süni intellekt sisteminin bir qərar və ya hərəkətə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilməyəcəyi, əgər belədirsə, bu məsuliyyətin necə bölüşdürülməyi və bu texnologiyaların inkişafı və istifadəsi zamanı yaranan etik problemlərin necə həll ediləcəyi kimi məsələlər mövcud hüquqi strukturların nəzərdən keçirilməsi və zəruri hallarda onların yenidən formalaşdırılması zərurətini də özü ilə gətirir.

Bu məqamda həm siyasətçilər, həm də qanunvericilər süni intellektin inkişafı və yayılması nəticəsində yaranan etik və hüquqi problemlərin həlli, elm aləmində və cəmiyyətdə yaranan narahatlığı aradan qaldırmaq üçün lazımi araşdırmaların, xüsusən də süni intellekt və innovasiya arasında tarazlığı təmin edəcək lazımi tənzimləmələrin aparılması zərurəti ilə üzləşirlər.

Dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar süni intellekt texnologiyası hələ inkişaf mərhələsində olarkən effektiv hesabatlılıq qaydaları yaratmalıdır. Süni intellekt sistemlərinin insan hüquqları və ya

məxfilik kimi həssas sahələrdə istifadə edilməzdən əvvəl qərəzsiz şura tərəfindən lisenziyalaşdırılması, sertifikatlaşdırılması və sınaqdan keçirilməsi vacibdir. Xüsusilə, cəzaçəkmə şərtləri, cinayət işləri üzə proseslər və milli təhlükəsizlik və işə qəbul kimi mühüm sahələrdə müstəqil nəzərdən keçirilməsi vacibdir.

Qanun, OpenAI - nin ChatGPT AI - nin 2023 - cü ildəki uğuru ilə gündəmə gələn məhsuldar süni intellekt sahəsini etik normalar və məcburi hüquqi tənzimləmələrlə çərçivəyə salmaqla, xüsusilə də əsas hüquq və azadlıqlar sahəsində bu sahənin bir çox fərqli hüquq sahələrinə mənfi təsirlərinə həll yolları təqdim edə bilər. Süni intellekt qanunları və qaydaları insanlara, eləcə də demokratiyaya və cəmiyyətə böyük ölçüdə təsir göstərir. Nəticədə, bütün hüquq sistemlərində onların effektiv olub - olmadığını müəyyən etmək üçün yaxşı nəzarət tələb olunur. Bu koordinasiyanın dəqiq necə olması hələ də bəlli olmasa da, nəzarət orqanları daha tez - tez bir araya gəlməli və sıx əməkdaşlıq etməlidir.

Qərarların qəbulu proseslərində süni intellektin cəlb edilməsi, avtomatlaşdırılmış sistemlərin insan həyatında artan rolu, alqoritmik qərarların etik, hüquqi və sosial nəticələri süni intellekt texnologiyasının gətirdiyi yeniliklərə uyğun hüquqi bazaların yaradılması üçün yeni strategiyaların işlənib hazırlanmasını zəruri edir. Hüquq ədalət və ədalət anlayışlarına əsaslanır. Qanunda süni intellektdən istifadənin bu fundamental dəyərlərə uyğun olmasını təmin etmək vacibdir. Süni intellekt sistemlərində məlumatların istifadəsi şəxsi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı da suallar yaradır. Qanun fərdlərin hüquqlarını qoruyan, eyni zamanda innovasiyaları təşviq edən hüquqi baza təmin etmək üçün uyğunlaşmalı və təkamül etməlidir. İnsan hüquqları qanununun bəzi hallarda alqoritmlərdən istifadənin məhdudlaşdırılmasını tələb etməsi faktı “anti - innovasiya” kimi deyil, alqoritmlərin cəmiyyətə töhfə verərkən risklərdən qorunmasını təmin etmək üçün müvafiq yoxlamalar və tarazlıqlar kimi qəbul edilməlidir.

İnsan hüquqlarını qorumaq və süni intellekt sistemlərinin müxtəlif qanunvericilik bazalarına uyğun işləməsinə təmin etmək

üçün standartların və qaydaların hazırlanmasına təcili ehtiyac var. Digər tərəfdən, alqoritmlərin insan hüquqlarına hörmətlə yanaşmasını təmin etmək üçün insan hüquqları ilə bağlı mövcud qanunvericilik bazasından səmərəli istifadə edilməlidir. Bu baxımdan dövlətlərin və beynəlxalq insan hüquqları mexanizmlərinin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Bu çərçivənin çatışmadığı yerlərdə yeni insan hüquqları qanununun əsas dəyər və prinsipləri, xüsusən də insan ləyaqəti nəzərə alınmaqla həll yolları hazırlanmalıdır.

Hüquq sahəsində süni intellektdən istifadə hüquq peşələrinə son qoymayacaq, əksinə, onları dəyişdirəcək. Keçmişdə hüquqi proqram təminatının və əsas vasitələrin yaranması oxşar narahatlıqlara səbəb oldu, lakin hüquqi funksiya hələ də güclü və möhkəmdir. Hüquq tək-cə qanunların soyuq təhlilindən ibarət deyil; etika və hər bir işin subyektiv tərəfləri də vacibdir və bu aspektlər maşınların əldə edə biləcəyi bir şey deyil. Texnologiyanın inkişafı bütün peşələrin transformasiyasını qaçılmaz etsə də, bu transformasiya həm də yeni imkanlar və üstünlüklər təqdim edir. Vəkillərin üzləşdiyi artan iş yükü və gecikmiş ədaləti nəzərə alsaq, texnologiya ədalətli məhkəmə sahəsinə əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Süni intellekt hüquqşünaslara vaxtlarını daha səmərəli istifadə etməyə kömək edə bilər, onlara tənqidi təhlil və hüquqi arqument tələb edən tapşırıqlara daha çox diqqət yetirməyə imkan verir. Bu yolla məhkəmə sisteminin ümumi səmərəliliyi artırıla bilər. Süni intellekt vəkillərin vaxtına qənaət edəcək və onlara yaradıcı düşüncəyə və daha yüksək səviyyəli işə diqqət yetirməyə imkan verəcək. Süni intellektin bütün vəzifələrdə insanları üstələməsi və ya əvəz etməsi mümkün deyil. Hüquqşünaslar süni intellektə öz yerini tutmaq niyyətində olan və işlərini ələ keçirəcək rəqib kimi yox, işlərində müttəfiqi kimi görməlidirlər.

Gənc və dinamik işçi qüvvəsi olan ölkələrimiz süni intellektin təhsil, texnologiya və elmi inkişaf sahələrində gətirdiyi imkanlarla bu sərvət

və potensialı səfərbər edə bilsələr, 4 - cü Sənaye İnqilabını tuta və Süni İnqilab Çağının qalibləri sırasına düşə bilərlər.

Süni intellekt texnologiyalarının əsas girişi olan verilənlər bu gün enerji qədər strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən ölkəmiz həm öz vətəndaşlarının məlumatlarını milli səviyyədə effektiv şəkildə qiymətləndirməli, həm də bəşəriyyətin ümumi mənafeyi naminə başqa ölkələrin məlumat mənbələrindən faydalana biləcək rəqəmsal təşəbbüsləri dərhal həyata keçirməlidir. Rəqəmsal əsrin reallığı qarşısında virtual aləmdə mədəni və sivilizasiya sərhədlərini genişləndirə bilməyən ölkələrin qlobal səviyyədə söz sahibi olması getdikcə çətinləşəcək.

ƏLAVƏ : İngilis - Türk - Azərbaycan Süni İntellekt və Hüquq Termləri

- A -

Accountability: Məsuliyyət

Adverse impact claim: İddia edilən zərərli təsirlər

AI (initials): Sİ (Süni intellekt)

AI applications: Sİ tətbiqləri

AI - created work: Sİ tərəfindən yaradılmış əsər

AI - driven decision making: Süni intellektə əsaslanan qərar qəbulu

AI governance: Sİ idarəçiliyi

AI job displacement; job displacement due to AI: Sİ səbəbiylə iş itkisi

AI manufacturer: YZ istehsalçısı

AI product liability: Sİ məhsulu məsuliyyəti

AIS (initials): SİS (Süni İntellekt Sistemi)

AI Knowledge: Süni intellekt bilikləri

AI in law: Hüquqda süni intellekt

AI System Lifecycle: Süni intellekt sisteminin həyat dövrü

AI system; artificial intelligence system: Sİ sistemi; Süni intellekt sistemi

AIS (initials): Sİ (qısaltma); Süni intellekt sistemi

ANN (initials): SNŞ (qısaltma); süni sinir şəbəkəsi

Algorithm: Alqoritm

Algorithmic accountability: Alqoritmik məsuliyyət

Algorithmic bias: Alqoritmik qərəz

Algorithmic collusion: Alqoritmik əməkdaşlıq

Algorithmic decision making: Alqoritmik qərar qəbulu

Algorithmic decision support system: Alqoritmik qərara dəstək sistemi

Algorithmic impact assessment: Alqoritmik təsirin qiymətləndirilməsi

Algorithmic intelligence: Alqoritmik intellekt

Artificial General Intelligence (AGI): Ümumi süni intellekt

Artificial neural network: Süni sinir şəbəkəsi

Artificial neuron network: Süni neyron şəbəkəsi

artificial intelligence: Süni intellekt

Artificial intelligence system: Süni intellekt sistemi

Artificial Intelligence Act (AI Act): Süni intellekt qanunu (Sİ qanunu)

artificial neuron network: Süni neyron şəbəkəsi

artificial neural network: Süni sinir şəbəkəsi

ANN (initials): YSA (qısaltma); Süni sinir şəbəkəsi

Artificial super intelligence: Süni super intellekt

Authorship: Müəlliflik

Automated decision making: Avtomatlaşdırılmış qərar qəbulu

Automated decision system: Avtomatlaşdırılmış qərar sistemi

Automated dispute resolution: Mübahisələrin avtomatlaşdırılmış həlli

Autonomous vehicle: Avtonom avtomobil

Autonomous weapon: Avtonom silah

Autonomy of the robot: Robotun muxtariyyəti

- B -

Behavioural data: Davranış məlumatları:

Benevolent AI; benevolent artificial intelligence: faydalı süni intellekt

Big data; Böyük məlumat; hərtərəfli (əhatəli) məlumatlar

Biohacker: Biohaker, genetik haker;

Biometric identifier: Biometrik identifikator

Black box: Qara qutu

Black box algorithm: Qara qutu alqoritmi

Blockchain: Blok zənciri

Breach of contract claim: Müqavilənin pozulması iddiası

Breach of security safeguards: Təhlükəsizlik tədbirlərinin pozulması

Breach of warranty claim: Zəmanət pozuntusu iddiası

- C -

Chatbot: Çatbot, söhbət robotu

Civil liability: Şəxsi hüquq məsuliyyəti, mülki məsuliyyət

Cognitive Computing: Koqnitiv hesablama

Computer forensics; digital forensics: Kompüter məhkəmə ekspertizası; rəqəmsal məhkəmə ekspertizası

Computer Generated Works: Kompüter tərəfindən yaradılan işlər

Computer vision: Kompüter vasitəsi ilə görmə

Conditional driving automation: Şərti sürücülük avtomatlaşdırılması

Continuous monitoring: Davamlı monitoring

Contractual liability: Müqavilə öhdəlikləri

Control of the robot: Robotun idarə edilməsi

Corporate criminal liability: Korporativ cinayət məsuliyyəti:

Crime data: Cinayət məlumatları

Crime forecasting: Cinayətin proqnozlaşdırılması

Criminal liability: Cinayət məsuliyyəti

Criminal negligence: Cinayət ehtiyatsızlığı

Crime prediction: Cinayətin proqnozlaşdırılması

Cryptocurrency: Kriptovalyuta

Cybersecurity: Siber təhlükəsizlik

- D -

DAI (initials): PSİ (Paylanmış Süni İntellekt)

DAO (initials): PMMT (Paylanmış/Mərkəzləşdirilməmiş Muxtar Təşkilat)

Data accuracy: Məlumatın düzgünlüyü

Data breach: Məlumatların pozulması

Data breach notification: Məlumatların pozulması bildirişi

Data collection: Məlumatların toplanması

Data governance: Məlumatların idarə edilməsi

Decision support system: Qərarlara dəstək sistemi

DSS (initials): QDS (Qərar Dəstək Sistemi)

Deepfake: Deepfake / dərin saxtakarlıq

Deep learning: Dərin öyrənmə

DL (initials): DÖ (Dərin öyrənmə)

Defective product liability: Qüsurlu məhsul məsuliyyəti

Degree of autonomy; level of autonomy: Muxtariyyət dərəcəsi

De - identification: Məlumatların anonimləşdirilməsi

Discriminative AI: Diskriminativ / seçə bilən süni zəka

Duty to warn: Xəbərdar etmə öhdəliyi

- E -

Electronic legal personality: Elektron hüquqi şəxs

End user licence agreement: Son istifadəçi lisenziya müqaviləsi

EULA (initials): SİLM (Son istifadəçi lisenziya müqaviləsi)

ES (initials): ES (Ekspert Sistem)

Explainable artificial intelligence: İzah edilə bilən süni intellekt

Expert system: Ekspert sistem

- F -

Fraud detection: Fırıldaqların aşkarlanması

Full driving automation: Tam idarəetmə avtomatlaşdırılması

- J -

Job displacement due to AI; AI job displacement: Süni intellektə görə iş yerinin itirilməsi

JTMS (initials): ƏƏRDES (Ədalət Əsaslı Reallığı Davam Etdirmə Sistemi)

- G -

Generative artificial intelligence/GAI: Generativ Süni İntellekt

Generative adversarial networks/ GAN: Yaradıcı rəqib şəbəkələr

I

Intelligent systems: Ağıllı sistemlər

Internet of things (IoT). Əşyaların interneti

- L -

LAWS (acronym): ÖASS (Ölümçül Avtonom Silah Sistemi)

Legal compliance: Qanuna uyğunluq

Legal governance: Hüquqi idarəetmə

Legal personality: Hüquqi şəxs

Legal tech; legal technology: Hüquqi texnologiya

Legislative gap: Qanunvericilik boşluğu

- M -

Machine learning: Maşın öyrənməsi

Machine learning algorithm: Maşın öyrənmə alqoritmi

Malevolent AI; malevolent artificial intelligence: Zərərli süni intellekt

ML (initials): MÖ (Maşın öyrənməsi)

- N -

Natural language processing: Təbii dil emal

NLP (initials): TDE (Təbii dil emal)

Negligence: Ehtiyatsızlıq

Negligence claim: Ehtiyatsızlıq iddiası

Negligent design: Ehtiyatsız tərtibat

Negligent manufacture: Ehtiyatsız istehsal

Neural network: Sinir şəbəkəsi

NN (initials): NŞ (Neyron şəbəkəsi)

Neuron network; artificial neural network: Neyron şəbəkəsi; süni neyron şəbəkəsi

- O -

Online dispute resolution (ODR): Mübahisələrin onlayn həlli

Opacity: Opaklıq, Qeyri - şəffaflıq:

- P -

Partial driving automation : Sürücünün qismən avtomatlaşdırılması

Patentability: Patent qabiliyyəti

Pattern matching: Nümunə uyğunluğu

Privacy by design: Tərtibat ilə məxfilik

Personal data; Fərdi məlumatlar;

personal information: şəxsi məlumat

Personal Information Protection: Fərdi məlumatların qorunması

Personally identifiable information: Şəxsiyyəti müəyyən edən məlumatlar

Predictive algorithm: Proqnoz alqoritmı

Predictive justice: Proqnozlaşdırıcı ədalət

Predictive policing: Proqnozlaşdırıcı polis

Pricing algorithm: Qiymətləndirmə alqoritmı

Privacy: Gizlilik, məxfilik

Privacy by design : Tərtibat məxfiliyi

Privacy protection Məxfiliyin qorunması

Procedural fairness Prosedur ədalətliliyi

Product liability: Məhsul məsuliyyəti

Profiling: Profil yaratma

Programming bias: Programlaşdırmada qərəzlilik

Pseudonymization: Ləqəblə adlandırma

Reasonable expectation of privacy: Məxfilik üçün ağlabatan gözlənti

Recidivism prediction : Təkrar cinayəti etmə proqnozu

Regtech: Residiv texnologiya

Regulatory technology: Residiv texnologiya

Regulatory sandbox: Residiv qum hovuzu

Re - identification: Təkrar müəyyən etmə

Reinforcement learning: Möhkəmləndirici / gücləndirici öyrənmə

Remotely controlled robotic weapon: Uzaqdan / distant idarə olunan robot silah

Remote piloting: Uzaqdan / distant pilotaj

Remote surgery: Distant cərrahiyyə

Telesurgery: Telecərrahiyyə

Right of Access: Giriş / istifadə hüququ

Right to a fair trial: Ədalətli məhkəmə hüququ

Right to be forgotten: Unudulmaq hüququ

Right to erasure: Silmə hüququ

Right to due process: Qaydasına uyğun proses hüququ

Right to object: Etiraz etmə hüququ

Right to rectification: Düzəltmə hüququ

Risk of misinterpretation: Səhv şərh riski

Robo - advisor: Robot məsləhətçi

Robo - lawyer; robot lawyer: Robot hüquqşünası

Robot judge: Robot hakim

Robot programming error: Robot proqramlaşdırma xətası

- S -

sensitive data: Həssas məlumat

sensitive personal information: Həssas şəxsi məlumatlar

SPI (initials): Həssas şəxsi məlumatlar (HŞM)

Smart contract: Ağıllı / smart müqavilə

Software: Proqram təminatı

Soft law: Yumşaq hüquq

Speech recognition; voice recognition: Nitqin tanınması;
səsin tanınması

SPI (initials): Həssas şəxsi məlumat (HŞM)

Srict liability: Ciddi məsuliyyət

Strong AI: Güclü süni intellekt

Strong artificial intelligence: Güclü süni intellekt

Sembolik Yapay Zekâ (IA symbolique) : Simvolik süni
intellekt

Supervised learning: Nəzarət olunan öyrənmə

Symbolic AI; symbolic artificial intelligence: Simvolik süni
intellekt

- T -

Technical deficiency: Texniki çatışmazlıq

Telesurgery: Telecərrahiyyə

Remote surgery: Məsafədən / distant cərrahiyyə

Threat detection: Təhlükənin aşkarlanması

Tort: Haqsız hərəkət

Tort liability: Haqsız hərəkət məsuliyyəti

Trade secret: Kommersiya sirri

Training data: Təhsil məlumatı

Transhumanism: Transhümanizm

Transparency: Şəffaflıq

- U -

Unmanned aerial system: Pilotsuz hava vasitəsi

Unmanned aircraft system: Pilotsuz hava vasitəsi sistemi

Unauthorized disclosure: Səlahiyyətsiz məlumat vermə

UAS (initials): PHS (Pilotsuz Hava Sistemi)

V

Value Sensitive Design: Dəyərə qarşı həssas olan tərtibat

Vicarious liability: Dolayı məsuliyyət

Visual language model: Vizual dil modeli

Voice recognition; speech recognition: Səsi tanıma; Nitqi tanıma

- W -

WAI (initials): ZSİ (Zəif süni intellekt)

Weak artificial intelligence: Zəif süni intellekt

Weak AI: Zəif Sİ

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Amine, Mehdi (2020) Intelligence artificielle et justice : un respect des droits de l'homme par un robot est - il possible ? "Les grands défis de la justice de demain" Essai réalisé dans le cadre du concours organisé par le Conseil Supérieur de la Justice, <https://csj.be/admin/storage/hrj/intelligence-artificielle-et-justice-un-respect-des-droits-de-lhomme-par-un-robot-est-il-possible.pdf>
2. Artificial Intelligence Act (2024). <https://artificialintelligenceact.eu/>
3. B. Svantesson, Dan Jerker (2019). A Vision for the Future of Private International Law and the Internet – Can Artificial Intelligence Succeed Where Humans Have Failed?, Aug 4, 2019 | Online Scholarship, Perspectives, <https://journals.law.harvard.edu/ilj/2019/08/a-vision-for-the-future-of-private-international-law-and-the-internet-can-artificial-intelligence-succeed-where-humans-have-failed/>
4. Barraud, Boris (2018). Le droit en datas: comment l'intelligence artificielle redessine le monde juridique. Revue Lamy Droit de l'immatériel, 2019, 164
5. Barthe, Emmanuel (2017). "L'intelligence artificielle et le droit", I2D - Information, données & documents, vol. 54, no. 2, 2017, pp. 23 - 24.
6. Baysal, Başak (2019). *Məsuliyyət Hüququ, On İki Levha Nəşriyyat: İstanbul*
7. Beck, Susanne (2018). Robotik und Künstliche Intelligenz im Recht, TiB Ausgabe 2018 Mai/Juni, <https://www.technik-in-bayern.de/mehr-technik/kuenstliche-intelligenz/robotik-und-kuenstliche-intelligenz-im-recht>

8. Berman, Noah (2023). What Is Artificial Intelligence (AI)?, December 27,, 2023<https://www.cfr.org/background/what-artificial-intelligence-ai>
9. Bruyne DJD, Vanleenhove DC. Foreword. In: De Bruyne J, Vanleenhove C, eds. Artificial Intelligence and the Law. Centrum voor Verbintenissen - en Goederenrecht. Intersentia; 2021:xvii - xxii. doi:10.1017/9781839701047.001
10. Cassuto, Thomas (2024). Droit et intelligence artificielle, <https://www.dalloz-actualite.fr/chronique/droit-et-intelligence-artificielle>
11. Castets - Renard, Céline (2020). Comment construire une intelligence artificielle responsable et inclusive ?, Recueil Dalloz, 6 février 2020.
12. Castets - Renard, Céline (2021). Quelle politique européenne de l'intelligence artificielle ? RTDE, 2021/1
13. Castets - Renard, Céline, Droit de l'intelligence artificielle, <https://www.uottawa.ca/faculty-law/sites/g/files/bhrskd406/files/2022-04/DRC4731-%20C%C3%A9line%20Castets-Renard.pdf>
14. Caşın, Mesut (2021). Al, Dursun ve Başkır, Nur Dinemis "Yapay Zekâ ve Robotların Eylemlerinden Kaynaklanan Cezai Sorumluluk Sorunu ". Ankara Barosu Dergisi 79, sy. 1 (Haziran 2021): 1 - 73.
15. CEPEJ: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>
16. CNCDH, Institution française de promotion et de protection des droits de l'Homme, Avis relatif à l'impact de l'intelligence artificielle sur les droits fondamentaux (A - 2022

- 6), [https://www.cncdh.fr/sites/default/files/2022-04/A%20 - %202022%20 - %2006%20%20 - %20Intelligence%20artificielle%20et%20droits%20fondamentaux%2C%20avril%202022.pdf](https://www.cncdh.fr/sites/default/files/2022-04/A%20-%202022%20-%2006%20%20-%20Intelligence%20artificielle%20et%20droits%20fondamentaux%2C%20avril%202022.pdf)
17. Coglianese, Cary (2023). Law and Empathy in the Automated State. In: Bednarz Z, Zalnieriute M, eds. Money, Power, and AI: Automated Banks and Automated States. Cambridge University Press; 2023:173 - 188.
 18. Committee on Artificial Intelligence (2024). <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/cai>
 19. Conseil de l'Europe (2019). Décoder l'intelligence artificielle: 10 mesures pour protéger les droits de l'homme Par la Commissaire aux droits de l'homme du Conseil de l'Europe, Strasbourg 2019
 20. Council of Europe (2024). <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence>
 21. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (2024). <https://cbd.do.gov.tr/yapay-zekâ/>
 22. Çekin, Mesut Serdar (2021). *Yapay Zekâ Teknolojilerinin Hukuki İşlem. Teorisine Etkileri*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul: 2021
 23. Daelman C. (2021). AI through a Human Rights Lens. The Role of Human Rights in Fulfilling AI's Potential. In: De Bruyne J, Vanleenhove C, eds. Artificial Intelligence and the Law. Centrum voor Verbintenis - en Goederenrecht. Intersentia; 2021:123 - 150.
 24. Dörfler, Victor (2023) (çev. Cihan Altay). *Yöneticiler İçin Yapay Zekâ*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı.
 25. Easterly, Jen, Schwab, Scott and Conley, (2024). *Cait Artificial Intelligence's Threat to Democracy, How to Safeguard U.S. Elections From AI - Powered Misinformation*

- and Cyberattacks, January 3, 2024, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/artificial-intelligences-threat-democracy>
26. Ergül, Ergin (2023). *Yargı Etiği Dersleri*, 3. Baskı, Adalet Yayınevi: Ankara
 27. Ergül, Ergin (2024). *İnsan Hakları Hukuku Dersleri*, Adalet Yayınevi, Ankara
 28. Ergül, Ergin (2025). *Avrupa Yapay Zekâ Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara
 29. Ergül, Ergin (2025). Türkiye'nin Yapay Zeka Hukuku: Uluslararası Standartlar ve Mukayeseli Yaklaşımlar, SETA Analiz, Şubat 2025 Sayı 437.
 30. Ergül, Ergin (2025). "Adalet Sisteminde Yapay Zeka: Kadim Adaletin Hizmetinde Algoritmik Adalet", *Yapay Zeka Çağında Hukuk* (ed. Salih Oktar), Yetkin Yayınları: Ankara
 31. ETHICS AI (2024). <https://www.ethics-ai.fr/>
 32. European Union (2024). <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-approach-artificial-intelligence>
 33. Fierens M, Rossello S, Wauters E. Setting the Scene: On AI Ethics and Regulation. In: De Bruyne J, Vanleenhove C, eds. *Artificial Intelligence and the Law*. Centrum voor Verbintenissen - en Goederenrecht. Intersentia; 2021:49 - 72. doi:10.1017/9781839701047.004
 34. Floridi, Luciano (2023). *L'éthique de l'intelligence artificielle: Principes, défis et opportunités*, Édition française éditée et traduite par Enrico Panaï et Emmanuel R. Goffi, Éditions MIMÉISIS.
 35. Floridi, Luciano (2018). Soft Ethics and the Governance of the Digital. *Philos. Technol.* 31, 1-8 (2018). <https://doi.org/10.1007/s13347-018-0303-9>

36. Greiman, VA (2021). Human Rights and Artificial Intelligence, *Journal of Information Warfare*, Winter 2021, Vol. 20, No. 1 (Winter 2021), pp. 50 - 62
37. Heath, N.(2021). What is AI? Everything you need to know about Artificial Intelligence. 2021. Available in: <https://www.zdnet.com/article/what-is-ai-heres-everything-you-need-to-know-about-artificial-intelligence/>. Access in: 11 Sept. 2021.
38. Hickok, Merve (2023). Üretici Yapay Zekâ Neden Mahremiyet, Ön Yargı ve Siber Güvenlik Açısından Bir Kâbus Oluşturuyor?, *KVKK B ültlen*, 2023/1, s. 14 - 16
39. Julia, L. (2019). *L'intelligence artificielle n'existe pas*. Paris : Éditions First.
40. Kaminski, Margot E. (2023). The Developing Law of AI Regulation: A Turn to Risk Regulation, April 21, 2023, <https://www.lawfaremedia.org/article/the-developing-law-of-ai-regulation-a-turn-to-risk-regulation>
41. Langford M.(2020). Taming the Digital Leviathan: Automated Decision - Making and International Human Rights. *AJIL Unbound*. 2020;114:141 - 146. doi:10.1017/aju.2020.31
42. Lecun, Y. (2019). Quand la machine apprend. La révolution des neurones artificiels et de l'apprentissage profond. Paris: Odile Jacob.
43. M. D. Goldberg, D. O. Carson. (1991). "Copyright Protection for Artificial Intelligence Systems." *Journal of the Copyright Society of the U.S.A.* [On - line]. 39(1), pp. 57 - 75.
44. Marcellin, Sabine (2023). Encadrement juridique de l'intelligence artificielle: Les réponses essentielles, <https://www.village-justice.com/articles/encadrement-juridique-intelligence-artificielle-les-reponses-essentielles,47035.html>, 12 décembre 2023.

45. Marcellin, Sabine(2025). Le droit de l'intelligence artificielle » Paris: Gualino - Lextenso.
46. McGregor L, Murray D, Ng V. (2019). International human Rights Law As a Framework for Algorithmic Accountability, *International and Comparative Law Quarterly*. 2019; 68(2): 309 - 343.
47. Méndez, Laura, Sánchez, Rebeca (2023). "Inteligencia artificial y el futuro del derecho," Abril 24, 2023, nexos, <https://eljuegodelacorte.nexos.com.mx/inteligencia-artificial-y-el-futuro-del-derecho/>
48. Ménissier, Th.(2022) "Une intelligence artificielle pour la Justice ? Institutions sociotechniques et autorité des machines", *Dalloz IP/IT*, 01/2022, dossier "Justice par la blockchain", p. 17 - 20.
49. Moini, Dorna (2023). AI for Lawyers Guide: Is AI the Future of the Legal Industry? NOV 16, 2023, <https://growlawfirm.com/blog/ai-for-lawyers-guide>
50. Murray D.(2020). Using Human Rights Law to Inform States' Decisions to Deploy AI. *AJIL Unbound*. 2020;114:158 - 162. doi:10.1017/aju.2020.30
51. Nature, Editorial (2024). There are holes in Europe's AI Act — and researchers can help to fill them, 10 January 2024, <https://www.nature.com/articles/d41586-024-00029-4>
52. Ochoa, Juan Carlos da Silva (2024), Sunuş: İnsan Hakları Üzerine Derinleşmenin Soylu Mesleği Üzerine, Ergin Ergüli, İnsan Hakları Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, Ankara, s. 9 - 12.
53. OECD: <https://www.oecd.org/digital/artificial-intelligence/>
54. Oladipo, John O. (2023). Artificial Intelligence and Law (June 19, 2023). <https://ssrn.com/abstract=4562175> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4562175>

55. Raso, F, Hilligoss, H, Krishnamurthy, V, Bavitz, C & Kim, L (2018). 'Artificial Intelligence and human rights: Opportunities and risks', 25 September. Berkman Klein Center for Internet and Society, Harvard University, Cambridge, MA, US.
56. Recensione A. Pajno, F. Donati e A. Perrucci (a cura di) (2022). "Intelligenza artificiale e diritto: una rivoluzione?", Volume II – Amministrazione, responsabilità, giurisdizione, il Mulino, 2022
57. Retornaz, Eylem, Güçlütürk, Aksoy Osman Gazi (2021). *Gelişen Teknolojiler ve Hukuk III : Büyük Veri*, oniki levha yayınları, İstanbul: 2021.
58. Say, Cem (2022). "Yapay Zekâ ve Hukuk", Büyüksağış, Erdem (Editör) (2020). Hukuk Perspektifinden Yapay Zekâ, İoniki levha yayınları, İstanbul 2022.
59. Scherer. (M. U. 2016). "Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies." Harvard Journal of Law & Technology. [On - line]. 29(2), pp. 353 - 400.
60. Smith BW (2020). New Technologies and Old Treaties. AJIL Unbound. 2020;114:152 - 157. doi:10.1017/aju.2020.28
61. Soudoplatoff, Serge (2018). L'intelligence Artificielle: L'Expertise Partout Accessible à Tous,, La Fondation pour l'innovation, <https://www.fondapol.org/etude/lintelligence-artificielle-lexpertise-partout-accessible-a-tous/>
62. Stella, Tommaso (2024). Intelligence Artificielle, au croisement entre droit et technologie, Entretien avec Enrico Grandi, développeur en IA, Février 2024, <https://lagbd.org/Intelligence-Artificielle-au-croisement-entre-droit-et-technologie>

63. Tiedrich, Lee (2024). The AI data scraping challenge: How can we proceed responsibly? March 5, 2024, <https://oecd.ai/en/wonk/data-scraping-responsibly>
64. Turan, T., Kemaloğlu, N., & Küçüksille, E. (2020). Hukuk'ta Yapay Zekâ: Çalışmalar ve Gelecek Öngörülleri. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 11(2), 246 - 255. <https://doi.org/10.29048/makufebed.748843>
65. Uşaklıoğlu, Ahmet Yavuz (2022). Dijital Hukuk, Seçkin Yayınları: Ankara 3. Baskı
66. Yaholnyk, Antonina (2023). Algorithmic alignment of prices: the EU approach towards liability, 29 June 2023, <https://chambers.com/articles/algorithmic-alignment-of-prices-the-eu-approach-towards-liability-13>
67. Yeung, Karen (2024). How has the law been pushed aside in the age of AI? <https://www.birmingham.ac.uk/research/quest/emerging-frontiers/ai-and-the-law>, erişim, 8.3.2024
68. Yurdagel, Mine, Karaca, H.Sami (2023). Merhaba Yapay Zekâ, Ben İnsan! Remzi Kitabevi: İstanbul
69. Zeytin, Zafer, Gençay, Eray (2019). Hukuk ve Yapay Zekâ: E - Kişi, Mali Sorumluluk ve Bir Hukuk Uygulaması, Türk - Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1, sy. 1 (Ekim 2019): 39 - 7
70. Zouinar, Moustafa (2020). "Évolutions de l'Intelligence Artificielle:: quels enjeux pour l'activité humaine et la relation Humain-Machine au travail ?", Activités [En ligne], 17 - 1 | 2020, mis en ligne le 15 avril 2020, consulté le 30 décembre 2023. URL : <http://journals.openedition.org/activites/4941>

**ƏLAVƏ OXUMA VƏ TƏDQİQAT ÜÇÜN RƏQƏMSAL
RESURLAR**

**Aİ Süni İntellekt Qanunu ilə bağlı ingilis dilində cari inkişafılar
və təhlillər üçün QR kodunu skan edin.**

<https://artificialintelligenceact.eu/>

**AK Çərçivə Sazişinin Türkiyə versiyası üçün QR Kodunu skan
edin !**

https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/komisyonlar/yzcg/yzcg_avrupakonseyi.pdf

**CEPEJ - in Məhkəmə sistemlərində və mühitlərində süni
intellektin istifadəsi ilə bağlı**

İnternet saytı üçün QR Kodunu skan edin !

<https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-resource-center-on-cyberjustice-and-artificial-intelligence>

AK Parlament Assambleyasının Texnoloji Konvergensiya, Süni İntellekt və İnsan Hüquqları üzrə Təvsiyəsinin ingilis dili versiyası üçün QR kodunu skan edin!

<https://pace.coe.int/pdf/15e0309a8e3d01c79348f6faea2fd578050adcc7f489fc472cf6de8a126f99d3/rec.%202102.pdf>

Türkiyə Elmi və Texnoloji Araşdırmalar Şurasının (TÜBİTAK) Süni İntellekt İnstitutu Səhifəsi üçün QR kodunu skan edin!

<https://bilgem.tubitak.gov.tr/yz/>

Türkiyənin Milli Süni İntellekt Strategiyası üçün QR kodunu skan edin !

<https://cbddo.gov.tr/uyzs>

Türkiyənin Milli Süni İntellekt Strategiyası 2024 - 2025 Fəaliyyət Planı üçün QR Kodunu skan edin !

[https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/UlusalYapayZekaStratejisi2024 - 2025EylemPlani.pdf](https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/UlusalYapayZekaStratejisi2024-2025EylemPlani.pdf)

Süni İntellekt Əsrində Qanun Hesabatı üçün QR kodunu skan edin !

https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/yapay_zeka_caginda_hukuk2019.pdf

Türkiyənin Süni İntellekt Qanunu: Beynəlxalq Standartlar və Müqayisəli Yanaşmalar üzrə Təhlil Kitabçası üçün QR Kodunu skan edin.

[https://www.setav.org/analiz/turkiyenin - yapay - zeka - hukuku - uluslararası - standartlar - ve - mukayeseli – yaklasiml](https://www.setav.org/analiz/turkiyenin-yapay-zeka-hukuku-uluslararası-standartlar-ve-mukayeseli-yaklasiml)

Dr. Ergin Ergül

Müəllif Ergin Ergül 2011-ci ildə hüquq üzrə doktor, 2017-ci ildə isə Dövlət nəzəriyyəsi sahəsində dosent dərəcəsi alıb. 2018-2021-ci illərdə Türkiyə Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsində məruzəçi-hakim vəzifəsində çalışıb. Bu vəzifə ilə yanaşı Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti Hüquq fakültəsində (AYBU) və Ankara Sosial Elmlər Universiteti (ASBÜ) Hüquq fakültəsində Ümumi Dövlət Hüququ və Konstitusiya Hüququ fənlərini qonaq müəllim kimi tədris edib. 2021-ci ildə hakimlik peşəsindən təqaüdə çıxdıqdan sonra Ankara Medipol Universitetinin Hüquq fakültəsində müəllim, 2023-cü ildə isə Dövlət nəzəriyyəsi kafedrasının professoru kimi fəaliyyət göstərüb. Hal-hazırda Ankara Medipol Universitetində “Dövlət nəzəriyyəsi”, “Məhkəmə etikasası”, “Türkiyə məhkəmə sistemi”, “Sivilizasiya estetikası”, “İnsan hüquqları”, “Süni intellekt və hüquq”, “Avropa süni intellekt hüququ” və “Kibertəhlükəsizlik və hüquq” ixtisaslarında hüquqi aspektlər üzrə dərs deyir. O, eyni zamanda Ankara Medipol Universitetinin Kommunikasiya fakültəsinin dekanıdır.

SÜNİ İNTELLEKT və HÜQUQ

**Rəqəmsal əsrdə süni intellekt
və hüququn qarşılıqlı əlaqəsinə baxış**

İSN: 978-9952-39-433-7

Yığıma verilmişdir: 17.06.2025

Çapa imzalanmışdır: 04.08.2025

Format: 84x108, 3.5/16, 1,2 çap vərəqi

*Hazır depozitivlərdən istifadə olunmaqla
"AVIONS SV" MMC tərəfindən çap olunmuşdur.*

Ünvan: Bakı ş., Əmircan ştq, keçid 1849, ev 2

Tiraj: 200 ədəd.

Kitab pulsuz yayılır